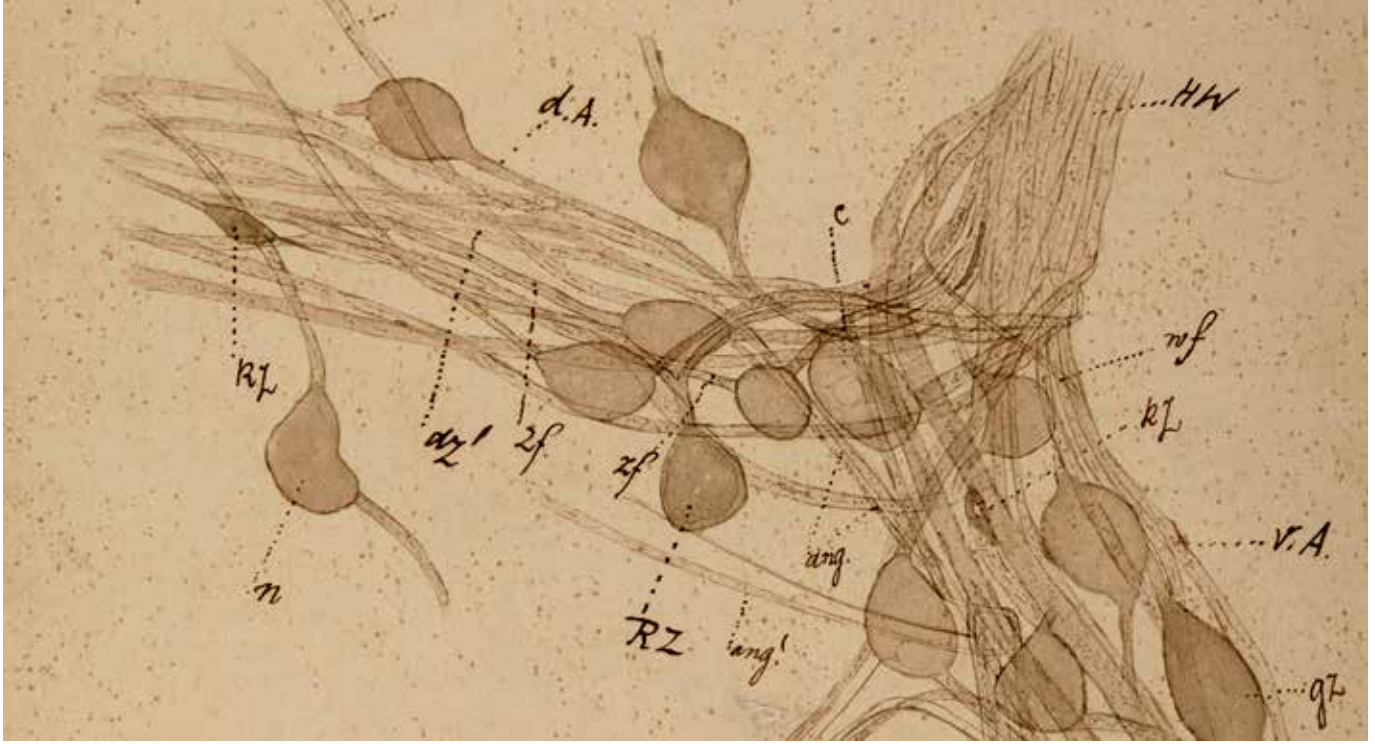

Madde, Diyalektik ve Toplum

Bilim ve Aydınlanma Akademisi

Ağustos 2020 | Cilt 3 | Sayı 3

DOSYA | SIGMUND FREUD VE ZİHİN KURAMI: MARKSİST BİR DEĞERLENDİRME

Sigmund Freud: Eleştirel Bir Biyografi Denemesi

Freud'un Zihin Kuramı Bize Ne Anlatır?

Psikanalizin Bilim Sorunu: Bilimsel Bir Psikoloji Projesi'nden Nöropsikanalize

Histeriden Oedipus'a: Freud Teorisinde Kadınlık ve Cinsellik

1920'ler Almanyası'nda Marksizm, Freud ve Psikanaliz Karmaşası

Sovyet Zihinbilimi Freud Teorisinden Neden ve Nasıl Uzaklaştı?

KİTAP TANITIMI

Marksizm ve Psikanaliz: Egemen Psikoloji Karşısında

DOSYA | MOSKOVA KÜTÜPHANE VE ARŞİV GEZİSİ

Sovyetler Birliği'nde 1924'te Düzenlenen "Psikoloji Sorunları Konferansı" Tutanaklarında Aleksandr Luriya

Profesör Yuri Polişçuk ile Söyleşi: Psikiyatri Makineleşme Tehlikesi Taşıyor

SÖYLEŞİ

Doç. Dr. İlker Belek
Artı-Değer Teorisini Kavramanın Merkezi Önemi

SUNUŞ

Bilim ve Sapma Arasında 175
Yayın Kurulu

DOSYA: SIGMUND FREUD VE ZİHİN KURAMI - MARKSİST BİR DEĞERLENDİRME

Sigmund Freud: Eleştirel Bir Biyografi Denemesi 177
Esra Koska, Burak Öztornacı

Freud'un Zihin Kuramı Bize Ne Anlatır? 185
Endam Köybaşı

Bilimsel Bir Psikoloji Projesi'nden Nöropsikanalize
Psikanalizin Bilim Sorunu 194
Tolga Binbay

Histeriden Oedipus'a: Freud Teorisinde Kadınlık ve Cinsellik 203
Gülperi Putgül Köybaşı

1920'ler Almanyası'nda Marksizm, Freud ve Psikanaliz Karmaşası ... 213
Nazlı Cihan

Sovyet Zihinbilimi Freud Teorisinden Neden ve Nasıl Uzaklaştı? 222
Cem Taylan Erden

KİTAP TANITIMI

Marksizm ve Psikanaliz: Egemen Psikoloji Karşısında 229
Ekin Şen

DOSYA: MOSKOVA KÜTÜPHANE VE ARŞİV GEZİSİ

Sovyetler Birliği'nde 1924'te Düzenlenen "Psikoloji Sorunları
Konferansı" Tutanaklarında Aleksandr Luriya 233
Erhan Nalçacı, Yasin Çalış

Prof. Dr. Yuri Polişçuk ile Söyleşi:
"Psikiyatri Makineleşme Tehlikesi Taşıyor" 243
Ekin Sönmez, Yasin Çalış

Interview with Prof. Dr. Yuri Polischuk:
"Psychiatry Is In Danger Of Dehumanization" 246
Ekin Sönmez, Yasin Çalış

Беседа с профессором Ю. И. Полищуком:
Психиатрия находится в опасности дегуманизации 248
Ekin Sönmez, Yasin Çalış

DOSYA DIŞI

Bilimin Sınıf Mücadelesi ile Kesişim Noktası: Takvimler 251
Turgut Yıldız

Anarşizmin Anti-Tarihselciliği ve Neolitik Devrim 258
Nevzat Evrim Önal

İnsanın Afrikalı Kökeninin Peşinde: Leakeyler 265
Çağrı Şayeste İnal, Erhan Nalçacı

Sosyal Psikolojik Açından Nüfus Politikaları: Çocuğa Verilen Değerin Aile
Dinamikleri ve Kadının Statüsü Üzerindeki Etkileri 274
İnci Boyacıoğlu

SÖYLEŞİ

Doç. Dr. İlker Belek: "Bilimde, Yaşamda ve Siyasi Mücadelede Artı-değer
Teorisini Kavramanın Merkezi Önemi" 278
Tolga Binbay

INTERVIEW

Assoc. Prof. Dr. İlker Belek: "The Central Importance of Comprehending
the Theory of Surplus Value in Science, Life, and Political Struggle" .. 285
Tolga Binbay, Özge Can, Serhat Taşlıca

Madde, Diyalektik ve Toplum

*Bilim ve Aydınlanma Akademisi'nin
hakemli dergisidir.*

Yılda dört sayı ve elektronik dergi olarak yayımlanır.

Ağustos 2020 | Cilt 3 | Sayı 3

Yayın Kurulu Sekreteri

Erhan Nalçacı

Yayın Kurulu

Alp Öztarhan, Engin Özkan, Erhan Nalçacı, Ezgi
Altınışik, Gizem Batı Ayaz, Gizem Gül, İraz Akış,
Kıvılcım Başak Vural, Mehmet Ali Olpak, Nevzat
Evrım Önal, Oğuz Şavk, Suzan Şahin, Tolga Binbay,
Yavuz Köroğlu, Zela Özgür Durmuş

Danışma Kurulu

Ahmet Soysal, Akif Akalın, Aydemir Güler, Ayhan
Filazi, Bora Maviş, Burçak Özoğlu, Bülent Cengiz,
Candan Badem, Cihan Demirci, Çağlar Güven,
Çiğdem Çağlayan, Ebru Aylar, E. Zeynep Suda, Emre
Akbaş, Engin Akkaya, Ergi Deniz Özsoy, Erol Eroğlu,
Ferit Pehlivan, Gamze Yücesan Özdemir, Gökhan
Akbaş, Gökhan Alkaç, Güvem Gümüş Akay, Hasan
Karabıyık, Hüseyin Özel, İlgün Gökler Danışman, İlhan
İkeda, İlker Belek, Korkut Boratav, Mahinur Akkaya,
Mehmet Somel, Mesut Odman, Mustafa Türkes, Nez-
hun Gören, Oğuz Oyan, Özgür Aydın, Rifat Okçabal,
Ruhan Alpaydın, Senih Gürses, Serdal Bahçe, Sinan
Sönmez, Tonguç Rador, Volkan Kavas, Yıldırım Ozan,
Zuhal Okuyan

Adres

Konur Sokak, No: 51/6, 06420
Kızılay-Çankaya/Ankara

E-posta

mdt@bilimveaydinlanma.org

BİLİM VE SAPMA ARASINDA

Madde, Diyalektik ve Toplum'un psikoloji, psikiyatri ve sinirbilim tarihinin özel bir kesitine yoğunlaşmış bir sayısıyla karşınızdayız. Geçen yüzyılın en tartışmalı bilimsel figürlerinden birisi olan Sigmund Freud'a ve çağına yaptığı etkiye kapsamlı bir dosya ile eğiliyoruz. Ayrıca Bilim ve Aydınlanma Akademisi'nin Moskova Kütüphanesi ve Arşiv Gezisi dosyasında yer alan bir röportaj ve bir belge yine söz konusu tarihin farklı yönlerini bize sunuyor. Dolayısı ile bu dosyanın da psikoloji-psikiyatri-sinirbilim tarihiyle ilgilenen okuyucularımızın dikkatini çekeceğini umuyoruz.

Psikanaliz geçen yüzyılın başlarında çığır açan bir bilimsel gelişme miydi, yoksa burjuva ideolojisinin ürettiği metafizik yöntem sorunlarını taşıyan bir bilimsel sapma mıydı? Muhtemelen gerçeği anlamak için daha kapsamlı ve karmaşık bir yanıt üretmemiz gerekiyor. Her durumda Marksist bir yaklaşımın psikanalizin geçen yüzyılda entelektüel dünyayı neden bu kadar çok etkilediğini açıklamasını bekliyoruz. **Marksist bir bakışla Sigmund Freud** dosyası bu kapsamlı ve karmaşık yanıtın bir ilk adımı olarak görülmelidir.

Esra Koska ve Burak Öztornacı *Freud: Eleştirel Bir Biyografi Denemesi* başlıklı yazılarında Freud'un yaşam öyküsüne sınıfsal bir bakış açısı geliştirmeye çalışıyorlar. *Freud'un Zihin Kuramı Bize Ne Anlatır?* adlı makalesinde Endam Köybaşı psikanalizi Freud'un kitapları ve yazıları bağlamında değerlendiriyor. *Bilimsel Bir Psikoloji Projesi'nden Nöropsikanalize Psikanalizin Bilim Sorunu* başlıklı makalede ise Tolga Binbay psikanalizi nöropsikiyatri tarihinin içinde ele alıyor ve psikanalizin "bilimsellik" sorununa değiniyor. Dosyanın dördüncü yazısında Gülperi Putgül Köybaşı ise *Histeriden Oedipus'a: Freud Teorisinde Kadınlık ve Cinsellik* başlıklı makalesinde psikanalizin kadına yaklaşımını ele alıyor.

Sonraki iki makalenin ise psikanalizin geçen yüzyıla olan etkisini, etrafında dönen tartışmaları ve siyasetle ilişkisini anlamak için önemli olduğunu düşünüyoruz. Nazlı Cihan *1920'ler Almanya'sında Marksizm, Freud ve Psikanaliz Karmaşası*'ni ele alıyor, Cem Taylan Erdem ise *Sovyet Zihinbilimi Freud Teorisinden Neden ve Nasıl Uzaklaştı?* sorusuna yanıt veriyor.

Yine dosya kapsamında değerlendirilen kitap tanıtımında ise Ekin Şen, Meksikalı akademisyen David Pavon-Cuellar'ın *Marksizm ve Psikanaliz: Egemen Psikoloji Karşısında* kitabını tartışıyor.

Bu sayıda ikinci dosyamız BAA'nın **Moskova Kütüphanesi ve Arşiv Gezisi**'nden elde edilen belgelerle ilgili. 2019 Eylül'ünde BAA'dan bir ekip Moskova'da bir haf-

ta boyunca kütüphane ve arşiv çalışması ile Sovyet bilim tarihine ilişkin belge toplamış, söyleşi ve araştırma yapmıştı. Bu verimli gezinin ilk ürünlerine dosya olarak MDT'nin üçüncü cildinin ilk sayısında yer vermiştik. Bu sayıdaki dosyada ise Rusya Bilimler Akademisi'nin Arşivi'nden çıkartılan bir belge ile gezi sonrası yapılan bir söyleşiye yer veriyoruz.

Erhan Nalçacı ve Yasin Çalış söz konusu gezi esnasında arşivden çıkardıkları bir belgeyi *Sovyetler Birliği'nde 1924'te Düzenlenen "Psikoloji Sorunları Konferansı" Tutanaklarında Aleksandr Luriya* başlığıyla takdim ediyorlar. Ekin Sönmez ise Sovyetler Birliği döneminde de çalışmış olan psikiyatrist ve akademisyen *Prof. Dr. Yuri Polişçuk ile Sovyet psikiyatrisi üzerine yaptığı söyleşi*yi sunuyor. Bu söyleşiyi dergide İngilizce ve Rusça olarak da bulabileceksiniz.

Ne yazık ki Moskova Kütüphanesi ve Arşiv Gezisi'ni pandemi nedeniyle bu yıl yapamadık ve amaçladığımız sürekliliği sağlayamadık. Ancak yapılan gezinin ürünlerini önümüzdeki sayılarda paylaşmayı sürdüreceğiz.

Bu sayıda dosya dışı yazılar da oldukça zengin. Turgut Yıldız'ın *Bilimin Sınıf Mücadelesi ile Kesişim Noktası: Takvimler* başlığıyla oldukça ilginç bilgiler içeren ve devrimlerle takvimler arasındaki ilişkiyi ele alan bir makalesine yer veriyoruz. Nevzat Evrim Önal'ın ise anarşist yazar James C. Scott'ın *Tahula Karşı* kitabıyla ilgili bir polemik yazısını sunuyoruz: *Anarşizmin Anti-Tarihselciliği ve Neolitik Devrim*. Çağır Şayeste İnal ve Erhan Nalçacı bilim tarihinin önemli bir dönemine eğilerek insanın Afrikalı kökeninin nasıl ortaya konduğunu *Leakley ailesinin yaşam öyküsüne* dayanarak sunuyorlar. Ayrıca İnci Boyacıoğlu'nun *Sosyal Psikolojik Açından Nüfus Politikaları: Çocuğa Verilen Değerin Aile Dinamikleri ve Kadının Statüsü Üzerindeki Etkileri* başlıklı makalesine yer veriyoruz.

Bu sayının söyleşi bölümünde ise Halk Sağlığı Doçenti ve yazar *İlker Belek ile yaptığımız önemli söyleşiyi* bulacaksınız. Söyleşiyi Tolga Binbay hazırladı.

Bilime ve bilimsel düşünceye daha fazla ihtiyaç duyduğumuz günlerden geçiyoruz. Madde, Diyalektik ve Toplum'un bu yeni sayısıyla bu ihtiyaca, arayışa katkıda bulunmasını umut ediyoruz ve okurlarımızı, destekçilerimizi dergimizi duyurmaya, paylaşmaya çağırıyoruz.

Üçüncü cildin son sayısında buluşmak üzere verimli okumalar...

Madde, Diyalektik ve Toplum Yayın Kurulu

KAPAK RESMİ

Sinir Hücreleri ve Uzantıları, Sigmund Freud, 1882

Petromyzon Planerei omurga sinir hücreleri ve uzantılarının çizimi. 1880'de Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olan Freud üniversitenin Fizyoloji Enstitüsü'nde çalışmaya başlar. Sinir sistemi üzerine yoğunlaşan çalışmaları dönemin en önemli fizyologları arasında yer alan Ernst Brücke'nin danışmanlığında yürümektedir. Laboratuarda insandan diğer hayvanlara bir çok canlının sinir sistemini inceleyen Freud iyi bir mikroskop uzmanı haline gelir. Zamanının önemli bir bölümünü bir deniz taşemeni olan *petromyzon planeri*nin omurilik sinir hücrelerini mikroskopta incelemeye ve çizmeye adar. İlk bilimsel yayını da bu çalışmalarından çıkacaktır.

DOSYA: SIGMUND FREUD VE ZİHİN KURAMI MARKSİST BİR DEĞERLENDİRME

SIGMUND FREUD: ELEŞTİREL BİR BİYOGRAFİ DENEMESİ

Esra Koska

Psikolog, Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Psikoloji Bölümü, Adana

Burak Öztornacı

Ar. Gör., Dr., Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, Adana. **E-posta:** burakoztornaci@gmail.com

ÖZET

Sigmund Freud, ortaya attığı fikirleri ve geliştirdiği psikanaliz kuramı ile 20. yüzyılın en tartışmalı düşünürlerinden biridir. 20. yüzyılın başından günümüze kadar Freud'un fikirleri ve kuramı farklı bakış açıları ile değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Özellikle psikanaliz kuramı zaman içerisinde geliştirilmiş, değiştirilmiş ve farklı çevrelerce eleştirilmiştir. Psikanalitik kuramın ortaya çıkış motivasyonu farklı yöntemler ile açıklanmaya çalışılmıştır. Kuramın yaratıcısının yaşamı ise kuram ile doğrudan bağlantılıdır. Bugüne kadar Freud'un hayatı pek çok biyografi yazarı tarafından incelenmiştir. Ancak Freud'un hayatı ve fikirlerinin doğuşunda etkili olan faktörleri tarihselci bir bakış açısı ile değerlendiren eser sayısı kısıtlıdır. Bu çalışmada Freud'un hayatı ve fikirleri, yaşadığı çağda ve coğrafyada gerçekleşen dönüşümler ışığında ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Almanya, Avusturya, Freud, psikanaliz*

SIGMUND FREUD: A CRITICAL SHORT BIOGRAPHY

ABSTRACT

Sigmund Freud is one of the most controversial thinkers of the 20th century with his ideas and the theory of psychoanalysis he developed. Freud's ideas and theory have been evaluated and criticized from different perspectives since the beginning of the 20th century. In particular, the theory of psychoanalysis has been evolved and modified over time, and it has been criticized by various circles. The motivation behind the emergence of the psychoanalytic theory has been tried to be explained by different methods. The theory was directly related to the life of its creator. To date, Freud's life has been studied by many biographers. However, studies evaluating the factors that had an effect on Freud's life and on the emergence of his ideas from a historical perspective are limited in number. In this study, Freud's life and ideas were tried to be addressed in the light of the transformations that took place during the age and across the geography he lived in.

Keywords: Germany, Austria, Freud, psychoanalysis

GİRİŞ

Sigmund Freud (1856-1939) şüphesiz ki 20. yüzyılda en etkili olmuş birkaç düşünürden biridir. Freud'un geliştirdiği psikanaliz teorisi, 20. yüzyılın en çok tartışılan teorilerindedir. Freud'un ve psikanalizin böylesine bir etki yaratması dünyanın 20. yüzyıl ilk yarısında içinden geçtiği süreçle de doğrudan bağlantılıdır.

Bilimsel ve popüler yazında Freud'un hayatını ve çalışmalarının çıkış motivasyonlarını inceleyen birçok farklı çalışma bulunmaktadır ve bunların önemli bir kısmı Türkçeye de çevrilmiştir. Ancak bu çalışmaların tamamına yakını konuya yine Freud'un yöntemi olan psikanaliz ile yaklaşmışlardır. Freud'un hayatına dair yayınlanan araştırma sayısı oldukça fazla olmakla birlikte bu çalışmalardan en popülerleri olan Ernest Jones, Adam Phillips, Louis Breger'in yazdıkları bu duruma örnektir (Jones, 2004; Phillips, 2017, Breger 2016). Freud'a dair Marksist bakış açısı ile yazılan çalışmalar ise genellikle Freud'un kuramına, psikanalize odaklanmıştır. Erich Fromm, V. İ. Dobrenkov, Christopher Caudwell, V. N. Voloşinov'un gibi yazarların Freud'a dair çalışmaları da bu duruma örnektir (Fromm, 2019; Dobrenkov, 2019; Caudwell, 2015; Voloşinov, 2016).

Bu makalede Freud'un hayatı eleştirel ve tarihselci bir bakış açısı ile ele alınmaya çalışılmıştır. Freud'un yaşadığı çağ ve coğrafya merkeze alınarak hayatı incelenmiştir. Öncelikle Freud'un yaşadığı dönemde Almanya ve Avusturya'da yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin Freud üzerindeki etkileri irdelenmeye çalışılmıştır. Daha sonra Freud'un hayatı, yaşadığı zaman ve mekânın etkileri ışığında ele alınarak kısaca özetlenmiştir. Bu kısımda ayrıca Freud'un çevresindeki sosyokültürel yaşamda olup bitenlere verdiği tepkiler ve bu tepkilerin sebepleri de incelenmeye çalışılmıştır.

ALMANYA (PRUSYA)

19. yüzyıl, Avrupa için devrimler yüzyılıydı. Özellikle 1848 Devrimleri bütün Avrupa'yı sarsmıştı. 1848 sonrası ise tarihin tekerleklerinin hızlandığı yıllardır. 1848 Devrimleri'nin etkileri dalga dalga yayılmış, ardından gelen ve eski düzeni ayağa kaldırmaya çalışan girişimler de toplumlarda hayal kırıklıkları yaratmıştır. Kısacası, 19. Yüzyıl ortalarında Dünya, özellikle Avrupa coğrafyası hızlı ve kökten bir değişim dönemine girmiştir. Freud'un hayatı kapsamında inceleyeceğimiz

1850-1940 arası dönemde kapitalizmin yayılması, Burjuva devrimleri ve ulusalçı ayaklanmalar, Paris Komünü, Ekim Devrimi, I. Dünya Savaşı, İspanyol gribi gibi salgınlar, Yahudi düşmanlığının ve faşizmin yükselişi vb. olaylar ardı ardına yaşanmıştır.

Doğal olarak bu dönem Dünya ve Avrupa için olduğu kadar Almanca konuşan ülkeler için de oldukça hareketli ve devrimci bir dönem olmuştur. Freud'un hayatı (1856-1939) Avrupa'daki Almanca konuşan toplulukların kapitalistleşmeye ve dolayısıyla uluslaşmaya başladıkları dönemle de çakışmaktadır. Özellikle Freud'un çocukluk ve gençlik döneminde Prusya, hızla kapitalistleşmekte, tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşmektedir. 1871'de birleşmesini tamamlayarak uluslaşan ve çeşitli sanayi üretimleri ile kapitalistleşmeye başlayan Prusya, sömürge arayışına da girmiştir. Ancak İngiltere ve Fransa'ya göre geç kapitalistleşen ve sömürge bulmakta zorlanan Prusya burjuvazisi bir sermaye birikim modeli olarak "ağır sanayi"ye yönelmiştir. Yani madencilik, enerji, metal işleme sanayi ve dayanıklı tüketim maddeleri üretimine yatırım yapılmıştır. Bunun gereği olarak da başta yükseköğretim olmak üzere eğitim sistemi baştan aşağı yenilenmiştir. Özellikle mühendislik alanında ciddi atılımlar yapılmış, Almanca konuşan coğrafyada buharlı gemiler, demiryolları, konutlar vb. çalışmalar hız kazanmış, böylece modern üretici güçler doğmuştur (Fulbrook, 2018). Bunun devamında gelişmiş bir sanayi için uygun insan tipolojisi ortaya çıkmıştır. Sanayiye uygun bu insan tipi; disiplinli, çalışkan, dakik, rasyonel insandır. Freud'un tam da bu dönem insanına uygun olarak disiplinli, katı bir çalışma metodu ile hareket eden, rasyonel, yani söz konusu tipolojide bir tıp/bilim insanı olduğu görülmektedir.

1850'lerden itibaren Prusya ekonomisi hızla büyümektedir. Kömür, demir, tekstil üretimi artarken demiryolu gelişmekte ve Alman Kültürel Birliği kavramı Prusya sınırlarını aşmaktadır. Hızlı bir kapitalistleşme ile ekonomi ve nüfus açısından büyüyen Prusya'da kültürel anlamda da geçişler meydana gelmiştir. Almanca konuşan topluluklar arasında müzik, spor ve kültür işbirliği yaygınlaşmakta hatta devlet sınırlarını aşan siyasal örgüt biçimleri gelişmektedir (Fulbrook, 2018). Almanca konuşan dünyada 1850 ve 1860'lı yıllardan 1900'lü yıllara kadar eğitim, kültür ve bilim kurumlarının yaygınlaştığı ve burjuva kültürünün yayıldığı görülmektedir. Şehirlerin hızla büyüyen sanayi bölgelerinin oluşması ve yeni fırsatlar arayan genç nüfusun bu bölgelere gelmesi görülen başlıca değişimlendendir. Metropol başkenti Berlin'de zengin burjuva ile yoksul işçi sınıfı arasındaki fark bariz şekilde görülür hale gelmiştir (Fulbrook, 2018).

Bütün bu kapitalistleşme süreci, Almanya coğrafyasında büyük bir işçi sınıfı oluşmasına neden olmuştur. Tarihin en hızlı büyüyen siyasal işçi sınıfı hareketi de bu dönemde ortaya çıkmıştır. İşçi sınıfı, sosyal demokrasi, yani o dönemin sosyalizm mücadelesi etrafında toplanmıştır ve Alman coğrafyasının kaderini de etkileyecek

olan bu toplanma 1920'lerin ortasına kadar sürecektir. Ve hatta Almanya I. Dünya Savaşı'nın yenilgisi ile birlikte sosyalist bir devrime çok yaklaşacak ama devrim gerçekleşmeyecektir (Okuyan, 2019). Bunu izleyen süreçte ekonomik krizler, işsizlik, kötü örgütlenmiş işçi sınıfı, sokak şiddeti, çatışmalar ve iç savaşın eşiğine gelinmesi Alman coğrafyasını Hitler faşizmine doğru sürükleyecektir (Fulbrook, 2018). Freud düşüncesinin doğduğu coğrafya ve çağ tüm bu değişimleri de içermektedir.

Bu çağ feodalizmin "tebaa" olan köylüsünden, kapitalizmin "işçi"sinin yaratıldığı bir çağdır. Bu çağda her ülke burjuvazisi kendi tercihleri doğrultusunda gerekli olan insan tipini yaratmaya çalışmaktadır. Almanca konuşan coğrafya için bu tipolojinin gereklerine yukarıda değinilmiştir. Freud özelinde ise bir noktanın daha altı çizilmelidir: 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın birinci yarısı, kapitalizmin hızla yayıldığı, bununla birlikte bilim alanında burjuva pozitivizmi ve rasyonalizminin egemen düşünce olduğu bir çağdır.

İlginç bir örnek olarak Sherlock Holmes'un yazıldığı dönemle psikanalizin ortaya çıktığı dönemin aynı olması bu nedenledir (Mandel, 1996). Sherlock Holmes karakterini yazan Arthur Conan Doyle (1859-1930) ile Freud'un (1856-1939) aynı yıllarda yaşadığı bir şekilde benzer özellikler göstermesinin tesadüf olmadığı ortadadır. Sherlock Holmes, ünlü Scotland Yard polisleri ile çatışma halindedir ve Scotland Yard'ın bulamadığı bütün vakaları o çözümlerken, Sigmund Freud'un 1880'lerde Prusya üniversitelerinde okutulan insan zihnine dair egemen anlayış ile çatışma içinde olduğu görülmektedir. Mevcut anlayışın çözmekte ya da yanıt bulmakta zorluk çektiği pek çok soruna Freud, kapsamlı açıklamalar getirecektir. Bunun yanı sıra ikisi de neden-sonuç ilişkisini önemseyen, süreci bir bütün olarak kavrayan, farklı etkenlerin, farklı dönemlerdeki ağırlıklarını gözetken ve insana dair birçok farklı alanda bilgi sahibi olmayı önemseyen karakterlerdir. Freud'un bir farkı ise yer yer "akıldışı" olanı da içermesidir.

Freud'u yaşamını ve düşüncelerini etkileyen tek nokta Almanya'da yaşanan değişimler değildir. Doğduğu ülke olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun özgünlükleri ve tabii ki dört yaşından itibaren yaşadığı Viyana kenti de Freud'un düşüncelerini derinden etkilemiştir.

AVUSTURYA

Avusturya-Macaristan (Habsburg) İmparatorluğu ekonomisinin 19. yüzyıl ortalarından I. Dünya Savaşı başlangıcına kadar Batı Avrupa'ya kıyasla daha az gelişmiş olduğu görülmektedir. Bu imparatorlukta kapitalist ekonomik büyüme sürecinin 1820'lerin ikinci yarısında başladığı kabul edilir (Komlos, 1983). İmparatorlukta ekonomik gelişme güçlü iç dinamiklere sahip olmamasından dolayı istikrarsız bir seyir izler (Gerschenkron, 1977). Bir kıyaslama yaparsak Avusturya'da ne 19. yüz-

yıl Alman sanayisine benzer uzun dönemli ve kalıcı başarılarından ne de geç sanayileşen ülkelerde gözlemlenen büyük atılımlardan söz edilebilir.

Sonuç olarak Batı Avrupa ülkeleri ile Avusturya-Macaristan arasında bir gelişmişlik açığı ortaya çıkmıştır. Buna feodalizmin engel olduğu düşünülse de imparatorluğun ekonomik gelişme ve sanayileşmedeki başarısızlıklarının arkasında feodalizmin engelleri dışında nedenler de bulunmaktadır. Bunlar arasında başta coğrafya gelmektedir: Fransa ve Almanya'ya kıyasla Habsburg İmparatorluğu coğrafi olarak dağınıklığı ve bölgesel farklılıkları oldukça fazla olan bir ülkedir. Çetin arazi şartları ise ülke içi ve uluslararası taşımacılık ve haberleşmeyi zor ve pahalı hale getirmektedir. Habsburg İmparatorluğu ekonomisi, orman ürünleri ile hidro-enerjiye aşırı bağımlıdır ve dönemin temel enerji kaynağı olan kömür yatakları açısından fakirdir. İmparatorluk 19. yy başındaki ana ticaret yollarının uzağındadır. Uluslararası ticarete tarımsal ürünler ile yer almakta ve sanayi ürünlerinin üretiminde ve ticaretinde geri kalmaktadır. Okuryazarlık ve eğitim düzeyi ise imparatorluk içinde eşitsiz dağılmaktadır. Bu veriler 19. yüzyıl ve sonrasında imparatorluğun Avrupa ve Dünya ekonomisinde neden ağırlıklı bir yere sahip olamadığını anlatmaktadır. Alman coğrafyasına, kültürüne ve dünsel yapısına Prusya hâkimdir.

Ama öte yandan Viyana, imparatorluğun finans ve bankacılık merkezi durumuna gelmiştir. Geç ve yavaş olsa da sanayileşme, 1890'ların başından itibaren, iç göçü tetiklemiştir. Kırsal nüfus kentlere, özellikle Viyana'ya göç etmiştir. Tüm bunların sonucunda gelir ve mülkiyet eşitsizliği artmış, modern toplumsal sınıflar oluşmaya başlamıştır (Türel, 2015). Ayrıca kapitalistleşen Avusturya'da finansal krizler de yaşanmaya başlanmıştır.

Habsburg İmparatorluğu'nun yaşadığı kapitalistleşme süreci aynı zamanda uluslaşmayı doğurmuş olsa da imparatorluk çok farklı etnik ve dinsel topluluklara ev sahipliği yapmaktaydı. Bu topluluklardan bazıları: Avusturya Almanları, Çekler, Polonyalılar, Aşkenazi Yahudileridir. Bu topluluklardan Freud'un mensup olduğu ve düşüncelerini de etkileyen Yahudi cemaatinin nüfusu, kent merkezlerinde hızla artmış ve özellikle Viyana'da Yahudilere özgü farklı kültürel görünüm belirlenmiştir. Bütün bunlar ışığında Viyana, 1848-1914 döneminde sınıf ayrışmasının, sosyolojik farklılaşmanın ve yaygın yoksulluğun ciddi boyutlara ulaştığı bir kentleşme görüntüsü yaratmıştır (Türel, 2015).

Karmaşık bir yapının geliştiği Viyana, özellikle kültürel olarak öylesine bir çekim merkezi olmuştur ki, örneğin 1913 yılında Hitler, Troçki, Tito, Freud ve Stalin'e aynı anda ev sahipliği yapmıştır (BBC, 2013). Troçki ve Stalin, iki devrimci, Viyana'da kaçaktırlar; Sigmund Freud ise o dönemde Viyana'da ünü çoktan yayılmış bir psikiyatristtir. Genç Josip Broz (daha sonra Yugoslavya'nın lideri olarak Marshal Tito ismini alacaktır), o

dönemde Daimler otomotiv fabrikasında çalışıyordu. Adolf Hitler ise yirmi dört yaşında, Viyana Sanat Akademisi'ne başvurusu iki kez reddedilmiş bir genç olarak Meldermannstrasse'de bir apartmanda yaşıyordu. Bu isimlerin birbiriyle karşılaşmış ve karşılaşmadığı bilinmemekle birlikte sürekli gittikleri kafeler hakkında birkaç şey biliniyordu: Freud'un favori yeri Cafe Landtman, Troçki ve Hitler'in en çok gittiği yer ise gazetelerin ve satrancın bulunduğu Cafe Central olarak bilinmektedir. Charles Emmerson'un "O dönemde güçlü ve merkezi bir yönetim yoktu ve işler biraz beceriksizce ilerliyordu. Eğer Avrupa'da saklanmak ve bunun yanında bir sürü ilginç insanla tanışmak için bir yer arıyorsanız Viyana bunun için harika bir yerdi." cümlesi, bu isimlerin orada bulunmalarının sebepleri hakkında da ipucu vermektedir (BBC, 2013).

Siyasi anlamda Avusturya incelendiğinde özellikle Freud'un çocukluk ve gençlik yıllarına denk gelen 1860 ile 1880 arasının, kapitalistleşen Avusturya'nın gereksinim duyduğu liberal dönüşümlerin hızla gerçekleştiği bir dönem olduğu görülür. Burjuvazinin istediği dönüşümler, yargıda ve eğitimde laikleşme, bu dönemde uzun ve kararlı bir mücadele ile gerçekleştirilmiştir (Türel, 2015).

19. yüzyılın son 10 yılında, farklı milletlerin, dillerin ve kültürlerin bir araya geldiği Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bir yandan İngiltere, Fransa ve Almanya'nın gölgesinde kalıyor bir yandan da hükümet ve bürokrasi, yaşlı Franz Josef hükümdarlığı altında, tutucu Katolik kilisesi ile birlikte ülkeyi yönetmeyi zor sürdürüyordu. Tüm bu çelişkilerin ortasında imparatorluk çok yönlü bir toplum yapısına sahipti: Hâlâ gösterişli kraliyet baloları veren ama çürümeye de yüz tutmuş imparatorluk, gelişmekte olan bir orta sınıf ve hem krallığı hem de burjuvaziyi sorgulayan entelektüel gruplarla aynı anda varlığını sürdürüyordu. Küçük bir siyonist hareketin yanı sıra antisemitizm de yaygındı. Yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan sosyalist düşünceler, mevcut ekonomi ve sınıf sistemine meydan okuyor; aktif feministler, kadınlar üzerindeki kısıtlamalara karşı mücadele veriyordu. Bilimdeki gelişme ve sanayileşme o sıralarda Avrupa'nın büyük bir kesimini değişime uğratsa da sosyal ve ekonomik isyanlar, sanat dallarının her cephesinde ortaya çıkan yeni biçimler, en çok Paris ve Viyana'da görülüyordu (Breger, 2016).

Avusturya'nın yaşadığı bu dönüşümlerle birlikte özellikle Viyana'da kültür ve sanat faaliyetlerinin canlandığı görülmüştür. Uzun zamandır büyük bir müzik merkezi olan şehir, artık Gustav Mahler'in senfonileri gibi deneysel eserlerin çıkış noktası haline gelmiştir. Edebiyatta, Hugo von Hofmannsthal'ın şiirleri ve romanları, Arthur Schnitzler'in oyunları ve yine romanları özgün ve yenilikçidir. Mimaride Otto Wagner modernist akımın öncülüğünü yapmıştır. Resimde ise Gustav Klimt, sonraları da Oskar Kokoschka ve Egon Schiele gibi isimler farklı işler çıkartmıştır. Bu ortamda bütün sanatçıların birbir-

lerini tanıdığı ve etkiledikleri bilinmektedir. Klimt, Mahler'in 1896'da bestelediği Üçüncü Senfoni'nin onun için ilham kaynağı olduğunu söylemiştir ve Mahler, Freud tarafından kısa bir analizden de geçirilmiştir. Bazı tarihçiler, yüzyıl sonu Viyana'sının modernizmin doğuşunda Paris, Berlin ya da Londra'dan daha büyük rol oynadığını ileri sürmüşlerdir fakat bu gelişmelerin ortasında Freud'un kendini bilime, arkeolojiye ve antik eserlere verdiği, kendi çağının devrim yaratan sanatının onu pek etkilemediği, birkaç aydın ve entelektüel dışında çok fazla ilişki kurmadığı görülmüştür (Breger, 2016).

VİYANA VE FREUD

Sigismund Scholomo Freud, 5 Mayıs 1856 tarihinde küçük burjuva bir Yahudi ailede dünyaya geldi. Babası Jacob bir yün tüccarıydı ve kırk yaşındayken kendisinden 20 yaş küçük Amelia ile yaptığı ikinci evlilikten doğan ilk çocuk Sigmund Freud'du. Aile o zamanlar Viyana'nın kuzeyinde, yine imparatorluk sınırları içinde yer alan Moravya'nın Freiberg kasabasında yaşıyordu. İlk isim, Sieg, zafer kelimesinden gelen Almanca bir isimdi, Şolomo ise Jacob'un yeni vefat eden babası anısına verilmiş İbranice bir isimdi (Breger, 2016). Aile, Freud 4 yaşındayken babanın işlerinin kötüye gitmesinden dolayı Viyana'ya taşındı. Freud, 1938 yılına kadar yani ölümünden bir yıl öncesine kadar da Viyana'da yaşadı.

Freud, çocukluğunun büyük bir bölümünü Viyana'nın Yahudi gettosunun küçük mahallelerinde geçirmiştir. On yaşına kadar bebek doğumları, ölümler, yoksulluk ve hastalıklara şahit olmuştur. Travmatik, yoksul ve zorlu geçen bir çocukluk döneminden Freud'a kalan mirasın, korku ve güvensizlik olduğu belirtilir. Sık sık hayal gücünün dünyasına kaçarak, orada kendine hitap eden kahraman figürleriyle özdeşleştiği (muzaffer bir general olan Hannibal veya kavgada babasını yenen ve Teb kralı olan Oedipus vb.) belirtilmiştir. Anti-semitik Viyana'nın kalabalık bir mahallesinde, yoksul bir Yahudi çocuğu olmak yerine bu güçlü adamlardan biri olarak yaşamak onun için çok daha iyidir. Yetişkin olduğunda ün peşinde koşma güdüsüyle çocukluğundaki kahramanlarla özdeşleşmelerinin kaynağı da aynıdır: Hayatının başlarındaki fakirlik, yaşadığı kayıplar ve başarısızlığı yenme özlemi (Breger, 2016). Ancak Freud'un tam anlamıyla mutsuz bir çocukluk geçirdiği de söylenemez. Aile içerisinde küçük yaşta dehası fark edildiği için çok sevilen birisidir. Annesi ve babasının en gözde çocuğu olarak hep el üstünde tutulur (Teber, 2013). Öyle ki, ailesi tarafından şımartılan Freud, 1873'te Viyana Üniversitesi'ne başladığında diğer kardeşleri (yedi kardeşler) tek bir odayı paylaşırken ona kendisine ait bir oda tahsis edilmiştir (Güleç, 2009).

Freud ailesinin Viyana'ya geldiği yıllarda, Habsburg başkenti, hızlı bir ekonomik ve sosyal büyüme süreci içindedir. Tüm bu fırsatlar Yahudi göçmenlerin Viyana'ya akın etmesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda

Yahudiler başkentte birçok alanda (ekonomi, eğitim ve kültür, bankacılık, sanayi, tıp, hukuk, gazetecilik, edebiyat ve müzik) yer edinmişlerdir. Yüzyıl sonu yaklaşırken Viyana'nın eğitilmiş, entelektüel seçkinlerinin büyük bölümünün Yahudi olduğu dikkat çekmektedir. İmparatorluk ayrımcılığı yasaklamış olsa da Viyana'da anti-semitizm yaygındır (Breger, 2016). Bu baskı ortamı ateist Freud'un "Yahudi" kimliğini daha çok benimsemesine ve "Dinsiz bir Yahudi" olmasına neden olmuştur (Teber, 2013).

Viyana'daki Yahudi nüfusunun çoğunluğu, Freud'un ailesi gibi Leopoldstadt'da yaşamaktadır. Burada evler bakımsızdır ve kalabalık yaşandığı için yakın temas sonucu hastalıklar çabuk yayılmaktadır. Bu nedenle Freud ailesi sık sık taşınmaktadır. Okuma-yazmayı anne ve babasından öğrenen Freud, 1865'te Leopoldstadt'taki yeni kurulan Sperl Gymnasium'a yazılmıştır. Burada Latince, Yunanca, İngilizce, İtalyanca ve İspanyolca öğrenmiştir. Sophokles'in "Kral Oedipus" oyununu Yunanca'dan tercüme etmiştir.

Freud, üniversitede de oldukça başarılı olur ve sınıf birincisidir. Meraklı ve kitap okumayı seven bir genç öğrencidir. Modern edebiyat ve sanattan uzak duran Freud'un Schiller, Shakespeare, Goethe okuduğu bilinmektedir. Bu edebiyat merakının yanında antik tarih ve kültüre olan ilgisi onda bir tür estetik entelektüel zevk geliştirmiştir (Breger, 2016).

Ancak bu durumun bir istisnası vardır: Müzik. Müzik, Viyana kültürel hayatının merkezinde bulunur ve Yahudi ailelerde geleneksel olarak büyük değer verilirdi; müzikten uzak durması sıra dışı olan Freud'un ailesi, evinde piyanosu olmayan sayılı ailelerden biriydi. Evde var olan ve kız kardeşlerinin kendilerini tek geliştirme olanağı olan piyano, Sigmund'un isteği doğrultusunda evden çıkarılmıştı. Müzikten uzak durma sebebinin hislerini kontrol altında tutma ihtiyacından kaynaklandığı düşünülen Freud, kız kardeşlerinin okumalarını ve oyunlarını denetleyip evde müziği yasaklamıştı. Aile içerisinde her şey "sevgili" Sigmund'un çevresinde dönüyordu (Teber, 2013). Freud'un evinde görülen bu durum Victoria Çağı ahlakına bağlansa da bu yeterli bir açıklama değildir. Dönemi belirleyenler, kontrol, tasarruf, düzen, adap ve iş ahlakı gibi burjuva değerleri olsa da bu değerlerle yaşayan insanların Viyana'da çok az sayıda olduğu bilinmektedir (Breger, 2016).

FİZYOLOJİDEN PSİKANALİZE

Freud, 1873'te Gymnasium'dan yüksek bir notla mezun oldu. Ardından Viyana Üniversitesi'ne yazıldı. Önce felsefe ve bilim dersleri aldı. Daha sonra tıbbi araştırmalarda çalıştığı ve o zamanlar bilim ve tıp alanında dünyaca ünlü bir fakülte olan Viyana Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne geçti. Bu okulda bir kısmı Almanya'dan gelen profesörler, bilimsel başarılarına ek olarak başka

alanlarda da bilgili ve aktiftiler. Freud, üniversitede Helmholtz Tıp Okulu diye bilinen bir Alman bilim adamları grubu mensubu Ernst Brücke ile çalışırken kendisinden on dört yaş büyük bilim adamı ve pratisyen Josef Breuer'le tanışmış, Breuer'le çalışmaları, psikanalize giden yolu açmıştır. 1885 yılında ünlü bir Fransız nörolog olan Jean-Martin Charcot'yla nöroanatomi öğrencisi olarak çalışmak için Paris'e giden Freud, Viyana'ya döndüğünde nörolog olarak bir muayenehane açmıştır (Breger, 2016).

Üniversite yıllarında kendine pozitivist bilim insanlarını örnek aldığı bilinen, nörolojik araştırmalar yapan Freud ile yıllar sonra psikanalizi icat eden Freud arasında çok büyük farklar varmış gibi görülmektedir. Ancak dikkatle incelendiğinde bu sürecin, içinde süreklilikleri ve kopuşları içerse bile doğal ve mantıklı bir devamlılık arz ettiği görülmektedir.

1886'da Viyana'ya döndüğünde ona gelen hastaların bir kısmı "gerçek nörolojik" hastalıklara sahipken büyük bir çoğunluğu fizyolojik bir temeli olmayan nevrozlardan (histeri vb.) şikâyetçiydi. Freud'un, doktorluğunun ilk iki yılında uyguladığı iki yöntemi vardı: gövdenin sorunlu bölgelerine uygulanan hafif bir elektrik akımının söz konusu olduğu Erb'in elektroterapi ve yatak istirahati, yalnızlık, beslenme, masaj ve elektroterapiyi oluşturan düzenli rejimin uygulandığı Weir Mitchell sistemi. Bu iki yöntemin kısıtlılıkları Freud'un çok da aklına yatmıyordu ve daha etkili tedaviler arıyordu. Freud, Paris'e gitmeden önce Breuer'in kendisinden Bertha Pappenheim'a (müstear ismi: Anna O.) uyguladığı duygusal boşaltma yöntemini dinlemiştir.

Duygusal boşaltma adı verilen bu yöntemde hastalar hipnotize ediliyor ve trans halindeyken semptomların ortaya ilk çıktığı koşulları hatırlamaları isteniyordu. Hipnoz altında bir anlamda eksik parçalar birleştiriliyordu ve bu yöntem -Sherlock Holmes gibi "sırları çözme yolunda ipuçlarını kullanan dedektif" rolüne bürünmek- Freud için muazzam bir deneyimdi (Breger, 2016). 1887 yılı sonunda kendisi de hipnoz deneyleri yapmaya başladı. Ancak daha sonraları hipnoz yönteminin yetersiz olduğu anlaşılmasına başlandı. Her hasta hipnotize edilemiyor ve telkinle ortadan kaldırılan semptomlar genellikle tekrar ortaya çıkıyordu. Freud, bazı hastalarının da etkisiyle, hipnoz yöntemini bir kenara bırakarak serbest çağrışım yöntemini kullanmaya başladı.

1892-98 yılları arasında histeri ve saplantılara dair çokça araştırma yaptı. Breuer ile birlikte *Histeri Üzerine İncelemeler* adlı eseri yayınladılar. Ancak tıp çevrelerinden bu çalışmaya dair ağır eleştiriler yapıldı. Bu yıllarda birlikte çalıştığı arkadaşı Breuer ile de arası açılmaya başlayan Freud, yavaş yavaş kendi teorisini, psikanalizi geliştirmeye başladı. Özellikle 1896 yılında babasının ölümü ile kendi kendini çözümlemeye başlayan Freud, Breuer'le nevrozların cinsel açıdan açıklanması konusunda anlaşamayarak yollarını ayırdı. Freud'un nev-

rotik belirtilerin nedenlerinin cinsel kökenli olduğunu savunmasına karşı, Breuer'in bu savı fazla abartılı bulması, bu iki insanın arasının giderek açılmasına hatta birbirlerine düşman olmalarına neden olmuştur (Teber, 2013).

Freud için psikanaliz, nevrotik hastalıklar üzerindeki gözlemlerinden doğmuşsa da kuramın esas kaynağı, kendi kendini analiz ile "bilinçdışı" işleyişi keşfetmesidir. Kendi kendini analiz ederken kullandığı rüyaların çoğunu "*Rüyaların Yorumu*" (1900) kitabında yazmıştır. Bu kitapta Freud, önce rüyalar hakkında kendinden önceki bilimsel çalışmaları tek tek ele alıp, neden sonuç ilişkisi içerisinde tartışmıştır. Sonrasında ise kendi takip ettiği olgular ve kendi rüyaları üzerinden genellemelerde bulunmuştur. Bu analiz sonucunda, *Oedipus Kompleksi*ni evrensel bir olgu olarak öne sürmüş, cinsel çatışmaların açığa çıkartılmasıyla bebeklik ve çocuklukta duygusal olaylara ışık tutmuş; rüyaları yorumlamak için yeni yöntemler geliştirmiş ve bilinçdışının çeşitli tezahürlerini kendi icat ettiği terimlerle açıklamıştır. Ve böylece modern psikoterapinin öncüsü olan psikanaliz yöntemini geliştirmiştir (Breger, 2016).

PSİKANALİZİN YAYILMASI: İCATLAR VE TARTIŞMALAR

1902 yılında (zengin hastalarından Barones Ferstel'in, Eğitim Bakanı'na verdiği rüşvet sayesinde) profesör olarak atanan Freud, 1905'e geldiğinde psikanaliz teorisinin çekirdeğini bir hayli oluşturmuştur (Breger, 2016). Bu dönemde Freud'un kitapları ve verdiği dersler, bir grup doktorun ve entelektüelin ilgisini çekmeye başlar. Freud, derslerine katılan Max Kahane ve Rudolf Reitler'i, ayrıca pratisyen hekim olan Alfred Adler ve Wilhelm Stekel'i çarşamba akşamları tartışmak için ofisine davet eder. Böylece meşhur "Çarşamba Cemiyeti" ortaya çıkar. Çarşamba Cemiyeti'ne gelenlerin çoğunluğu Yahudi kökenlidir. Aralarında hastalarına Freud'un yöntemlerini uygulamak isteyen doktorların yanı sıra sanat, müzik, edebiyat ve yayın alanından bir grup entelektüelin de olduğu dikkat çekmektedir.

Freud'un çevresine toplanan isimlerden bazıları şunlardır: Zürih'teki dünyaca ünlü bir akıl Hastanesi'nin doktorlarından genç psikiyatr Carl Jung, Toronto'da doktorluk yapan ve Avrupa'ya gelen Ernest Jones, zengin bir Yahudi Rus ailesinden gelen ve Almanya'da tıp eğitimi gören Max Eitingon, Amerikalı genç bir psikiyatr olan Abraham Brill, eski bir Alman Yahudi aileden gelen, dile ve filolojiye karşı ilgisi ve yeteneği olan Karl Abraham, Budapeşte'de doktorluk yaparken Freud'un yayınlarını keşfeden Macar Sandor Ferenczi, kültürlü bir Yahudi aileden gelen ve babası ve amcaları tarafından avukat olmaya zorlanan Hanns Sachs, Zürihli Protestan bir papaz olan Oskar Pfister.

1908'de Çarşamba Cemiyeti'nin adı "Viyana Psikanaliz Cemiyeti" olarak değiştirilir (Carl Jung ve Ernest Jones

bu noktada topluluğa dâhil oldu) ve aynı yıl Salzburg'da ilk uluslararası toplantı gerçekleştirilir. Bu toplantıya en büyük katılım Avusturya ve İsviçre'den olsa da ABD, İngiltere, Almanya ve Macaristan'dan küçük gruplar da gelir (Breger, 2016). 1910 yılında ise Freud'un önerisi ile Sándor Ferenczi tarafından Uluslararası Psikanaliz Birliği (IPA) kurulur. IPA'nın ilk başkanı olarak Carl Gustav Jung seçilir (Jones, 2004).

1911 yılında cemiyetin önemli figürlerinden Alfred Adler gruptan ayrılır. Freud ve Adler birçok alanda birbirlerinden farklıdır. Freud'un aksine Adler siyasetle oldukça ilgilidir ve Freud'un fikirleri Adler'e göre oldukça kötümser ve muhafazakârdır. Freud, sola mesafelidir; o dönemin sosyalist hareketi olan sosyal demokrasiyi hem takip etmez hem de olumsuz bakar. Hayatının sonuna doğru yazdığı eserlerinde ise açıktan bir antikomünist tavır takınmıştır (Freud, 2019). Freud'un siyasi tavrını belirleyen sadece bilimsel düşünceleri ya da Habsburg İmparatorluğu'na, Yahudilere dair çocukluk anıları değildir; aynı zamanda sınıfsal konumu ve tercihidir. Örneğin, bir kıyaslama yapıldığında Freud'un hastalarının yüzde 74'ünün zengin, yüzde 23'ünün orta sınıf ve sadece yüzde 3'ünün işçi sınıfından olduğu görülür. Oysa Adler'in hastalarının yüzde 25'i üst sınıf, yüzde 39'u orta sınıf ve yüzde 36'sı işçi sınıfındandır (Breger, 2016).

Adler'in ardından 1913'te Jung da Freud'la bir daha hiç görüşmemek üzere gruptan ayrılacaktır. Adler'le eserlerinde benzer konulara yer veren Ferenczi de Macaristan'a dönecektir. Adler'in, Avusturyalı terzilerin içinde bulunduğu kötü koşulları yazdığı makaleleri ile Ferenczi'nin normal imkânlardan yoksun olanların tıbbi ve sosyal sorunları üzerine yazdığı makaleleri bu benzerliğe örnektir. Bunlar, Freud'un eserlerinde kesinlikle bulunmayan olgulardır (Breger, 2016). Tabi ki Freud ile Adler, Jung ve Ferenczi ayrışmasının tek nedeni bu değildir. Freud ile aralarında teoride ve hastaya yaklaşım gibi konularda da farklılıklar vardır.

O yıllarda kapitalist devletler hızla bir emperyalist he-saplaşmaya doğru gitmektedir. 1914 yılına gelindiğinde emperyalistler ilk büyük paylaşım savaşını başlatmışlardır. 28 Haziran'da Saraybosna'da Habsburg tahtının varisi arşidük Franz Ferdinand, Bosnalı bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülür. Ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle büyük emperyalist paylaşım savaşı başlar. Freud, daima politikadan uzak dursa ve daha önce hiç "vatanseverlik" sergilememiş olsa da ulusal birlik ifadesine kendini kaptırmış, sınıfsal konumu gereği milliyetçi savaş çığırtkanlığına destek vermiştir. Abraham'a yazdığı bir mektupta, düşmanlıkların patlak vermesinden duyduğu heyecandan bahsediyordu: "Otuz yıldır ilk defa olarak kendimi bir Avusturyalı gibi hissediyorum ve pek de umut vaat etmeyen bu imparatorluğa son bir şans vermek geçiyor içimden. Her yerde moral bir harika. Aynı zamanda, cesurca eylemlerin özgürleştirici etkisi ve Almanya'nın

güvenli desteği de buna katkıda bulunuyor" ve "Bütün libidomu Avusturya-Macaristan'a vakfettim" diyordu (Breger, 2016).

O dönemde aydınlar arasında küçük bir azınlık savaşa karşı olduklarını söylese de savaşın ilk yıllarında barış bildirisi yayınlanmak istendiğinde sadece dört kişi (Albert Einstein, Fransız Sosyalist partisi lideri Jean Jaurés, Alman Sosyalisti Rosa Luxemburg ve Fransız romancı Romain Rolland) bildiriye imzalamıştır. Freud ve çoğu Avrupalı entelektüelin tepkisi ise "vatanseverlik" şeklindedir (Breger, 2016).

BÜYÜK ÇATIŞMALARIN DÜNYASI VE FREUD

1915 yılında ciddi bir kıtlık yaşayan Avusturya-Macaristan halkı Mayıs ve Ekim aylarında yiyecek için ayaklanır. Un, patates, yağ bulunmuyor, temel ihtiyaçlar bile ancak karaborsadan temin edilebiliyordu. 1916-1917 kışında, şehirlerdeki evlerin yalnızca bir odasının ısıtılmasına izin verilir. Freud ailesinin durumu ise oldukça iyidir ve bolluk içindedirler. Freud, "Macarlar kaba ve gürültücü insanlar ama iyiliksever ve misafirperverler; dostluk ve sadakat onlarda cömertlik halini alıyor, ilkel bir kabilenin şefi gibi ekmek, yağ, sosis, yumurta ve puro içinde yüzüyoruz" demiştir. 1917 Eylül'de Alman büyükelçisi "Viyana kenar mahallelerinde oturanlar açıktan ölüyor" diye yazdığı sırada Viyana'daki işçilerin, yoksulların aksine Freud ailesi, meslektaşları ve destekçilerinden bol bol yiyecek ve puro hediyeleri alıyordu (Breger, 2016).

4 Kasım 1918'de Avusturya'da ateşkes imzalanır ve uzun savaş nihayet sona erer. Psikanaliz, savaş sonrasında travmalar ve akıl sağlığı üzerinde yıkıcı bir etkiye neden olur. Savaşlardaki askerlerin yaşadığı ruhsal çöküntülerin sadece, zaten var olan kişilik zayıflıklarına bağlı olduğu ve savaşın yarattığı stresin dikkate alınmasına gerek olmadığı fikri askeri politikada kendine yer edinir. Bu görüşlerin bir ucu psikanalize çıkar. Freud'un, çocukluktan kaynaklanan yatkinlik savları farklı biçimlerde 1970'lere kadar etkisini korur. Amerikan psikiyatrisi, yetişkinlikteki travmatik olayların, aylar ya da yıllar sonra açığa çıkabilecek semptomlara yol açabileceğini ancak 70'li yıllarda kabul edecektir ve *Travma Sonrası Stres Bozukluğu* (TSSB) tanımlanacaktır (Breger, 2016). Öte yandan TSSB teriminin isim babası, yine Freud'un kovduğu "müritlerden" biri olan Otto Rank'tır (Güleç, 2009). Günümüzde TSSB tedavisinde Freud'un teorilerinden yararlanılmaktadır. Ancak bu durum konunun tarihsel gelişimini değiştirmemektedir.

I. Dünya Savaşı sonrasında psikanaliz, psikolojik bir tedavi yöntemi olmasından ziyade entelektüel bir merak konusu olarak gittikçe etkisini arttırdı. Dünya'ya yayılmayı sürdürdü. Birinci Dünya Savaşı'dan sonra yaşanan cinsel ve ahlaki değişiklikler, özellikle sanat ve edebiyat alanında önemli etkiler yarattı. Psikanaliz ise bu yeni

sanat ve edebiyat biçimleri için yeni bir dil temin etmiş gibi görünüyordu (Breger, 2016).

KANSER, FAŞİZM VE FREUD

1918'den faşizmin Almanya'da iktidara geldiği 1933 yılına kadar, her iki yılda bir Avrupa'nın büyük şehirlerinden birinde uluslararası psikanaliz kongresi düzenlenmiştir. Psikanalize özellikle kapitalist dünyadan pek çok kişinin merak saldıği görülmüştür. Freud'un kavramları gazetelere, filmlere, oyunlara ve romanlara girmeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin erken dönemlerinde psikanalizin sosyalizm içindeki durumu için ise bir başka yazıya bakılabilir (Binbay 2019). Faşizmin iktidar olduğu ülkelerde ise Freud kitapları meydanlarda topluca yakılmıştır.

1923'te çene kanserine yakalanan Freud'a, kesinliği tam belirlenmese de doktorlar, kanserin çok fazla puro içmesinden kaynaklandığını söylemişlerdi. Hatta bu hastalığa "zengin kanseri" denirdi çünkü puronun o yıllarda çok pahalı olduğu bilinmektedir (Breger, 2016). Sağ üst çene kemiğindeki kanserin sürekli tekrarlamasına, bu yüzden 33 kez ameliyat olmasına rağmen Freud, doktorların kanserin sorumlusu olarak gösterdiği puroyu bırakmamıştır (Teber, 2013). Psikanaliz pek çok ülkede kendine yer edinir ama Freud'un hayatı, yaşlanması ve hastalığının ilerlemesi ile zorlu bir hâl alır

Kapitalist dünya 1929'daki Büyük Buhran nedeniyle finansal bir felakete sürüklenir. Zaten Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bütün Avrupa'da siyasi ve iktisadi durum karışıktır. İstikrarsız ekonomik koşullar, kontrolden çıkan enflasyon ve faşist bir diktatör olan Mussolini'nin İtalya'da iktidara gelmesiyle Almanya'da faşizme sahne hazırlanmıştır. Emperyalist ülkelerin dünyanın ilk sosyalist ülkesi SSCB'yi yok etme isteği doğrultusunda beslediği faşizm, Alman Cumhuriyeti'nin başkanı Paul von Hindenburg'un 1933'te Hitleri şansölye tayin etmesiyle birlikte dünyayı yeni bir felakete sürükler. Freud, olumsuzlukları sezse de dehşetin büyüklüğüne inanmamaktadır. 1933 yılından itibaren Avusturya'daki çoğu Yahudi endişeli ve belirsizlik içinde yaşasa da Freud ailesinin durumu nispeten rahattır. Freud, saati 25 dolardan günde beş hastaya bakmaktadır ve bu çalışması aileye yeterince para getirmektedir. Buna ilaveten kitaplardan aldığı telif ücretleriyle para biriktirecek konuma bile gelmiştir. Bu ve benzer nedenlerle Freud, Naziler 1938 yılında Avusturya'yı işgal edene kadar Viyana'yı terk etmez.

1938'e girildiğinde Avusturya'da şansölye Schuschnigg, Hitler'in baskısıyla görevden çekilir. Hükümeti Arthur Seyss-Inquart devralır ve Nazileri Avusturya'ya davet eder. Bunun sonucunda Viyana'da anti-semitizm zincirlerinden boşalır ve Yahudilere ait apartmanlar, sinagoglar, dükkânlar yağmalanıp kadınlar ve erkekler sokakta dövülüp aşağılanır (Breger, 2016).

Freud, önce Paris'e, ardından da İngiltere'ye geçerek Londra'ya yerleşir. Hem Paris'te hem de yeni evinde büyük ilgi ve merak ile karşılanır. Ama Avrupa'da Nazi faşizmi, Freud'un da çenesindeki kanser yayılmaktadır. Muazzam acıyı dindirmek için çeşitli ilaçlar kullansa da uykuları bozulur ve gittikçe zayıflar. 23 Eylül 1939 yılında doktoru Shur, Freud'la anlaştıkları gibi morfin enjekte eder ve Freud komaya girerek son nefesini verir (Breger, 2016).

SONUÇ

Bu çalışma kapsamında ele alınan dönem, 1850-1940 arası, tarihin çarklarının hızlı döndüğü bir dönemdir. Kapitalizm hızla yayılmakta, Avrupa ve Dünya genelinde yeni kapitalist toplumlar yaratılmaktadır. Almanca konuşan topluluklar, bu süreci hızlı yaşamışlardır. Kendi burjuvazilerinin tercihleri ve tarihsel koşulların zorlamasıyla ağır sanayiye dayalı, daha militarist bir toplumsal yapıya evrilmişlerdir. Bu sürecin bir sonucu olarak pozitivist, militarist, kaba materyalist bir aydın tipolojisi Almanca konuşan coğrafyada yaygınlaşmıştır.

Freud, çok gelişkin bir entelektüel, aykırı bir bilim insanı, düşünür olmasına rağmen çağının ve coğrafyasının hâkim aydın tipinin klasik bir örneğidir. Modern psikolojinin babası olarak kabul edilmesi şüphesiz ki psikoloji alanına yaptığı muazzam katkılardan ve de açtığı yeni ufuklardan dolayıdır. Ancak Freud'un hayatı ve eserleri tarihsel bir gözle incelendiğinde, sınıfsal konumunun ve siyasi tercihlerinin yapıtlarını etkileyen temel unsurlar olduğu görülmektedir.

Freud, tarihe ve antropolojiye olan merakı sayesinde pek çok arkaik toplumu ve bu toplumların aile yapısını bilmektedir. Örneğin "*Oedipus Kompleksi*" kavramını ortaya atarken bu birikiminden çokça faydalanmıştır. Ancak bu bilgi birikiminin yanı sıra, psikanaliz kuramını oluştururken en büyük dayanağı gördüğü hastalarıdır. Bu hastaların sınıfsal kompozisyonu göstermektedir ki, burjuva ve küçük burjuva aile tipini bütün aile biçimleri için örnek alması, başka aile yapılarını veya başka kültürlerdeki hiç var olmayan "aile" yapılarını dikkate almayı, ufkunun sınırlılığının kanıtıdır.

Bu makalede Freud'un hayatı, eleştirel ve tarihselci bir yaklaşımla ele alınmaya çalışıldı. Ancak Freud'un fikirlerinin doğuşu ile yaşadığı zaman ve mekân arasındaki bağlara değinilmemiştir. Benzer, sonraki çalışmalarda Freud'un fikirlerinin ortaya çıkış motivasyonları ile yaşadığı dönemin sınıf mücadeleleri arasındaki bağlar eleştirel ve tarihselci bir yöntem ile değerlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

- BBC, (2013). 1913: When Hitler, Trotsky, Tito, Freud and Stalin all lived in the same place. Erişim tarihi: 18/05/2020, <https://www.bbc.com/news/magazine-21859771>.
- Binbay, T. (2019). Sovyetler Birliği'nde Psikanaliz: Söylenti ve Efsanelerin Ötesi. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 2: 236-244.
- Breger, L. (2016). *Freud Görüntünün Ortasındaki Karanlık*, 5. Baskı, (A. Biçen, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Caudwell, C. (2015). *Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler*, 4. Baskı, (M. Gürsoy-Sökmen, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Dobrenkov, V. İ. (2019). *Marksizm ve Psikanaliz*, 4. Baskı, (A. Özdoğdu, Çev.). İstanbul: Sorun Yayınları.
- Fromm, E. (2019). *Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*, 2. Baskı, (A. Arıtan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Freud, S. (2019). *Uygarlığın Huzursuzluğu*, 7. Baskı, (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. .
- Fulbrook, M. (2018). *Almanya'nın Kısa Tarihi*, 2. Baskı, (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gerschenkron, A. (1977). *An Economic Spurt That Failed: Four Lectures in Austrian History*, Princeton: Princeton University Press.
- Güleç, C. (2009). *Freud*, 2. Baskı, (Editörler, Cengiz Güleç ve Murat Batmankaya). Ankara: Say Yayınları.
- Jones, E. (2004). *Freud Hayatı ve Eserleri*, (Emre ve Aysen Kapkın, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Komlos, J. (1983). *The Habsburg Monarchy As A Customs Union: Economic Development in Austria- Hungary in The Nineteenth Century*, Princeton: Princeton University press.
- Mandel, E. (1996). *Hoş Cinayet: Polisiye Romanın Toplumsal Bir Tarihi*. İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Okuyan, K. (2019). *Devrimin Gölgesinde: Berlin-Varşova-Ankara 1920*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Phillips, A. (2017). *Freud Olmak: Bir Psikanalizin Gelişimi*, 3. Baskı, (Ş. Tokel, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Teber, S. (2013). *Bilimsel Bir Peri Masalı: Freud'un Aile ve Tarihsel Romanı*, 2. Baskı, İstanbul: Okuyan Yayınları.
- Türel, O. (2015). *Uzun 19. Yüzyılda Orta Avrupa*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Voloşinov, V. N. (2016). *Freudculuk Eleştirel Bir Taslak*, (C. Soydemir, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

FREUD'UN ZİHİN KURAMI BİZE NE ANLATIR?

Endam Köybaşı

Uzm. Dr., Psikiyatrist, Sağlık Bakanlığı Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İzmir.
E-posta: drendam@hotmail.com

ÖZET

Geçtiğimiz yüzyılın en tartışmalı isimlerinden Freud'un ne söylemek istediğini anlayabilmek için onun geliştirmiş olduğu zihin kuramını kavrayabilmek gerekir. Freud temelinde dürtüler, bilinçdışı, çocukluğun cinsel yaşantısı ve bastırma dinamiklerinin bulunduğu bir zihinsel işleyiş modeli önermiştir. Bu kuram sadece vaka gözlemleri üzerinden değil tıbbın fizyolojik, biyolojik ve anatomik birikiminden hareketle kurulmuştur. Bu çalışmada Freud tarafından ortaya konulan *ruhsal aygıt modeli* gelişim dizgeleri içinde açıklanacak, temel kavramları aktarılacaktır.

Fizyoloji ve nöropatoloji alanlarına eğilmiş bir hekim olan Freud'un hipnoza ilgi duyması ve bilinçdışını keşfetmesi ile başlayan ve düşünsel alana yeni bir bakış getiren psikanalizi keşif süreci aktarılacaktır. Tarihsel sırasına göre geliştirilen kuramlar açıklanırken Freud tarafından yazılmış kitaplar temel kaynaklar olacaktır. Geliştirilen psikanalitik yöntemin bireyde işleyiş dinamikleri ve topluma uyarlandığında çıkarılan sonuçlar ele alınacaktır. Son bölümde Freud'un kuramını ortaya atarkenki düşünce sistematığı ele alınacak ve Marksizm üzerine düşüncelerine de yer verilecektir. Freud'un kuramının hem ortaya çıktığı dönemde hem de bugünden bakıldığında bilimsel ve toplumsal açıdan kapsadığı alan tartışılacaktır.

Anahtar sözcükler: *Freud, psikanaliz, zihin, bilinçdışı, bilinç, ego, id, metapsikoloji*

WHAT DOES FREUD'S THEORY OF MIND TELL US?

ABSTRACT

In order to understand what Freud, one of the most controversial figures of the 20th century, wanted to theorize, it is necessary to comprehend the theory of mind he developed. On the basis of Freud, he proposed a model of mental functioning with impulses, unconscious, childhood sexual life and suppression dynamics. This theory was founded not only on case observations, but also on the physiological, biological and anatomical accumulation of medical knowledge of the 19th century. In this article, the *psychic device model* as put forward by Freud will be explained in the development system and its basic concepts will be evaluated.

The discovery process of psychoanalysis, which started with Freud's interest in hypnosis and his discovery of the unconscious, and a new perspective on the intellectual field, will be discussed. While explaining the theories developed in a historical order, books and articles by Freud will be the main sources. The functioning dynamics of the psychoanalytic method developed in the individual and the results obtained when adapted to the society will be discussed. In the last section, the systematic framework of thought in putting forward Freud's theory will be discussed and his thoughts on Marxism will also be included. Freud's theory will be discussed both scientifically and socially, both at the time of its emergence and today.

Keywords: *Freud, psychoanalysis, mind, unconscious, consciousness, ego, id, metapsychology*

GİRİŞ

Hiç kuşusuz Freud yirminci yüzyılın en çok tartışılan isimlerinden birisidir. Oluşturduğu kuram sadece bir tıp bilimi dalı olan psikiyatri için değil, psikoloji, sanat, felsefe, antropoloji, sosyoloji ve siyaset gibi alanlar için de önemli, özgün bir düşünce zemini sunmuştur. Freud'un medulla oblongata gibi somut bir beyin bölgesini incelemekle başlayan insan zihninin işleyiş dinamiklerini açığa çıkarma çabası, içine felsefe, antropoloji ve mitolojiden öğeler katarak bilinçdışı, dürtü, benlik bölümleri gibi kavramların yer aldığı soyut bir yerde son bulacaktır. Bu yazıda somut nöroanatomi arayışından soyut ve yer yer belirsizlikler içeren bir düşünce sistematığına giden süreç ele alınacaktır.

1. PSİKANALİZİN DOĞUŞU

1.1 İlk Yıllar

Freud 1895 yılında, psikanalize giden yoldaki ilk kitabı olan ve Beuer'le birlikte yazdıkları *Histeri Üzerine Çalışmalar* yayımlandığında 39 yaşındaydı ve bir tıp doktoru olarak nöropatoloji alanında doçent ünvanına sahipti. O döneme kadar sinir hücre ve liflerinin morfolojik ve fizyolojik yapıları, kokainin farmakolojik etkileri, afazi ve çocuk felçleri üzerine çalışmalar yayımlamıştı. 1883'te Meynert¹, 1885-1886 yıllarında Charcot² daha sonra-

1 Theodor Meynert, 1833 -1892 yılları arasında yaşamış Alman psikiyatrist, nöropatolog ve anatomist.

2 Jean Martin Charcot, 1825 -1893 yılları arasında yaşamış Fransız nöro-

sında Bernheim³⁾ gibi dönemin önde gelen hekimlerinin yanında çalışmıştı. Tıp öğrenciliği sırasında fizyolog Brücke'nin⁴⁾ laboratuvarında çalışmıştı ve orada tanıştığı Josef Breuer'i⁵⁾ birlikte yaptıkları klinik gözlemleri yazma konusunda ikna ettiğinde yaklaşık on beş yıldır histeri üzerine gözlemler ve çalışmalar yapmaktaydı.

O yıllarda histeri vakaları için Charcot'nun geliştirdiği kuram kabul görmekteydi. Charcot, histerinin kadınlarda görüldüğü ve rahimden kaynaklı olduğu şeklindeki ilkçağ tezlerini reddediyor, hastalığın ruhsal kökenli olduğunu savunuyor ve histeriyi *nevrozlar*⁶⁾ sınıfına dâhil ediyordu. Hastalığı tedavi etmek için değil, kendi varsayımlarını kanıtlamak için hastalarda hipnoz tekniğini kullanıyordu. Freud ise ilk kitabı olan ve Breuer ile birlikte kaleme aldığı *Histeri Üzerine Çalışmalar*'da hem hastalığın nedenleri üzerine farklı önermelerde bulunuyor hem de yeni bir tedavi yöntemi geliştirmeyi amaçlıyordu. "Histerik hastanın 'bilmemesi' aslında bilmek istememesidir" diyerek, hastalığın nedenini çocuklukta yaşanan cinsel bir travmaya bağlıyor, bu anımsanmak istenmeyen olayın bilinçdışında, ego tarafından istemli bir biçimde bastırıldığını iddia ediyordu (Freud, 2013a, s. 320, 321). Kuramın ilerleyen dönemlerinde ise bastırmanın istemli olabileceği görüşü yer almayacaktır.

Bastırılan içeriğin hatırlanamasa da duygusunu ve enerjisini koruduğunu, bu enerjinin zaman zaman bedensel belirtilere döndürüldüğünü söylüyordu. Bu bilinçdışı içeriğe çağrışımlar yoluyla ulaşılabileceğini, bilinçli hale geldiğinde bu anının ortaya çıkardığı, vücut üzerine döndürülmüş olan semptomların kaybolduğunu ekliyordu. Bastırılmış yaşantıyı bilince getirirken Breuer'in geliştirmiş olduğu katartik yöntemi kullanıyordu. Breuer'e göre katartik yöntemde yanlış yollara sapmış *duygu yükü* (*cathexis*), doğru yollara yönlendirilerek boşalması sağlanıyordu. Freud bunu farklı bir yolla yapıyordu; hastayı divana yatırıyor, elini alınına bastırarak semptomun hastaya hatırlattıklarını dile dökmesini istiyordu.

Freud, katartik yöntemin her hastada başarılı olamasını direnç kavramı ile açıklıyordu: "*Oldukça ağır vakalarda ego amaçlarını anımsar ve direncini geliştirir.*" (Freud, 2013, 329). Freud'a göre travmatik anıyı, oluşturduğu hoşnutsuzluk nedeni ile bastıran ego, aynı zamanda onun bilince çıkmasına karşı da *direnç* gösteriyordu.

log. Charcot, nörolojinin babası olarak bilinir.

- 3 Hippolyte Bernheim, 1840-1919 yılları arasında yaşamış Fransız nörolog.
- 4 Ernst Wilhelm Ritter von Brücke, 1819-1892 yıllarında yaşamış Alman fizyolog
- 5 1842-1925 yılları arasında yaşamış Avusturyalı hekim, Freud'u hipnoz ile ilgilenmeye teşvik eden kişidir.
- 6 Nevroz kelimesi 18. Yüzyıl sonunda kullanılmaya başlanmıştır ve kelime anlamı olarak sinirlerin (nöron) hastalığı, bozulması anlamına gelir. 19. yüzyıl sonunda ise nöronal yani sinirsel karşılığı olduğu düşünülen psikiyatrik durumları tanımlar hale gelmiştir.

1.2 Vakalardan Kavramlara

Psikanaliz tarihinin en ünlü vakalarından birisi olan Anna O., *Histeri Üzerine Çalışmalar*'da sunulur. Bu hasta, yani Anna O., histeri belirtileri göstermesi nedeniyle Breuer tarafından takip edilmiş ve iyileştirilmiştir. Uzun bir tedavi seyri olan hasta, histeri semptomlarının ortaya çıktığı sahneleri her hatırladığında şaşırı derecede hızlı bir biçimde iyileşmektedir ve bu süreci "*konuşma tedavisi*", "*baca temizleme*" gibi ifadelerle tanımlamaktadır. Hastaya gösterdiği ilgi ve ayırdığı zaman Breuer'in evliliğini olumsuz etkileyince Breuer tedaviyi sonlandırmak ister ve son bir görüşme yapar. Anna'da bu duruma karşı gelişen histerik semptom ise "yalancı gebelik" olur. Freud bu durumu hastanın doktoru ile geliştirdiği ilişkiye bağlar. Doktoru olmadığı belirtilerin farklı görüntülerle yeniden ortaya çıkması Freud için önemli bir tespittir. Bu yalancı gebelik, ilerleyen zamanlarda geliştirilecek ve psikanalizin en önemli kavramlarından birisi olacak olan "*aktarım*" kavramının doğmasına vesile olurken, hastalarda uygulanan yarı hipnotik yöntemlerin de terk edilmesine yol açar. Bu çalışmaların sonunda Freud hastalarda *serbest çağrışım* tekniğini uygulamaya başlar ve onları divana yatırarak hipnotize etmeden, sansürlü, özgürce konuşmalarını ister. Böylelikle, psikanalitik zihin kuramının ilk kavramları da tekniğin uygulamalı olarak geliştirilmesiyle ortaya çıkmış olur.

1.3 Yayınlanmamış Kuram

Freud'un psikanalitik zihin kuramını geliştirirken yararlandığı tek kaynak vaka gözlemleri değildir. Kendisi dönemin yetkin nörologları ile çalışmakla kalmamış aynı zamanda fizyolojik araştırmalar da yapmıştır. 1895-1897 arasında yazdığı taslak ile zihinsel işleyişi nörofizyolojik temeller üzerinde açıklama gayretine girer. Ölçülebilir verilere dayanan bir model geliştirme çabası ile enerji yükü kavramı üzerine kurulu bir anlayış kaleme alır.

Bu modele göre nöronal işleyiş atalet ilkesini temel alır. Nöronlar enerjilerini boşaltma eğilimindedir ve buna *birincil süreç* adını verir. Devamında sistemin sadece bununla işleyemeyeceğini bu enerjinin sabitlik ilkesi dolayısıyla zihinde bir yerlere bağlanması gerektiğini söyler. Bunu da *ikincil süreçler* olarak adlandırır. Ego (benlik) ikincil süreçlerin yani enerjinin bağlanması, birincil süreçlere göre üstünlüğünden sorumlu aygıt olarak tanımlanır. Aynı çalışmada refleks yollarında gözlenen gerilim ve boşaltım mekanizmalarının ruhsal düzlemde eşdeğerleri olduğunu iddia eder. İnsanda oluşan bir içgüdüsel ihtiyacın gerilim yarattığını, doyuma ulaşmak için bir boşalma beklentisi oluşturduğunu söyler. Kişi hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmak üzere gereken şeyleri bedensel devinimlerle sağlamaya çalışır. Bu doyum deneyiminin bellek imgelerini yarattığını, aynı zamanda içgüdüsel ihtiyaçlarla başa çıkma kapasitesi oluşturduğunu, egonun bu işleyişte devreye girerek hazza ulaşmasını sağlamak ve acı veren deneyim ve duyguların tekrarını engellemekle yükümlü olduğunu belirtir (Quinodoz, 2016, s. 36).

El yazısı olarak kalan bu taslağı bir süre sonra arkadaşı Wilhelm Fliess'e⁷ mektup olarak gönderir. Yaptığı çalışmalarını yayınlamayacağını ve psikanalizi nörofizyolojik temellere oturtma çabasından vazgeçtiğini söyleyecektir. Yıllarca bir taslak olarak kalan bu poje ancak 1950'de "Bilimsel Bir Psikoloji Taslağı" adıyla basılabilecektir. Ama ilerleyen dönemlerde içerikleri önemli oranda farklılaşacaksa da enerji, ego, bilinçdışı, bastırma, direnç ve aktarım gibi temel kavramlar ile psikanaliz kendini göstermiş olacaktır.

2. YÜZYILIN İLK YILLARI: GÖZLENEBİLİR OLANDAN METAPSİKOLOJİYE DOĞRU

2.1 Düşlerin Yorumu

Freud, 1890'lardan 1938'e kadar, yani ölümünden bir yıl öncesine kadar psikanaliz üzerine araştırmaya ve yazmaya devam eder. 1890'ların ortasında ise histerinin kökeninde yatanın çocukluk çağı cinsel travmaları olduğu, bilinçdışının yaygınlığı gibi başlıklarda tartışmalar yaşadığı Breuer'le yolları ayrılır. Fliess'le arkadaşlığı da bu dönemde sona erer ki bu arkadaşlık cinsel kuramında ilerlemesine katkıları sunacaktır. Freud, insanın çift cinsel olduğu tezini Fliess'e borçlu olduğunu söyler. Bu dönemde bilinçdışı ve cinsellik üzerine araştırmaları derinleşir.

1895'te yazmaya başladığı *Düşlerin Yorumu* kitabını 1899'da yayımlar. Bu çalışma ile tanınırlığı artar. Freud'un biyografisini yazanlar bu çalışmasını genelde en önemli eseri olarak gördüğünü aktarırlar. O döneme kadar rüyalar üzerine çeşitli çalışmalar yapılmış, düşlerin bastırılmış duygular, cinsel fanteziler, doyurulmamış yaşantılar ile ilgili olabileceği tezleri öne sürülmüştür. Freud ise düşlerin yorumu ile zihinsel işleyişe yeni bir tanım getirecektir. Freud'a göre düşlerin yorumu bizleri "bilinçdışının bilgisine götüren kral yolu"dur. Bir düşünün, bir isteğin çarpıtılarak doyurulmasıdır (Freud, 2019a, s. 174). Düşlerin bir görünür bir de gizil içeriği olduğunu söyler. Bu içerikler birbiri ile bağlantılıdır ve analizle ortaya çıkarılabilir. Düşlerin içeriği sansür mekanizmalarınca çarpıtılmıştır. Gece uykuda bu mekanizma gevşer. Normal zamanda bastırılmış olan zihinsel içerik, yoğunlaştırma (bir imgenin diğerlerinin enerjisini toplaması), yer değiştirme (imgelerin enerjilerini değiştirmesi) gibi işlemlerden geçerek her birinin farklı anlamı olan çeşitli semboller biçiminde gece düşü olarak görünür, algılanır hale gelir (Freud, 1994, 174). Bastırılmış olan bu içerik aslında doyum bekleyen çoğunlukla yasak bir arzudur. Ortaya çıkışı ise gün içerisinde yaşanmış olaylarla bağlantılıdır.

2.2 Bilinçteki Hatalar

Freud, bilinçdışının varlığına kanıt olarak gündelik

hayatta sıklıkla karşılaşılan *parapraksi-sakar eylemler-sürçme* olarak adlandırılan çeşitli yaşantıları gösterir. *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi* (1901) adıyla yayınlanan kitabında özel adların unutulması, dil sürçmeleri, yanlış okumalar, yanlış işitmeler gibi hataların rastlantı sonucu oluşmadığını iddia eder. Her birisinin altında düşlerdeki benzer bir mekanizma yatmaktadır. Önceden anımsanabilen yapılması gereken bir şey, bilinen bir kelime hatırlanamadığında aslında unutulmamıştır. O sırada bilinçdışı bir arzu ile bastırılmış durumdadır. Hatırlanmak istendiğinde bilinçdışı arzunun kısmi veya açık bir ifadesi olarak görünür olabilir. Katılmak istemediği bir toplantıya başkanlık eden kişinin "oturumu kapatıyorum" diyerek toplantıyı başlatmaya çalışması verilen örneklerden birisidir. Yanlış söylenen bir isimde karıştırılan bir hecenin unutulmak istenen başka bir olayla bağlantılı olması bir diğer örnektir. Bu çalışma ile Freud bilinçdışının zihinsel işleyişteki ağırlığını en geniş izleyici kitlesine göstermeye çalışırken, nevrozlu bir hasta ile sağlıklı bir insan arasında zihinsel işleyiş açısından "nitelik değil, nicelik farkı" olduğunu iddia eder ve "hepimiz biraz nevrozluğuz..." der (Freud, 2017a, s. 306).

2.3. Cinsellik Üzerine Bir Kitap

Her dönem çalışmalarında ağırlıklı bir tema olan cinsellik, bu süreçte aynı zamanda başlı başına bir yazım konusuna dönüşür. Görüşlerini 1905 yılında yayınlanan *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme* adı altında toplarlar. Kitap en çok ses getiren eserlerinden birisi olur. Bu yıllarda yaygın olan bilimsel ve egemen görüş, çocukların normal şartlar altında cinsellikten muaf olduğu ve çocuklukta cinselliğin gözlenmesi durumunda ise patolojik kabul edilmesi yönündedir. Sadizm ve mazoşizm gibi cinsel sapkınlıklar ise hali hazırda erişkinlikte tanımlanmıştır.

Freud ise cinselliğin erişkinlik değil çocukluk döneminde başladığını söyler. Cinselliğin her insanda aynı olan belirli bir gelişim dizgesi izlediğini düşünür. Her insanda doğuştan gelen cinsel dürtüler olduğunu iddia eder ve bunu diğer psişik dürtülerden ayırarak *libido*⁸ kavramı ile açıklar. Buna göre her gelişim döneminde libidinal dürtünün bir nesnesi ve cinsel bir amacı olduğunu söyler. Bebeklerdeki emme sürecinin erojen bir tarafı olduğunu, nesne olarak anneyi seçtiğini belirtir. Yaşamın ilk yılında gerçekleşen bu süreci *Oral Dönem* olarak isimlendirir. Bir-dört yaş arası yıllarda cinsel dürtülerin *anal* bölge ile ilişkili olduğunu, çocukların bağırsaktaki dışkıyı tutma bırakma üzerinden bu dürtüleri doyuma ulaştırdığını söyler. Üç-altı yaş arası dönemde dürtülerin *genital* bölgeye kaydığını, uğraşmaların bu bölge ile ilgili olduğunu, çocukların bu süreçte karşı cins ebeveynine yönelik libidinal arzular barındırdığını belirtir. Ardından cinselliğinin *gizlilik* dönemine geçtiğini, bu dönemde cinsel dürtülerin *yüceltme* (sublimasyon)

7 Alman Kulak Burun Boğaz Uzmanı (1858-1928). Freud'un yakın arkadaşı olup, aralarındaki mektuplaşmalar kuramın geliştiği ilk yıllar için önemli bir bilgi kaynağıdır.

8 Kelime anlamı "yaşam itkisinin cinsel enerjiye bağlı kısmı" olarak tanımlanabilir ama hem Freud hem de daha sonraki psikanalistler libidoya daha geniş bir anlamda, yaşam/canlılık enerjisi olarak kullanırlar.

mekanizması ile toplumsal kabul gören eylemlere dönüştüğünü açıklar.

Freud, yüceltme yapılabildiği oranda erişkin dönemi cinselliğinin sapkınlık olmadan yaşanabileceğini belirtir ve bu önerme ile sosyologların genel tezini kabul etmiş olduğunu ifade eder. Öncesinde histeri hastalarında belirtilerin nedeni olarak gösterdiği cinsel travma artık yerini çocukluk dönemi cinsel “yaşantılarına” bırakmıştır. Freud’a göre “*histeri hastaları sapkınlıkların film negatifi*”dir. Onların cinsel dürtüleri nesne olarak karşı cinsten çekilmiş, amaçları genital birleşmeden farklılaşmıştır. Sapkın cinsel eğilimleri olan, ancak bunları yeterince bastıramayan nevrotiklerdir. Freud’a göre bu arzular yer değiştirerek vücutta farklı motor bozukluklar (hareketler, tutulmalar, felçler) olarak kendini gösterir. Yine farklı sapkınlıklar çocukluk döneminde gerçekleşen bu dizgide yaşanan olaylara bağlı olarak erişkinlik hayatında buralara gerileme (*regresyon*) ve sabitleme (*fiksasyon*) sonucu ortaya çıkıyordu. Cinsel dürtülerin yönelttiği nesne ile kurulan ilişkiler (çocuğun anne babası ve çevresindeki kimselerle kurduğu sevgi ilişkileri) erişkin hayatında kurulacak olanların taslağını oluşturacaktı (Freud, 2020, s. 32, 62, 79, 86, 143).

Bu çalışma Freud’un en çok tepki alan çalışması olmuştur.

2.4 İlk Dizge

Freud’un bu çalışmalar üzerinden oluşturduğu zihinsel yapı farklı yazımlarında sunulmuştur. Buna göre zihinde art arda girmiş teleskop dizileri gibi mekânsal bir yapı vardır. Bu yapının bir duyuşsal ucu bir de hareket ucu mevcuttur. Dışardan ve içeriden uyarılar alan algı sistemi ile başlayan kısım duyuşsal uçtur. Ruhsal süreçler duyuşsal uçtan hareket ucuna ilerler. Algılardan çeşitli bellek izleri kalır. Bu algı bir dizge halinde sıralanmış *mnem* (hafıza ile ilgili olan) birimlerince çağrışım olarak kaydedilir. Bu çağrışımlar zamanlarına ve benzerliklerine bağlı olarak değişik *mnem* birimlerinde depolanacaktır.

Burada bilinçliliğimizi sağlayan, belleği olmayan algı sistemidir. Anılarımız -zihnimizde en derinlere kazınmış olanlar da dâhil- bilinçdışıdır. Üzerimizde en büyük etkisi olan anılar ise çocukluk yaşantıları olup en derinlerde olanlardır ve bilinçle gelemeyebilirler. Bilinçdışı içerik buna rağmen duyuşsal bir yüke sahiptir ve bizi her an etkiler. Bu sisteme göre bellek ile bilinçlilik birbiri ile aynı şey değildir.

Sistemin hareket ucu rüya çalışmaları üzerinden anlatılır. Buna göre bu kısımda *bilinçdışı*, *bilinçöncesi* ve *bilinç* bölmesi bulunur. Bilinçöncesi ile bilinçdışı içerik arasında *eleştirel ajan* bulunmaktadır. Bu ajan uyanık yaşantıyı yönetir. Bilinçdışı içerik de bilinçöncesine uğramadan bilinçle çıkamaz. Uyanıklık döneminde bilinçdışından hareket sistemine doğru bir iletim varken, düşlerde tersi yönde, bilinçdışından aygıtın duyuşsal algı

ucuna doğru taşınır. Yani uykuda rüya görme esnasında algılanan aslında bilinçdışı içeriktir. Algı tarafına bu ters yönde hareket, hatırlama esnasında da gerçekleşir ancak *mnem* birimlerinin ötesine geçemez; algısal imgerelerin varsanısal canlandırılması başarılmaz (Freud, 2014a, s. 260, 263).

Yerleşimsel (Topografik) kuram olarak adlandırılan bu şema, psikiyatride yeni bir zihin modelidir. Burada zihin bilinç- bilinçöncesi ve bilinçdışı olarak üç uzamsal alana bölünür ve sansür mekanizması bilinçdışı ile bilinçöncesi arasına yerleştirilir. Burada önceki taslaktan farklı bir önerme sunulmuştur. Bu kuram ile tüm duyuş düşünce ve eylemler psikolojik bir nedene bağlanır. Şimdiki yaşantıyı sürdürenin bilinçdışı materyal olduğu iddia edilir. Bilinçdışı güçler sansüre uğradığı için ancak gündüz fantezileri, nevrotik semptomlar veya analizde serbest çağrışım yöntemi ile bilinçle çıkabilir. Yine bilinçdışı içeriğin duyuşsal yükü semptom yolu ile veya hatırlanma ile boşaltılabilir (Kaplan ve Sadock, 2007, s. 713).

3. METAPSİKOLOJİYE GİRİŞ: BİRİNCİ DÜRTÜ KURAMI

Freud nevrotik süreçlere o güne kadar verilen yanıtlarla yetinmiyor, kuramını varoluşsal temalarla içerecek şekilde geliştireyordu. Bir süre sonra çalışmalarına metapsikoloji ismini verecek ve bu isim alan çalışmacıların nevroz nitelemesine ayırdıkları yeri dolduracaktı. Ayrıca metapsikolojiyle birlikte gözlenebilir alandan soyut kuramsal bir düzleme geçecektir. 1915-1917 yıllarında Freud on iki makale yazma işine girişir. Kendisi hayatı boyunca gerçekleşmese de bu makaleleri *Metapsikolojiye Giriş* adlı bir kitap çalışmasında toplamayı planlamaktadır. Bu süre içerisinde, “*Dürtüler ve Yazgıları*” ile “*Bastırma, Bilinçdışı*” adlı makaleler ayrı ayrı olarak 1915’te, “*Düşler Kuramına Metapsikolojik Bir Katkı*” ile “*Yas ve Melankoli*” ise 1917’de yayımlandı.

3.1 Dürtüler

“*Dürtüler ve Yazgıları*” adlı makalede dürtülerin (içgüdü) tartışıldığı bölümde *dürtü* kavramı temel ve vazgeçilmez olarak tanımlanır. Freud’a göre dürtü akla uygulanmış bir uyarandır. Dış dünyadan değil bedenden gelirler. Anlık değil her zaman değişmez etki yaratan bir güç gibi davranır. Sinir sistemi “değişmezlik ilkesi”ne göre uyarımları en düşük düzeyde tutmak zorundadır. Dış dünyadan gelen uyarılardan fiziksel olarak kaçınabilme şansı varken içsel uyarılardan kaçınılamaz. Bu nedenle oluşturduğu gerilimin haz ilkesine göre doyurulması gerekir. Bunlar sinir sistemini üst gelişim düzeyine götüren gerçek güçlerdir. Canlı maddede değişiklikler gerçekleştirmiş dış uyarıların etkilerinin çöktürmeleri olarak varsayılır (Freud, 2013b, s. 113). Bir gereksinime denk gelir ve doyurularak ortadan kaldırılmalıdır. Dürtüler ise zihinle beden arasında sınırdan bir yerde dururlar. Dürtüler, baskısı, kaynağı, amacı ve nesnelere olan dinamik etkiler olarak tanımlanır. Doyumla

sonuçlanması gereken ihtiyaçlara benzetilir (Freud, 2013b, s. 114). Nesne ise dürtü için en değişken şeydir. Herhangi bir nesne olabileceği gibi beden bir parçası da olabilir. Son olarak dürtü kaynakları beden bölgeleri olarak tarif edilecek, bu kaynakların ayrıntılandırılması ise gerekli görülmeyecektir.

Bu makalede iki farklı dürtü grubu tarif edilir. Bunlar cinsel dürtüler ve kendini koruma (ego) dürtüleridir (Freud, 2013b, s. 116). Aktarım nevrozlarında bu iki dürtü grubu arasında oluşan çatışmanın açıklanabileceği söylenir. Cinsel dürtüler başlarda ego dürtüleri sayesinde nesneye ulaşır, sonrasında birbirlerinden ayrılırlar. Freud'a göre her dürtü, karşıtına dönebilir, öznenin kendi benliğine dönebilir, bastırılabilir veya yüceltilir. Karşıtına dönme süreçleri sadizm mazoşizm, aynı kişiye duyulan sevgi-nefret döngüsünde görülür.

3.2 Dürtüler Bastırılır

Dürtülerin uğradığı değişimlerden *bastırma* ayrı bir makale olarak kaleme alınmıştır. Bastırma, Freud'un kuramında en eski kavramlardan birisidir. O'na göre bir dürtü mutlaka haz arayışındadır. Ancak bir dürtünün hazzı diğer sistemlerle çatışma halinde olursa sistemde hazsızlık yaratacaktır. Bu durumda bastırılması gerekir (Freud, 2013b, s. 142). Bastırma doğumdan itibaren yoktur ancak bilinç ile bilinçdışı birbirinden keskin çizgilerle ayrıldığında gerçekleşebilir. Amacı bir şeyi geri çevirmek, onu bilinçten uzak tutmaktır.

Bastırmanın iki aşaması vardır; buna göre birincil bastırmada dürtünün ruhsal-düşünsel temsilcisi bastırma-ya uğrar. İkinci evrede ise duygu yükü⁹ bastırılır. Freud, bastırma ile sağlanan ancak dürtünün psikik temsilinin bilinçle ilişkisinin kesilmesi olduğunu söyler. Bastırılan ise bilinçdışında var olmaya, türevler yaymaya devam edecektir.

Bastırılma ardından dürtünün niceliksel ifadesi (duygu yükü) üç farklı şekle değişebilir: tamamıyla bastırılmış olabilir, bir duygu olarak ortaya çıkabilir veya anksiyete oluşturabilir. İçgüdülerin duyguya veya anksiyeteye dönüşme ihtimalleri dikkate alınmalıdır. Bastırma hazsızlık ya da anksiyete oluşturuyorsa düşünsel kısmı bastırılmış olsa bile başarısız kabul edilir ve psikanalizin konusu olur. Freud'a göre bastırma tamamen bireysel ve sürekli devinen bir süreçtir.

3.3 Bilinçdışı

1915 tarihli çalışmanın bir diğer başlığı *Bilinçdışı* adını taşır. Freud'un bilinçdışı üzerine en kapsamlı çalışması olarak kabul edilir. Buna göre bastırılmış olan bilinçdışının sadece bir bölümüdür. Yerleşimsel (topografik) bakış açısında bilinçdışı ruhsal dinamiklerin bir sansür evresinden geçerek bilinçli hale gelebilme yeteneği kazandığını veya bastırıldığını söyler. Ancak bilinçdışı içerik sansürü geçse de bilince ulaşamaz, değerlendiril-

9 Almanca: affektbetrag, duygulanım, enerji, olarak çeviren, cathexis olarak yazan kaynaklar da mevcut.

rilme üzere bilinç öncesine gönderilir. Öncesinde ruhsal süreçler çatışma kavramları üzerinden dinamik bir modelde açıklanırken, bu sistemler ile yerleşimsel bir bakış açısı da eklenmiş olur. Bu yerleşimsel sistemin herhangi bir anatomik karşılığı olmadığı da vurgulanır. Bilinçdışında düşüncelerin varlığı kabul edilirken duyguların olup olmadığı tartışılır. Bir dürtü bilinç nesnesi haline gelemeyebilir. Ancak onu temsil eden bir düşünce ile bu gerçekleşebilecektir. Dahası bilinçdışında dahi dürtülerin düşünce temsili olduğu söylenir. Eğer bir dürtü kendini düşünceye ya da duygusal bir duruma bağlamamışsa hakkında bir şey bilinemez. Bilinçdışı duygu ve coşkuların, bastırma sonucu, dürtüde oluşan nicel değişiklikler olduğu sonucu çıkarılır. Düşünceler temelde anı izlerine ait yükler iken duygulanım ve coşkular boşalım süreçlerine karşılık gelir.

3.4 Karşı Yük ile Savunma

Bastırmanın yerleşim ve dinamiğinin tartışıldığı bölümde karşı yük (*anticathexis*) kavramı devreye girer. Bilinçdışı dürtülerin basıncına karşı bilincin kendisini bu yolla savunduğunu söyler. Bilinçdışının libidinal enerji ile dolu, zamandan ve gerçeklikten bağımsız olduğunu, bilincin ise gerçeklik ilkesi ile hareket ettiğini vurgular.

Yatırımların hangi sistemden kaynaklandığının araştırılmasına yerleşimsel, ortaya konulan psikik enerjinin miktarına ekonomik, bilinçdışından gelen dürtüsel itki ile benliğin savunmaları arasındaki çatışmaya ise *dinamik bakış* açısı denir. Ruhsal/psikik süreci bu yönleriyle açıklama çabasına *metapsikolojik değerlendirme* adı verilir.

Freud'un birinci dürtü kuramı bu şekilde kurulmuş olur. Freud kuramının bu döneme kadar şekillenmiş hali olarak 1915-1917 yılları arasında bir grup doktora yaptığı sunumları *Psikanalize Giriş Konferansları* adlı bir kitap çalışması ile özetleyecektir.

4. YAPISAL KURAM: RUHSAL AYGITIN SON HALİ

4.1 Yeni Çalışma Dinamikleri

Bu dönemde kuramda önemli yenilikler gelecek ve ağırlık kaymaları olacaktır. Yenilikler 1920 yılında *Haz İlkesinin Ötesinde* adlı makale ile tanıtılır. Cevaplanacak ilk soru, "*Haz ilkesi ruhsal süreçlerin tümüne hâkim midir?*" sorusu olacaktır. Öncelikle ruhsal aygıtın içinde bulunan uyarılma miktarını olabildiğince az, en azından sabit tutmaya çalıştığı varsayımı temel alınır. Bu da haz ilkesi ile uyumludur. Ancak ruhsal yapıda haz ilkesine yönelik bir eğilim olsa da sadece haz ilkesi değil başka güçler ve ilişkiler de mevcuttur. Haz ilkesi birincil çalışma prensibi olmakla birlikte dış dünyanın güçlüklerine karşı koyabilmek için uygun değildir. Doğumun ertelenmesi, kimi doyum olanaklarından vazgeçilmesi yanı sıra bazen hoşnutsuzluğa katlanması gerekir. Her zaman doyum söz konusu olamaz bazen gerçeklik ilkesi ile

hareket edilmesi gerekir. Freud'a göre hazsızlığa neden olan tek şey gerçeklik ilkesine uyum değildir. Ruhsal aygıtta çatışmalar, bastırılması gereken dürtüsel enerjiler de aynı şekilde hoşnutsuzluk olarak algılanır.

Ruhsal aygıtın dış uyarılara verdiği cevaplar, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gözlenen psikopatolojik durumlar üzerinden irdelenir. Yaşanan ağır kazalar veya tehlikelerden sonra ortaya çıkan travmatik nevrozlar üzerinde durulur. Bu durumda gözlenen rüyalarda olayı tekrar tekrar görme, o anı yeniden yaşantılıyormuş gibi hissetme şeklinde ortaya çıkan yineleyici durumlara dikkat çekilir. Yineleme örneğine ek olarak çocuk oyunları verilir. 18 aylık bebeğin oynadığı makarayı fırlatma oyunu aktarılır. Çocuk ipe bağladığı makarayı uzağa fırlatarak "gitti", çekerek "geldi" demektir. Freud bu oyunda çocuğun annesinin gidişinin kendisinde yarattığı olumsuzlukları yinelediğini söyler. Bu sayede çocuğun kendisini etkin hissettiğini, anneye duyulan öfkeye karşılık öç alınabildiğini söyler. Farklı açıklamaları olsa da bu yinelemeler bir haz edinimiyle bağlantılı olarak görülür. Son olarak bu tip yineleme yaşantılarının ruhsal aygıtta haz ilkesi dışında bir yer kapladığı varsayımı sunulur (Freud, 2001, s. 29). Benzer şekilde terapide hastaların direncinin yineleme zorlantısı ile ilişkili olabileceği söylenir. Hasta bilinçdışı bir şekilde iyileşmek istemez. Çocukluğunda yaşamış olduğu örüntüyü aynı şekilde yineleme dinamikleri işlemektedir. Burada yaşanan haz ilkesine karşı çıkmayan bir hoşnutsuzluktur.

Freud algı-bilinç sisteminin sadece dışarıdan değil aynı zamanda vücut içinden de uyarılar aldığı hatırlatır. Nasıl ki dışarıdan gelen uyarılar kalkanı aşacak kadar şiddetli olduğunda patolojilere yol açıyorsa benzer şekilde içsel uyarıların da aynı etkiyi yaratabileceğini düşündüğünü söyler. Dürtüler, zihinsel aygıtta enerjisi bağlanıp soğrulamazsa travmatik nevrozlara benzer yineleme örüntüleri oluşabilir.

4.2 Erosun Gürültücülüğünün Karşısında Yer Alan Huzur

"Bütün yaşayanların içsel nedenlerle öldüğünü, inorganik yaşama döndüğünü kabul edersek şunu söyleyebiliriz: tüm yaşamın hedefi ölümdür" (Freud, 2001, s. 48). Freud burada canlıda ortaya ilk çıkan dürtünün cansız maddeye geri dönüş dürtüsü olduğunu iddia eder. Organizmanın kendisini koruma dürtülerini anlamsız ve kısmi dürtüler olarak kabul eder. Bu noktada cinsel dürtüleri yeniden ele alır. Burada canlı maddenin çoğalarak ölümsüzlüğünü uzattığı bir çaba görür. Tohum hücrelerinin kendisinden farklı olanla kaynaşarak bunu gerçekleştirmesini anlamlı bulur. Canlı madde oluştuğunda cansız duruma dönmeyi hedefleyen ego dürtüleri ile yaşamın sürmesini hedefleyen cinsel dürtüleri karşıtlık içinde tanımlar. "Zihinsel ve hatta genel olarak sinirsel yaşamın egemen eğilimi uyarılardan doğan içsel gerilimi azaltma, sabit tutma ya da ortadan kaldırma çabasıdır"¹⁰ önermesini tekrar ederek bunu ölüm dürtüle-

rine inanmasının en güçlü nedeni olarak sunar. Ölüm dürtülerinin huzurla ilişkili olduğunu, sessizce işlerini sürdürdüklerini, yaşam dürtülerinin ise tam tesri içsel algılarla ilgili ve huzuru bozanlar olduğunu düşünür.

4.3 Yeniden Bilinçli Olmayan

Freud, 1923 yılında *Ego ve İd* makalesini kaleme alır; makale *Haz İlkesinin Ötesinde*'de yazılanların devamıdır. Bu çalışma ile yerleşimsel (topografik) kuramın tamamlayıcısı olarak gördüğü yeni bir zihinsel model önerecektir.

Çalışma bilinç ve bilinçsiz olan süreçleri tartışarak başlar. Bilinçlilik halinin karakteristiklerinin algıya dayanma ve geçicilik olduğunu söyler. Şu an bilinçli olanın bir süre sonra örtük hale geleceğini ve yeniden bilinçli olabilme potansiyeli taşıdığını söyler. Bastırılmış olanın ise bilinçdışının prototipi olduğunu düşünmektedir. Devamında bilinçdışının bir kesiminin hiçbir zaman kendiliğinden bilince çıkamayacağını ekler. Örtük olup da dinamik açıdan değil ama tanım açısından bilinçdışı olana bilinçöncesi der, bilinçdışı adını ise dinamik açıdan bilinçsiz olarak bastırılmış olanla sınırladığını vurgular. Yani sıra egonun ne kadarı olduğu bilinmeyen bir bölümünü de bilinçdışı ilan eder. Freud'a göre bilinçli ya da bilinçdışı olma durumu psikolojide derinleşme adına önemlidir.

Bilinç, ruhsal aygıtın yüzeyidir. Dışarıdan içeriye doğru ilk katmandır; anatomik olarak da böyledir. Dışarıdan ya da içeriden tüm algılamalar bilinçlidir. Düşünce süreçleri olarak özetlenebilecek iç süreçlerin dinamiği ise şu şekilde açıklanacaktır: Bilince ancak bir zamanlar bilinçli bir şekilde algılanmış olanlar çıkabilirler. Bu da ancak kendilerine denk düşen sözel ifadelerle mümkün olur. Analiz yoluyla bilinçöncesi sözel ara halkalar bulunarak bilinçdışı içerik bilinçli hale getirilebilir. Bilinçdışı fikir veya anıların bilinçli hale gelmesi için bir bağlantı gerekirken duyguların ise buna ihtiyacı yoktur. Onlar doğrudan algılanabilirler.

4.4 Haritada Yeni Bölgeler

Freud'un yapısal kuramında İd (*o-es-altbenlik*) ruhsal aygıtın haz ilkesinin kurallarına göre çalışan, birincil süreçlerin egemen olduğu, gerçeklik ilkesinin taleplerini dikkate almayan, dürtülerin ruhsal temsilcilerinin bulunduğu bölüm olarak tanımlanır. Tümünden bilinç dışı olan bu yapı tutkuların deposudur.

Ego (*ben-ich-benlik*) ise akıl ve sağduyunun temsilcisidir. Davranım ve devingenliğin denetimini sağlamaya çalışır. Freud idi bir ata benzetirken egoyu onu yönlendirmeye çalışan binici olarak tasvir eder. Binici atın enerjisi ile gidilmesi gereken yere ulaşmaya çalışacak, bazen de atına boyun eğmek zorunda kalacaktır. Ego dış dünyanın gerçekliğini id üzerinde hâkim kılmaya çalışmaktadır. Motor hareket, algılama, düşünme benliğin işlevleri arasındadır. Freud'a göre yeni doğan bir bebeğin zihni idden ibarettir. Zamanla dış gerçekliklerin zorunlu

10 Nirvana ilkesi olarak da tanımlanmıştır.

sonucu yaşanan hazzsızlıklar ile ego gelişecektir. Bireyin ilkel oral aşamasında nesne yatırımı ile özdeşleşme birbirinden ayırt edilemez. Nesne yatırımlarının erotik eğilimleri gereksinim olarak idden kaynaklanır. Nesnenin terk edilmesi gerektiğinde ego nesneyle özdeşleşerek idin libidinal yatırımı üzerine çeker. Bu bir "ben" değişimidir. Bu değişim idin nesnelere terk etmesi için şarttır. Ego, bu nesne seçimlerinin tarihçesidir.

Ruhsal aygıt içinde bir de ben ideali ya da Süperego (*über-ich-üstben*) adını alan bir farklılaşma mevcuttur. Yargılayıcı dizge olarak da isimlendirilen bu yapının belirtisi suçluluk duygusudur. Bu parçanın bilinçle bağlantısı egoya göre daha zayıftır. Süperegonun arkasında en önemli özdeşleşme olan ebeveyn, bakım veren özdeşleşmesi yatar. Nesne yatırımlarından farklı bir özdeşleşmedir bu. Bu süreç ödipal durumun üç köşeli karakteri ve insanın çift cinsiyetliği nedeniyle karmaşıktır. Erkek çocuk üzerinden şu şekilde anlatılabilir: Erkek çocuk anneye karşı cinsel istekleri güçlenip babanın da bu istek önünde bir engel olduğunu algıladığında, babayı ortadan kaldırma arzusu duyar. Anneye karşı sevgi dolu babaya karşı ise çift değerli bir yaklaşım oluşur. Ödipus kompleksinin yok olması ile anneye karşı libidinal yatırım terk edilir. Onun yeri iki yoldan doldurulacaktır; anne ya da babayla özdeşleşme. Çocuktaki çift cinsellik üzerinden ortaya çıkacak olan özdeşleşme ile bir ben tortusu ben ideali ya da üstben olarak ortaya çıkar. İdin nesne seçimlerinin bir kalıntısı, ona karşı bir tepki olarak ortaya çıkan bu süperego, benliğe şu mesajı verir: "Böyle (*baba gibi*) olmalısın ve böyle (*baba gibi*) olamazsın" der (Freud, 2001, s. 93). Yani ona benzese de onun her yaptığını yapamayacağı, bazı şeylerin onun ayrıcalığı olacağı söylenerek otoriter bir yargı oluşturulur. Ödipus kompleksi ne kadar güçlü olursa suçluluk duyguları o denli güçlü olacaktır. Çocuk büyüdükçe otorite figürleri baba rolünü sürdürür, vicdan olarak ahlaki sansür uygular. Vicdanın talepleri ile benin yetenekleri arasındaki gerilim suçluluk duygusu olarak algılanır. Freud'a göre ego bir yandan dış dünya ile ilişki kurarken, bir yandan idin temsilcisi olarak, karşısına çıkacak süperegoyu da gözetmek durumunda kalacaktır.

Freud, ego üzerine idin nüfuz etme çabasına karşı, psikanalizin egoyu güçlendirecek bir araç olduğunu söyler.

5. TARİH, TOPLUM VE GRUP PSİKOLOJİSİ ÜZERİNE YAZILANLAR

5.1 İlk Yasaklardan Laik Geleceğe

Freud psikanaliz kuramını geliştirmiş olduğu ilk yıllardan itibaren yaklaşımın toplumların tarihi ve bugününü anlamaya yönelik kullanılabileceğini söyler ve bunu birkaç çalışma ile gösterir. İlk çalışma 1912 yılında yazdığı *Totem ve Tabu*'dur. Bu kitapta ilkel kabilelerde gözlenen ensest korkusu ve tabu yasakları üzerine değerlendirmeler yapılır. Ensest yasaklarının ilkel kabilelerde gün-

cellighinin korunuyor olması ölüm, hükümdar gibi tabu yasaklarında izlenen çift değerli tutumlar yorumlanır. İnsanlığın ilk bayramı olan totem yemeği üzerinden insanlığın başlangıcı üzerine bir kurgu oluşturur. Burada ilk kabilenin sürü lideri babanın, genç erkekler ve kadınların iş birliği ile öldürülerek yutulduğunu varsayar (Freud, 2016, s. 216). Sonrasında bireyler arasında varılan uzlaşma ile öldürme ve ensest yasağı getirilir. Bu iki yasak kurulacak kültürün zeminidir. Varılan uzlaşma insanlardaki babayı öldürmüş olmanın suçluluk duygusunu ortadan kaldırmaz ve bu, kuşaktan kuşağa aktarılır.

1920 yılında yazılan *Kitle Psikolojisi ve Benlik Analizi*'nde kitlelerin liderleri ile kurduğu libidinal bağa gönderme yapılır. Bireyin kitle içerisinde ideal egosundan feragat ederek bunun liderin şahsında vücut bulduğunu söyler (Freud, 2017b, s. 78).

1927 yılında kaleme alınan *Bir Yanılsamanın Geleceği* isimli kitap çalışmasında Hıristiyanlığı model alarak, dinin bir yanılsama ihtiyacını karşıladığını söyler. Freud'a göre din, insanlığın obsesif nevrozudur ve çocuğun büyürken terk ettiği çocukluk nevrozları gibi insanlık da dini terk edecektir (Quinodoz, 2016, s. 249).

5.2 Bir Yazgı Olarak Huzursuzluk

1930 yılında *Uygarlığın Huzursuzluğu* adlı kitapta, bulunduğu dönem ve insanlığın geleceğini tartışır. Bu çalışmada varlığın amacı olan mutluluğu arama ve mutsuzluktan kaçınma çabalarının gerçekleştirilemeyecek olduğunu iddia eder. İnsanlığın doğasında saldırganlık dürtülerinin olduğunu, bundan uygarlık adına vazgeçmenin başta suçluluk duyguları gibi sorunlar doğurduğunu düşünür. Birey ile toplum arasında kökensel bir savaş olduğunu, bunun insanın libidinal dürtülerinin ben ile nesne arasındaki paylaşımının doğurduğu çatışmalardan kaynaklandığını söyler. Ayrıca Freud bu kitabında komünistlerin çözüm olarak sunduğu özel mülkiyeti kaldırma girişimi için gençliğinde yoksulluk çekmiş birisi olarak kendisinin de bu çabalara anlayış ve iyi niyetle baktığını söyler. Ancak bu girişim ile saldırganlığın ortadan kalkmayacağını, onun insan doğasının yok edilemez bir parçası olduğunu ve uygarlığın peşini bırakmayacağını düşündüğünü ekler (Freud, 2014b, s. 70).

5.3 Freud'un Marksizm'e Dair Açıklamaları

Freud'un kuramının son şeklini aktarmış olduğu çalışma *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri* (1932) adıyla basılmış kitabıdır. Kitabın son bölümü dünya görüşleri üzerine ayrılmıştır. Bu bölümün sonu da Marksizm'le tartışmaya ayrılmıştır. Freud, Marksizme dair bilgi yetersizliği olduğunu ve bunun en çok pişmanlık duyduğu konu olduğunu söyleyerek giriş yapar. Marx'ın toplumun ekonomik yapısının, insan yaşamının her alanını etkilediği tezini alarak devam eder. Bu iddiayı bulanık bulur ve daha çok Marx'ın yetiştirdiği bulanık Hegelci felsefe ekolünün kalıntısı olarak görür. Toplumdaki sınıf yapısının tarihin başlangıcından beri var olduğunu düşündüğü-

nü söyler. Ayrımlar arasındaki çatışmaların sonucunu belirleyenler arasında yapısal saldırganlık gibi ruhsal etkenler de olduğunu söyler. Freud'a göre insan davranışlarını belirleyen etmenler arasında psikolojik etmenler göz ardı edilemez. Bolşevizmi ve Sovyet iktidarını, koyduğu yasaklarla karşıtına benzemekle itham eder. Marksizm'in kuşkuya açık yanlısımlar oluşturduğunu düşünür. Bolşevizmin buna vereceği, başka türlü yapılamayacağı cevabına karşı, getirecek bir önerisi olmadığını ekler. Freud büyük ulusların kurtuluşun sadece Hıristiyanlığa bağlılıkta yattığını söylediği bir dönemde Rusya'daki devrimin iyi bir gelecek mesajı gibi gözüktüğünü ancak nasıl sonuçlanacağına yönelik ipucu bulamadığını söyler. Devrimi zamansız bulur, doğa güçleri üzerindeki kontrol artınca maddi yoksunluklara son verip bireyin kültürel beklentilerine cevap verilebileceğini düşünür (Freud, 1998, s. 194).

SONUÇ

Freud'a göre psikanalitik kuram insanın narsisizmine, megalomanisine yani dünya karşısındaki büyülenmeci önemine vurulan tarihsel üçüncü darbedir. İlki Kopernik tarafından indirilmiştir ve dünyanın evrenin merkezi olmadığı gösterilmiştir. İkincisi ise Darwin'in insanın hayvandan geldiğini göstererek onun hayvansı doğasını kanıtlaması ile indirilmiştir. Psikanaliz ise bilinçdışını kanıtlayıp, insana kendi benliğinin bile efendisi olmadığını göstererek benzer bir etki yapmıştır (Freud, 1994, s. 282).

Freud temelinde dürtüler, bilinçdışı, çocukluğun cinsel yaşantısı ve bastırma dinamiklerinin bulunduğu bir zihinsel işleyiş modeli önermiştir (Freud, 2019, s. 350). Bu kuram sadece vaka gözlemleri üzerinden değil tıbbın fizyolojik, biyolojik ve anatomik birikiminden hareketle kurulmuştur (Parman, 2011, s. 16)

Bu modelin hem kendisi hem de kavramları tartışılıp geliştirilerek günümüze kadar gelmiştir. Freud'un zihin işleyiş modeli psikiyatri pratiğinde psikoanalitik psikoterapiler başlığı altında sürdürülmekte ve uygulanmaktadır. Ego kavramı üzerinden Hartmann¹¹ ve Anna Freud'un¹² devam ettirdiği *Benlik Kuramı* ve libidinal enerji, bunun nesnelere ve benliğe yatırımları üzerinden Melanie Klein¹³ tarafından geliştirilen *Nesne İlişkileri Kuramı*, güncel uygulamalara verilebilecek örneklerdir.

Freud'un zihin kuramı insanın dürtüleri ile dünyaya geldiğini, bu dürtülerin libidinal enerjisi ile insanın dı-

şarıdaki nesnelere ve benliği ile ilişki kurduğunu bu sa-
yede benliğini oluşturduğunu söyler. Bu süreçte libidinal enerjinin uğradığı dönüşümün şekline bağlı olarak kişilik örgütlenmemiz gelişir. Bu enerjiyi yüceltip uygun kaynaklara aktararak toplumsal idealleri cinsel çıkarlarımızın önüne koyabiliriz ya da gelişimdeki dinamiklere bağlı olarak başka yollar ve nesnelere sapabiliriz.

Freud'un psikanalitik yöntemi uygulayarak anlamaya çalıştığı, gerek ilk çağlardaki gerekse günümüzdeki toplumsal yapılanmaya yönelik çıkarımları ne yazık ki yanlış ve yetersizdir. Modern antropolojik veriler insanlaşma sürecinin doğayla ilişki içerisinde özellikle alet yapımı sonucu gerçekleştiğini, ilkel toplulukların bu şekilde meydana geldiğini söyler. Totemistik dönem öncesi yapıda Freud'un iddia ettiği gibi tek erkek liderin kadınları yönettiği sürüler değil, kadın erkek karışık bir yapılaşma mevcuttur. Klan tipi topluluk avcılıkla birlikte başlamış, grup içi rekabeti önlemek ve dayanışmayı arttırmak için ensest yasağı oluşmuştur. Bu dönemde çocuklar tüm topluluğa ait olup, tek eşliliğe geçilmeden önce de totemik dönemde cinsel ilişkiler özgürce yaşanmıştır (Engels, 1992, s. 57; Belek, 2015, s. 85).

Freud'un toplumsal yapıyı anlamaya çalışırken eksik kalan, hatalı sonuçlar çıkarmasına yol açan kuramının felsefi temelleri, Marksizm'e yönelik sağlıklı bir okuma yapmasına da engel olur. Freud'un felsefi dayanakları bu tablonun oluşmasında tek etken olmayıp, dönemin hâkim politik atmosferi de belirleyicidir. Freud'un Marksizm'i iyi bilmediğini itiraf etmesi, ardından Hegelci bulduğunu söylemesi özgün bir durum değildir. Örneğin Alman sosyal-demokrat hareketinin kurucu figürlerinden olan Eduard Bernstein¹⁴ da Marksizm'de Hegelcilik görür (Bernstein, 2011, s. 49). Tam da bu düşüncenin siyasi egemenliğini 1918-1923 arası dönemde bulabiliriz. Bu dönemde Almanya'da devrimci bir durum yükselmiş olmasına rağmen Alman Sosyal Demokratları'nın tercihi tarihsel ilerlemeden değil "düzeni tesis etmek"ten yana olmuştur (Okuyan, 2019, s. 308). Almanya'nın en güçlü partisinin, yani Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin tam da o dönemde Ekim Devrimi'ne koyduğu mesafenin dönemin aydınlarını etkilememesi yaşamın akışına aykırıdır. Freud da Alman coğrafyasının bir düşünürü, önemli bir figürü olarak bu yelpazenin bir diğer tarafında yer alır: devrimi "erken" bulduğunu farklı uğraklarda yineler. Hatta bu tür arayışlar karmaşandan başka bir şey getirmeyecektir.

Felsefi yaklaşımı, Feurbach'tan öğrendiği maddeci felsefeden geliştiği söylene de (Roudinesco, 2014, s. 40) Freud, anlatımında bilinçdışının benlik tarafından algılanma sürecini Kant'tan alıntıladığı bilinemezci öğelerle açıklayacaktır.

İd'eye zamansızlık, mitolojik anlatılara evrensellik, in-

11 Heinz Hermann (1894-1970), Ego psikolojisi üzerine çalışmış Viyanalı psikanalist.

12 Freud'un en küçük çocuğu ablan Anna Freud (1895-1982), babasının izinden giderek psikanalist olmuş ve ego psikolojisi ve çocuk psikolojisi alanlarında çalışmalar yapmıştır.

13 Melanie Klein (1882-1960), Freud'un kuramını eleştiren ve insanın gelişiminde nesne ilişkilerinin önemine vurgu yapan ilk kadın psikanalistlerdendir.

14 Eduard Bernstein (1850-1932), Almanya SPD üyesi sosyal demokrat politikacıdır. Reformizmin kurucusu kabul edilir. Dönemin sosyal demokrat politikalarına yön veren figürlerdendir.

san doğasına saldırganlık ve kötülük atfederek zaman zaman idealizm tuzağına düşse de zamanının tutkulu, aydınlanmacı bir bilim insanı portresini çizen Freud, dünyanın çektiği acıları, kalabalıklara yapılacak yaygın psikanaliz sayesinde, dürtülere karşı güçlenecek benliğimizle ancak sonlandırılabilceğini düşünecek kadar romantiktir de.

KAYNAKLAR

- Belek, İ. (2015). *Dinin Toplumsal Kökenleri*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Bernstein, E. (2011). *Sosyalizmin Ön Koşulları ve Sosyal Demokrasinin Görevleri*. (L. Bakaç, Çev.) İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Engels, F. (1992). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları, 10. basım.
- Freud, S. (1994). *Psikanalize Giriş Dersleri*. (S. Budak, Çev.) Ankara: Öteki Yayınevi.
- Freud, S. (1998). *Ruhçözümlemesine Yeni Giriş Konferansları*. (E. Kapkın, & A. Kapkın, Çev.) Payel Yayınevi: İstanbul.
- Freud, S. (2001). *Haz İlkesinin Ötesinde Ben ve İd*. (A. Babaoğlu, Çev.) Metis: İstanbul.
- Freud, S. (2013a). *Histeri Üzerine Çalışmalar*. (E. Kapkın, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları, 2. basım.
- Freud, S. (2013b). *Metapsikoloji*. (Ayşen ve Emre Kapkın, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları, 2. basım.
- Freud, S. (2014a). *Düşlerin Yorumu II*. (E. Kapkın, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi, 5. basım.
- Freud, S. (2014b). *Uygarlığın Huzursuzluğu*. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis, 5. basım.
- Freud, S. (2016). *Totem ve Tabu*. (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları, 3. basım.
- Freud, S. (2017a). *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi*. (Ş. Yeğın, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları, 4. basım.
- Freud, S. (2017b). *Kitle Psikolojisi Ve Ego Analizi*. (E. Yıldırım, Çev.) İstanbul: Oda Yayınları.
- Freud, S. (2019). *Yaşamım ve Psikanaliz*. (K. Şipal, Çev.) İstanbul: Say Yayınları, 13. basım.
- Freud, S. (2020). *Cinsellik Üzerine*. (A. A. Öneş, Çev.) Ankara: Say Yayınları, 22. basım.
- Kaplan&Sadock's. (2007). *Comprehensive Textbook of Psychiatry* (8 b., Cilt 1). Ankara: Güneş Kitabevi.
- Okuyan, K. (2019). *Devrimin Gölgesinde: Berlin, Varşova, Ankara*. İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Parman, T. (2011). *Psikanalitik Psikoterapiler*. (A. Köşkdere, Edi.) Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.
- Quinodoz, J.-M. (2016). *Freud'u Okumak*. (B. Kolbay, & Ö. Soysal, Çev.) Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Roudinesco, E. (2014). *Kendi Çağından Bizim Çağımıza Sigmund Freud*. (N. Demiryontan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

PSİKANALİZİN BİLİM SORUNU BİLİMSEL BİR PSİKOLOJİ PROJESİ'NDEN NÖROPSİKANALİZE

Tolga Binbay

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları
Anabilim Dalı, İzmir. E-posta: tolga.binbay@deu.edu.tr

ÖZET

Sigmund Freud (1856-1939) tarafından geliştirilen zihin kuramı tıbbın (nörofizyolojinin) içinden çıkmış ama oraya neredeyse bir daha hiç uğramamıştır. Freud 1895'te yazdığı *Bilimsel Bir Psikoloji Projesi*'nde zihin ile nörofizyoloji arasında köprüler kurmaya çalışmış ama bu proje hep taslak olarak kalmıştır. Freud bu başlangıç noktasına bir daha geri dönmemiştir. Ancak çeşitli yazılarında yaşadığı dönemin kısıtlılıklarına ve gelecekteki bir nörolojik bilim olarak zihin bilime işaret etmiştir. Öbür taraftan Freud zihin kuramında çeşitli geliştirmeler, incelemeler ve farklılıklar yaptıkça tıbbi bir bilim olarak zihin bilimden uzaklaşmıştır ama aynı zamanda neredeyse tüm yazılarında "bilim" olmayı, bilimselliği, "hipotezleri" ya da "psşik aygıtı, mekanizmaları" önemsemiştir. İşte bu iki nokta (Freud'un yarım kalan girişimi ve kuramındaki spekülasyon yan) günümüze kadar psikanalizin "bilim olmamakla" ve hatta bir din, bir "yalancı-bilim" olmakla suçlanmasına yol açmıştır. Psikanalizin tarihsel seyri de bu suçlamalara yeterli malzeme sağlamıştır. Bu yazı, Freud'un zihin teorisinin (kendi iç gelişim dinamiklerini de göz önünde bulundurarak) nöropsikiyatri tarihi boyunca bilimle olan ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır.

Yazı bu kapsamda üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Freud'un zihin işleyişine dair düşüncelerinin oluştuğu 19. yüzyıl tıbbi ve nörofizyolojisi ele alınmaktadır. Freud'un zihin işleyişine dair konumu, aynı dönemde yaşamış olan Alman, Fransız ve Rus bilim insanları, fizyologlarla karşılaştırılmaktadır. Bir yandan da 19. yüzyıl biliminden Freud'un zihin kuramına devrolunan özelliklerin altı çizilmektedir. İkinci bölümde ise nöropsikiyatride ortaya çıkan yenilikler Avrupa'da yükselen sınıf mücadeleleri ile birlikte ele alınmaktadır. Freud bu dönemde hem kuramında kimi yeniliklere gitmiş hem psikanalizin etkisi genişlemiş hem de psikanalize yönelik "bilim değil ideoloji" olduğu yönünde değerlendirmeler artmıştır. Bu değerlendirmeler Karl Popper'den Karl Jaspers'e ve Christopher Caudwell'e kadar uzanmıştır. Üçüncü bölümde ise psikofarmakolojinin ortaya çıkmasından sonra psikanalizin psikiyatri içinde azalan etkisi tartışılmış ve 1995 sonrasında heyecanla karşılanan nöropsikanalize değinilmiştir. Tüm bu süreç Freud'un zihin kuramının bilim olup olmamasına göre değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Freud, psikanaliz, nöroloji, psikiyatri, bilim, ideoloji, nöropsikanaliz*

THE SCIENCE PROBLEM OF PSYCHOANALYSIS: FROM THE PROJECT FOR A SCIENTIFIC PSYCHOLOGY TO NEUROPSYCHOANALYSIS

ABSTRACT

Freud's theory, although emerged from neurophysiology, never returned to its origins. In his 1895 manuscript, *The Project for A Scientific Psychology*, Freud tried to build bridges between mind and neurophysiology, but project always remained a draft. Freud never returned to this starting point. However, in his various later writings, he pointed to the limitations of his period and the psychology of the future as a neurological science. On the other hand, as Freud made various improvements and differences in his theory of mind, his thought was distanced from "science" as a medical science, but at the same time he paid attention to being "science", and used words such as "hypotheses" or "psychic apparatus, mechanisms" in all his writings. These two points (Freud's incomplete initiative and speculative side in his theory) have led to the accusation of psychoanalysis for being unscientific and even for being a religion, a pseudo-science. The historical course of psychoanalysis also provided sufficient material for these accusations. This article aims to examine the relationship between Freud's theory of mind and science throughout the history of neuropsychiatry.

The article consists of three sections. The first section reviews 19th century medicine and neurophysiology. Freud's theoretical position is compared to German, French and Russian physiologists who lived in the same period. The characteristics of 19th century science that influenced Freud's theory of mind are underlined. In the second section, the innovations emerging in neuropsychiatry are discussed with the rising class struggles in Europe. In this period, Freud has made updates hand in hand with both the extending impact of psychoanalysis, and the evaluations that psychoanalysis is "science but ideology". These evaluations range from Karl Popper to Karl Jaspers and a major Marxist, Christopher Caudwell. In the third section, after the emergence of psychopharmacology, the decreasing effect of psychoanalysis in psychiatry was discussed and neuropsychoanalysis which was formed after 1995 was briefly mentioned. This century-long process has been evaluated with a central emphasis on whether Freud's theory of mind is science.

Keywords: *Freud, psychoanalysis, neurology, psychiatry, science, ideology, neuropsychoanalysis.*

Günümüz psikiyatri kliniklerini dolaşan birisi Freud'un düşüncesinin çoktan geride kaldığını düşünebilir. Kliniğin içinden çıkıp gelen psikanalitik teori, kliniğin içinde halen yaşayabilen bazı terimlerine rağmen neredeyse "ölmüş" gibidir. Psikanalitik klinik uygulamaları ve eğitimleri devam ettiren birkaç kurum ya da isim dışında Freud psikiyatride dahi çoktan geride kalmış "tartışmalı" bir isim gibidir. Hele nöroloji, nörofizyoloji ya da sinirbilim bölümleri için ise Freud ancak cümle arasında, o da belki ve ancak özel bir ilgi durumunda anılacak bir isimdir. O kadar.

Bu tablo psikoloji eğitiminde de karşımıza çıkar. Lisans eğitiminde Freud, psikoloji dünyasının diğer isimlerinden sadece bir tanesidir ya da özel bir akademik ilgi varsa ancak o zaman gündeme gelir. Klinik psikoloji yüksek lisans ya da doktora programlarında da ancak özel bir ilgi ve eğilim ile yer bulabilir.

Öte yandan özellikle sosyal bilimlere bakılacak olursa Freud düşüncesinin halen canlı olduğu, psikanaliz üzerine dergiler çıkarıldığı, enstitüler kurulduğu ve kitap üstüne kitap yayımlandığı görülebilir. Sosyal bilimler için Freud ve düşüncesi bir türlü "ölmeyen" hatta tam tersine giderek ağırlığını, derinliğini, diriliğini hissettiren bir sistem gibidir. Sosyal bilimlerdeki Freud klinik bilimlere, tam da içinden çıkıp geldiği yere göre oldukça canlıdır, yaşamaya, gelişmeye devam etmektedir.

Gerçi klinik bilimlerde Freud teorisini sadece geçmişte kalmış bir yaklaşım olarak görmek haksızlık olur. Her şeye rağmen yine de Freud'un 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı psikiyatrisinden günümüze kalan nadir isimlerden bir tanesi, hatta günümüze en çok kalan isim olduğu da söylenmelidir. O dönemdeki bazı psikiyatristlerin adı halen anılmaya devam etse de teorilerinden geriye neredeyse hiçbir iz kalmamıştır. Freud'un düşünceleri ise hem doğrudan hem de dolaylı olarak psikiyatri ve özellikle klinik psikoloji içinde yaşamaya devam ediyor. Hepsini bir yana mesleki pratiğini ve araştırmalarını Freud'un zihin kuramına ve pratiğine vakfetmiş önemli sayıda psikiyatrist, klinik psikolog ve kurum da bulunuyor. Ayrıca son 30 yıl içinde sinirbilimlerde ortaya çıkan yeni araştırma teknikleriyle (örn. beyin görüntüleme) psikanalizin temel hipotezlerini sınavan, araştıran ara bilim formları da ortaya çıktı. Hatta 2000 yılında Nobel fizyoloji ödülünü alan psikiyatrist Eric Kandel bir dönem ısrarla Freud'un zihin kavramlarının sinirbilimin yeni araçları ile düşünülmesini, araştırılmasını öneriyordu (Kandel, 1998; Kandel, 1999). Ama yine de Freud'un zihin işleyişine dair geliştirdiği yaklaşımın genel anlamda nöropsikiyatrinin dışında kaldığı ve daha çok bir düşünme ve analiz etme sistematığı olarak sosyal bilimlerde ilgi gördüğü söylenebilir.

Freud'un zihin işleyişine getirdiği yaklaşım daha ilk günlerinden itibaren bilim dışı olmakla, şarlatanlıkla ve Yahudi işi bir uydurma olmakla da itham edilmiş. Bu tür değerlendirmeler, psikanalizin yüzyılı aşkın süre

boyunca devam eden serüveni boyunca da hiç eksik olmamış. Psikanaliz birçok farklı uğrakta, özellikle de Marksizm'le birlikte en bayağısından en kuramsal olanına kadar farklı suçlamalara maruz kalmış.

Freud'un ve Marx'ın bilimselliği, psikanalizin ya da Marx'ın tarihsel materyalizminin bilim olup olmadığı bir yandan "kabak tadı" vermiş bir tartışmadır ve teoriler eskise bile bu tartışmalar ve bu tartışmaların içinde söylenenler bir türlü eskimemektedir. Öte yandan hem Marksizm hem de Freud'un teorisi günümüz uç burjuva bilimi içinde artık çoktan geride kalmış olması gereken 19. yüzyıl musallatları olarak da görülmektedir. Bu bakış bir yanıyla da haklıdır: gelecek Freud ve Marx aşılmadan (kısmen ya da tamamen) gelmeyecek. Hem bilimsel olarak hem de toplumsal olarak.

Bu makale, Freud düşüncesinin bilim, özellikle de 19. yüzyıldan günümüze uzanan nöropsikiyatri bilimi içindeki yerini tartışmayı ve anlamayı amaçlamaktadır.

19. YÜZYIL BİLİMİ OLARAK PSIKANALİZ

Sigmund Freud günümüzdeki anlamında ne psikiyatristti ne de nörolog. Öncelikle tıp doktoruydu ve sonra da sinir sistemi anatomisine merak salmış bir araştırmacı. Ama zaman içinde önce nöroloji uzmanına, sonra da bir psikiyatriste dönüştü. Tabii ki orada kalmararak. 19. yüzyıl tıbbi içinde de bir uzmanlaşma vardı ama günümüzle kıyaslanamayacak ölçüdeydi. Örneğin Freud'un "histeri" için altı aylığına yanına gittiği Fransız hekim Jean Martin Charcot (1825-1893) hem nörologdur hem de patoloji uzmanıdır. Bu nedenle hem "psikik" durumlarla ilgili çok önemli bir isimdir hem de günümüzde bile halen kendi adıyla anılan bir ayak eklemi dağılmasının.

Freud tıp eğitimini bitirdiğinde, yani 1880'de bir klinisyen ve anatomist olan Freud temel olarak deneysel histoloji çalışmaları yapmaktadır. Sonraki 10 yıl içinde ise önce özellikle *histeri* (ani bayılma, kriz, taşkınlık halleri) ve *afazi* (konuşma bozukluğu) çalışan bir nöroloğa sonra da özgün bir zihin kuramı geliştiren bir psikiyatriste dönüşecektir (Bogousslavsky, 2011).

Farklı biyografi yazarlarının vurguladığına göre fakülteyi bitirdiği dönemde (ve hatta öğrenciyken) Freud "bilimsel, mesleki bir buluş ve ün" peşindedir (Roudinesco, 2016; Philips, 2016). Bu ifadeyi belki de "belirli bir alanda derinleşmeyi hedefleyen" meraklı ve tutkulu bir genç doktor olarak görmek daha uygun olacaktır. Yine de Freud'un bilimle olan ilişkisini anlamak için 19. yüzyıl bilimine ve nörofizyolojisine biraz yakından bakmak gerekiyor.

19. yüzyıl başından itibaren akıl hastalıkları (dönemin adı ile anarsak *melankoli*, *mani*, *delilik*) ile beyin arasında doğrudan bir ilişki kurulmaya başlar (Messias,

2014). Zihin uygulamaları anlamına gelen “psikiyatri” kelimesi ilk olarak bir Alman hekim olan Johann Christian Reil (1759-1813) tarafından kullanılır. Yüzyıl boyunca psikiyatri Fransa ve Almanya ekseninde sürekli gelişim gösterecektir. Bu yeni zihin biliminin bir tarafı bilinemezciliğe, büyüye, ruh çıkarmaya dayalı kalacak ama bir tarafı da tıbbın içinde bir uzmanlık olarak şekillenecektir. Zihin, ruh, akıl gibi kavramlar yavaş yavaş maddi bir temele doğru yerleşmeye bu dönemde başlayacaktır (Binbay, 2006). Nöroloji ise özellikle 19. yüzyıl ikinci yarısından itibaren en önemli gelişim dönemlerinden birisini yaşayacaktır: *Alzheimer Hastalığı, Pick Hastalığı, Beiswenger hastalığı, Wernicke hastalığı* gibi beyin dokusunu ve damar sistemini ilgilendiren hastalıklar isimlendirilme biçimlerinden de anlaşılacağı gibi giderek bu dönemde netleşecek ve tanımlanacaktır (Bogousslavsky, 2011). Benzer biçimde psikoloji de bir “bilim” olarak ortaya çıkacaktır. 1874’te Alman fizyolog Wilhelm Wundt “*Fizyolojik Psikolojinin [Zihin Bilimin] Esasları*” isimli kitabını yayımlar. Bu tarih psikolojinin de ortaya çıkış tarihi olarak kabul edilir. Wundt, Leipzig Üniversitesi’nde 1879’da dünyanın ilk “psikoloji laboratuvarını” açar ve bu laboratuvar insan duygu, düşünce ve davranışları ile fizyoloji arasındaki ilişkiyi araştırır (Binbay, 2019).

Görsel 1. Alman fizyolog Wilhelm Wundt, Leipzig Üniversitesi’nde 1879’da dünyanın ilk “psikoloji laboratuvarını” açar ve bu laboratuvar insan duygu, düşünce ve davranışları ile fizyoloji arasındaki ilişkiyi araştırır.

19. yüzyıl sonunda Fransa ve Almanya’nın psikiyatri ve nöroloji için oynadıkları belirleyici rol önemlidir: Fransa klinik pratiği genişletmiş, Almanya ise nozoloji ve psikiyatri tanımlarını. Yüzyıl, Fransa’da Philippe Pinel’in (1745-1826) o dönem için köklü bir değişiklik olan “akıl hastaneleri” uygulamasıyla başlamış ve Prusya coğrafyasında Freud’un *Rüyaların Çözümlemesi*’ni, Emil Kraepelin’in (1856-1926) ise *Psikopatoloji* kitabını yayınlaması ile sona ermiştir (Messias 2014). Bir yüzyıl içinde bilimin birçok alanında olduğu gibi nörolojide, psikiyatride ve nöropatolojide oldukça önemli yol alınmıştır. Ama örneğin ikisi de Alman coğrafyasının için-

den çıkmalarına rağmen Kraepelin ve Freud psikiyatri içinde bambaşka yönlere giderler: Kraepelin biyolojik psikiyatrinin tarihteki ilk dönemini temsil eder Freud ise nöroanatomiye aradığını bulamayacağını anlar ve zihin teorisini söylesel bir düzlemde kurmaya başlar (Messias, 2014).

Psikanalitik teori, Freud’un yaşamı boyunca deyim yerindeyse ortaya çıkarılmaya, derinleştirilmeye ve bazı yönleriyle de terkedilmeye devam eder. Freud’un düşüncesi 1890’larda yola çıkmış, özü itibarıyla aynı kalmış ama bir yandan da çeşitli yenilikler, gelgitler, vazgeçişler ve keşifler yaşamıştır. Bu nedenle bu özgün zihin kuramı hem 19. yüzyıl biliminin (bir yandan fizyoloji, anatomi, nöroloji, psikiyatri bir yandan da spiritüalizm) bir parçası hem de oradan bir kopuş olarak görülebilir (Roudinesco, 2016). Psikanalize dair sorunların bir kısmı da buradan çıkmaktadır: Kimi yazarlar sürekliliğe vurgu yapıp psikanalizin de bir “bilim olduğunu” hem de günümüz nöropsikiyatrisine bile ışık tutan bir bilim olduğunu savunurken bir başka kesim ise kopuşa vurgu yapmaktadır ve kopuşu “psikanaliz devrimi” ile “psikanaliz şarlatanlığı” arasında geniş bir dağılım içinde değerlendirmektedir.

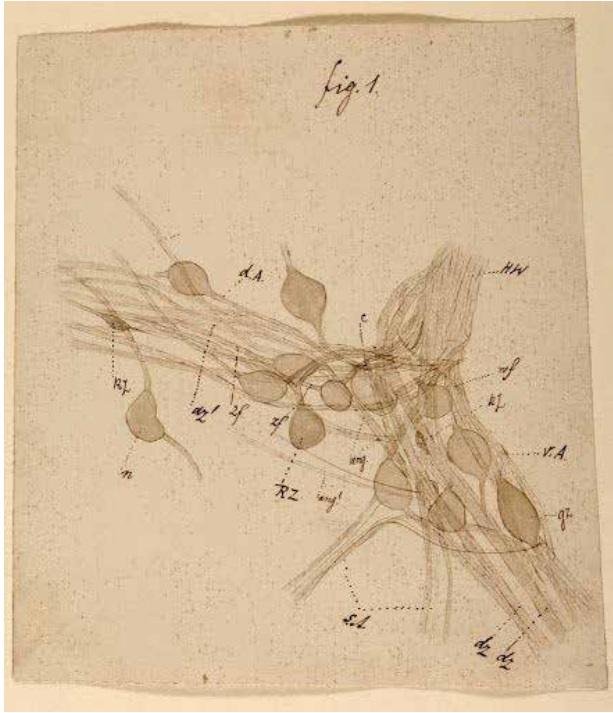
Açıkcısı Freud’un zihin kuramının, yani psikanalizin içerdiği süreklilik ve ortaya çıkardığı kopuş 19. yüzyıl sonu tıbbi ve nöropsikiyatrisi anlaşılardan eksik kalacak ve abartılara, çekiştirmelere açık olacaktır. Ve Freud’un 20’li yaşlarının ortasında (yani 1880 gibi) belirginleşen parlak, sabırlı, inatçı, tutkulu ve özgün bir tıp araştırmacısı kimliğinden yavaş yavaş yeni bir “bilim/düşünme alanı” kurucusuna dönüşümünü anlamak da mümkün olmayacaktır.

FREUD VE 19. YÜZYIL TIBBI

19. yüzyıl sonu Prusya-Avusturya sınıf mücadelelerine ve düşüncelerine burada yer vermek gerekli ama mümkün değil. Öte yandan 1870 ile 1910 arasındaki sınıf mücadeleleri ve toplumsal yaşantı açısından hem fırtınalı hem de “tatlı” bir dönem olduğu söylenebilir (Roudinesco, 2016). İçinden geçilen değişim daha büyük değişimlerin ve emperyalist acımasızlığın öngünleridir. Ve Freud, tüm bu tarihsel arka planın içinde, 1873’te, Viyana Üniversitesi’ne girer. Aldığı eğitim o dönemin yetkin bir akademik bilim eğitimidir: anatomi, biyoloji, zooloji, fizyoloji ve tıp. Freud’un felsefi arka planında Feurbach’ın materyalist felsefesi ve Darwin’in materyalist biyolojisi vardır. Üniversitede ise dönemin özgün isimlerinden ders almaktadır: örneğin fizyolog Ernst Wilhelm von Brücke (1819-1892) ve anatomist Carl Claus (1835-1899) (Roudinesco, 2016).

Freud üniversitede önce Claus’un deniz biyolojisi çalışmalarına katılır, daha sonra da Brücke’nin fizyoloji çalışmalarının ve derslerinin etkisiyle nöroanatomiye bağlanır. 1882’ye geldiğinde genç bir araştırmacı ve

hekim olarak sinir sistemi üzerine beş yayın yapmıştır bile (Freud Museum, 2010a).

Görsel 2. Freud'un *Petromyzon Planerei* omurga sinir hücreleri ve uzantılarının çizimi (1882, kaynak: Freud Museum, Londra).

Öte yandan 19. yüzyıl tıp eğitimi temel olarak fizyoloji demektir. Bu fizyolojinin içinde organ patolojileri, anatomik-klinik bir hastalık yaklaşımı kadar “geçmişin tıbbını” silip atan, evrimi, biyolojiyi de arkasına alan yeni ve özgüveni yüksek bir yaklaşım vardır. Bu fizyoloji, bir yandan somut beyin lezyonları üzerinden nörolojiyi kurarken bir yandan da psikolojiyi spekülatif bir temelden fizyolojik bir temele yerleştirmeyi de amaçlamaktadır. Fizyolojinin bakış açısında göre zihne ilişkin sorunlar bilinç fenomenini fizyolojinin ve dolayısıyla da deneysel bilimin alanına sokmaya elverişli tekçi (dualist olmayan) bir yaklaşımla çözülebilirdi (Roudinescu, 2016). Yani tüm zihinsel işlevlerin beyinde bir karşılığı olmalıydı ve bulunmalıydı.

Freud 1882 gibi Viyana’da “tıpta uzmanlık eğitimi” diyebileceğimiz eğitime başlar. Bir yandan farklı tıp dallarında eğitim alır ama temel ilgi alanı sinir sistemidir. 1884’te *medulla oblongata*nın mikroskopta daha iyi incelenmesini sağlayan oldukça özgün bir boyama yöntemi geliştirir. Ayrıca hastanın nörolojik semptomları üzerinden beyinde kanamanın ya da lezyonun tam olarak nerede olduğunu söyleyebilir hale gelir. 1885’te nöropatolojide bir tür öğretim görevlisi (*privatdozent*) olur (Freud Museum, 2010b). Ve aynı yılın Haziran ayında, Paris’te, ünlü nörolog Jean-Martin Charcot’un yanında beyin anatomisi üzerine çalışmalar yapmak üzere bir burs kazanır. Bu burs Freud’u yarı materyalist ama bir yandan yarı spekülatif bir zihin kavrayışına doğru götürecektir. Götürecek çünkü Charcot’un akıl hastalıklarına yaklaşımı Viyana Üniversitesi’nin beyin-fonksiyon

anlayışından oldukça farklıdır (Roudinesco, 2016).

Charcot’a göre bazı durumlar (nevrozlar, histeri) beyinde belirli bir lezyona, bölgeye, dokuya indirgenememektedir. Bu anlayış Freud’un dikkatinin sinir sistemi işleyişinden sinir sistemi işleyişine indirgenemeyen durumlara kaymasına neden olur (Freud Museum, 2010c). Ama Paris dönüşü yani 1886-1896 arasında Freud, Viyana’da, kendi muayenehanesinde bir “nörolog” daha doğrusu “nöropsikiyatrist” olarak çalışacaktır. Bu dönemde örneğin çocuklarda serebral palsi üzerine çok önemli bir uzman haline gelir. Bu uzun 10 yıl boyunca geniş bir deneyim kazanır. Bir yandan da hem akademi ile hem de Viyana’nın düşünce hayatı ile iç içedir (Roudinesco, 2016). Ünü giderek artan iyi bir hekimdir ve her halükarda zeki, parlak ve analitik, yani çözümlenendir. Düşünceleri yavaş yavaş, özgün bir zihin teorisine doğru gelişmektedir. Ama orada tıp ve fizyoloji kadar, hatta onlardan daha çok antik Yunan tragedyalrı, Darwin ve çok-parçalı bir felsefe vardır.

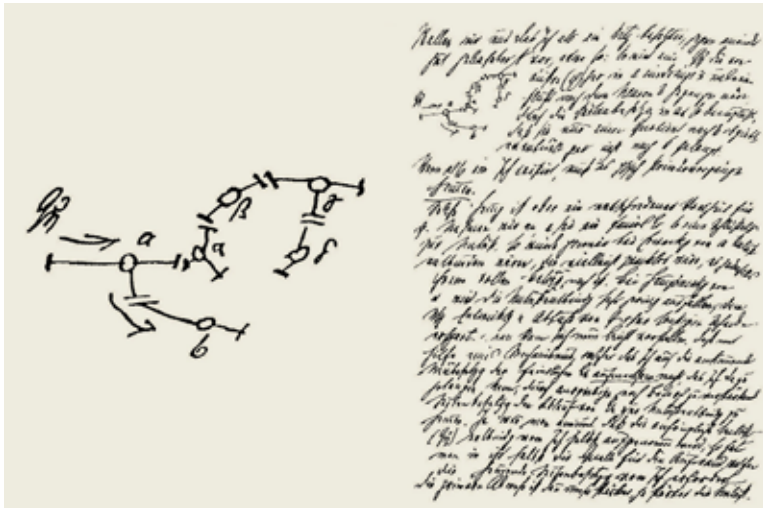
Freud, bir yandan tıbbın içindedir ama muhtemelen orada aradığını da bulamamaktadır: örneğin Viyana Üniversitesi profesörlerinin, örneğin bir anatomist ve psikiyatrist olan Theodor Meynert’in (1833-1892) yolundan gitmez. Meynert gibi “psikiyatrist” diyebileceğimiz birçok hekim akıl hastalıklarının ya da zihinsel sorunların altında yatan bir beyin bölgesi, lezyonu olduğunu düşünmekte ve aramaktadır. Hatta örneğin hastaların kafatasının da bu lezyona göre değişiklikler geçirdiği düşünülmektedir (frenoloji) (Binbay, 2006). Zaten 19. yüzyıl sonunda akıl hastalıklarında en önemli sorunlardan birisi “organik olan ve fonksiyonel olan” durumları ayırt etmek ve “bozuklukları” tanımlamaktır (Kendler, 2019).

Almanya kültürü etkisi altında özellikle tanımlama önemli bir psikiyatri görevi olarak öne çıkar. Hastalar büyük hastanelerde tutulmaktadır ve hasta ile iletişim kurmak genellikle anlamsız, yararsız olarak görülmektedir. Hastaların hipnoz, konuşma, telkin gibi yöntemlerle iyileşebileceğini öne sürmek bir anlamda şarlatanlıktır. Freud’un 1890’lar boyunca belirginleşen “konuşma tedavisi” örneğin Meynert tarafından hiç hoş karşılanmayacaktır (Roudinesco, 2016). Freud ise sürçmelerde, bayımlarda, tutulmalarda ve rüyalarda zihin işleyişine dair temel bazı özellikler saptamaya ve bunları kuramsallaştırmaya başlayacaktır. Ve 10 yıl, meslek hayatında hem uzun hem de kısa bir süredir.

Bu süre içerisinde Freud zihin (*psike*) işleyişinin peşindedir ve zihnin yeni bir “bilimsel” anlayışını geliştirmek üzeredir. Yola çıktığında ve hatta tüm çalışma yaşamı boyunca da temel belirleyen bu olur. Ama 1923’ten başlayarak da spekülatif düşünce, yani “bilim” ile bağı daha gevşek olan bir düşünme biçimi Freud’un yaklaşımında ağırlık kazanacaktır (Roudinesco, 2016). Ancak yine de 1890’lar dünyasında “bilimsel” olmanın önemli ve prestijli olduğunu, bilimin ise sadece deneysel, somut, gös-

terilebilir olanı içermediğini, tartışmaya oldukça açık, hatta günümüzde artık çoktan “zirva” olarak değerlendirilen ve tarihin çöplüğüne boşaltılmış düşünceleri içerdiğini de hatırlamak gerekiyor (Binbay, 2019).

Öte yandan Freud yola “materyalist bir zihin kuramı ortaya çıkarmak” gibi bir hedefle çıkmaz ama bir “zihin kuramı” ortaya çıkarken bu kuram “materyalist” bir arka plana yaslanır. Bu materyalizm Charles Darwin’in keşiflerinin ve Ludwig Feuerbach’ın düşüncelerinin etkisinde gelişmiş ampirik bir materyalizmdir (Roudinesco, 2016). Tüm bu “materyalist” ya da “bilimsel” arka plana ve ısrara karşın Freud düşüncesi bir yandan da spekülatif, belirsiz bir yön içerir. Bilim ve spekülasyon, ampirik materyalizm ve idealist felsefe bir aradadır. Kimisi Freud’a bakarken materyalist arka planı görürken kimisi de sadece bu spekülatif yanı görmektedir. Bu ikili hâl, I. Dünya Savaşı sonrasına kadar hem şarlatan, Yahudi safsatası olarak görülmesine hem de etrafına genç ve meraklı tilmizler toplamasına ve psikiyatri dünyasının da ötesine taşan bir yer edinmesini sağlayacaktır (Roudinesco, 2016). Bu anlamda 1895’te “müsvedde” olarak kalan “*Bilimsel Bir Psikoloji Projesi*” (*Entwurf einer Psychologie*) Freud için bir başlangıç noktası değil daha çok artık geride bıraktığıdır. Freud “bilimsel” olmaya çalışırken “el mecbur” bilimsel de olmayan, henüz bilimin düşünce sistematığına çevrilemeyen bir alana, insan düşünce, duygu ve davranışlarının karmaşık dünyasına açılmaktadır (Philips, 2016).

Görsel 3. Yayınlanmamış bir taslak olarak kalan *Bilimsel Bir Psikoloji Projesi*’nden bir sinir devresini gösteren sayfa (1895, kaynak: Freud Museum, Londra).

Freud çağının genel kabul gören biliminde ısrar eder ve belki de tam da bu nedenle *Bilimsel Bir Psikoloji Projesi* şu satırlarla başlar: “*Bu projenin amacı, bizleri tam anlamıyla bir doğa bilimi olan bir psikoloji ile donatmaktır; amacı zihinsel süreçlerin belirlenebilir maddi parçacıkların niceliksel olarak belirlenmiş durumları olduğunu göstermektir.*” (Freud, 1895) Taslak bu nedenle daha sonra yayıncıları tarafından “bilimsel” bir arayış olarak tarif edilir. Freud ise hem buraya geri dönmeyecek hem de yaklaşık 20 yıl sonra kendi dönemi içinde zih-

nin nöronal koordinatlarının “bulunmasının” mümkün olmadığını, psikanalizin nöro-anatomik bir karşılığı bulunmadığını düşündüğünü belirtecektir (Freud, 1915; Northoff, 2012).

Freud’un nöropsikiyatri diyebileceğimiz ama tıp bilimi içinde orasıyla sınırlı kalmayan, anatomiden fizyolojiye de uzanan alandaki yerini bir de aynı dönemde diğer önemli isimlerin geçtikleri bilimsel yollarla karşılaştırarak anlayabiliriz. Karşılaştırılabilecek kişilerin başında Rus hekim ve fizyolog Ivan Pavlov gelir (Kandel, 1999). Pavlov, Freud ile aynı dönemde yaşar: 1849 doğumludur ve 1936’da vefat eder. Hemen hemen aynı dönemde tıp fakültesini bitirirler ve hemen hemen aynı dönemde tıp fakültesini bitirirler ve hemen hemen aynı dönemde sinir sistemi fizyolojisi üzerine çalışmaya başlarlar. Ama Pavlov refleksler, sindirim sistemi üzerinden merkezi sinir sisteminin işleyişine gider. Koşullu ve koşulsuz refleks ile fizyolojiden insan zihninin işleyişinin maddi zeminlerine iner (Kandel, 1999). Düşünce ve araştırmalarında “belirsiz, spekülatif olana” yer yoktur. Pavlov 1904’te Nobel fizyoloji/tıp ödülünü alır ve Ekim Devrimi sonrasında da Sovyetler Birliği’nde çalışmalarını sürdürür.

Freud ile hemen hemen aynı dönemde yaşayan bir diğer hekim ise İspanyol nöropatolog Santiago Ramón y Cajal (1852-1934). 1890’lardan itibaren çalışmalarını sinir sistemi üzerine yoğunlaştıran Cajal, sinir hücrelerinin çok ayrıntılı mikroskopik incelemesini sağlar. Beynin farklı bölgelerindeki hücrelerin çıkıntılarını (dendritler), uzanımlarını (aksonlar) ortaya çıkarır, hücreleri birbirinden ayırır ve nöronal ağın bir aradaki işleyişine dair çeşitli deneyler yapar. Bu keşif ve deneyler nörofizyolojide önemli bir değişim anlamına gelir: sinir hücrelerinin birbirinden ayrı ve bir ağ biçiminde işlediğine dair, günümüzde de geçerli olan nöron teorisi ortaya çıkar (Aykan ve Nalçacı, 2017). Cajal bu araştırmaları nedeniyle İtalyan biyolog Camillo Golgi’yle (1843-1926) birlikte 1906’da fizyoloji/tıp ödülünü alır.

Belki de diyebiliriz ki Pavlov, Cajal gibi isimler tıp eğitimi ile başlayarak 20. yüzyılın yeni tıbbına, sinirbilimine yürümüştür; Freud ise tıptan başlayarak 20. yüzyılın yeni tıbbından, sinirbilimden apayrı bir yöne yürümüştür: gözlenebilen ama klasik deneyin kalıbına uymayan, bilmeye çalışan ama bilimin kalıplarına uymayan.

20. YÜZYIL BİLİMİ OLARAK PSİKANALİZ

Freud 1939’da Londra’da yaşama veda eder. 83 yaşındadır ve Nazizm’in yayılması nedeniyle sadece bir yıl önce Viyana’dan ayrılmak zorunda kalmıştır. 1920’ler ve 30’lar boyunca hem toplumsal yaşamdaki hem de kendi bireysel ve ailevi yaşamındaki çeşitli sıkıntılarla uğraşarak geçmiştir. Kızını kaybetmiş, bu kayıpta kendisini de suçlamış ve aynı dönemde çenesinde ölümüne dek çekeceği bir tümör belirmiştir. Önceki onyıllarda etrafına toplanan genç tilmizlerin önemli bir kısmı da-

ğılmış ve hatta Freud ile çatışmalı hale gelmişlerdir. Öte yandan zihin işleyişine dair ortaya çıkardığı düşünce ve uygulamalar özellikle Batı dünyasında giderek daha çok yer bulmaya başlamıştır (Roudinesco, 2016).

Psikiyatri pratiği üzerinde I. Dünya Savaşı'nın ise çok önemli bir etkisi olur: Avrupa'da binlerce, hatta yüz binlerce kişi savaşın zihinsel etkileri ile baş etmeye çalışmaktadır. Freud'un önerdikleri tam da bu ihtiyacın içinde daha geniş kesimler için "kullanışlı" hale gelir. Bir tek kullanışlı hale gelmekle kalmaz Freud'un zihin teorisi, özellikle "nevrozlar" adı verilen sorunlar için bütüncül ve kapsamlı bir açıklayıcılık anlamına gelir. Psikanaliz ve psikanalitik uygulamalar yaygınlık kazanır. Hatta 1918'de *Uluslararası Psikanaliz Birliği* tarafından Budapeşte'de düzenlenen yıllık toplantıda "halk için psikoterapi" uygulamasını coşkuyla tartışmaya açan bizzat Freud'un kendisidir (Roudinesco, 2016).

Bilime gelirse; savaş genel olarak "bilim" ve "bilimsellik" tartışmalarına bir ket vurur. Artık "teori, düşünce, ifade" 1890'lardaki gibi "bilimsel" olmak, bu koşulu "gözetmek" zorunda değildir. Toplumsal ve düşünsel yaşamda daha sıkışık, herkesin bir başka tarafa savrulduğu bir döneme geçilmiştir. Freud bu koşullarda kendi düşünce sistematığı içinde yeni bulgulara ulaşır. İnsan zihnine dair temel görüşlerini korumakla birlikte kendi kuramını fizyolojiye ve hatta biyolojiye bağlayabilecek dürtüler, kaygı (angst), bellek gibi daha tıbbi bir konumdan farklı bir konuma geçer: Yapısal model (Freud, 1920). Zihin işleyişine dair yeni ve ilk yola çıkış döneminden kısmen farklı bir yaklaşımı haber veren bu değişim daha sonrasında psikanaliz içinde de birbirinden farklı (ve hatta Anna Freud- Melanie Klein örneğinde görülebileceği gibi "düşman") akımların ortaya çıkmasına neden olacaktır (Roudinesco, 2016; Tura, 2001).

Freud bir taraftan bilimsel kökenleri daha belirsiz söylemsel bir düzleme yönelmektedir ama bir yandan da klinik ve felsefi arayış olarak psikanalizin bilimsel olduğunu vurgulamaya devam eder. Bir yandan da psikanalizin sadece bir tıp pratiği olmasına karşı çıkar; 1930'larda *Uluslararası Psikanaliz Birliği* tıp eğitimi almamış kişilerin analist olmasına izin vermezken Freud tam tersini savunur (Roudinesco, 2016). Psikanaliz Freud için bir düşünme yöntemi olduğu kadar "bilimsel" bir inceleme ve araştırma yöntemi/ortamıdır. Ve bilimselliği herkese açıktır. Bu görüşünü yaşamının son günlerine kadar savunur ve hatta son yazısı/kitabı olan *Psikanalizin Ana Hatları'nın* (Abriß der Psychoanalyse) birçok farklı yerinde yeniden ve yeniden bilim ve bilimsellik vurgusu yer alır (Freud, 1940).

Öte yandan Freud, hiçbir zaman dört başı mamur biçimde zihin işleyiş modellerini, mekanizmalarını tarif etmez, zaten belki de bu kadar karmaşık bir süreç için, yani zihin için bir fizik ya da kimya yasası da beklenebilir. Ama Freud bir yandan sürekli "psşik aygıt" üzerine tartışır, "mekanizmaları" ortaya çıkarır (Freud,

1940). 1920'lerden itibaren, daha doğrusu *metapsikoloji* adını verdiği çalışmalarından itibaren artık kendi düşüncesi ve izleğinde, ama "kendi biliminde" ilerlemektedir. Tam da bu dönemde Avrupa'da şiddeti giderek artan sınıf mücadeleleri kısa bir süre sonra açık ve net bir çatışmaya dönüşecektir. Bu çatışma toplumlara da bilimi de dönüştürecektir.

Avrupa'daki dönüşümün ilk ayağı olarak farklı ülkelerdeki işçi sınıfı, sermaye sınıflarının düşünsel egemenliği altında hızlıca gericileşir: faşist ve ırkçı düşünceler siyasetten gündelik yaşamın içine doğru yerleşir. Psikiyatri pratiği içinde örneğin ırk ıslahı gibi öjenik uygulamalar ya da lobotomi gibi cerrahi uygulamalar yer almaya başlar (Faria, 2013). Sınıf mücadelelerinde sermaye sınıfının şiddete başvuracağını, şiddetin dozunu arttıracağını bambaşka bir alanda habercisi gibidir bu uygulamalar.

Bu koşullarda psikanaliz insanı ve davranışlarını anlamaya kapı araladığı için daha geniş bir kesimin dikkatini çekmeye başlar (Roudinesco, 2016). Nöroloji ve nörolojik bilimler olarak adlandırılacak olan davranış bilimleri için Freud ve zihin teorisi çoktan gündem dışı haline gelirken psikiyatri klinik pratiğinin içinde psikanalizin yeri özellikle de İngiliz ve Amerikan kliniklerinde gittikçe genişler. Freud ve *Uluslararası Psikanaliz Birliği* bu süreci, yani psikanalizin merkezinin Alman coğrafyasından İngiltere'ye ve ötesine doğru hareket etmesini hem onaylar hem de bir anlamda bu değişikliği mecbur kalır (Roudinesco, 2016). Böylece Freud düşüncesinin Freud-sonrası dönemi esas olarak ortaya çıktığı coğrafyada değil İngiltere ve ABD'de başlar. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde psikanaliz Almanca konuşulan coğrafyada parlaklığını kaybederken İngilizce konuşulan dünyada giderek egemen klinik anlayış haline de gelecektir (Roudinesco, 2016). Öyle ki 1952'de yayınlanan ilk psikiyatrik tanımlama sistemi (sistemi *DSM I - Diagnostic and Statistical Manual*) temel olarak Freud düşüncesi üzerinde şekillenecektir (Kotan, 2018). Tüm bunlar Freud'un doğrudan vasiyeti değildir ama bir yandan da mirasıdır: Her bütüncül teorinin başına gelen psikanalizin de başına gelir; psikanaliz bir taraftan yaygınlaşır ve gelişir ama bir yandan da bollaşır, tavsar ve yayıldığı kabın şeklini almaya başlar.

PSIKANALİZİN BİLİMSELLİĞİ SORGULANIRKEN

Fransız Marksist kuramcı Louis Althusser, Freud'un temel olarak zihin işleyişine dair oluşturduğu ama bir zihin teorisi olmanın ötesine, topluma, tarihe de uzanan teorisinin Batı aklı tarafından dirençle karşılanmasını, anlaşılmasını ve Freud'un keşfinin, icadının neredeyse hurafe ilan edilmesini kuramsal yalnızlığına ve köksüzlüğüne bağlar. Batı aklı için Freud, Marx gibi istenmeyen, "gayri meşru bir çocuk" olarak görülür (Althusser 1964). Ama Althusser'in derdi Fransız komünistleri, solu içinde Freud'a bir iade-i itibar sağlamaktır. Çünkü 1964'te Althusser'in "*Freud ve Lacan*" maka-

lesinin yayınlandığı *La Nouvelle Critique* dergisinde, Fransız Komünist Partisi'ne yarı-bağlı bu dergide 1949 yılında yayınlanan bir başka yazı psikanalizi "gerici bir ideoloji" olmakla itham etmiştir (Matheron, 2008). Bu itham, yani Freud'un düşüncelerinin (ve artık Freud'un düşüncelerinden çok daha geniş ve heterojen bir alanı kaplayan psikanalizin) "gerici bir ideoloji" olduğuna ya da "bilim-dışı" olduğuna dair yargı yeni değildir ama bir yandan da yaygınlık kazanmaktadır. Freud ve teorisi İngilizce konuşulan dünyada yaygınlık kazanırken tarihten topluma, antropolojiden tıbbı uzanan kollarıyla aynı zamanda ideolojik bir araca da dönüşmektedir. Daha doğrusu içindeki ideoloji daha öne çıkmaktadır

Aslında 1930'lardan itibaren Freud'un düşünce ve uygulamaları ile ilgili "bilimsellik" tartışması alevlenir. Birbirinden farklı kesimlerden, farklı motiflere sahip eleştiriler ortaya çıkar. Örneğin psikiyatrik fenomenolojinin kurucusu Alman psikiyatrist Karl Jaspers (1883-1969), Freud'un zihin bilimini, psikanalizi bilimsel olandan uzaklaşmış ve fazla ideolojik bir yalancı-bilim olarak değerlendirir (Monti, 2013). İngiliz Marksist Christopher Caudwell (1907-1937) ise Freud'u büyük bir vaadi yerine getirmeyen, zihnin tarih öncesine, mitolojisine saplanıp kalan bir burjuva psikoloğu olarak değerlendirir (Caudwell, 2015).

II. Dünya Savaşı sonrasında psikanalizin "bilim değil de ideoloji olduğuna dair tartışmalar" giderek artar. Daha sonrasında Freud'un düşünce dünyasından ve psikanalitik kuramdan birçok kavramı alarak işleyecek olan genç psikolog Michel Foucault bile 1954'te, Fransa Komünist Partisi'nin genç bir entelektüel olarak psikanalizi "burjuva ideolojisi" olmakla itham eder. Althusser ise 1964'te Fransız solunu "*Freud'un bilimselliğine*" ikna etmeye çalışacaktır. Psikanaliz doğduğu topraklarda, yani Almanca konuşulan coğrafyada, Alman psikiyatrisi içinde ise giderek kısıtlı bir çevrenin ilgi alanı haline gelir. Ama tam da bu dönemde, iki dünya savaşının ardından hem biyolojik psikiyatrinin hem de psikanalizin merkezi Almanca konuşulan coğrafyadan ABD'ye kaymıştır. Psikiyatride Alman ve Fransız etkisi artık geride kalacaktır.

Öte yandan süregiden tartışmalar ve özellikle İngilizce konuşulan dünyadaki yaygınlaşma 1950'lerde psikanalizin psikiyatri içinde insan zihninin "sağlıklı ve patolojik" hallerini değerlendirme ve anlamada egemen yaklaşım olmasını engellemez. Psikanalizin bilim olmadığına dair eleştiriler arasında "burjuva bilim dünyasında" en çok ses getiren eleştiri ise yine Almanya'dan çıkar. Karl Popper 1935'te Almanca yayınlanan (ve 1959'da İngilizcesini yeniden yazdığı) "*Araştırmanın Mantığı: Modern Doğa Bilimlerinin Epistemolojisi*" kitabında bilimin yanlışlanabilirliğe dayalı bir yöntemle sahip olması gerektiğini ve tekrarlanabilirliği öne çıkarır (Popper, 2009). Popper'ın temel derdi aslında Almanya toplumdaki "devrimci" ya da varolan düzeni sıkıştıran her tür düşüncedir. Ve tabii ki ana odak noktası Marksizm'dir: Anti-marksist bir düşünce ortaya koymaktan-

sa Marksizmi başka düşüncelerle birlikte bilim-dışı ilan eder. O dönemde, özellikle genç Sovyetler Birliği iktidarı ve Komünist Partisi kendilerini sol siyaset içindeki düzeniçi diğer odaklardan ayırmak için bilimsel sosyalizmi vurgulamaktadır. Popper bu ayrıma saldırır ve bu nedenle özellikle karşı-devrimci düşünce dünyasında Marksizm'in bilim olmadığına dair sağladığı düşünce sistematığı coşkuyla karşılanır (Kabakçı, 2019).

Farklı kesimlerde çok ses getiren tartışmasının alanı içinde Marksizm gibi psikanalitik teori de yer alır. Popper bilimsel olan ve olmayan açıklamaları birbirinden ayırmayı sağlayacak bir yöntem, bir ölçüt bulmaya çalışmaktadır. Buna göre doğaya ya da topluma dair, oldukça yaygın biçimde savunulan pek çok düşünce, bilimsellik iddiası taşımalarına rağmen gerçekte bilimsel değil; belki sanatsal, edebi, siyasal yahut dini olarak kabul edilmesi gereken açıklamalardır. Bilimi sanattan, inançtan, propagandadan ve sahte bilimden ayıran şeyin ne olduğunun açıkça ortaya konulması gerekir (Kabakçı, 2019). Bu kapsamda psikanaliz (Adler'in bireysel psikolojisi ve Marx'ın tarih teorisi gibi) bilimin bir dalı olarak değerlendirilemez; psikanaliz metafiziğin, psikolojik metafiziğin bir biçimidir (Hoffman, 2015).

Aynı dönemde hem psikanaliz teorisi klinik ve klinik olmayan katkılarla genişler ve yol alır hem de özellikle ABD'de psikanalizi "bilimsel yöntemlere dayalı bir araştırma programına" dönüştürme arayışları da ortaya çıkar (Hoffman, 2015). Bebek gözlemlerinden klinik ortamlarda yürütülen ve anahtar psikanaliz kavramlarının "net" tanımlarının yapıldığı çeşitli klinik gözlemsel çalışmalar başlar. Bu çalışmalara ufak çaplı deneysel çalışmalar da eşlik eder. Ama psikanalizin "bilim olmadığı" görüşüne dair itirazlar sadece psikanalizi "daha bilimsel" hale getirmekle sınırlı kalmaz. Aynı zamanda özellikle Popper'ın yanlışlanabilirlik görüşüne dayalı bilim anlayışına da itirazlar gelir. Psikanaliz bilme olanaklarımızı genişleten ve bilinmezi bilinir hale getiren bir yorumbilim olarak da ele alınır (Tura, 1998; Badiou, 2006). Yine de bu tartışmalar ve bir yandan da psikanalizin ABD'de egemen düşünce biçimi haline gelmesi, eşzamanlı olarak da insan zihnini açıklamaya dair parlaklığını yitirmesi Eric Kandel ve Alexandre Luria gibi daha sonra zihin bilim alanında oldukça önemli olacak olan kimi genç isimleri daha "somut" bir zihin bilimine yönlendirecektir (Kandel, 1998; Kandel, 1999; Binbay, 2019).

Ama ne Popper ne de ideoloji tartışmaları, psikiyatride Freud'un zihin teorisinin egemenliğine esas ket vuran gelişme 1950'lerden itibaren psikofarmakolojinin yükselişi olur. 1950'li yılların başında şizofreni için klorpromazin, mani için lityumun ve depresyon için imipraminin bulunmasıyla zihin-beyin işleyişinde Freud'un ki gibi bir zihin bilimine olan klinik ihtiyaç giderek azalmaya başlar. Bu ilk ilaçları çeşitli antidepresanlar, antipsikotikler, anksiyolitikler, duygudurum dengeleyicileri ve çeşitli monoamin hipotezleri izleyecektir. Zihin, dışarıdan, bir hapla da değiştirilebilen bir olguya dönüşecektir.

NÖROPSİKANALİZ: BİLİMDE ISRAR MI?

Son 30 yıl içinde zihnin maddi temelini anlaşılmaması için farklı yeni olanaklar ortaya çıktı. Beyin görüntülemeye, genetiğe, hayvan deneylerinden laboratuvar tetkiklerine uzanan bu olanaklar Freud'un 1895'te yayınlanmadan kalan taslağının güncellenmesi için bir fırsat olarak da görüldü. Freud'un zihin teorisinde yer alan temel argümanlar (üstben, dürtüler, rüya etkinliği vb.) 2000'lerin beyin görüntüleme gibi yeni teknolojik olanaklarıyla birlikte düşünülme, hatta araştırılmaya başlandı. *Nöropsikanaliz* adıyla anılan ve son 20 yıl içinde oldukça ilgi uyandıran bu yeni yaklaşım Freud'un zihin teorisini 21. yüzyılın sinirbilimiyle anlamaya odaklanmıştır (Solms ve Turnbull, 2002). Psikanaliz ile nöropsikoloji arasındaki ilişkiyi inceleme ve psikanalizin "sağlam" nörolojik ilkelere dayandığını göstermeyi amaçlamaktadır (Solms ve Turnbull, 2002). Bir anlamda nöropsikanaliz Freud'un zihin teorisini bilimsel temellerine kavuşturma olanağını ve elbette ki ötesini araştırır. Psikanalizin etkinliğine ve psikanaliz sürecinde beyinde gerçekleşen değişimlere dair araştırmalar yapılmaya başlar. Bastırma ya da bilinçdışı gibi Freud'un zihin teorisinin köşe taşı özelliği taşıyan kavramların nörobiyolojik yollarına dair yayınlar ortaya çıkar (Northoff, 2012).

Nöropsikanaliz, Freud'un 1895'te projesinin taslak olarak kalmasını o dönemdeki nörofizyolojinin olanaklarının kısıtlılığına ve zihni kavrayışındaki yetersizliklere bağlar. Hatta Freud'un aslında nörolojik açıklamalara karşı durmak gibi bir amacının da olmadığını altını çizer. Bu temel argümanlar bir yanıyla haklı bir görüştür: Freud'un her daim zihin bilimci olarak kaldığı, bunu aradığı hem kendisi tarafından yeniden ve yeniden vurgulanır hem de biyografi yazarları da bu konuya dikkat çeker (Philips, 2016; Roudinesco, 2016). Ama unutulmamalıdır ki Freud, tamamlamadığı ve basmadığı taslaklardan sonraki 40 yıl boyunca kurmak üzere yola çıktığı zihin biliminin o başlangıç anına dönmeyi denememiştir bile. Bu nedenle sadece "*psikanaliz ile nörolojiyi bir araya getirme çabası için henüz erken olduğunu biliyordu*" demek yeterli görünmemektedir (Solms ve Turnbull, 2002). Freud "mecburen" değil, bile isteye, seve seve, uğraşa uğraşa kendi yolunu, zihin üzerine kendi özgün teorisini inşa etmiştir. Ve bu teori, günümüzün bilimsel araçlarıyla bile halen kapsanamayacak spekülasyonlar barındırmaktadır. Daha da ötesi bu teori, kendini sadece zihin bilimiyle sınırlı görmemiştir; insanın ve hatta canlılığın kökenlerine kadar inebilen, tarihi, antropolojiyi ve neredeyse tüm toplum bilimlerini içeren bütüncül bir teori olarak iddia etmiş, kabul görmüş ve yeri geldiğinde bunun için cepheye de sürülmüştür.

Tüm bunları geride bırakıp "*bilim ve Freud'un zihin kuramı*" konusunda beyaz bir sayfa açmak nöropsikanalizle bile mümkün görünmemektedir. Gerekli midir? Yani mutlaka böylesi bir ilişki kurulmalı mıdır? O ayrı bir tartışma. Hatta günümüzde egemen sınıfların düşünce dünyasında "bilim" ancak fonksiyonel bir yer kaplarken

gerekli olup olmadığını sorgulamak bile yersiz bulunabilir. Ama yine de psikanaliz "nesnel ve bilimsel" olma derdini sürdürmektedir. Daha doğrusu psikanalize ilgi duyan bazı sinirbilimciler bu derdi sürdürmektedir. Bu nedenle nöropsikanaliz temel destekçilerini psikanaliz topluluğunun içinde değil de dışarıdan bulmuştur (Blass ve Carmeli, 2007). Uluslararası Psikanaliz Birliği dâhil geniş bir Batılı toplum ise nöropsikanalizi heyecanla ve hararetle selamlamıştır: Psikanaliz bilimsel içeriğini artık günün olanaklarıyla gösterebilecek diye. Ama bu yaklaşım psikanaliz gibi derinlik arayışı içindeki bir kavrayışın içinden geliyorsa en iyi ihtimalle safdilliliktir. Çünkü, zihin işleyişinin salt bir mekanığe, görüntüye, dalgaya indiregenemeyeceğini ve indiregendüğünde aslını, bütünlüğünü gösteremeyeceğini en iyi bilenlerden (belki de sezenlerden) birisi de analistlerdir (Blass ve Carmeli, 2007). Çünkü, zihin, nöropsikanaliz furçasının kurucularından Solms ve Turnbull'ın tarifıyla "iç dünya" (Solms ve Turnbull, 2002) ancak çevresi ile vardır; tek başına değil. Belki bambaşka bir gelenek ama Sovyet sinirbilimi zihni, psikiyatrik ve nörolojik sorunları beyinin her yanına (ve hatta maddenin evreninin tamamına) dağılmış ve sürekli birbirleriyle etkileşim halinde olan işlevsel sistemler açısından ve daha dinamik bir şekilde çözümlenmeye niyetlenmişti (Sacks, 2013). Sovyetlerin yıkılması bu arayışı da yarım bıraktı. Ve Freud hangisinden daha fazla heyecan duyardı, düşünmek lazım.

SONUÇ OLARAK

Freud düşüncesi doğduğu yerde, klinikte, sanki çoktan gözden düştü; çekine çekine girdiği ve uzak durmaya çalıştığı her yerde ise egemen hale geldi. Yüz yıl içinde sinir bilim, Freud'un zihin teorisini (psikanalizi) önce eleştirdi, daha sonra ise alanın periferine iteledi. İngilizce konuşulan ülkelerdeki psikiyatri pratiği sayesinde psikanaliz II. Dünya Savaşı sonrasında altın yıllarını yaşadı. Ama Freud'un zihin teorisini nörolojik bilimlerin ufkuna hiç girmedi, 1950'lerden itibaren, psikofarmakolojinin ortaya çıkmasıyla birlikte de psikiyatri içindeki ihtişamlı yerini kaybetti. Bugün psikanaliz psikiyatri pratiğinin ve düşüncesinin bir parçası. Bilim tartışmalarını ise nöropsikanalize havale etmiş durumda.

Tüm bu süreç boyunca ise psikanaliz, diyalektik ve tarihsel materyalizmin de dahil olduğu geniş kesimden "bilim" olmamakla ilgili eleştiriler aldı. Bu eleştirilere karşı kimi yanıtlar geliştirilmekle birlikte Freud'un zihin teorisini bir doğa biliminden daha çok bir düşünme biçimine, sosyal bilime benzedi. Şimdilik çok somut çıktıları olmayan nöropsikanaliz virajını saymazsak. Freud ise görünen o ki hem bu dönüşüme karşı koymaya, karşı koyamıyorsa çeki düzen vermeye çalıştı hem de bu dönüşümün parçası oldu. Son günlerine kadar söylemsel olarak hep taşıdığı bilimi, bilimin sınırları içine taşımadı.

Peki, 21. yüzyılın ilk çeyreğini geride bırakırken ve bi-

limsel düşünce bin bir badirenin içinde boğuşurken Freud ve zihin teorisine dair nelerin altını çizebiliriz. Bir, Sigmund Freud maddi temeli çok belirgin olarak görünmese de idealist olmayan, dünyevi bir zihin kuramı ortaya sürmüştür. İki, bu teori zaman içinde bir tek klinik olgulara dair değil neredeyse tüm insan etkinliğine dair kapsamlı bir düşünce sistematığıne evrilmiştir. Üç, Freud'un teorisinin bazı yönleri zaman içinde sabit kalmış bazı yönleri öne çıkmış, bazı yönleri geriye çekilmiş ve bazı yönleri ise evrilmiştir. Bu anlamda Freud eleştirilirken de sahiplenilirken de herkes kendi durduğu yere göre hareket etmiştir. Dört, Freud bir zihin işleyişi anlayışı inşa ederken ve ortaya çıkarırken hem tıbbın, dönemin psikiyatrisinin içinde kalmış, kalmaya özen göstermiş/önemsememiş hem de yıllar içinde tıbbi geride bırakan, daha spekülatif bir alana doğru evrilmiştir. Beş, Freud'un zihin teorisinin taşıdığı belirsiz, spekülatif ya da mitolojik yanlar psikanalizi bir bilim olmaktan nasıl çıkarmazsa psikanalizin bir düşünme ve anlayarak değiştirme yöntemi sunması da psikanalizi bilim yapmaya yetmez. Altı, Freud'un zihin teorisinin taşıdığı belirsiz, spekülatif ya da mitolojik yanlar çıkış noktasındaki idealist olmayan yanını görünmez kılmaktadır. Yedi, nöropsikanaliz vadettiği tüm heyecanlara rağmen teknolojik gelişmenin karmaşıklığı nedeniyle psikanalizin bilim sorununa çözüm olmaktan şimdilik uzaktır. Ayrıca nöropsikanaliz Freud'un zihin teorisindeki belirsiz ve idealist yorumlara kapı açan yanları gidermeye değil pozitivist ve ampirik yanlarına yönelmektedir. Sekiz, bu nedenle de psikanalizin bilim sorunu muhtemelen ideoloji sorunu ile birlikte devam edecektir.

KAYNAKLAR

- Althusser, L. (1964). Freud et Lacan. *La Nouvelle Critique* [İngilizce çevirisi: (1969) Freud and Lacan. *New Left Review*. Türkçe Çevirisi: (1982) Freud ve Lacan (çev. Selahattin Hilav). *Yazko Felsefe Yazıları Dergisi*].
- Aykan, S., Nalçacı, E. (2017). Geç Kalan İspanyol Aydınlanmasından Modern Sinirbilime Büyük Bir Katkı: Santiago Ramon y Cajal ve Nöron Doktrini. E. Nalçacı (Ed.) *Tarihselci Yöntem ve Bilim Tarihi* içinde. Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2017, ss. 111-125.
- Badiou, A. (2006). Felsefe ve Psikanaliz. *Sonsuz Düşünce* içinde. Metis Yayınları, İstanbul.
- Binbay, T. (2006). Beyin işleyişinin Anlaşılmasının Tarihsel Evrimi. Genç, Ö. (Ed.), *Evrım, Bilim, Eğitim* içinde (ss. 39-47). İstanbul: NK Yayınları.
- Binbay, T. (2019). Doğanın Diyalektiğinde Zihin ve Beyin. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 2: 348-354.
- Blass, R. B., Carmeli, Z. (2007). The Case Against Neuropsychoanalysis: On fallacies underlying psychoanalysis' latest scientific trend and its negative impact on psychoanalytic discourse. *Int J Psychoanal*, 88: 19-40.
- Bogousslavsky, J. (2011). Sigmund Freud's Evolution From Neurology to Psychiatry: Evidence From His La Salpêtrière Library. *Neurology*, 77: 1391-4.
- Caudwell, C. (2015). Freud: Burjuva Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme. *Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler* içinde (çev. Müge Gürsoy Sökmen, Ali Bucak). Metis Yayınları, İstanbul, 4. Baskı.
- Faria, M. A. (2013). Violence, mental illness, and the brain – A brief history of psychosurgery: Part 1 – From trephination to lobotomy. *Surg Neurol Int*, 4: 49.

- Freud Museum London (2010a). The Young Anatomist. <https://www.freud.org.uk/learn/discover-sigmund-freud/freud-the-physician/the-young-anatomist/>. Erişim tarihi 30.06.2020.
- Freud Museum London (2010b). Freud's Medical Training. <https://www.freud.org.uk/learn/discover-sigmund-freud/freud-the-physician/freuds-medical-training/>. Erişim tarihi 30.06.2020.
- Freud Museum London (2010c). From Medicine to Psychoanalysis. <https://www.freud.org.uk/learn/discover-sigmund-freud/freud-the-physician/from-medicine-to-psychoanalysis/>. Erişim tarihi 30.06.2020.
- Freud, S. (1895). *Project for a Scientific Psychology [Entwurf einer Psychologie]*. London: Hogarth Press. <http://users.clas.ufl.edu/burt/freud%20fleiss%20letters/200711781-013.pdf>.
- Freud, S. (1915). *The Unconscious*, London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1920). *Beyond the Pleasure Principle*, London: Hogarth Press.
- Freud, S. (1940). *An Outline of Psychoanalysis (Abriß der Psychoanalyse)*, London: Hogarth Press. <https://icpla.edu/wp-content/uploads/2012/10/Freud-S.-An-Outline-of-Psychoanalysis-Int.-JPA.pdf>
- Kabakçı, S. (2019). Karl Popper ve Yanlışlamacılığı. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 2: 187-197.
- Kandel, E. (1998). A New Intellectual Framework for Psychiatry. *Am J Psychiatry*, 155: 457-469.
- Kandel, E. (1999). Biology and the Future of Psychoanalysis: A New Intellectual Framework for Psychiatry Revisited. *Am J Psychiatry*, 156: 505-24.
- Kendler, K. S. (2019). From Many to One to Many—the Search for Causes of Psychiatric Illness. *JAMA Psychiatry*, 76: 1085-1091.
- Kotan, V. O., Kotan, Z., Özçürümez Bilgili, G. (2018). Diagnostic Classification Systems Based on Psychoanalytical Principles. *Noro Psikiyatry Ars*, 55: 91-97.
- Matheron, F. (2008). Freud ve Lacan, 1964. *Psikanaliz Üzerine Yazılar* içinde (çev. İrvem Keskinoğlu). İthaki Yayınları, 1. basım., İstanbul.
- Messias E. (2014). Standing on the Shoulders of Pinel, Freud, and Kraepelin: A Historiometric Inquiry into the Histories of Psychiatry. *J Nerv Ment Dis*, 202: 788-92.
- Monti, M. R. (2013). Jaspers' 'Critique of Psychoanalysis': between past and future. *One Century of Karl Jaspers' General Psychopathology* içinde. Ed. Giovanni Stanghellini, Thomas Fuchs. Oxford University Press. Oxford. ss. 27-40.
- Northoff, G. (2012). Psychoanalysis and the brain – why did Freud abandon neuroscience? *Front Psychol*, 3: 71.
- Phillips, A. (2016). *Freud Olmak: Bir Psikanalizin Gelişimi*. (Ş. Tokel, Çev.). İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.
- Popper, K. R. (2019). *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* (Çev. İbrahim Turan, İlnur Aka). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 9. Basım.
- Roudinesco, P. (2016). *Kendi Çağından Bizim Çağımıza Sigmund Freud*. (N. Demiryontan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sacks, O. (2013). Önsöz. *Beyin ve İç Dünya* içinde, Mark Solms ve Oliver Turnbull (çev. Hakan Atalay). Metis Yayınları, İstanbul. 1. Baskı.
- Solms, M., Turnbull, O. (2002). *The Brain and the Inner World: An Introduction to the Neuroscience of Subjective Experience*. New York: Other Press.
- Tura, S. M. (1998). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, Genişletilmiş 2. Basım.

HİSTERİDEN OEDİPUS'A FREUD TEORİSİNDE KADINLIK VE CİNSELLİK

Gülperi Putgöl Köybaşı

Uzm. Dr. Psikiyatrist, İzmir.

E-posta: gulperiputgul@gmail.com

ÖZET

Psikanaliz, bir tedavi yöntemi olarak psikiyatri alanında artık daha az yer kaplıyor. Ama kuramın kendisi insanın zihinsel işleyişi için önemini korumaktadır. Bu yazıda çoğunluğunu kadınların oluşturduğu histeri olguları üzerinden psikanalizin doğuşu ve kuramın “kadınlık” açısından tartışılmalı bölümleri ele alınmıştır. Ayrıca psikanalizin, kadın ruh sağlığı, kadın cinselliği ve kadının toplumsal konumuna olan etkisi tartışılmıştır.

Freud ile birlikte cinsiyetinden bağımsız olarak insanın zihinsel işleyişine bütünsel bir bakış mümkün hale gelmiştir. Zihin kuramına giden yolun ilk durağı, tıp biliminin çaresiz kaldığı en eski hastalıklardan biri olan “histeri” olmuştur. Freud tarafından ortaya atılan, histeri hastalığının kökeninde çocukluk dönemine ait travmatik cinsel yaşantıların varlığı (sonradan bu görüşünde değişiklik yapsa da) iddiası, dönemin aile kurumunun dokunulmazlığına bilim penceresinden önemli bir darbe indirmiştir. Freud daha sonra kız ya da erkek her çocuğun, doğumundan itibaren cinsel dürtüleri olduğunu söyleyerek yine dönemi için büyük bir çıkış yapmıştır. Özellikle kendisinden sonra gelen kadın psikanalistlerce ünlü Oedipus kompleksini eril bir bakışla kuramsallaştırdığı gerekçesiyle çokça eleştirilmiştir. Yine kız çocuğunun erkek çocuğun penisine imrendiği tezi, libidonun eril olduğu tezi, kadınlık arzusu ve anneliğin kuramında yeri olmayışı nedeniyle eleştirilmiştir. Freud’un kendisi bu başlıklarda pek çok değişiklik yapmış ve kimi iddialarını geri çekmiştir.

Özellikle kuramını ortaya attığı erken dönem eserlerinde, kadın ve erkeğe bakışında içinde yetiştiği kapitalist toplumun ideolojisinden geniş ölçüde beslendiği görülmektedir. Freud gözlemlerini, kapitalizmin emperyalizm aşamasına ulaştığı ancak eşitsiz gelişim dolayısıyla kültürel alanda feodal kalıntıların devam ettiği tarihsel bir kesitte yapmış ve sınıfsal bağlamından kopararak yapmış olduğu kimi değerlendirmelerinde hataya düşmüştür. Tüm tartışılmalı yönleriyle birlikte psikanaliz, kadın ruhsal yapısını ve cinselliğini anlamada önemli katkılar sunmuştur ve geleceğin insanını anlamak için de ışık tutmaya da devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: *Freud, psikanaliz, cinsellik, kadın, psikoseksüel gelişim, histeri*

FROM HYSTERIA TO OEDIPUS: FEMINITY AND SEXUALITY IN FREUD'S THEORY

ABSTRACT

Although psychoanalysis now occupies less space in the field of psychiatry, the theory itself remains important for understanding the mind. In this article, the birth of psychoanalysis and the controversial sections of the theory in terms of “femininity” are discussed through the hysteria cases who were mostly women. In addition, the impact of psychoanalysis on women’s mental health, women’s sexuality and women’s social status was discussed.

Along with Freud, a holistic view of the mental functioning, regardless of gender, became possible. The first point on the path to mental theory was “hysteria”, one of the oldest diseases in which medical science was desperate. Freud’s allegation that childhood traumatic sexual experiences lies at the root of hysteria disease (although Freud later changed this view), initiated a serious blow to the immunity of the family institution of the period. Freud then made a big breakthrough for his period, pointing out that every boy or girl had sexual impulses from birth. However, the famous Oedipus complex was criticized by the female psychoanalysts who came after him, for the fact that it was theorized with a masculine look. Furthermore, Freud was criticized for his theses that girls were envied on the penis, and that the libido was masculine, and also for the lack of feminine desire and motherhood in his theory. Also Freud made many changes in such topics, withdrew some of his claims.

Especially in his early works, it is obvious that he feeds broadly from the ideology of the capitalist society in which he grew up in his view of women and men. Freud made his observations in a historical section in which capitalism reached the imperialism stage, but where feudal relations remained in the cultural field due to uneven development, and made a mistake in some of its evaluations made by detaching it from its class context. Along with all its controversial aspects, psychoanalysis has made important contributions to understanding the mind structure and sexuality of women, and continues to shed light on understanding the person of the future.

Keywords: *Freud, psychoanalysis, sexuality, woman, psychosexual development, hysteria*

GİRİŞ

Psikanaliz, tıp bilminde ve akıl hastalıklarının ele alınış biçiminde önemli değişikliklerin olduğu bir zaman diliminde doğmuştur. 19. yüzyıl öncesinde psikiyatri henüz tıbbın ayrı bir dalı olarak gelişmediğinden ruhsal hastalıklar, genel tıp bilgileri ile tedavi edilmeye çalışılmaktadır. 19. yüzyılda akıl hastalıkları ile ilgili en köklü değişiklik aydınlanmanın merkezi Fransa'da gerçekleşmiş; akıl hastalıklarının, psikolojik, sosyal ya da kalıtsal nedenlerle ortaya çıkabileceği ilk kez Fransız hekim Philippe Pinel¹ tarafından söylenmiştir (Ekmekçi, 2017).

19. yüzyıl Avrupa'sında tıp bilmindeki gelişmeler, sanayi devrimi ve aydınlanma etkisinde şekillenir. Halk ayaklanmaları ve devrimlerin yüzyılında, bir yandan toplumun yapısında köklü değişiklikler oluyor öte yandan bilim insanları önemli keşiflerde bulunuyordu. Marx ve Engels'in işçi sınıfını zincirlerinden kurtaracak olan teoriyi ortaya attığı tarihsel kesitte, Ortaçağ boyunca içlerine şeytan girdiği düşüncesiyle tecrit edilen, şiddet gören ve hatta diri diri yakılan ruhsal hastalığı olan binlerce insan da zincirlerinden kurtuluyordu.

Aydınlanma ile birlikte feodalizmin karşısında burjuvazinin ekonomik ve siyasal açıdan güçlenmesi, düşünsel alanda da önemli değişiklikleri beraberinde getiriyordu. Feodalizmin temsilcisi olan dinin felsefi teorisi idealizm bu dönemde etkisini yitiriyor ve onun yerini materyalizm alıyordu. Burjuvazinin iktidarı ele geçirmesi ile işler tersine dönüyor ve yükselmekte olan işçi sınıfını kontrol altında tutma çabasının bir ürünü olarak idealizm, bu kez burjuvazi tarafından sahneye sürülüyordu. Diyalektik materyalizm ise tam da bu çelişkilerin içinden doğuyor, ezilmişliği karşısında sesini yükseltmeye başlamış işçi sınıfının varlığına ve doğa bilimlerinin gelişmesine bağlı olarak yükseliyordu (Şeptulin, 2016, s.28-69).

Bu süreç, toplumun bir diğer ezilen ve aşağılanan kesimini oluşturan kadınlar için de büyük ayağa kalkış fırsatları doğurdu. Kadın hareketi, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıldan itibaren birincisi daha çok orta sınıfları etkileyen burjuva feminizmi, diğeri de işçi sınıfı hareketi içinde değerlendirilebileceğimiz iki hat boyunca ilerledi (Güler, 2002). Bu bağlamda, burjuva sınıfından kadınların eşit oy hakkı talebinden, işçi sınıfı mücadelesinin bir parçası olarak kadınların hem siyasal hem toplumsal alanda tam eşitliği talebine uzanan büyük bir yolculuk başlıyordu.

Psikanaliz, toplumun yapısında gerçekleşen tüm bu köklü değişimlerin bir uzantısı ve insan zihninin işleyişini anlama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıktı. Sağlıklı insanın ruhsal yapısı, kadın-erkek/ebeveyn-çocuk ilişkileri, pedagoji, eğitim, kitle psikolojisi ve toplumsal refleksleri kavrama gibi pek çok konuya tartışmalı ama kesinlikle yeni bir bakış getirdi.

1 1745-1826 yılları arasında yaşamıştır. Psikiyatri tarihinde "akıl hastalarını zincirlerinden kurtaran hekim" olarak yer alır (Ekmekçi, 2017).

Bu yazıda Freud'un tüm kuramı değil, çoğunluğunu kadınların oluşturduğu histeri hastalığı üzerinden psikanalizin ortaya çıkış süreci ve yine kuramın "kadınlık" açısından tartışmalı bölümleri ele alınacaktır. Kimilerinin gözünde dahi bir bilim insanı, kimilerinin gözünde ise "bilimsel bir peri masalı"²nın yaratıcısı olan Freud'a daha yakından bakılacak ve psikanalizin, kadın ruh sağlığı, kadın cinselliği ve kadının toplumsal konumuna olan etkisi tartışılacaktır.

1. HİPOKRAT'TAN FREUD'A HEKİMLERİN ÇARESİZLİĞİ: HİSTERİ

Freud, 1923 yılında yazdığı *Psikanalizin Kısa Özeti* adlı makalesinde psikanalizin daracık bir toprak parçası üzerinde serpilip boy attığını ve başlangıçta bir tek amacı güttüğünü söyler: "Fonksiyonel sinir bozuklukları diye nitelenen hastalıkların yapısını biraz açıklığa kavuşturmak, bu hastalıkların sağaltımında şimdiye dek hekimlerin gösterdiği tam bir çaresizliği yenebilmek" (Freud, 2019, s. 341). Biz de Freud'un başladığı yere gidecek ve kadın ruh sağlığı söz konusu olduğunda tarihte yapılacak yolculuğun bilinen en eski durağı olan histeriyi anlamaya çalışacağız.

Psikiyatri dışından pek çok kişinin bir şekilde aşına olduğu ve psikiyatrinin de uzun süre üzerinde en çok durduğu konulardan biri olan *histeri*³ terimi, çok karmaşık sendromları içermesi ve tarihsel bir miras olarak terimin kendisinin kişiyi suçlayıcı, kötüyü bir anlam yüklenmiş olması nedeniyle artık kullanılmamaktadır (Öztürk ve Uluşahin, 2011, s. 514). Günümüzde histeri, psikiyatri sınıflandırma sistemlerinde konversiyon bozukluğu, disosiasyon bozukluğu ve somatizasyon bozukluğu olarak sınıflandırılan bir grup hastalık altında toplanıyor.

Bugün, bu rahatsızlıklar geçmişe kıyasla daha az görülmele birlikte hâlâ sık görülen psikiyatrik sorunlar içindedir. Kadınlarda, gençlerde, düşük sosyoekonomik düzeyde daha sık görüldüğü bilinmektedir. Örneğin Amerika'da siyahlar arasında beyazlardan daha sık görülür. Toplumumuzda da sinir krizleri, kasılmalar, tutulmalar ile karakterize ve üfürükçülerde derman aranan

2 Yaşamının önemli bir kısmını Freud'u anlamaya adanmış yakın tarihimizin önemli aydınlarından Serol Teber'in, Freud'un yaşamını anlattığı "Didik Didik Freud" isimli radyo programında aktarıklarından alınmıştır. Freud, 1896 yılında Viyana Nöropsikiyatri Cemiyeti'nin düzenlediği bilimsel bir toplantıda ilk kez takip ettiği vakaları ve tezini sunar. Dönemin Viyana'sının en ünlü hekimlerinden Richard von Krafft-Ebbing'e (kendisi de cinsel psikopatoloji alanında uzmandır) görüşü sorulduğunda dindiklerinin "bilimsel bir peri masalı" olduğunu söyleyecektir. Freud'un kuramı için benzer yakıştırmalar günümüze dek varlığını sürdürecektir. Öte yandan Serol Teber'in yaşamı için bkzn.: Nalçacı E, Şen E. Serol Teber: Hayatı ve Eserleri. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 2019, 2: 145-151.

3 Duyusal ve motor fonksiyon bozukluklarının (kasılmalar, felçler, görme-işitme kaybı, konuşamama gibi...) eşlik ettiği, duygusal iniş çıkışların yaşandığı, zaman zaman bellek yitiminin de görülebildiği psikosomatik belirtilerle karakterize bir tür nevroz olarak tanımlayabiliriz.

pek çok tablonun histeri grubunda yer aldığı biliniyor (Öztürk ve Uluşahin, 2011, s. 515).

Histerinin tarihi ise Hipokrat öncesi döneme kadar uzanır. Hipokrat M.Ö. 5. yüzyılda, histerinin o güne dek inanıldığı gibi kötü ruhlardan değil, kadın döl yatağının (*hysteron*) doyumsuz kalmasından kaynaklandığını⁴ ve bedenini değişik yerlerini gezerek hastalık belirtilerini oluşturduğunu söylemiştir (Öztürk ve Uluşahin, 2011, s. 514). Döl yatağını eski durumuna getirmek için çeşitli iksirlerle tedaviler uygulanmış ve bu tedaviler, 20. yüzyılın başlarına kadar farmakoloji kitaplarında “özgül antihistirik ajanlar” olarak yer almıştır (Gülseren, 2013, s.25).

Ortaçağ karanlığında histerinin şeytan işi olduğu düşüncesi güçlenmiş ve hatta pek çok kadın bu nedenle kilise tarafından cezalandırılmıştır. Histerinin bilimsel açıdan ele alınması Fransız Devrimi’nin hemen öncesinde Franz Anton Mesmer⁵’in çalışmalarıyla mümkün olabilmıştır (Roudinesco, 2016, s. 57). Bilimsel alanda ilerlemelerin kaydedilmesi ise nörolog Jean-Martin Charcot’un⁶ histeri üzerine yoğunlaşması ile 19. yüzyılın ikinci yarısını bulacaktır.

Olasılıkla dinin ve toplumsal baskının altında yaşayan kadınlarda daha sık görüldüğü ancak biraz da bu baskının ve aşağılanmanın bir yansıması olarak “histerik” sıfatının kadına yakıştırıldığını düşünmek için çok nedenimiz var.⁷ Sömürü, cinsel saldırı ve şiddetle dolu travmatik yaşam öyküleri olan kadınların sığındığı Paris’teki Salpetrière⁸ Hastanesi’nde yaptığı incelemelerle Charcot, histerinin sadece kadınlarda değil erkeklerde ve çocuklarda da görülebileceğini, ruhsal bir bozukluk olduğunu ve hipnoz ile histerik belirtilerin ortaya çıkarılabileceğini öne sürerek bu algıda büyük bir değişikliğe neden olmuştur (Gülseren, 2013).

Freud’un yaşam öyküsünü kaleme alan Roudinesco’ya göre “Charcot’un yeni bir histeri anlayışı getirebilmesinin tek nedeni, histerinin tüm Avrupa’da kadınların patriyarkal iktidara karşı giriştiği iktidarsız isyanın ifadesi haline

4 Kadın döl yatağının doyumsuzluğu açıklaması kadın açısından aşağılayıcı bir anlam içermekle birlikte, histerinin bir hastalık olarak tanımlanması ve kökeninde ruhani nedenler değil insan bedenine ait sorunların aranmış olması bu dönem için önemli bir adımdır.

5 1734-1815 yılları arasında yaşamış Alman hekim. Günümüzde de yer yer kullanılmakta olan hipnoterapiyi bulan ve ilk uygulayan kişidir.

6 1825-1893 yılları arasında yaşamış ünlü Fransız nörolog. Motor Nöron Hastalıkları’ndan olan Amyotrofik Lateral Sklerozu tanımlamış ve hastalık uzun süre Charcot Hastalığı olarak adlandırılmıştır.

7 Charcot, histeriyi rahimle ilgili her türlü açıklama iddiasından kurtarmak için, özellikle tren kazalarının ardından erkeklerde de travmaya bağlı histeri belirtilerinin ortaya çıktığını gösterdi (Roudinesco, 2016, s. 58). Charcot’un histeri ile travma ilişkisini kurmuş olması Freud için de önemli bir başlangıç noktası olacaktır.

8 17. yüzyılda Fransa’da inşa edilmiş dünyanın en köklü hastanelerinden birisidir. Başlangıçta düşkünler evi olarak kullanılmış ve Fransız Devrimi döneminde binlerce insanı barındırmıştır. Ünlü hekim Charcot’un başına geçmesi ile bir tıp merkezi haline gelmiştir.

gelmiş olmasıdır. Viyana’da bu isyan burjuva kadınlarla sınırlıydı. Ama devrimci ayaklanmaların şehri Paris’te, giderek bir siyasi görünüme bürünüyordu” (2016, s. 59). Yüzyıllar içinde kötü ruhlara, şeytana ya da en “gelişkin” haliyle kadın döl yatağının doyumsuzluğuna bağlanan histeri, aslında kadınların toplumsal alanda maruz kaldıkları baskının bir dışavurumu muydu? Histerinin bundan sonraki seyrinde Freud sahneye çıkacak ve histeri yepyeni bir kuramın doğuşuna vesile olacaktır.

Charcot histeri üzerine yoğunlaşırken Sigmund Freud, tıp doktoru olarak mezun olmuş ve Viyana Hastanesi’nde çalışmaya başlamıştır. Beyin anatomisi ve nöropatoloji alanlarında uzmanlaşmakta ve kokainin⁹ tıbbi kullanımı üzerine araştırmalar yapmaktadır (Quinodoz, 2016 s. 14). Fizyoloji eğitimi aldığı dönemde, hipnoz ile ilgilenen Breuer ile tanışır ve arkadaş olur. Breuer bir gün kendisine histeri hastası Viyanalı genç bir kız ile yürüttüğü tedaviden bahseder. Freud vaka ile yakından ilgilenir ve Breuer’in yönlendirmesiyle dönemin en büyük histeri uzmanı sayılan Charcot’un Salpetrière Hastanesi’ndeki derslerini izlemek için burs başvurusunda bulunur (Roudinesco, 2016, s. 56). 1885 yılında Salpetrière Hastanesi’ndeki deneyim, o güne dek kendini sadece doğabilim araştırmalarına adanmış olan Freud için oldukça farklıdır. Hipnoz, dâhil olduğu tıp çevresi tarafından gayriciddî bulunsa da Freud’un giderek daha fazla ilgisini çekmektedir. Freud, Charcot’un histeriyi sadece nöropatolojinin bir dalı olarak ele aldığını ve konu üzerinde daha ileri bir araştırmaya gitme niyetinin olmadığını kısa sürede anlayacak, kendisi için bambaşka bir dünyanın kapısının aralanmakta olduğunun farkına varacaktır.

Bu süreçte evlenen ve çocuk sahibi olan Freud, biraz da ekonomik nedenlerle 1886 yılında Viyana’ya dönerek nöroloji uzmanı olarak muayenehane açar ve tekrar bildiği alan olan nöropatolojiye yönelir. Çocuklardaki beyin felci üzerine yaptığı çalışmalarla dönemin önde gelen otoritelerinden biri haline de gelir. Ancak Freud’un zihni bir yandan nevroz tedavisi ile meşguldür. Bu nedenle 1888’de Fransa’nın üniversiteler şehri olarak bilinen Nancy’e gider, Liebeault ve Ternheim tarafından uygulanan hipnozla telkin yöntemini öğrenmeye karar verir (Freud, 2019, s.10-11).

2. HİPNOZDAN PSİKANALİZE GEÇİŞ

Freud kendisini hipnozu öğrenmeye teşvik eden Breuer’in Anna O.¹⁰ olarak adlandırdığı vaka üzerinde uyguladığı tedaviyi, kendisine başvuran histeri hastalarında

9 Kendisi de hayatı boyunca kokain kullanacaktır.

10 Anna O., psikanalizin ilk vakası olarak literatürde oldukça önemli bir yer tutar. Asıl isminin Bertha Pappenheim olduğu sonradan ortaya çıkmıştır ancak kendisi bunu hiç kabul etmediği gibi ailesinden de yaşamının o dönemine ait kimseye bilgi vermemesini talep etmiştir. Bertha Pappenheim, sonraki yıllarda Alman Yahudi feminizminin önemli simalarından biri olacaktır (Roudinesco, 2016, s. 85).

denemeye başlar. Takip ettiği çok sayıda vakanın ardından, yaklaşık 10 yıl sonra Breuer'i histeri hakkında ortak bir eser yazmaya ikna eder. *Histeri Üzerine Çalışmalar* adını verdikleri bu eserde, Breuer Anna O. vakasını, Freud ise kendi vakalarını sunar. Bu eserde Breuer ve Freud *katartik yöntem* adını verdikleri yeni yöntemlerini anlatırlar: “*Tek tek her bir histerik belirtinin, kendisini kışkırtan olayın anısını ortaya çıkarmayı ve ona eşlik eden duyguyu uyarmayı başardığımızda ve de hasta bu olayı olası en ayrıntılı biçimde anlatıp duyguyu dile getirdiğinde hemen ve kalıcı bir biçimde yok olduğunu bulduk*”¹¹ (Freud ve Breuer, 2013, s. 55).

Breuer histerik hastalarda, normal yollardan boşalım bulamayan “bloke” edilmiş duyguların belirtilere yol açtığını ve bu belirtilerin ancak hipnoid durumda yaşantılandıklarında ortadan kalktığını düşünürken; Freud “bilinçdışı” kavramını geliştirir ve olguları bu açıdan değerlendirmeye başlar (Tura, 2016, s. 54). *Histeri Üzerine Çalışmalar*'ın son bölümünde katartik yöntemin histerinin altta yatan nedenlerini ortadan kaldıramadığını ve bu yüzden de belirtiler yok olsa bile yerine yenilerinin ortaya çıktığını söyler. Anna O. vakasının saf histerik bozukluğun bir örneğini oluşturduğunu fakat gözlemcisi¹² tarafından hiçbir zaman cinsel bir nevroz olduğu açısından göz önüne alınmadığını ifade eder. Kendisinin bu bağı kurmadaki gecikmesini ise “*Charcot okulundan yeni gelmişim ve histeriyle cinsellik konusu arasında bağlantı kurmayı -tıpkı kadın hastaların kendilerinin yaptığı gibi- bir tür saldırı olarak görüyordum*” diyerek anlatır (Freud ve Breuer, 2013, s. 305-355).

Breuer, Freud'un histerinin kökeninde cinsel içeriğin bastırılması olduğuna dair görüşlerine şüpheyle yaklaşır ve kitaplarının yayımlanmasından kısa süre sonra yolları ayrılır.¹³ Freud'a göre hipnoz, unutulmuş olayların hasta tarafından bilince taşınmasını sağlaması açısından önemlidir ancak hastaları her zaman hipnoz durumuna sokamadığı ve hastalığın altta yatan nedenini ortadan kaldırmadığı düşüncesiyle hipnozdan uzaklaşır. Hipnozla aynı etkiyi yaratacak yeni bir teknik arayışındayken *serbest çağrışım*¹⁴ yöntemini keşfeder. Freud, “bilinçli düşüncelerin bilinçdışı malzemelerce belirle- neceği” düşüncesinden yola çıkarak geliştirdiği bu yeni yöntemin sonuçlarını ve klinik deneyimlerini paylaşmaya başlar (Freud, 2019, s. 347-348).

11 Breuer ve Freud, katarsis durumunda duygu olmaksızın anımsamanın nerdeyse hiç bir sonuç vermediğini ve başlangıçta rol oynayan ruhsal sürecin olabildiğince canlı bir biçimde yinelenmesi gerektiğini vurgularlar.

12 Breuer'i kastediyor.

13 Breuer'in ölümünün ardından oğlu, babasının son ana kadar Freud'u uzaktan takip ettiğini anlatacak ve bu Freud'u derinden etkileyecektir. Kendisi de yolları ayrılmış olsa da psikanalizin doğuşunda Breuer'in katkısından her zaman söz etmiştir.

14 Serbest çağrışım yönteminde Freud, hastalarından dikkatlerini toplamalarını ve kendiliğinden akıllarına gelecek düşünceleri hekime bildirmelerini (ne kadar saçma, önemsiz, tatsız, konuyla ilgisiz olursa olsun) ve konuyla ilgisi bulunmadığına dair içlerinden yükselecek itirazlara aldırmamalarını istiyordu (Freud, 2019, s.348).

Freud serbest çağrışım tekniğini uygularken bir yandan da “bastırma”, “direnc”, “aktarım” gibi kavramları geliştiriyor, hastaların rüyalarını analiz ediyor ve bir kaç yıl sonra, 1899'un son günlerinde yayımlanacak olan *Düşlerin Yorumu* eseriyle duyuracağı kuramın temellerini atıyordu.

Freud, *Histeri Üzerine Çalışmalar* ile aynı dönemde yazdığı makalelerde nevroz vakalarının özellikle histerinin kökeninde erken çocuklukta yaşanmış gerçek cinsel eylemlerin olduğunu ve bu eylemlerin “sözcüğün en dar anlamıyla cinsel istismar” olduklarını yazar (Quinodoz, 2016, s. 27). Freud'un histeri hastalarının çocukluk döneminde cinsel travmaya maruz kaldıklarını ortaya atması, tahmininden çok daha büyük bir karşuya alınışı beraberinde getirir. Freud, bu dönemde kendisi ve hastalarına yönelik tüm eleştirilere yanıt verir ve hastalarını savunur. Bu aşamada Freud'un hastalarla, kendi kuşağındaki hekimlerden farklı bir iletişim kurduğu söylenebilir. Freud, hastalarını dinlemenin ve anlamaya çalışmanın önemini keşfetmiştir ancak bunun da zaman zaman ağır bedelleri olmaktadır. Örneğin geldiği noktada “*ya tüm babalar istismarcıdır ya da tüm hastalar yalan söylüyor*” olur (Roudinesco, 2016, s. 87-91). Freud için tüm hastaların yalan söylüyor olması ikna edici bir açıklama değildi. Peki, bu olaylar aslında gerçek olmayıp hastalar tarafından gerçek olarak yaşantılanıyor olabilir miydi? Freud bu çıkmazdan, hastalar tarafından betimlenen ve gerçek olduklarını düşündüğü cinsel sahnelerin imgesel bir temsilden kaynaklanabileceği olasılığı üzerine düşünerek çıkabildi. Ve bu çıkış sayesinde psikanalizin temelini atabildi.

Freud araştırmacısı Roudinesco, histeri hastalığına tutulmuş kadınların Charcot'dan Freud'a bilime nasıl bir etkisi olduğunu şu sözlerle açıklar: “*Nasıl 19. yüzyıl sonunda bir bakış kliniğinin -Charcot'un kliniği- geliştirilmesinde Paris'in varoşlarından gelen deli ya da yarı deli kadınlardan yararlandıysa, dinlemeye dayalı bir kliniğin (artık dışsallıkla ilgili değil, içsellikle ilgili bir klinik) kuruluşunun başrol oyuncularını da, özel bir muayenehanenin mahrem ortamında karşılanan Viyanalı kadınlar oldu. Halktan kadınların tersine, bu burjuva kadınlara özel hayat, bir mahremiyet duygusu hakkı tanınıyordu. Onların varoluşsal çaresizliği, bilimadamlarının yeni bir öznellik kuramı geliştirmelerini sağladı*” (Roudinesco, 2016, s.80).

Çoğunluğunu işçi sınıfından kadınlar da dahil olmak üzere kadınların oluşturduğu histeri hastalığına çocukluk dönemine ait cinsel travmaların neden olduğu iddiasıyla Freud, hem dönemin “aile” algısını sarsmış hem de bilimsel yaklaşım açısından oldukça cesur bir çıkış yapmıştır. Freud'un biraz da tepkilerin ardından bakış açısına getirdiği değişikliğin, kadın hastaların travmatik öykülerine yönelik ilginin giderek azalmasına neden olduğu sonraki araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir (Gülseren, 2013, s.25).

Çocukluk çağındaki istismarın histeriye yol açtığı iddiası günümüzde geçerliliğini yitirmiş olmakla birlikte, dönemin aile kurumunun dokunulmazlığında yarattığı çatlak açısından değerlidir. Ancak Freud'a yakından baktığımızda, meseleyi toplumsal açıdan ya da kadınların özgürlüğü açısından ele alan devrimci bir cesaret değil, merak ve araştırma itkiyle içine düştüğü bilmeceyi çözmeye çalışan bir bilim insanının azmini görüyoruz. Zaten kısa süre içinde aynı merak kendisini, çocuk cinselliğine dair ortaya attığı iddialar nedeniyle daha büyük bir kaosa sürükleyecek ve "eril bakışı" gerekçeyle feministlerle karşı karşıya getirecektir.

3. BİTMİYEN KAVGA: ÇOCUK CİNSELLİĞİ VE OEDİPUS KOMPLEKSİ

Freud'un 1905 tarihli *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme*'si dönemin cinsellik algısına ve ön yargılarına açıkça meydan okuyan en önemli eserlerinden biri olarak değerlendirilir (Quinodoz, 2016, s. 71). Bu bölümde, cinsellik üzerine görüşlerinin pek çok kez üstünden geçecek olan Freud'un 1920'li yıllardan öncesindeki iddialarını ve kurama yönelen eleştirileri değerlendireceğiz.

Çocuğun ruhsal gelişimini ele aldığı *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme* adlı eserinde Freud, kuramının gelişmesinde oldukça katkısı olan arkadaşı Wilhelm Fliess'e¹⁵ ait "çiftcinselliğin insan embriyosunun gelişiminden kaynaklanan evrensel bir yatkınlık" olduğu görüşünü psikolojik zeminde ele almış, erkeksi ve kadınsı eğilimlerin her bireyde çocukluktan itibaren var olduğunu ileri sürmüştür (Quinodoz, 2016, s. 73).

Freud, çocukluk döneminde cinsel dürtülerin var olduğunu söyleyerek yine dönemi için oldukça iddialı bir çıkış yapar.¹⁶ Çocuğun farklı gelişim dönemlerinde farklı haz kaynakları olduğunu söyler. Anne memesini emmesini buna örnek gösterir ancak burada cinsel doyumun beslenme ihtiyacından ayrılmamış olduğunu vurgular. Freud, çocuk cinselliğinin amacını "şu ya da bu erojen bölgenin uygun biçimde uyarılması ile elde edilen doyumdan ibaret" olarak tanımlar (Freud, 2020, s. 85). Çocuğun anne memesini emmesi ile başlayan hazı (oral haz), sonraki gelişim döneminde anal bölgeye (bağırsak işlevlerinin gelişimi ile birlikte tutma ya da boşaltma hazı) ve 3-5 yaşlarıyla birlikte genital bölgeye yönelecektir. Freud, çocuğun bu yaş döneminde erişkindekinden farklı olarak "araştırma ve bilme dürtüsünden doğan pratik bir gereksinimle" hareket ettiğini söyler (Freud, 2020, s. 95-107).

15 Freud'un bir dönem en yakın dostu olan Fliess, Alman ve Yahudi bir kulak burun boğaz uzmanıdır. Freud ile psikanalizin ortaya çıkış sürecindeki mektuplaşmaları çok ünlüdür. Biyografi yazarı Roudinesco'ya göre: Fliess bir bakıma Freud'un kopyası, onun en büyük entelektüel heyecanlarını kıskırtan 'şeytani', 'ötekisi' dir (2016, s. 69).

16 Çocuk cinselliği kavramının erişkin cinselliği ile aynı olmadığını vurgulamak gerekir. Burada kastedilen, çocuğun da doğduğu andan itibaren haz kaynaklarının olduğu ve çocukluğun farklı aşamalarında farklı biçimlerde gelişerek erişkindeki cinsel forma büründüğüdür.

Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme'nin en önemli tartışma başlıklarından birisi libido üzerinedir. Freud, nesnesi ne olursa olsun libidoyu etken ve eril olarak tanımlar. Ayrıca erkek çocuğun erojen bölgesi olan penisin karşılığını kız çocukta klitoris olarak belirtir ve bir diğer çok tartışılacak olan iddiasını dile getirir: "Küçük erkek çocuklar, rastladığı bütün insanların kendilerinin-kine benzeyen bir üreme organına sahip olduğundan kuşkulamaz. Buna karşılık küçük kız, bir kere oğlanın üreme oranını gördü mü, kendininkinden başka bir cinsin varlığını tanımayı reddetmez, daha sonra pek önem kazanan, kendisini sıra geldiğinde erkek olma arzusuna götüren penis isteğine kapılır" (Freud, 2020, s.96). Freud iddiasını daha da ileri taşır ve "Kız çocuğun kadınlığa geçişi de ancak erkeksi cinselliğin bastırılmasıyla mümkün olur" der (Freud, 2020, s.123-124).¹⁷

Freud 1908 yılında yayımlanan *Kültürel Cinsel Ahlak ve Modern Sinirlilik* adlı makalesinde, kültürün en genel anlamıyla güdülerin baskılanması üzerine kurulu olduğunu, aile ve din aracılığıyla da bunun kurumsallaştığını iddia eder (Freud, 2017, s. 18-23). Burada toplumun kadın ve erkeğe eşit davranmadığının altını çizer ve şöyle devam eder: "...birçok ailede erkekler sağlıklı ancak sosyal açıdan istenmeyecek bir ölçüde ahlaksızdır, kadınlar ise soylu ve aşırı incelmış olmakla birlikte ağır bir sinirlilik sergilemektedir. Kültürel standart herkesten cinsel yaşamı sürdürülmesini talep ediyor, bu talebi birisi kendi örgütlenmesi sayesinde hiç zahmete girmeden başarıyla sürdürürken diğeri en ağır bedeli ödemek zorunda kalıyorsa, o zaman bunun da diğerlerinin yanı sıra sosyal bir adaletsizlik olduğu aşikârdır..." (Freud, 2017, s. 28-29). Makalesinin sonunda reform önerileriyle ortaya çıkmanın bir hekimin işi olmadığını ancak bu önerilerin ivediliğini desteklediğini ifade eder.

Freud'un ilk kez bu makalesinde, kadın ve erkeğin ruhsal durumlarını değerlendirirken, toplumsal konularının etkilerine yer verdiği görülmektedir. Kadınların ruhsal açıdan yaşadığı kimi sorunları toplumsal eşitsizliğin bir sonucu olarak değerlendirir. Her ne kadar kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin kadın ruh sağlığına olumsuz etkisinden bahsetmiş ve kadın cinselliğinin konuşulabilir olmasına katkı sunmuş olsa da kadınlardaki ruhsal sıkıntıların kaynağını cinsel dürtülerin baskılanmasına indirgemistir.

Makalenin Türkçe çevirisinin editörü Cemal Dindar'a göre *Kültürel Cinsel Ahlak ve Modern Sinirlilik*, Freud'u bir klinisyenin ötesine, kendisinden sonrakileri de etkileyecek bir düşünür düzeyine taşıyan çalışmaların başında gelmektedir (2017, s.8). Gerçekten de bu makalesinde önceki eserlerinden farklı bir çizgiye evrildiği hissedilir. Yine de Freud'un kendisini bir klinisyen olarak tanımladığı ve toplumsal alana müdahale ile hekimliği net bir çizgiyle ayırdığı anlaşılmaktadır.

17 Bu bölüm ileride ayrıntılı ele alınacaktır.

Freud, kuramının en ünlü bölümü olan *Oedipus kompleksinden*¹⁸, ilk kez 1897 yılında Fliess'e yazdığı mektuplarında bahseder (Doğrusöz, 2016, s.39). En basit haliyle; erkek çocuğun ilk sevgi nesnesi annesidir fakat 3-5 yaşları arasında annesine karşı farklı bir ilgi geliştirir ve bu onu babasıyla rekabete zorlar. Annesine duyduğu aşk ve babasına duyduğu nefret nedeniyle babası tarafından iğdiş edileceğinden korkar. Bu yoğun korku annesine yönelik arzularından vazgeçmesine ve baba ile özdeşim yaptığı gizil döneme¹⁹ geçişine neden olur. Freud, başlangıçta kız çocuk için de tam bir simetri olduğunu düşünür yani; kız çocuk da babasına duyduğu aşk nedeniyle annesinden nefret eder. Ancak sonradan kız çocuk için bu sürecin farklı işlediği yönünde görüş değiştirecektir.²⁰

Freud'un 1909'da yayımladığı *Beş Yaşındaki Bir Erkek Çocukta Fobinin Analizi*²¹ makalesi ise tarihin ilk çocuk analizi çalışmasıdır. Freud, Oedipus kompleksine dair ortaya attığı iddiaların, çocuk cinselliğinin erken dışavurumlarının bir kanıtı olarak sunduğu bu vaka ile doğrulandığını düşünür.

Freud her insanın Oedipus kompleksiyle başa çıkma görevi ile karşı karşıya kalacağını ve sağlıklı insan gelişiminde de bu kompleksin kaçınılmaz olduğunu altını çizer. Bu bağlamda 1913'te yazdığı *Totem ve Tabu*²² adlı eserinde, Oedipus kompleksinin evrenselliğini ispata girişir. Bütün kültürlerin totemizm evresinden geçtiğini iddia eder ve totemizmin atayı (babayı) öldürme yasağı ve ensest yasağı (babanın karısıyla evlenme) ile Oedipus kompleksi arasındaki ilişkiye işaret eder (Freud, 2016, s.172-173, 200-204). İlkel topluluklar ile günü-

müz insanı arasında ruhsal anlamda kuşaktan kuşağa aktarılan bir bağ olduğunu anlatır. Totem ve tabular ile bugünün yasakları, günahları arasındaki ilişkiyi ve ilkel insandan gelişkin insana miras kalan bilinçdışı suçluluk duygusunu ele alır. Yine bu eserinde herkesin tanrısının baba modeline göre şekillendiğini, bir kişinin tanrıyla ilişkisinin babasıyla ilişkisine bağlı olduğunu iddia eder ve "*Hristiyan mitinde insanın ilk günahı, Tanrı Baba'ya karşı işlenmiş bir suçtan kaynaklanır*" der (Freud, 2016, s.221-232).

Freud 1917'de yazdığı *Anal Erotizmde Örneklendiği Biçimiyle Dürtünün Dönüşümleri* adlı makalesinde ise, daha önce *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme*'de ortaya attığı penise imrenme tezini ilerletir ve kadınların penise duydukları arzularını bir bebeğe sahip olma arzusuyla ikame ettiklerini söyler. Bunu da "*kadının cinsel işlevini zedeleyecek bir arzunun, kadının cinsel işlevine uygun bir arzuya dönüşme süreci*" olarak tanımlar (Doğrusöz, 2016, s.47-48).

Freud'un erken dönem eserlerindeki cinsellik üzerine değerlendirmeleri tahmin edilebileceği üzere çokça eleştirilmiştir. Freud'un penis kıskançlığı olgusuna; biyolojik determinist bir temelde tanımlandığı, biyolojik bir gerçeklikten değil ataerkil toplumlar tarafından oluşturulan psikolojik olgulardan bahsettiği, her kız çocuğu için geçerli olmadığı gibi farklı ve haklı eleştiriler getirilmiştir. Dönemin ilk kadın psikanalistlerden Karen Horney²³ penis kıskançlığının tek yönlülüğünü sorgular ve kadının ikincilleşmesinin kökeninde rahim kıskançlığı olduğunu öne sürerek eleştirdiği erkek merkezli bakışın karşısına kadını üstün kılan biyolojik bir açıklama çıkar (Doğrusöz, 2016, s. 82-84). Bir başka kadın psikanalist Clara Thompson²⁴ ise penisin eril gücün en belirgin sembolü olduğunu ve aslında kadınların eril gücün kendisini kıskandıklarını iddia eder. Thompson'a göre "*Psikanalistler tarafından gözlemlenen kadınlar belirli bir kültürde, değişim içinde olan ataerkil ve Batılı bir kültürde yaşayan kadınlardır. Bu bütünsel resmin içinden güvenilir bir biçimde 'biyolojik kadın' diyebileceğimiz bir kadını soyutlamamız olanaksızdır*" (Doğrusöz, 2016, s.85-86). Horney ve Thompson yapmış oldukları klinik gözlemlere dayanarak her kız çocuğunun penis kıskançlığı yaşamadığını ve her kadının yaşamında bunun belirleyici bir rolü olmadığını söylemişlerdir ki bu sonraki psikanalistlerce de tekrarlanmıştır. Son dönem kuramcılardan Jessica Benjamin²⁵ de penis kıskançlığı-

18 Freud burada Sophokles'in eseri olan Yunan tragedyasından esinlenmiştir. Fliess'e mektuplarından: "*Başkalarında olduğu gibi kendimde de anneme karşı aşk ve babama karşı kıskançlık duyguları buldum; bu duygular öyle sanıyorum ki, tüm küçük çocuklar tarafından paylaşılmaktadır... Eğer gerçekten böyleyse...Kral Oedipus'un neden sarsıcı bir gücü olduğunu anlarız.*" Düşlerin Yorumu'ndan: "*Babasını öldürüp annesiyle evlenen Oedipus, böylece çocukluk arzularımızdan birini gerçekleştirmiş oluyordu*" (Quinodoz, 2016, s. 48).

19 Çocuğun bu içsel çatışması gizil dönem (erinlik öncesi okul çağı, 6-11 yaş arası) ile birlikte yatıştır ve ergenliğe kadar bu sessizlik devam eder. Ergenlik döneminde bu kez erişkin benzer biçimiyle cinsel dürtüler yeniden görünür hale gelir.

20 Bu bölüm ileride ayrıntılı ele alınacaktır.

21 Atların kendisini ısırmasından korktuğu için evden çıkmayı reddeden Freud'un "Küçük Hans" olarak adlandırdığı çok ünlü bir çocuk vakasıdır. Freud'a göre ödipal dönemde olan bu erkek çocuğun, babası tarafından iğdiş edilme korkusu yer değiştirmiş ve at tarafından ısırılma korkusuna dönüşmüştür. Böylelikle yoğun duygular çocuk için daha kolay baş edilebilir hale gelmiştir.

22 Freud, nerede bir totem varsa orada bu toteme mensup kişilerin birbirleriyle cinsel ilişkiye girmelerini dolayısıyla evlenmelerini yasaklayan bir yasanın yürürlükte olduğu gözlemlenden yola çıkarak bu yasakların mekanizmasını açıklar. Freud'a göre; ilkel sürüde despot babanın sahip olduğu dokunulmaz kadınları arzulayan oğullar, birgün bir araya gelir ve babayı öldürürler. İlkel toplumdaki ahlaksal ilk yasa ve kısıtlamalar bu cinayeti gerçekleştirenlere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu cinayeti gerçekleştirenler ise yaptıklarından pişmanlık duyup, bir daha böyle bir eyleme kalkışmamaya (ensest yasağı), bundan bir şey ele geçirilemeyeceğine karar vermişlerdir (Freud, 2016, s. 29, 237).

23 1885-1952 tarihleri arasında yaşamış ABD'li psikanalist. Freudyen psikanalitik okulun insan gelişimini sosyal ve kültürel bağlamdan kopuk olarak kuramlaştırmasını eleştiren kültüralist ekolün temsilcilerindenidir.

24 1893-1958 yılları arasında yaşamış ABD'li psikanalist. Tıpkı Horney gibi kültüralist ekolün temsilcilerindenidir. Thompson, Freud'un penis kıskançlığı tezini yaşamın çoğu yönünü yansıtan bir gerçeklik olarak kabul eder ancak bunun biyolojik gerekçelerle bir ilişkisi olmadığını söyler. Kız çocuklarının erkeksi bir organ olarak penisi değil onun kültürel temsilini istediklerini savunur (Doğrusöz, 2016, s.85)

25 1946 doğumlu ABD'li feminist psikanalist. Freud'un penis kıskançlığı tezini kız çocuğunun içine doğduğu ilişkiler ağı içinde tartışır. Benjamin'e

nın, her iki cins çocuğun da dış dünyayı temsil ettiğini düşündükleri babayla özdeşleşme arzusunu yansıttığını söyler (Doğrusöz, 2016, s.100).

Freud, libidonun eril olduğu²⁶ iddiasını, kız çocuğunun vajinasının farkında olmaması ve çocukluk döneminde klitorisin etken olması üzerinden temellendirir. Klitoris penisin karşılığı, tamamen erkeksi bir organ olduğunu ve kadınlığa geçişte işlevini yitirerek vajinanın devreye girdiğini söyler. Karen Horney ve sonrasında çocuk psikanalizinin öncülerinden olacak olan Melanie Klein²⁷ klinik gözlemleri sonucunda kız çocuğunun Oedipus öncesi dönemde vajinasının farkında olduğunu ve onu içeren fantezilere sahip olduklarını söylerler (Doğrusöz, 2016, s.111). Ayrıca yakın dönemde insanın cinsel davranışları üzerine birlikte çalışmalar yürütmüş olan William H. Masters²⁸ ve Virginia E. Johnson²⁹, klitorisin insan anatomisinde verilen duygusal uyarıyı algılamak ve iletmekle görevli ve erkek anatomik sisteminde karşılığı olmayan bir organ olduğunu göstermişlerdir. Yine aynı araştırmacılar vajinanın genişleyebilen ve kapsayan bir organ olduğunu, erkek merkezli bakış açısının bunu etken bir eylem olarak görmediğini ancak cinsel eylemin iki yönlü olduğunu ve her iki cinsel organın da (haz arayış ve veriş sürecinde) etken olduğunu söylerler (Doğrusöz, 2016, s.116-119).

Freud sonraki bölümde bahsedeceğimiz üzere ilerleyen yıllarda kadın cinselliği üzerine görüşlerinde önemli değişiklikler yapacaktır. Burada kendi döneminde yetişen kadın psikanalistlerin etkisinin büyük olduğunu söyleyebiliriz. Freud'un iddiaları karşısında kadın anatomisi ve biyolojisine yönelik bilimsel açıklamalar, erkek cinsine karşı kadın cinsinin yüceltilmesi gibi başka bir sorunu da beraberinde getirmiştir. Burada sorunlu olan, kadın ya da erkek cinsine ait anatomik ve biyolojik farklılıkların herhangi bir cins üstünlük sağladığı algısıdır. Bugün, bu farklılığın eşitsizlik yarattığına dair herhangi bir bilimsel veri yoktur. Eşitsizliği yaratan nedenler anatomide değil çok daha farklı yerlerde, insanlar arasındaki eşitsizliği yaratan sınıflı toplum yapısında aranmalıdır.

Freud'un 1913 yılında yazdığı *Totem ve Tabu*, tam da bu açıdan eleştirilmesi gereken eserlerinden birisidir. Freud, her ne kadar totemlerin klan mensuplarına aneden ya da babadan geçebileceğini, başlangıçta sadece anneden geçmekteyken sonradan annenin yerini baba-

göre fallus "farkı" ve dış dünyayı temsil eder (Doğrusöz, 2016, s.100-102)

26 Freud, ilerleyen dönemde bu tezini geri çekecektir.

27 1882-1960 yılları arasında yaşamış Viyana doğumlu psikanalist. Freud-yan ekolden gelmekle birlikte kuramı farklı açılardan beslemiştir. Nesne ilişkileri kuramının öncüsüdür ve çocuk analiziyle ilgilenir. Çocuk analizi ile ilgilenen bir diğer analist olan Anna Freud ile yürüttükleri tartışma psikanaliz tarihinde çok önemli kilit bir yer tutar (Mons, 2015, s.178-180)

28 1915-2001 arasında yaşamış ABD'li jinekolog.

29 1925-2013 tarihleri arasında yaşamış ABD'li seksolog.

nın aldığını (Freud, 2016, s. 29) belirtse de bu değişimin dinamikleri üzerinde durmamıştır. Sonrasında geliştirdiği iddialarını ise babanın ya da erkeğin merkezde olduğu bir toplumsal yapıda tartışır. Hem aile içindeki ilişkileri hem de din ve ahlak kavramlarının gelişimini kişilerin baba ile kurduğu ilişki üzerinden ele alır.

Freud'dan yaklaşık otuz yıl önce Engels, 19. yüzyıl antropologu Lewis Henry Morgan'ın çalışmasına dayanarak *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* isimli eserinde, sınıflı toplumların gelişiminden önceki ilkel toplumlarda kadın ve erkek arasında eşitsizlik olmadığını iddia eder. İkel toplumda hem erkeklerin hem de kadınların çok eşli olduğu ve çocukların da herkesin çocuğu olarak kabul edildiği durumların var olduğunu, bunun tek eşlilik biçimine ulaşmadan önce pek çok değişikliğe uğradığını söyler (Engels, 1992, s.37). Morgan'ın kimi antropolojik bulguları bugün geçersiz olsa da onun temel evrimsel çerçevesini destekleyecek yeterli kanıt ortaya koyduğunu söyleyen yakın zaman antropolojik çalışmalar mevcuttur (Smith, 2012, s.25). Bugün ilkel topluluklara dair bilgiler kesinlik taşımamakla birlikte ana soylu ya da baba soylu olabildikleri görüşü hâkimdir. Ancak bugün kesin olarak bildiğimiz şey, sınıflı toplumlara geçişle birlikte kadının toplumdaki konumunda evrensel bir gerilemenin söz konusu olduğudur.

Bu bağlamda Freud'un, yaşadığı dönemin insanı ile ilkel toplumun insanı arasında kurduğu bağ üzerinden ulaştığı sonuçların eksikli olduğu söylenmelidir. Freud gözlemlerini, kapitalizmin emperyalizm aşamasına ulaştığı ancak eşitsiz gelişim dolayısıyla kültürel alanda feodal kalıntıların devam ettiği tarihsel bir kesitte yapmış ve sınıfsal bağlamından kopararak değerlendirmiştir. Tartışılan başlıklarda ortaya attığı kimi iddiaların günümüzde bile karşılık bulmasının nedeni ise; ailenin yapısı, kadın-erkek ilişkileri ya da kadının konumu açısından yüz yıl öncesine göre kimi değişiklikler olmakla birlikte toplumun temel yapısı ve üretim ilişkilerindeki devamlılıktır.

4. 1920 VE SONRASI

1920 ve sonrası Freud'un görüşlerinde belirgin değişikliklerin olduğu bir dönem olarak değerlendirilir. 1923'te yazdığı *Ben ve İd*³⁰ adlı eserinde her iki cins için de hem anne hem de baba ile özdeşleşme sonucunda eşcinsel eğilimlere karşılık gelen ters bir Oedipus kompleksi daha tanımlar ve "*Oedipusun sonunda aneyle mi yoksa babayla mı özdeşleşeceği her iki cinstede erkeksi ya da kadınsı cinsellik eğiliminin gücüne bağlıdır*" der. Oedipus kompleksinin ortadan kalkmasıyla anne ve babayla özdeşim yapıldığı ve bu iki özdeşleşmenin bir şekilde birleşmesinden oluşan bir ben ideali yani üst-ben oluştuğunu söyler. Freud'a göre "*Oedipus kompleksi*

30 Alt benlik olarak da kullanılır.

ne denli güçlü idiye, otoritenin, din eğitiminin, derslerin, okunanların etkisiyle bastırılması ne denli çabuk olduysa, üstben de sonradan vicdan ya da bilinçdışı suçluluk duyguları halinde ben üzerinde o kadar şiddetle egemen olacaktır.” (Freud, 2001, s. 91-97). Freud’un bu tespiti; devlet, din, eğitim kurumları gibi yapıların sadece insan psikolojisine etkisi açısından değil, toplum için birer baskı aracı işlevini üstlendiklerini göstermesi açısından da değerlidir.

1925’te yazdığı *Cinsler Arasındaki Anatomik Farkın Bazı Ruhsal Sonuçları* adlı makalesinde ise, “Çocukların cinsel yaşamının aldığı en eski ruhsal yapıları incelerken, incelememizin konusu olarak erkek çocuğu ele alma alışkanlığı edinmiştik” değerlendirmesi ile bir özeleştiriyi yapar ve ilk kez kız çocuğunu merkeze koyarak süreci ele alır. Kızlarda Oedipus kompleksinin oğlanlarınkinden farklı, ek bir sorun daha yarattığını belirtir. Her ikisinin de ilk nesnesi annedir ve erkek çocuk ödipal dönemde yine ilk sevgi nesnesi olan annesine yönelirken, kız çocuk bu dönemde ilk sevgi nesnesi olan annesinden uzaklaşmak ve babası için onunla rekabete girmek zorundadır. Freud, ayrıca kız çocuklarının sahip olmadıkları penisten dolayı kendilerini “dünyaya öylesine yetersiz bir donanımla getiren” anneyi sorumlu tuttıklarını söyler. Kız çocukta penisin yokluğunu kabullenmesinin ardından bebek sahibi olmaya duyduğu arzu gelişir ve yeni sevgi nesnesi baba olur. Yani oğlanlarda Oedipus kompleksi iğdiş edilme kompleksi ile yıkılırken kızlarda Oedipus kompleksini mümkün kılan şey iğdiş kompleksidir³¹ (Doğrusöz, 2016, s. 57-64).

Freud’un kuramında baba figürünün öne çıktığı ve aneliğe pek yer vermediği görülür. 1931’de yazdığı *Kadın Cinselliği* makalesinde ilk kez anneliğin öneminden bahseder: “Yeni şeyler olarak dikkatimi çeken iki etkenle karşılaştım: kadının babaya yönelik güçlü bağımlılığının, annesine duyduğu aynı ölçüde güçlü bir bağlılığın mirasından başka bir şey olmadığı ve bu ön evrenin beklenmedik ölçüde uzun sürdüğü” (Doğrusöz, 2016, s. 57-64). Yine de Freud annelik kavramı üzerine derinleşmez. Bu nedenle ilerleyen dönemlerde Freud’un kuramının anneliği görünmez kıldığı eleştirisi çok sık yapılmıştır. Freud ise yaşamının ilerleyen dönemlerinde annelik ve çocuk analizini kavrama işini kadınlara devrettiğini ima eder. Kadınlara çok özel bir dinleme yeteneği olduğunu ve çocuk analizinde anneyi ikame ederek erkek meslektaşlarının görmediğini görüp duymadığını duyduklarını söyler (Mons, 2015, s.264).

Ve son olarak ele alacağımız 1932 yılında yazdığı *Dişilik* makalesi, Freud’un kadın cinselliğine dair önemli geri adımlarını içerir. Makalesinde, hem kadın hem de erkekte çiftcinsellik olduğu düşüncesini yineler, yalnız-

31 Erkek çocuk iğdiş edilme korkusuyla annesine olan arzularından babayla rekabetten vazgeçerek ödipal dönemden çıkar. Kız çocuğunun iğdişliği derken, kız çocuğunun bir penise sahip olmadığını farketmesi kastedilmektedir. Kız çocuk ise bu farkındalık ile Oedipus kompleksine girer.

ca biri ötekenden daha fazla olduğu için farklılaşmanın oluştuğunu ifade eder. Dişilik makalesinde, eril ve dişil kavramlarını ele alış biçimindeki değişim göze çarpar. “Eril” ve “dişil” kavramlarının anatomik açıdan “etken” ve “edilgen” anlamına geldiğini vurgular. Bunu, erkek üreme hücrelerinin devingenliği ve dişil hücreyi araması, yumurtanın ise devinimsizliği ve edilgen olarak beklemesi örneği üzerinden açıklar. Ancak anatomide kabul gören bu eşleşmenin, “erilliği saldırganlığa indirgeme riski” nedeniyle ruh bilim açısından sakıncalı olduğunu söyleyerek kendi tezini çürütür. İnsan cinsel yaşamında eril davranışı etkinlik, dişil davranışı edilgenliğe denk düşürmenin yetersiz olduğunu vurgular. Örneğin anneliğin etken bir eylem olduğunu belirtir. Yine konu üzerinde çok derinleşmeden kısaca “kadınları edilgen konumlara zorlayan toplumsal geleneklerin etkisini azımsamaktan kaçınılması gerektiğini” söyler (Freud, 1998, s. 131-132).

Kadınlık meselesine dair bu değişen görüşlerinin ardından, ruh bilimin hâlâ kadınlık bilmecesini çözemediğini itiraf eder ve kadın meslektaşlarını işaret eder: “Son zamanlarda birçok yetenekli kadın meslektaşımızın konu üzerinde çalışmış olmaya başlaması sayesinde konu hakkında bir parça bir şeyler öğrenmeye başladık” (Freud, 1998, s. 133).

Kızların fallik evresinde klitoris başlıca erojenik bölge olduğu görüşünü korur ve “dişiliğe değişimle klitoris duyurluluğunu kısmen ya da tamamen döl yatağına aktarır”³² der (Freud, 1998, s.135). Freud çokça eleştirilen “penise imrenme” tezinden hiç bir zaman vazgeçmez. “Bu niteliklerin erkeklerde olmadığını ya da kadınlarda penis imrenmesinden başka kökler olmadığını düşünmüyorum değilim” dese de bunun kadınların zihinsel yaşamında erkeklerinkinden daha büyük bir rol oynadığında ısrar eder. Kızların penisin yokluğunu kabullenmelerinin ardından penis isteğinin, bebek isteği ile yer değiştirdiğini tekrar vurgular. Daha erken dönemde kız çocuğunun bebeklerle oynamasını ise bu durumdan ayırarak bunu dişiliğinin bir anlatımı olarak değil, annesi ile kurduğu özdeşimin bir yansıması olarak ele alır. Kız çocuğunun penis-bebek isteğinin babasına aktarılmasıyla Oedipus karmaşasına girdiğini ve ilk sevgi nesnesi annesinin rakibi haline gelmesiyle sürecin kız çocuğu için daha uzun ve zor olduğunun altını çizer (Freud, 1998, s. 141-145).

En çok tartışılan konulardan biri olan libidonun eril olduğu tezini ise bu makalesiyle geri çeker: “Hem eril, hem de dişil işlevlere hizmet eden yalnızca bir libido vardır. Onun kendisine hiç bir cinsiyeti atayamayız...” (Freud, 1998, s. 146-147).

Freud Dişilik makalesinde, yıllarca adım adım geliştirdiği kadın cinselliği üzerine gözlemlerini, kendisinin de vurguladığı gibi özellikle kadın meslektaşlarından

32 Bugün kadın orgazmının duyumsal (sensorial) ucunun klitoris, devinimsel (motor) ucunun ise döl yatağı kasları olduğu gösterilmiştir (Freud, 1998, Çev. notu, s.135)

gelen eleştirilerin etkisiyle yeniden gözden geçirmiş ve kuramı ile ilgili tutuculuğuna rağmen dürüst bir bilimsel tavır sergilemekten çekinmemiştir. Makalenin son paragrafı bu açıdan anlamlıdır: “Sizlere dişilik hakkında söylemem gerekenlerin tümü bunlar... Eğer dişilik hakkında daha fazla şey öğrenmek isterseniz kendi yaşam deneyimlerinizi sorgulayınız ya da şairlere yöneliniz ya da bilim size daha derin ve daha tutarlı bilgi verebilinceye dek bekleyiniz” (Freud, 1998, s. 150).

SONUÇ

Bu yazıda histeri hastaları ve hipnoza olan ilgisiyle nöropatolojiden psikiyatriye geçiş yaptığı 1885 yılından itibaren Freud’un kadınlık üzerine tespitleri ve eleştiriler incelenmiş, kadının toplumsal konumu açısından kuramın yeri tartışılmıştır. Psikanalizin gelişiminde Freud’un düşünsel yaratıcılığı kadar vakalarına ait klinik gözlemlerinin önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Freud kuramını geliştirdiği süreçte, tıpkı fizyoloji laboratuvarında çalıştığı yıllardakine benzer bir bilimsel titizlik ve disiplinle hastalarını tedavi etmeye çalışmış ve psikanalizi de hep bilimin içine yerleştirme çabasında olmuştur.

Freud’un kuramının kadın ruh sağlığı ve kadın cinselliğinin anlaşılmasına nasıl bir katkısı olmuştur sorusuna yanıt verirken en başta, Freud ile birlikte insanın -cinsiyetinden bağımsız olarak- zihinsel işleyişine bütünsel bir bakışın mümkün olduğunu söylemek gerekir. Psikanalizin başlangıcı sayılan *Düşlerin Yorumu*, histeri üzerinde yaptığı gözlemlerin ve rüya analizlerinin ürünüdür. Çoğunluğu kadınlardan oluşan histeri hastalarını önce hipnoz ardından kendi keşfettiği serbest çağrışım yöntemi ile analiz eden Freud; bilinçdışı, aktarım, direnç gibi psikanalizin temel kavramlarını geliştirmiştir. Freud tarafından ortaya atılan, histeri hastalığının kökeninde kadınların çocukluklarında maruz kaldıkları cinsel istismarın olduğu iddiası döneminde büyük yankı uyandırmıştır. Her ne kadar Freud iddiasını geri çekse ve bugün bu iddia geçerliliğini yitirse de, bu çıkışıyla yaşadığı dönemde “dokunulmaz” olan aile kurumunda büyük bir çatlak oluşturmuş ve kadınların travmatik öykülerinin konuşulabilmesinin önünü açmıştır.

Freud’un en önemli katkılarından biri de çocuk cinselliğinin varlığından bahsetmiş olmasıdır. Kız ya da erkek her çocuğun, doğduğu andan itibaren cinsel dürtülerinin olduğu ve gelişiminin farklı dönemlerinde değişimler göstererek erişkin forma ulaştığını belirtmiştir. Tıpkı erkek çocukların annesiyle kurduğu ilişki gibi küçük kızların da babalarına yöneldiğini ve fantezileri olduğunu söylemiştir. Başlangıçta her bireyin biseksüel olduğu yani hem erkeksi hem de kadınsı özellikler taşıdığı, sonrasında farklılaştığını söyleyerek aslında o güne dek geçerli olan kadın ve erkek arasındaki keskin ayrımı ortadan kaldırmıştır. Elbette kadın cinselliğinden bahseden ilk kişi değildir ancak kadının cinsel gelişimine dair ilk bütünlüklü kuram Freud tarafından oluşturulmuştur.

Yine çocukluk dönemine ait bulgularının kanıtı olarak sunduğu ilk çocuk analizi vakasını Freud yayımlamış ve çocuğun ruhsal gelişimini anlama yolunda büyük bir adım atılmıştır.

Kadının toplumsal konumuna dair değerlendirmesi yok denecek kadar az olmakla birlikte, toplumun kadın ve erkeğe eşit davranmadığını, cinselliğin yaşanmasında kadınların çok daha fazla baskı altında olduğu tespitiyle birlikte kadınların daha fazla ruhsal hastalığa yakalanmalarında bu etkenlerin rolüne vurgu yapmıştır. Her ne kadar kadınlardaki ruhsal sıkıntıların kaynağını cinsel dürtülerin baskılanmasına indirgese de, kadın ruhsallığının ve cinselliğinin bilimsel alanda tartışılması açısından katkısı değerlidir.

Freud’un kadın ve erkeğin ruhsal yapılarına dair kimi farklılıkları ele alırken, özellikle kuramını ortaya attığı erken dönem eserlerinde, içinde yetiştiği toplumun ideolojisinden beslendiği görülmektedir. Freud, vaka gözlemleri üzerinden yaptığı ve o günün koşullarında öne çıkan (örneğin babanın rolü ve penise imrenme gibi) kimi tespitlerini tarihsel ve sınıfsal bağlamından kopuk bir değerlendirmeye genellemiş ve onlara evrensellik atfetmiştir. Bu yanlıgısı nedeniyle cinselliği ele alırken merkeze koyduğu penisin sadece bir cinsel organ olmadığını, erkeğin gücü ve iktidarını temsil eden bir toplumsal anlam taşıdığını gözden kaçırmıştır. Bu bağlamda kız çocuğun erkeğin penisine imrendiği tezi doğru kabul edilse bile, kadınların özlemini duyduğu şeyin bir erkek cinsel organı mı yoksa kendilerinden mahrum edilen ancak erkeklere sunulmuş olan hak ve özgürlükler mi olduğu sorusu akla gelmektedir.

Freud, en çok eleştirdiği Oedipus kompleksi, penise imrenme ve libidonun eril olduğu tezlerini “Dişilik” makalesinde tekrar ele almıştır. Penise imrenme tezinde ısrar etmiş, Oedipus kompleksini kız çocuğu açısından gözden geçirmiş ve değiştirmiş, libidonun eril olduğu tezini ise geri çekmiştir. Babanın işlevini öne çıkardığı anneliği görünmez kıldığı eleştirilerine katılmamak mümkün değildir. Son yıllarında bunun yeterince üzerinde durmadığını itiraf etse de konuda derinleşmemiş, bu işi kadın meslektaşlarına devretmiştir.

Psikanalizin sonraki gelişiminde anne işlevinin babanınkinin önüne geçmesinin ve çocuğun bakımında anneye yüklenen rollerin dinamikleri ayrıca değerlendirilmelidir. Bunda, kadın psikanalistlerin bu boşluğu doldurma çabası mı yoksa gelişen kapitalizmin ideolojik olarak anneyi konumlandırışı mı daha fazla rol oynamaktadır; tartışılmalıdır.³³

33 Yine de burada psikanalizin ve psikanaliz kuramının iç gelişimine dair bir not düşebiliriz: Freud’un tüm bu teorik düşüncelerini yazdığı dönemin üstünden neredeyse bir yüzyıl geçmiştir ve psikanalistlerin annelik, babalık, cinsiyetler, cinsellik konusunda yeni birçok yeni gözlemi, tartışması da olmuştur. Bu değişim ve gelişim de atlanmamalıdır. Örneğin anneliğe ve babalığa güncel psikanalitik yaklaşım cinsiyetten çok daha bağımsız hale gelmiştir. Bugün zihindeki anne, psikanaliz için toplumsal anlamda anne olmak zorunda değildir.

Yaşadığı dönemde ve ölümünden sonra kimi psikanalistler Freud'un bıraktığı yerden devralarak kuramı geliştirmiş, kimi psikanalistler eleştirerek kurama farklı bir yön vermişlerdir. Kızı Anna Freud³⁴ ve yakın dostu Lou Andreas-Salome³⁵ da dâhil olmak üzere, Melanie Klein, Helene Deutsch³⁶, Sabina Spielrein³⁷ ve aynı zamanda sosyalist olup psikanalizi Sovyetler Birliği'ne taşıyan Tatiana Rosenthal³⁸ gibi pek çok kadın psikanalist Freud hayatı boyunca yetişmiştir. Pedagoji, kadın ruh sağlığı ve kadın cinselliğinin anlaşılmasında ve dünyanın farklı bölgelerine bu bilincin taşınmasında hem Freud dönemindeki hem de sonrasındaki kadın psikanalistlerin rolü büyüktür.³⁹

İnsanın sadece biyolojik ve dürtüsel bir varlık olmadığı, içinde yaşadığı toplumun ideolojisinden bağımsız bir gelişme göstermediği düşünüldüğünde, bambaşka bir toplumsal düzende insanın zihinsel işleyişinde ve bunu inceleyen kuramda değişiklikler de kaçınılmaz olacaktır. Olasılıkla, kadın ve erkeğin yaşamın her alanında eşitliğinden söz edebileceğimiz bir toplumsal düzende zihinsel kuramı farklı bir düzlemde tartışıyor olacağız.

Freud'un içinde bulunduğu toplumsal yapının gölgesinde temelini attığı kuramını, zaman içinde tekrar tekrar ele alarak geliştirdiği ve gerek kadın ruhsal yapısı ge-

- 34 Sigmund Freud'un en küçük çocuğu. 1895-1982 yılları arasında yaşamıştır. Babasının en büyük destekçisi olmuştur. Çocuk psikolojisi ile ilgilenmiş ve çocuk analizinin gelişimine büyük katkıları olmuştur. Babasının son yıllarında onunla birlikte Nazi faşizminden kaçmak zorunda kalmış ve Londra'ya yerleşmiştir. Babasının ölümü ardından savaş sonrası yıllarda onun mirasının taşıyıcılığını üstlenmiş ve psikanalizin yeniden doğuşunun öncülüğünü yapmıştır.
- 35 1861-1937 yılları arasında yaşamış Rus psikanalist ve yazar. Freud'un yakın dostu ve takipçisidir. Freud'a göre oldukça yeteneklidir ve onun gözünde her zaman diğer kadın öncülerden farklı bir yeri olmuştur. (Mons, 2015 s.22-63)
- 36 1884-1982 yılları arasında yaşamış Polonyalı kadın psikanalist. Öğrencilik döneminde Polonya sosyal demokratlarının önde gelenlerinden Herman Lieberman ile ilişki kurar. Onun sayesinde August Bebel, Karl Kautsky ve Rosa Lüksemburg ile de tanışacak ve çok etkilenecektir. I. Dünya Savaşı yıllarında Freud ile tanıştıktan sonra yaşamına farklı bir yön verir. Viyana Psikanaliz Derneği'ne üye olur ve kadın psikolojisine eğilir. Freud tarafından vurgulanan baba figüründen uzaklaşarak anneliği öne çıkaran ilk psikanalistlerdendir (Mons, 2015, s. 245-263).
- 37 1885-1942 yılları arasında yaşamış Rus psikanalist. Freud'un tilmizlerinden Carl Gustav Jung'un önce hastası, sonra da sevgilisi olur. O dönemde tıp eğitimini tamamlar ve ardından analist olur. Freud'un yakın takipçilerindendir. Freud ile Jung'un yollarının ayrılması sürecinde bu karışıklığın ortasında kalır. Tüm bunlara rağmen kurama katkıları ile önemli bir yer tutar. Parlak ve yaratıcı fikirlere sahiptir: daha sonra Freud tarafından değiştirilerek geliştirilecek olan "ölüm dürtüsü" üzerine çalışır (Binbay, 2019).
- 38 1885-1921 yılları arasında yaşamış ve muhtemelen Freud ile tanışmış ilk Rus sosyalistidir. Zürih'e tıp eğitimi alan Rosenthal, devrimden çok önce Marksizm ile psikanalizi birleştirmeyi düşünmektedir. 1917'de Finlandiya İstasyonu'nda Lenin'i karşılayanlar arasında da yer alacaktır. Devrim sonrasında Rusya'da kalarak psikanaliz çalışmalarına devam eder. 1919'da St. Petersburg'da psikanalitik yönelimli bir kliniğin kurulmasında yer alır (Binbay, 2019).
- 39 Daha yakın zamanlı analistler ve kuramcılar bu yazının kapsamı dışında kalsa da Julia Kristeva, Rosemary Balsam, Josine Perelberg'in katkılarıyla kadın cinselliği psikanaliz içinde güncel yerine doğru evrilmiştir.

rekse cinsel gelişimini anlama yolunda önemli tartışmalara ışık tuttuğu açıktır. Pek çok kadın hastanın dini gerekçelerle cezalandırıldığı günlerden, kadının cinsel yaşamının bilimsel temelde konuşulabildiği günlere geçişi, yazının girişinde vurgulandığı gibi insanlığın eşitlik ve özgürlük mücadelesine borçluyuz. Bu mücadelenin yarattığı zeminde bilim de özgürleşmiş ve ilerleme şansı elde etmiştir. Freud'un ve psikanalizin katkısı da diğer tüm bilim dalları gibi bu bağlamda değerlendirilmelidir.

KAYNAKLAR

- Binbay, T. (2019). Sovyetler birliğinde psikanaliz söylenti ve efsanelerin ötesi. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 2: 236-244.
- Dindar, C. (2017). Sunuş: Kültürel Cinsel Ahlak ve Modern Sinirlilik. Freud, S. *Kültürel Cinsel Ahlak ve Modern Sinirlilik*. İstanbul: Telos Yayınevi.
- Doğrusöz, M. (2016). *Freud ve Cinsiyetçilik*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Ekmekçi, P. E. (2018). Psikiyatri tarihinde bir dönüm noktası: 19. yüzyılda Avrupa'daki gelişmeler ve etkileri. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*. 26: 77-85.
- Engels, F. (1992). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, 10. Baskı (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Freud, S. (1998). *Ruh Çözümlemesine Yeni Giriş Konferansları*. (E. Kapkın, A.T. Kapkın, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Freud, S. (2001). *Haz İlkesinin Ötesinde - Ben ve İd* (A. Babaoğlu, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, S., Breuer, J. (2013). *Histeri Üzerine Çalışmalar* (E. Kapkın, Çev.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Freud, S. (2016). *Totem ve Tabu* (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları, 3. Baskı.
- Freud, S. (2017). *Kültürel Cinsel Ahlak ve Modern Sinirlilik* (Ç. Tanyeri Çev.). İstanbul: Telos Yayınevi.
- Freud, S. (2019). *Yaşamım ve Psikanaliz* (K. Şipal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları, 13. Baskı.
- Freud, S. (2020). *Cinsellik Üzerine* (A. Öneş, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Güler, Z. (2002). Tarih Boyunca Kadına Farklı Bakışlar. *Gelenek*, sayı 73.
- Gülseren, L. (2013). Geçmişten Bugüne Kadın ve Ruh Sağlığı. Yüksel Ş., Gülseren L., Başterzi, A.D. (Ed.), *Kadınların Yaşamı ve Kadın Ruh Sağlığı*. Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları, Çalışma Birimleri Dizisi 16. Ankara.
- Mons, I. (2015). *Ruhun Kadınları* (Ö. Naldemirci. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öztürk, M. O., Uluşahin A. (2011). Nevrotik, stresle ilgili ve somatoform bozukluklar. *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları - cilt I* Yenilenmiş 11. Baskı. Ankara: Tuna Matbaacılık Sanayi ve Ticaret.
- Quinodoz, J. M. (2016). *Freud'u Okumak*, (B. Kolbay, Ö. Soysal, Çev.). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Roudinesco, P. (2016). *Kendi Çağından Bizim Çağımıza Sigmund Freud*, (N. Demiryontan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Smith, S. (2012). *Kadınlar ve Sosyalizm* (E.B. Eratalay, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
- Şeptulin, A.P. (2017). *Marksist Leninist Felsefe* (G.D. Görsev. F.P. Arslan, Çev.). İstanbul: Yazılama Yayınları.
- Tura, S. M. (2016). *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz*. İstanbul: Kanat Kitap.

1920'LER ALMANYASI'NDA MARKSİZM, FREUD VE PSİKANALİZ KARMAŞASI

Nazlı Cihan

Dr., Ludwig-Maximilians Üniversitesi, Değerler Eğitimi ve Öğretmen Yetiştirme Araştırma Merkezi, Münih, Almanya. E-posta: nazlicihan@gmail.com

ÖZET

1920'ler Almanyası'nda Sigmund Freud'un Marksizm tarihi açısından hangi yönüyle anlam kazandığı sorusunun yanıtı, özellikle dönemin Marksistlerinin Freud'un temellerini attığı psikanaliz kuramıyla kurdukları ilişkide somut karşılığını buluyor. Bundan dolayı, literatürde genellikle ayrı konu başlıkları üzerinden sorun-sallaştırılan bakış açılarının bütünlüklü bir çerçeveye oturtulması, Marksizm ile Sigmund Freud ve psikanaliz arasındaki karmaşık ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacaktır. Buradan hareketle bu çalışmada öncelikle (1) psikanalizin kurumsallaşması ile birlikte kazandığı siyasal boyut; (2) Marx-Freud tartışmalarının farklı aşamaları ve bunların birbirleriyle olan tarihsel bağlantıları (3) tartışmalarda öne çıkan kişiler ve tartışmaların eksenini oluşturan konular, söz konusu döneme dair genel hatlarıyla gösterilmiştir.

Anahtar sözcükler: *Freud, psikanaliz, materyalizm, Marksizm, Freudmarksizm*

THE UNEVEN ENCOUNTER OF MARXISM, FREUD AND PSYCHOANALYSIS IN THE 1920'S GERMANY

ABSTRACT

The answer to the question of what significance Sigmund Freud had in the history of Marxism in Germany in the 1920s can be found in particular in the relationship of the Marxists at the time to the theory of psychoanalysis, the foundations of which Freud laid. Therefore, putting the perspectives that are generally problematized on separate topics in the literature into an integrated framework will provide a better understanding of the complex relationship between Marxism and Sigmund Freud and psychoanalysis. On that account, in this study foremost, (1) the political dimension gained with the institutionalization of psychoanalysis; (2) the different stages of Marx-Freud debates and their historical connections with each other (3) the prominent persons in the debates and the subjects that form the core of the debates are outlined of the period in question.

Keywords: *Freud, psychoanalysis, materialism, Marxism, Freud-Marxism*

Marksizm ile psikanaliz arasındaki ilişkinin tarihini, özünde (her iki tarafın da katkısıyla) "başarısız bir deneyin tarihi" olarak değerlendirmek çok da yanlış bir saptama olmayacaktır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ne Freud'un "biyolojik materyalizmi" Marksistler için ne de Marx'ın "tarihsel materyalizmi" Freudcu psikanalistler için bir sorun oluşturuyordu. Viyana'daki sosyalistler ile psikanalistler arasında, kuramsal tartışmaya olmasa bile en fazla karşılıklı bilgi alışverişine dayanan kişisel temaslar söz konusuydu. Bununla birlikte, 1917 Ekim Devrimi, Almanya'da 1918 Kasım Devrimi ve karşı devrimde elde edilen siyasi deneyimler, sonrasında yorumlanmayı zorunlu kılıyordu; tam da bu noktada devrim kuramının "özel faktörü" siyasetle ilgilenen herkes için bir sorun haline gelmeye başlıyordu (Dahmer, 2013). İş buraya vardığında, iki kuram (ve bu kuramları kollamak ve uygulamak için örgütlenen kişi ve kurumlar) karşı karşıya geldi. Her iki kuramın da birey ile toplumsal ilişkiler arasındaki etkileşime dair bir açıklaması vardı ve her iki kuram da toplumsal yapıyı, daha doğrusu toplum tarihini, kendi başına açıklayabileceği yönünde bir bilimsel iddia taşıyordu.

1900'lerden 1920'li yılların başlarına kadar psikanalizin hem kendini bir tedavi yöntemi olarak kanıtlamaya, hem de bir bilim dalı olarak tutunmaya çalıştığı bir ortamda, Almanyalı bir grup Marksist psikanalizci, ezilen sınıfların neden kendi çıkarlarına ters hareket ettiği sorusuna kafa yormaya başladı ve toplumsal düzenin, insanların istek ve talepleri üzerindeki etkilerini açıklamaya koyuldu. Geride kalan yüzyılın sonlarında doğmuş ve gençlik yılları Birinci Dünya Savaşı ile birlikte sona ermiş bir kuşağın temsilcileri olarak, tüm elverişli koşullara rağmen Batı Avrupa'da devrimlerin neden başarılı olamadığı sorusu etrafında, insanların neden kendi kurtuluşları için değil de yıkımları için bu kadar istekli bir şekilde savaşım verdiklerini araştırmak üzere, Marx'ın toplum kuramıyla, konunun bilimsel bir bileşeni olarak gördükleri bireylerin ruhsal ve zihinsel durumlarının çözümlemesini bütünlendirmeyi denediler ve Freud'un niyetini aşarak Marksizm ile psikanalizin sentezini üstlendiler.

İkinci Dünya Savaşı'ndan 15 yıl önce bu iki çetrefilli kuramı birleştirme girişiminde bulunan Marksist psikanalistler arasında Siegfried Bernfeld, Wilhelm Reich,

Otto Fenichel ve Erich Fromm yer alıyordu ve bu isimler Almanya'da 1920'li yıllar boyunca süren Marksizm ile psikanaliz tartışmalarına yaptıkları katkılarla özel bir önem kazanıyordu. Rus devriminin zaferine ve Alman devriminin boşa çıkartılmasına tanıklık etmiş bu isimler, Marksizm'den ve Rosa Luxemburg'un politik kuramlarından da esinlenerek ortaya koydukları çalışmalarda, toplumsal koşullar ve politik eylem arasındaki bağlantıları aydınlatmak, "gizil devrimci kolektiflerin bilinçdışı uygulamalarını" (Dahmer, 2013) açıklamak için rasyonel olmayan insan davranışlarını açıklayan bir kuramdan yararlanmak istiyorlardı. Bir bakıma "yenilginin" psikolojik açıklamasının peşine düşmüşlerdi.

Ancak, sonraları "Freudmarksizm" olarak da tanımlanan bu girişimler, yani psikanaliz ile tarihsel materyalizm arasında köprü kurma, Marksizm ile psikanalizin ortak yönlerini saptama çabaları dönüp dolaşıp, Marksist kuramın Freudcu kuram tarafından gerçekten anlamlı bir biçimde tamamlayıp tamamlayamayacağı veya maddi koşullara değil de bireylerin psikolojik hallerine odaklanmasıyla ve böylece kaynağı toplumsal ilişkilerde yatan toplumsal sorunları bireylerin kişisel sorunları olarak tanımlamasıyla Marksizmi törpüleyip törpülemeyeceği tartışmalarında düğümleniyordu.

BAŞLANGIÇ POZİSYONLARI VE İLK YAPILANMALAR

20. yüzyılın başında Sigmund Freud'un öğretisi, psikanalizin genel bir dirençle karşılandığı İmparatorluk Almanyası'nda psikiyatristler, felsefeciler ve psikologlar arasında da çok az kabul görüyordu. Almanya'da psikanaliz hareketi psikiyatrist Karl Abraham'ın 1908'de Berlin'de bir psikanaliz grubu kurması ile başlar. *Berlin Psikanaliz Derneği* (Berliner Psychoanalytische Vereinigung / BPV) adı verilen bu çalışma grubu, 1910'da *Uluslararası Psikanaliz Derneği*'nin (Internationale Psychoanalytische Vereinigung / IPV) ilk yerel grubunu oluşturuyordu. Dernek, Leipzig, Frankfurt ve Hamburg'da da yerel psikanaliz çalışma grupları kurulmasının ardından 1926'da adını *Alman Psikanaliz Derneği* (Deutsche Psychoanalytische Gesellschaft / DPG) olarak değiştirecektir. 1911'de nörolog Leonhard Seif etrafında kurulan Münih yerel grubu ise Sigmund Freud ve Carl Gustav Jung arasında yaşanan kopuşun ardından dağılır ve bunun yerine Viyana'da Freud ve Alfred Adler etrafında, Zürih'te ise Ludwig Binswanger ve Jung etrafında yeni yerel gruplar kurulur (DPG, 24.04.2020).

Almanya'nın psikanaliz tarihindeki bir diğer önemli dönüm noktası, *Sosyalist Doktorlar Birliği* (Verein sozialistischer Ärzte / VSAe) üyesi Ernst Simmel'in Max Eitingon ve Karl Abraham ile birlikte Berlin Psikanaliz Derneği'ne bağlı psikanaliz polikliniğini ve *Berlin Psikanaliz Enstitüsü*'nü (Berliner Psychoanalytisches Institut / BPI) 1920 yılında kurmasıdır. 1920'lerde BPI, psikanaliz kuramının ilerici ve disiplinler arası çalışmalarıyla öne çıkan merkezi haline gelmiştir. Bunun yanı sıra

enstitü sadece Weimar Cumhuriyeti'nin kültür sanat yaşamı ile verimli bağlantılar kurmakla kalmamış, aynı zamanda (Helene Stöcker üzerinden) kadın hareketiyle, (Magnus Hirschfeld ve Carl Müller-Braunschweig üzerinden) Cinsel Araştırmalar Enstitüsü'yle ve (Wilhelm Reich ve Otto Fenichel üzerinden) komünist ve Marksist çevrelerle de kişisel bağlantılara dayalı ilişkiler geliştirmiştir (Füchtner, 2011).

BPI, 1929 yılında Karl Landauer tarafından Almanya'nın ikinci psikanaliz enstitüsü olarak kurulan *Frankfurt Psikanalitik Enstitüsü*'nün (Frankfurter Psychoanalytisches Institut / FPI) entelektüel formasyonu üzerinde de belirleyici bir etkiye sahipti. Üyelerinin birçoğu Heinrich Meng, Erich Fromm, Frieda Fromm-Reichmann ve Clara Happel gibi Berlinli analizcilerden eğitim almıştı. Günümüzde daha çok Frankfurt Okulu olarak bilinen *Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü* ile hem odalarını, hem de çalışanlarını ve öğrencilerini paylasan FPI, Max Horkheimer ve Theodor Adorno'nun *Eleştirel Kuram*'ı geliştirmelerinde önemli bir katalizör işlevi gördü. Daha sonrasında ise Hollanda'da tutuklanarak Bergen-Belsen toplama kampına gönderilen Karl Landauer dışında FPI analizcilerinin çoğu Nazi rejiminin şiddetinden kaçmayı ve Amerika Birleşik Devletleri'ne veya İsviçre'ye göç etmeyi başaracaktır.

Psikanalizin kurumsallaşma yönünde ilerlediği çizgide dernek, birlik ve enstitü gibi yapılanmaların yanı sıra dergiler de önemli bir yer tutuyordu. *Imago* dergisi (1912-1937), IPV'nin resmi yayın organı *Uluslararası Psikanaliz Dergisi* (Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, 1913-1937), *Psikanaliz Hareketi* (Die Psychoanalytische Bewegung, 1929-1933), *Tıbbi Psikanaliz Dergisi* (Internationale Zeitschrift für Ärztliche Psychoanalyse, 1913-1919) ve *Psikanalitik Pedagoji Dergisi* (Zeitschrift für Psychoanalytische Pädagogik, 1926-1937), 1920'lerin öncesinden 1930'lu yılların sonuna kadar uzanan dönemde düzenli olarak yayımlanan ve psikanalizin alanyazın altyapısının oluşmasında işlev gören dergilerdi. Freud bunların birçoğunda doğrudan yayıncı veya yayın kurulu üyesi olarak yer alıyordu.

"FREUD VE MARX'IN KURAMLARI ÇAĞIMIZA HÜKMEDİYOR" (OSBORN, 1975)

Psikanalizin Almanya'da giderek kurumsallaşması, aynı oranda politikleşmesini de kaçınılmaz kılmıştı. Bunda kuşkusuz Marksist psikanalistlerin büyük payı vardı. Aslında bazı sosyal demokrat, yani sosyalist hekimlerin psikanalize olan ilgisi ve bu alana yönelttikleri çalışmaları, Birinci Dünya Savaşı öncesine denk geliyor. Bununla birlikte, sosyal demokratların Viyana Psikanaliz Derneği'nde etkin olmaları, Marksizm ve psikanaliz arasındaki temel kuramsal karşıtlıkların ortaya konulmasına bir katkı sağlamamıştı (Kätzel, 1987). Konuya dair kayıt altına alınan ilk tartışma, Viyana Psikanaliz Derneği'nin 10 Mart 1909 tarihli, kamuoyuna kapalı *Çar-*

şamba Toplantısı'ydi. Bu tartışma toplantısının konusu, Alfred Adler'in kaleme aldığı ve sunumunu kendisinin yaptığı *Marksizm Psikolojisi Üzerine* (Zur Psychologie des Marxismus) başlıklı yazıydı (Nunberg ve Federn, 1977). Ama söz konusu yazıda Marksist kuram büyük ölçüde deforme edilmişti (Jones, 1962). Adler'e göre Marx, 'içgüdüsel yaşamın önceliği'ni vurguluyordu: Saldırganlık dürtüsü sınıf bilincine dönüşmüştü; politik ekonomi, işletmeciliğin motiflerinden türemiş bir öğretiliydi - Marksizmin "biyolojize edilmiş" halinin kanıtlarından bazıları bunlardı. Freud, bu argümantasyon karşısında "Adler düşünce dizgelerimizin Marx'taki kanıtını sunmuş olmadı. Marksist düzeneğin psikolojik altyapısını sağlamaya çalıştı" yorumunda bulundu (Nunberg ve Federn, 1976). Aynı toplantıda Marksizm'i "alternatif din" olarak nitelendirmek ve "analiz"in boyunduruğu altına almak için de çaba sarf edilmişti. Bu bağlamda Thom haklı olarak, sosyal demokrasinin Marksizm hakkında sahip olduğu kıt anlayışın, Marksizm ile psikanaliz arasındaki temel çatışma alanlarının üzerini örttüğüne dikkat çekiyor (Thom, 1981).

1909 tartışmasında açığa çıkan Marksizm'i psikolojik temellere dayandırma ya da gözden geçirme girişimi, savaş sonrası devrimci dönemde daha da belirgin hale geldi. Dönemin muhtemelen en solda duran psikanalisti olan Avusturyalı hekim Paul Federn, Mart 1919'da "Devrim Psikolojisi Üzerine" (Zur Psychologie der Revolution) adlı çalışmasını yayımladı (Federn, 1919). Bağımsızlara yakın duran bir sosyal demokrat olarak konseyler örgütlenmesini, toplumsal ve siyasal savaşıma girilecek zeminin biricik seçeneği ve devrimci özgürlük anlayışına en uygun yapı olarak selamlıyordu (Federn, 1919). Bununla birlikte teorik anlamda Federn'in siyasi anlayışı, tarihin ve güncelin psikolojize edildiği bir perspektifte varlık buluyordu. Tek tek bireyler üzerinde uygulanan psikanalitik çalışmalar yoluyla elde edilen psikolojik yasaları kitle psikolojisine uyarlamak istiyordu. Federn'in tarihsellik anlayışı da, Freud'da olduğu gibi, bireysel psikolojik gelişim yasalarının toplum yasalarıyla eşitlenmesini ifade ediyordu.

1920'li yılların başlarında psikanalizin artan etkisi komünist kuramcılarının da dikkatini çekmişti. O dönemde daha acil teorik-ideolojik görevler söz konusu olduğundan Almanya'da nadiren açıktan görüş bildirilse de Almanya Komünist Partisi'nin (KPD) yayın organı *Kızıl Bayrak*'ın (Rote Fahne) 26.9.1922 tarihli sayısında, tam da o günlerde Berlin'de düzenlenen Uluslararası Psikanaliz Kongresi dolayısıyla bir bildiri yayımlandı. Psikanalizin yeni bir tıbbi yöntem olarak nitelendirildiği açıklamada, uzun tedavi sürelerinden dolayı toplumun dar gelirli kesimleri için elverişsiz bir tedavi yöntemi olduğu ifade ediliyordu. Açıklamada ayrıca burjuva akademisi ne kadar reddetse ve dışlasa da psikanalizin yayılmasını engelleyemeyeceği de vurgulanıyordu. Sosyalist hareket içinde psikanalize olan ilginin arttığının, ancak psikanalizin toplumsal yaşam araştırmalarına uyarlanmaya çalışılmasına eleştiriyle bakıldığının da altı çizili-

yordu. Bu son atıf, Macar Marksist felsefeci ve teorisyen Gyorgy Lukács'ın bir makalesine dayanıyordu; Lukács makalesinde Freud'un 1921'de yayımlanan *Kitle Psikolojisi ve Ego Analizi* (Massenpsychologie und Ich-Analyse) adlı çalışmasını değerlendiriyordu: Özetle, psikanalizin geleneksel psikoloji karşısında belirli bir ilerleme olduğunu kabul ediyor ama hemen ardından onun da burjuva kuramlarının temel yanılgısına kapılmaktan kurtulamadığını ekliyor ve bu yüzden toplumsal olgulara bir bütünlük içinde ele almamakla, kitleleri bireyden yola çıkarak açıklamaya çalışmakla ve sosyoekonomik koşulların etkisini dışlamakla eleştiriyordu. İnsanın tarihsel bakıştan yoksun ve bireyci bir çerçeveye oturtulduğu, burjuva birey ile "kendi başına" insanın bir tutulduğu saptamasıyla Freudcu kuramsal pozisyonun en zayıf noktasını ortaya koyuyordu (Lukács, 1922).

PSIKANALİZDEN UZAKLAŞMA VE ELEŞTİRİ

1924'ten itibaren ise ilgi yerini daha çok kapsamlı bir hesaplaşmaya bırakmaya başladı ve psikanalizin Marksist eleştirisi devreye girdi. 1925 yılında yayımlanan *Marksizm Bayrağı Altında* (Unter dem Banner des Marxismus) dergisinin ilk sayısında Sovyet felsefeci Vladimir Jurinetz'in *Psikanaliz ve Marksizm* (Psychoanalyse und Marxismus) başlıklı bir eleştiri yazısı yayımlandı. Ardı sıra Ocak 1926'da ise August Thalheimer'in *Avusturya Marksizmi'nin Çözülüşü* (Die Auflösung des Austromarxismus) başlıklı makalesi geldi. Aynı yıl, *Enternasyonal* (Die Internationale) dergisinde de Peter Maslowski'nin psikanalize eleştiri yönelttiği bir yazısı yer aldı. Ve nihayet Mayıs 1926'da Abram Deborin, Sovyet felsefesi temelinde Freudizm ile hesaplaşmaya girişti (Kätzel; 1981).

Burada en önemli örnekleri anılan eleştirilerin odağına, Freudizmin işçi sınıfı hareketinin devrimci mücadelesi ile çelişen ideolojik pozisyonları yerleştiriliyordu. Freud'un çalışmalarında varlık bulan, toplumsal davranışların dürtülerin belirlenimindeki zorunluluklara bağlandığı, örgütlü toplumlardaki birey davranışlarının olumsuz olarak değerlendirildiği ve kitlelere ilerici bir rol atfedilmediği türden yaklaşımlar elbette devrimci Marksistlerce tepkiyle karşılanacak ve ideolojik bir zeminde sorgulanacaktı (Thom, 1981).

Bir başka önemli nokta da Almanya'da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra psikanaliz ile ilgili adeta bir görüş ve fikir enflasyonu yaşanmasıdır. Bu dönemde az çok uzman sayılan herkes, psikanalizi çeşitli olguları açıklamak ve bir de Aurel Kolnai (*Psychoanalyse und Soziologie*, 1920) ya da Hendrik de Man (*Zur Psychologie des Sozialismus*, 1927) gibi farklı örneklerde olduğu üzere Marksizm'i itibarsızlaştırmak için kullandı (Kätzel, 1987).

Burada esas olarak psikanalizle bir hesaplaşma değil, daha ziyade argümanların dayandırıldığı Freudizm ile mücadele söz konusuydu. Thom, bu eksende dönen tar-

tışmaların tarihsel aşamalarını Marksistlerin perspektifinden şöyle özetliyor:

1. Alfred Adler gibi sosyal demokrat psikanalister (bkz. 1909 “Çarşamba Topluluğu” tartışması), Marksist fikirleri psikanalize taşımaya çalıştı. Freud’un düşünceleri de 1920 yılına kadar ilerici tanımlamasını hak ediyordu. (Thom özellikle, Freud’un burjuva cinsel ahlakına karşı mücadelesi ve geliştirdiği nevroz kavramı ile terapi tekniği örneklerinden yola çıkıyor).
2. Birinci Dünya Savaşı’nın ardından Freud, Marksist eleştirel toplum kuramıyla çelişen tezlerini daha yüksek sesle dillendirmeye başladı. Kolnai (1920) veya Federn (1919) tarafından ortaya konulan çalışmalar, Marksizmi psikanaliz yoluyla itibarsızlaştıran bu “antikomünist eğilimi” teşvik etti. Bu dönem tartışmalarının yarattığı ortam şu şekilde özetlenebilir:
 - Psikanalizin kavramlarına atıfla işçi hareketine karşı bir konumlanma;
 - Psikanaliz yoluyla Marksizmi “tamamlama” girişimleri ve bunun yol açtığı karmaşa;
 - Buradan tetiklenerek Marksist hareket içinde beliren ideolojik yön kaybı (Wilhelm Reich, bu nedenle kendisine karşı cephe alınan örneklerden biriydi).
3. Marx-Freud çatışmasının üçüncü aşaması: Frankfurt Okulu tarafından özellikle sürgün döneminde geliştirilen *Eleştirel Kuram*’ın temel kuramsal çıkış noktası olarak alındığı “1968’lerin Marksizm ve psikanaliz tartışması” (Thom, 1981).

Tam bu noktada, dönemsel bağlamda yazının konusuyula doğrudan ilgisi olmasa da, kuruluşunun temelleri ve tartışmanın kökleri 1920’li yıllara dayandığı için, ama daha da önemlisi ilerleyen yıllarda Marksizm tarihinin Almanya’daki seyri bakımından belirleyici bir etkiye sahip olduğu için *Eleştirel Kuram ve Frankfurt Okulu* ile ilgili bir parantez açmak tamamlayıcı olacaktır.

FRANKFURT OKULU DÖNEMECİ

Frankfurt 1920’lerin başında kendine özgü bir entelektüel atmosfer sunuyordu. Örneğin Heidelberg, II. Wilhelm döneminin liberal ruhunu geliştirmeye devam ederken, sanatsal faaliyetler ve bohem yaşam tarzı konusunda Münih ve Berlin birbiriyle yarışlıyordu. Frankfurt ise yeni entelektüel akımların çekim merkezi haline gelmişti. Gestalt psikolojisi, Ortaçağ ve Georgian dönem araştırmaları, Marksizm, psikanaliz ve bilgi sosyolojisi gibi bilim dalları burada çok sayıda entelektüel çevreden alıcı buldu ve *Frankfurt Gazetesi*, *Bağımsız Yahudi*

Eğitim Evi ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü gibi yeni yapıların temelleri atılmış oldu (Albrecht, 2019).

Eleştirel Kuram, 20. yüzyılın ilk yarısında Hegel, Marx ve Freud’dan esinlenen temsilcilerinin (özellikle Max Horkheimer, Theodor W. Adorno ve Herbert Marcuse) *Frankfurt Okulu* adı altında bir araya geldiği ve burjuva-kapitalist toplumun ideolojik eleştirisini ifade eden bir kuram olarak yola çıktı. 1923 yılında Frankfurt’ta kurulan *Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü* (Institut für Sozialforschung / IfS) her ikisinin de merkezi olarak biliniyor. Frankfurt Psikanaliz Enstitüsü ile ortak çalışmalar yürüten IfS’in kuruluşu, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte uluslararası sosyalist işçi hareketi saflarında beliren kriz dönemi diye nitelendirilebilecek bir tarihsel arka planda gerçekleşti: İkinci Enternasyonal 1914’te bölünmüştü, Orta ve Güney Avrupa’daki (1918-1923) devrimler başarısız olmuştu ve faşizm 1922’de İtalya’da iktidarı ele geçirmişti. Perry Anderson’a göre, Batı’daki bu tarihsel verili durum, Marksizm’in siyasal pratikten yapısal olarak ayrışmasına, ağırlık noktası “felsefeye” yönelen bir zemin kaymasına uğramasına ve akademik alana demirlemesine yol açtı (Anderson, 1978). Böylece Batı’da, özellikle de Almanya, Fransa ve İtalya’da, Maurice Merleau-Ponty’nin daha sonra *Batı Marksizmi* diye tanımladığı, Leninist siyasete ve Sovyet pratiğine eleştirel yaklaşan bir akım ortaya çıkmıştı (Merleau-Ponty, 1968).

Batı Marksizmi’nin ağırlık noktasının felsefeye kayması ve akademikleşmesi, IfS’in kuruluş amaçlarını ve özellikle de erken evrelerinin ruhunu biçimlendirdi. Başarısız olan 1918 Alman Kasım Devrimi, işçi hareketinin hanesine sosyalist devrime dair gelecek beklentisini körelten bir yenilgi olarak yazıldı. 1927 yılında yayımlandığı *Alacakaranlık* (Dämmerung) başlıklı makale derlemede “*Alman İşçi Sınıfının Acizliği*”ni (Die Ohnmacht der deutschen Arbeiterklasse) çözümleyen Horkheimer, işçi sınıfının bundan böyle sosyalizm için öncü sınıfsal güç olmadığını ileri sürüyordu (Jeffries, 2019). Daha da ötesi, Horkheimer çevresinden hiç kimse işçi sınıfı için umut beslemiyordu (Wiggershaus, 1987).

Enstitünün ilk yıllarında Marksizm’in bilimsel niteliği korunmuştu, ancak hâlihazırda işçi partileriyle pratik hiçbir bağlantısı bulunmuyordu. Enstitü yönetiminin Max Horkheimer’e geçmesiyle, Marx’ın düşüncelerinin “değişen tarihsel koşullar altında sürdürülmesini” temsil eden bir kuram türü baskın hale gelmeye başladı. Önceleri *materyalizm* terimiyle tanımlanan bu yaklaşım, kısa süre sonra *Eleştirel Kuram* olarak anılacaktı (Honneth, 1985). Frankfurt Okulu’nun Marx-Freud tartışmalarındaki rolünü ayrıntılı ele almak elbette daha doğru olacaktır. Ancak konu başlığı bağlamında, 1929’da kurulan Frankfurt Psikanaliz Enstitüsü, 1931’den itibaren Max Horkheimer tarafından yönetilen ve 1930’dan itibaren Erich Fromm’un üyesi olduğu IfS ile yakın bağlantısı nedeniyle özel bir önem kazanmıştır.

ÖNE ÇIKAN İSİMLER VE FARKLI YAKLAŞIMLAR

1925'ten 1940'a kadar Freud'un bazı öğrencileri psikanaliz ve Marksizm sentezini denedi ve bu denemeler çoğu zaman tartışmalı sonuçlara yol açtı. Bu grubun en bilinen isimleri Siegfried Bernstein, Otto Fenichel, Erich Fromm ve Wilhelm Reich'tir. Bazı kaynaklar, Wilhelm Reich'i psikanalitik anlayışlardan siyasi sonuçlar çıkarmak isteyen bu grubun en orijinal zihni olarak tanımlar.

Wilhelm Reich'in psikanalitik ve toplumsal yapı açısından ilgisi 1920'lerin başından itibaren dürtü kuramına, özellikle de cinselliğe odaklanmıştır. Reich, geleneksel cinsel ahlaka, evlilik kurumuna, orta sınıf aile yapısına ve insanların ekonomik politik yetersizliğine karşı mücadelesine o dönemde başladı. Bu görüşlere sahip birinin sol partilerle temas arayışına girişmesi ise kaçınılmazdı ve Reich, önce Avusturya'daki Sosyal Demokrat Parti'ye katıldı, sonra da komünist oldu. KPD içerisinde cinsel politikalar konusundaki düşünceleriyle öne çıktı ve *Seks-Pol* olarak adlandırdığı, cinsel aydınlanmaya yönelik bir kitle hareketi örmeye başladı (Rattner ve Danzer, 2009). Bu, hem psikanalistleri hem de KPD'nin parti liderliğini aynı ölçüde endişelendiriyordu.

Freud'un kendisi ve psikanaliz derneği üyelerinin çoğunluğu, parti üyesi oldukları bilinen komünistlerin psikanaliz derneğinde öne çıkmasıyla, yükselen faşizm karşısında zaten risk altında olan psikanaliz girişiminin sağdan gelebilecek politik saldırılara maruz kalmasından çekiniyordu (Reich, 1967). İdeolojik-politik tarafsızlıklarını vurgulayarak, yükselmekte olan faşizm karşısında Almanya ve Avusturya'da psikanalizin örgütsel varlığını koruyabilmeyi umuyorlardı. Freud'un, Reich'in "mazoşist karakter" üzerine yazdığı makaleye verdiği tepkinin arkasında da bu refleks yatar (Dahmer, 2013).

Reich'in Uluslararası Psikanaliz Birliği'nin (IPV/IPA) bu tutumuna dair görüşleri, Uluslararası Psikanaliz Yayınevi'nin, Reich'in *Karakter Analizi* (Charakteranalyse) kitabının yayımlanmayacağını açıklamasına ve anlaşmayı iptal etmesine verdiği yanıtta şöyle ifade ediliyor:

"Psikanalizin sosyolojik-kültürel niteliği herhangi bir önlemlerle yeryüzünden silinemez. (...) Psikanalizin devrimci işçi hareketi ile ilişkileri ne kadar zor ve karmaşık olsa da; psikanaliz ve Marksizm arasındaki çatışmanın nihai sonucu belirsiz olsa da, analizci kuramın devrimci olduğu ve bu nedenle de yerinin işçi hareketi saflarında olduğu gerçeğini kimse değiştiremez. Bu nedenle bugün en önemli görevin, ne pahasına olursa olsun analizcinin varlığını değil, psikanalizin varlığını korumak ve onun daha da gelişmesini sağlamak olduğu kanısındayım... Tarihsel süreç hiçbir şekilde Hitler ile sona ermedi. Psikanalizin tarihsel varlık nedeninin ve sosyolojik işlevinin kanıtlanması gerekiyorsa: Tarihsel gelişimin mevcut aşaması bu kanıtı sağlamalıdır" (Reich, 1967).

Burada Reich aynı zamanda, sol partilerin psikolojik ve

politik olarak bir hayli şaşkın ve akılları karışmış olarak karşılarında buldukları faşizmin yükselişi konusunda uyarıyordu. Reich'in dönemin güncel olaylarıyla ilgili araştırmalarından çıkardığı sonuçlar, 1933 yılında *Faşizmin Kitle Psikolojisi* (Massenpsychologie des Faschismus) ile kitaplaştırıldı. Sonrasında ise hem IPA'den hem de KPD'den atılmıştı.

Faşist hareketin yarattığı kitle hezeyanı hakkında bir psikanalistin yazdığı ilk önemli yapıtı buydu. Freud'un diğer tilmizleri faşist dönem sorununu az çok sessiz kalarak göz ardı etseler de Reich en azından bu güncel siyasal sorunu gündeme getirmeyi ve karşısına bir çözüm koymayı denedi. Reich faşizm sorununu ele alırken Marksist çözümlenmeleri psikanalitik ve cinsel-ekonomik yaklaşımlarla da destekledi. Ona göre, insanların ideolojilerinin, üretim koşullarından daha yavaş değiştiği gerçeği yadsınamazdı: Psikolojik faktör daima ekonomik gelişmelerin ağır aksak gerisinden gelirdi. Bu yüzden, Nazizm'in halkın tamamını büyüleyebilecek bir hareket olarak kavranabilmesi için, işçilerin ve küçük burjuvanın ruhsal ve zihinsel durumu dikkate alınmak zorundaydı (Reich, 1971).

Reich'in IPA çatısı altında geliştirdiği ve Otto Fenichel'in yönettiği *Marksist Muhalefet* (Marxistische Opposition) kısa ömürlü bir seyir izledi ve sosyo-psikolojiye yönelik anlamlı bilimsel çalışmalar üretmeden dağıldı. Oluşumun yayın organı olan "*Politik Psikoloji ve Cinsel Ekonomi Dergisi*" (Zeitschrift für Politische Psychologie und Sexualökonomie / ZPPS), Reich ve az sayıdaki takipçileri için verimli bir yayın aracı işlevi görüyordu, ancak bu dergi "*Sınıf Bilinci*" (ZPPS, 1934) yazısının yanı sıra "*Cinsel Ekonomi*" (ZPPS, 1935) ile ilgili oluşturduğu program ve ilginç politik ifadeleri dışında, Reich'in psikanalizden önce *vejetoterapiye* (istem dışılık terapisi) sonra da *orgonomiye* (evrensel yaşam gücü) geçişini belgelemekten öteye geçemedi (Teschitz, 1934).

Marksist Muhalefet'in IPA içerisindeki bir görevi de, psikanalizde hâkim olan "burjuva felsefesine" karşı "doğa bilimlerini" savunmaktı: "*Bilim insanı Freud'un yanında, muhafazakâr Freud'a karşı; orgazm kuramı için, Ölüm İçgüdüsü kuramına karşı*" (Reich, 1935).

Psikanalizin teorik ve pratik anlamda esas parlak dönemine sosyalizmde kavuşacağını düşünen Reich'a göre tam da bu nedenle, burjuvazi ve gerici muhalifleri tarafından bastırılmaması için sosyalist hareketin acil görevlerinden biri, psikanaliz ile Marksizm'in senteziydi. Bu nedenle, IPA içindeki ya da çevresindeki Marksist Muhalefet oluşumunda etkin olduğu dönemdeki çalışmalarında, Freud ve Marx'ın öğretilerini evrensel bir politik psikolojide birleştirmek istedi. Dikkate değer bir tutarlılıkla, burjuva psikoterapistlerin gözünden kaçan devrimci düşünce sistemlerindeki boşlukları göstermeye çalıştı (Rattner ve Danzer, 2009).

1933 yılında KPD'den, 1934 yılında da IPA'den ihraç

edilmesiyle sonuçlanan sürecin ardından Reich'in ortaya koyduğu çalışmaları da, her ne kadar kişiliğinde ortaya çıkan paranoyak gelişmeler sonucunda takıntılı bir cinsel mistisizmle gölgelense de "devrimci fırça darbeleri" barındırmaya devam etti. Ancak, 1968 hareketinin isyankâr öğrencileri arasında ve özellikle de cinsel özgürlük taleplerinin öne çıkmasında Reich'in geliştirdiği *Orgon varsayımının* yankı bulması, Reich'ta ele alınan konuların da tarihsel ve diyalektik materyalizmden ne ölçüde uzak düştüğüne dair bir fikir veriyor.

Reich'in sergilediği tüm bu belirsizlikler ve parlak özensizlikler, Luzern'de düzenlenen 13. Uluslararası Psikanaliz Kongresi'nde IPA'den ihraç edilmesi ve yakın çalışma arkadaşı Otto Fenichel ile ilişkisinin kopmasıyla biten sürecin de tetikleyicisi olmuştu. Reich'a göre Fenichel bu karar karşısında pasif bir tutum takınarak kendisine ihanet etmişti (Rattner ve Danzer, 2009).

Psikanalizin ikinci kuşağının en önemli temsilcilerinden *Otto Fenichel* Marksist sosyolojiyi Reich'tan (yetkin olduğu kadarıyla) öğrenmişti ve Reich'ın 1925-1935 yılları arasında psikanalize katkı yapan önemli çalışmalarının psikanaliz çevresinde kabul görmesine önemli ölçüde destek olmuştu. Fenichel, psikanalitik psikolojiyi diğer psikanalistlerden daha tutarlı bir şekilde eleştiriyordu. Fenichel (Reich ile uyumlu bir biçimde) psikanalizi ideolojik olmayan bir doğa bilimi olarak kavıyor ve "doğa bilimsel" sürecini Marksizm ile temel ortak nokta olarak görüyordu (Jacoby, 1983). Bir konferansta sunduğu "*Geleceğin Diyalektik Materyalist Psikolojisinin Tohumu Olarak Psikanaliz Üzerine*" başlıklı programatik bildirmede şöyle diyordu:

"Doğa bilimleri, gerçek olguları tanımlar ve açıklar. 'Gerçek', deneyim dünyamızda verili olandır. Psişik olan da gerçektir çünkü doğrudan iç algıyla ilgilidir. 'Fiziksel dünya' ve 'Psişik dünya'; ikisi de doğada gerçektir ve aynı bilimsel çalışma yöntemleri kullanılarak incelenmelidir" (Fenichel, 1934).

Bu deklarasyon, yanıtta daha çok soru barındırıyordu. Psikanaliz bir yandan biyoloji bilimine dâhil edilirken, diğer yandan "tarih bilimi", yani toplumsal yaşam öyküsünün bilimi olarak tanımlanıyordu. Fenichel'e göre psikanaliz "tek tek her bireyin" materyalist tarihiydi ve birçok bireyi aynı yöntemle inceleyerek "*biyolojik koşullarla dışsal etkilerin çatışmasının genel ilkelerini*" formüle etmeyi, "*genel itibarıyla insanın materyalist tarihinin doğal bilimi*" olmayı hedefliyordu (Fenichel, 1934). Psikanaliz yönteminin kendisi tartışılmıyordu burada: Bir yandan Fenichel psikanalizin yöntemini doğa bilimlerinin yöntemiyle eşit tutarken, diğer yandan "*diğer bilim alanlarında, 'Marksist olmak', Marx'ın politik ekonomide kullandığı ilkeleri kendi bilimine uygulamaktan başka bir şey ifade etmez*" diyordu (Jacoby, 1983). Özetle sosyoloji ve psikoloji (biçimsel olarak) bilimsel-diyalektik yapıları üzerinden birbirine bağlanıyor, ancak nesnelere göre birbirinden ayrıştırılıyordu. Otto Fenichel'in psika-

nalize ve tarihsel materyalizme katkıları, özellikle Wilhelm Reich ile yürüttüğü kısa dönemli çalışmalardan ve Uluslararası Psikanaliz Derneği içerisinde Marksist psikanalistlerin oluşturduğu *Marksist Muhalefet* grubundaki çalışmalarından oluşuyor. II. Dünya Savaşı yıllarında bu grubun üyeleri ve sempatizanları, Fenichel'in düzenli olarak gönderdiği bilgilendirici mektuplar (Rundbriefe) yoluyla 1934'ten 1945'e kadar sürgünde de birbirleriyle temas halinde kaldılar.

Siegfried Bernfeld psikanaliz ile Marksizm sentezinin en tartışmalı propagandacılarından biri ve bu girişimin en önemli uğraklarından birisi olan Freudomarksizm'in kaynaklarından birisi olan Bernfeld'in psikanaliz ile Marksizm arasındaki ilişkiyi netleştirmeye ilk katkısı 1925 tarihli *Sisifos veya Eğitimin Sınırları* (Sisyphos oder die Grenzen der Erziehung) adlı çalışmasıydı. Bernfeld sorular formüle ediyordu: Çoğunluk, kendisini sömüren azınlığı neden "*basitçe yok etmiyor?*" ve "*yenilgiye uğrayanların, kendilerini kazanan taraf olarak görmeleri nasıl mümkün oluyor?*" Ardından da ekliyordu: "*Sosyalizm, ezilen sınıfı bütünüyle kavramış olsaydı, 1918'de çoktan kazanmış olacaktı.*" Ve formüle ettiği soruları yanıtlıyordu: "*Ya sömürdüklerine dair veya başka bir toplum yapısının mümkün olduğuna dair bir kavrayışları yok; ya da sosyalleşme sürecinde benimsedikleri normların kırdığı cesaretleri*" (Dahmer, 2013).

Bernfeld, Marx'a ve Freud'a dayanarak, eğitimcilere eğitimin sınırlarını göstermek istiyordu; sadece çocukların ve eğitimcilerin ruhsal durumlarının çizdiği psikolojik sınırları değil, her şeyden önce, nesnel işlevi eğitimcilerin çabalarını kırmak olan eğitimin kurumsal örgütlenmesinin çizdiği sosyal sınırları. Psikanalizi bilimsel pedagoji için verimli hale getirme çabalarına ek olarak, Bernfeld dikkatini iki hedefe daha odaklamıştı: psikanalizin bilimsel temelini açıklığa kavuşturmak ve psikanalizin sosyal boyutunu araştırarak psikanaliz ile sosyoloji arasındaki yakın ilişkiyi anlaşılır hale getirmek (Kätzel, 1987).

Bu çabalar tematik ve yöntemsel bir benzerlikle, *Erich Fromm*'un eşzamanlı olarak yayınlanan çalışmalarına denk gelir. Fromm'un psikolojide sosyal olana yönelimi onu Freudcu psikolojiden psikolojik kategorilere göre belirlenmiş bir toplum tarihi yazıcılığına götürür. Keza Erich Fromm için, üniversite öğrenimini tamamladıktan sonra iki düşünür büyük bir önem kazanmış: Karl Marx ve Sigmund Freud. Bunda, Heidelberg'de özel bir sanatoryum işleten ve Fromm'un ilk analisti olan psikiyatrist Frieda Reichmann ile karşılaşmasının da kuşkusuz belirleyici bir etkisi vardır. Erich Fromm ile Frieda Reichmann'ın 1926'da evlenmeleri, dönemin psikoterapi çevreleri için olağandışı bir durum değildir; tıpkı bir süre sonra boşanmaları gibi.

Fromm daha çok, sosyal bilimler ve toplum kuramı, daha doğrusu sosyoloji alanında devinmiştir. Çalışmalarını, ilk iki döneminde Marksizm'i ve psikanalizi antropoloji

zemininde sentezlemenin yollarını aradığı üç döneme ayırmak mümkündür; geç, yani üçüncü dönem çalışmalarında ise dinsel bakış açıları beliriyor. İlk yazılarında Fromm'un düşünceleri, dünya görüşünün sabit noktaları olan Marx ve Freud etrafında dönerken, kurucusu olduğu Frankfurt Psikanaliz Enstitüsü üzerinden bağlantı kurduğu Max Horkheimer başkanlığındaki Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü ile ortak çalışmalar yürütmesiyle psikanalizden sosyal psikolojiye evriliyor. Bu yöneliş Fromm'un, Freud'un öğretilerini kültür ve toplumdaki otoriterlik kuramlarıyla birbirine bağlamaya girişmesi ve çalışmalarının ağırlık noktasının, sosyal psikoloji alanına kaymasına ve Marksizm'den adım adım uzaklaşmasına yol açıyor. Amerika Birleşik Devletleri'nde geçirdiği sürgün yıllarında Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü ile ilişkisi devam ediyor, ancak Fromm'un sergilediği kuramsal sapmalar giderek gerginliğe yol açıyor ve nihayet Theodor W. Adorno'nun enstitünün başına geçmesiyle derin bir uzlaşmazlığa dönüşüyor. Fromm özellikle *Özgürlük Korkusu* (1941) başlıklı makalesiyle sadece Adorno'nun şiddetli eleştirileriyle karşılaşmakla kalmıyor, söz konusu yazıda psikanalizin ilkelerini temelden olumsuzlaması nedeniyle psikanalist meslektaşları ile de kopuyor (Fallend, 2000).

KARŞIDEVRİM ALTINDA TARTIŞMALAR VE SENTEZ GİRİŞİMLERİ

1920'lerin Almanyası'nda Marksistlerin psikanalizin sosyalizmle ilişkisini, daha doğrusu psikanalizin sosyalizmin bilimsel temelleri ve Marx'ın öğretileri ile olan ilişkisini irdelemeye ve belirlemeye gayret ettikleri başat platform, kurumların yayın organları ve dergilerdi. Tartışmaların ağırlıklı olarak yazılı aktarımlarla sürdürüldüğü bu dönemde, nadiren de olsa konunun karşılıklı görüşüldüğü resmi toplantılar da düzenleniyordu.

Haziran 1926'da *Alman Sosyalist Doktorlar Birliği*'nin Berlin'de *Sosyalizm ve Psikanaliz* üzerine düzenlediği ilk "resmi" tartışma toplantısı, konunun karşılıklı olarak nasıl ele alındığına ve somut olarak nasıl tartışıldığına dair bir fikir vermesi açısından en kapsamlı belgedir. Giriş konuşmasını Siegfried Bernfeld'in yaptığı ve Barbara Lantos, Ernst Simmel gibi dönemin etkili psikanalistlerinin de katıldığı toplantıya dair gözlem ve çözümlerini 1928 yılında *Imago* dergisinde yayımlanan makalesinde aktaran Otto Fenichel, ortaya atılan temel düşünceye ve bununla ilgili yürütülen tartışmalara ışık tutuyor (Fenichel, 1928).

Bernfeld, öncüllerine göre sorunu daha derin ve daha bütünlüklü bir yaklaşımla ele alır. En özlü biçimde, genellikle düşünce akışına işaret ederek söz konusu iki bilimsel alanın neden sadece uyumlu görünmekle kalmayıp birbirleriyle ilişkili olduğunu açıklamaya çalışır. Toplantının açılış konuşmasında da "*Psikanaliz, sınıf mücadelesinde proletaryaya nasıl yardımcı olur?*" sorusunu "yanıtlamak için erken" olduğunu belirten Bern-

feld, öncelikle psikanalizin ve Marksizmin birbiriyle "uyumlu" olduğunu göstermeye çalışır. Bernfeld'e göre her iki kuramın yöntem anlayışı, yakınlıklarını belirliyordur. Psikanalizin, mutlaka Marksizm'le çelişen araştırma sonuçlarına veya siyasi sonuçlara vardığı/varması gerektiği kanıtlanamaz bir olgudur ve psikanalizi resmi psikolojiden ayıran temel özellik "genetik bakış açısı" olduğundan, yöntemi de "tarihsel" olarak tanımlanmalıdır. Bernfeld Freud'un psikanalizini, her şeyden önce yorum tekniği nedeniyle, "diyalektik psikolojiye" bir ilk adım olarak görmektedir:

"Psikanalizin yöntemi, ereği ve araştırma vurgusu, kendi nesnesi (ruhsal yaşam tarihi) bakımından Marksist görüşün nesnesiyle (toplum tarihi) kurduğu ilişkiyle karşılık gelir. Bu içsel yakınlık rastlantısal değildir, tersine doğası gereğidir, çünkü ruhsal yaşam ve toplumsal yaşam diyalektik süreçlerdir ve doğru kavrayış, bunun doğasının bilinçli keşfinde yatar" (Fenichel, 1928).

Ardı sıra açılan tartışmada, Otto Kaus ve Otto Müller, *Adler'in Bireysel Psikolojisi*'nin temsilcileri olarak, Freud'un kuramına karşı (cinselliğe fazla vurgu yapıldığı gerekçesiyle) olağan itirazlarını dile getirirler. Müller, Bernfeld'in kanıtlarının zayıf yönlerine dikkat çekerek "...psikanaliz ve Marksizm'in düşünce biçimleri arasında biçimsel benzeşmeler göstermekle yetindiğini" belirtir. Kaus'un eleştirisi ise daha sert olur ve Kaus, Bernfeld'in kurduğu ilişkilerin "*doğabilimleri tarafından oluşturulan tüm kuramlar arasında*" pekâlâ kurulabileceği ve temel bağlantılar hakkında hiçbir bilgi sunmadığını dile getirir. Ona göre "*Adler'in temsil ettiği psikoloji Marksizm'e Freud'unkinden*" daha yakındır. Toplantıda Alman Marksist teorisyen August Thalheimer'in görüşlerini temsil eden kanadın tartışmada sunduğu görüş ise, ekonomik yasalar ve bunlardan ileri gelen politikalar ile ilgili olan Marksizm'in karşısında, "*bireysel yakınlıklarla ilgilenen Freudizmin yok hükmünde olduğu*" yönündedir. Bu ekibe göre de sosyal olgular ancak toplumsal kuramlarla açıklanabilir (Fenichel, 1928).

Aynı toplantıda Barbara Lantos ise "*rasyonel olmayan, gerçek gereksinimlere uyarlanmayan davranışın*" bilinçdışı saplanmaya bağlanması gerektiği, yani psikolojik olarak açıklanması gerektiği görüşündedir. Lantos'a göre büyük toplumsal yığınların kendi çıkarlarına ters hareket etmeleri ve tam da ezilenlerin sınıf çıkarları konusunda aldatılmaya daha yatkın olmaları, daha ayrıntılı bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Lantos, daha sonraki dönemlerde *Marksizm ve Psikanaliz* ile *Freud ve Marx* kitaplarının yazarı olan Reuben Osborn'un ve Alman Marksist felsefeci Ernst Bloch'un da savunacakları bir düşünceye katkıda bulunuyordu: *devrimci amaçlara hizmet edecek, psikanalizin öğretisiyle desteklenmiş bir kitlesel manipülasyon projesi*. Buna göre, ancak kişi kültürünün rolü belli bir dereceye kadar netleştirildiğinde - ve bu elbette sadece psikanaliz yöntemiyle mümkündür - bu kült, işçi sınıfı mücadelesini ilerletecek ve böylece

doğru bir toplumsal hatta yönlendirilebilecekti.

Somut kararların ve yönelimlerin belirlenemediği bu toplantı, Ernst Simmel'in, Freud'un öğrencilerine sınıf mücadelesi kuramını dikkate alan *psikanalitik bir sosyal psikoloji* geliştirmelerini ve böylece sadece Freud'un ayak izlerini takip etmenin yeterli olacağı, tamamlayıcı bir çalışma geliştirmelerini salık verdiği bitiş konuşmasıyla sona erer (Dahmer, 2013).

BİR DE FREUD'UN CEPHESİNDEN

Freud, kelimenin gerçek anlamıyla politik bir insan değildi. Kendince insanlığın ilerlemesine katkıda bulunmayı amaçladığı spesifik bilim alanı onu, büyük toplumsal olgulardan daha çok ilgilendiriyordu. Bu nedenle ilk dönem çalışmalarında siyaset hakkında neredeyse hiçbir görüş ve tavır alış yer almıyordu. Psikanalizin kurucusunun siyasi tutuculuğu orada burada su yüzüne çıksa da siyasi görüş ayrılıklarında doğrudan taraf tutacak bir boyuta ulaşmıyordu. Öte yandan Freud'un Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle milliyetçi bir coşkuya kapıldığı ve başlangıçta Alman silahlarının zaferini gözlediği de biliniyor. Mektuplarında safça bir kaygısızlıkla, tüm libidosunun Avusturya-Macaristan'a ait olduğunu ve anavatanın zaferini dilediğini ifade ediyordu (Rattner ve Danzer, 2009).

Ne var ki, şovenist etkilenmesi uzun sürmedi. Daha sonraki yorumlarında Freud, saldırganlığı ve acımasızlığı ortadan kaldırmak bir yana dursun, bunları tekellerine alan uygarlık timsali devletlerle ilgili sert eleştiriler kaleme aldı. Savaşın insan hayatı ve kültür varlıkları üzerinde yarattığı muazzam yıkım karşısında derin bir karamsarlığa kapılmıştı.

Böylelikle siyasi konular, tüm ilgisini yalnızca mesleğine ve bilimine adayan Freud'un görüş alanına girmiş oldu. Freud'un 1918'den sonra yazdığı yazılara göz atıldığında, daha önce dışladığı siyasi gerçekliğe daha sık atıfta bulunduğu görülebilir. Örneğin *Kitle Psikolojisi ve Ego Analizi*'nde (1921) faşist kitle hareketleri üzerine yorum yapar (Rattner ve Danzer, 2009). Adı geçen çalışmada Bolşevizm'i de aynı kategoride değerlendirir.

Freud'un Marksizm hakkında elbette bazı fikirleri vardı:

"K. Marx'ın, toplumun ekonomik yapısının ve çeşitli ekonomik biçimlerin insan yaşamının tüm alanlarına etkisi hakkındaki çalışmaları, günümüzde yadsınamaz bir yetkinlik kazandı. Tabii ki, ne ölçüde doğru veya yanlış olduklarını bilemiyorum. Toplumsal yapının gelişiminin bir doğa tarihi süreci olduğu ya da toplumsal katmanların değişiminin diyalektik bir sürece dayandığı gibi Marksist kuramın bazı önermeleri beni hayrete düşürdü" (Freud, 1933).

Freud, daha önce ihmal edilmiş önemli bağlantıları or-

taya çıkardığı için Marksizm'i övüyordu. Ancak, Freud Marx'ın birçok eleştirmeni gibi kuramı indirgeyerek karşılaştırıyor ve ekonomik koşulların insanların toplumdaki davranışlarını belirleyen tek unsur olduğu görüşünü dogmatik bir varsayım olarak değerlendiriyor ve bu görüşü reddediyordu. Ona göre ancak kapsamlı psikoloji bilimi ile tamamlandığı koşulda Marksizm, muhtemelen gerçek bir toplum bilimi olabilirdi (Kätzel, 1987).

Freud'un komünist öğrencileri, ustalarının komünizme karşı olumlu bir yaklaşım sergilemesinden memnun olurlardı kuşkusuz. Gerçekten de Freud zaman zaman küçük tavizler vermeye hazırdı. Büyük olasılıkla kendi hümanist idealleri ile sosyalizmin ve komünizmin tarif ettiği insanca yaşam ilkesi arasında bir mutabakat hissediyordu. Ancak, devrimci eğilimlerin düşünce özgürlüğünü ortadan kaldıracağından, sivil hakların kısıtlanacağından ve kendisinin inandığı aydınlanma ideallerine aykırı yeni bir teokrasinin inşa edileceğinden endişe ettiğini de gizlemiyordu (Sandkühler, 1970).

Özetle, Freud bir bilim insanı olarak ilerici ve bir siyasetçi (tabir uygunsuz) olarak muhafazakârdı. Freud'un Marksizm'e ve kuramsal olarak sosyalizme karşı konumlanışı da değişkenlik gösteriyordu; Bolşevizm'e karşı ise açık ve kararlı bir reddediş söz konusuydu (Sandkühler, 1970).

BITİRİRKEN

Freud'un izinden giden "solcu" psikanalistler amaçları konusunda hemfikirdir: psikanalizin Marksizm'e entegrasyonu. Ancak teorik ve siyasi görüş farklılıkları, bilimsel bir işbirliğini mümkün kılmayacak kadar derindir. Bu anlamda 1920'ler, en fazla "*karşı devrim gölgesi altında Marksist psikanalizin beyhude oluşum denemeleri*" olarak değerlendirilebilir. Daha ötesi değil.

Öznelerin eleştirel kuramını, öznelerin politik ekonomi kuramıyla birbirine eşitlemeye, bütünleştirmeye veya birbirinin yerine koymaya yönelik tüm girişimler başarısızlıkla sonuçlanmaya mahkûmdu, çünkü birey ile toplum arasındaki çelişki, yani "*bireyselliğin daha fazla gelişmesinin ancak bireylerin feda edildiği bir tarihsel süreçle elde edilebildiği*" (Marx'tan aktaran Dahmer, 2013) bir toplumun temel çelişkisi, sadece bilimsel ve kuramsal argümanlarla ortadan kalkmış olmuyordu. Tarihsel materyalizm ile psikanaliz arasındaki uzlaşmazlıkta toplumsallaşmış birey olgusu bir çelişki olarak varlık buluyordu: Marx'ta bireyler kendilerini çevreleyen 'şeyleri' şekillendirir ve onları anlamla yükler; aynı biçimde, bu nesnelere de insanları şekillendirir ve etkiler; bu nedenle etkileşim söz konusudur. Freud'da ise, bireyi çevreleyen nesnelere; farklı biçim ve niteliklerde haz güdüsünün tatmin edilmesinin araçlarıdır. Bunun bir uzantısı olarak insanın toplumsal doğası konusunda da farklı yaklaşımlar sergilenmektedir. Freud, güdülerin bireyleri belirlediği bir insan resmi çizerken Marx, insana

nın kendi doğasını belirleyebileceğini ve şekillendirebileceğini varsayıyordu (Lichtman, 1990).

Konu bağlamında yürütülen tartışmaların en başında sorulması gereken kritik soru, “Psikanalitik yöntem/düşünce, proletarya için nasıl bir öneme sahip, yani sınıf mücadelesinde ona nasıl yardımcı oluyor?” sorusuydu. Ancak bu soru bu sadelikte ve somutlukta hiç sorulmadığı için, yanıt da bulmadı. Bunun yerine genel bir kuramsal zemin yaratılmaya çalışıldı ve psikanalizin (bir bilim dalı olarak) bilimsel sosyalizm ile, Marksizm ile uyumlu mu, yoksa ikisinin arasında birbirini dışlayıcı karşıtıkların mı olduğu konusu sorunsallaştırıldı. İki kuramı kalibre etme girişimleri her defasında farklı yanıtlarla ve önermelerle son bularak daha da içinden çıkılmaz bir hal aldı. Bir yandan, Freudcu ve Marksist düşünceler arasındaki benzerlikler öne çıkarılırken, diğer yandan psikanalizin idealist, tek taraflı ve metafizik olduğu gerekçesiyle Marksizm ile hiçbir biçimde uyumadığı söylenmekteydi.

Henüz bir netleşme sağlanamamışken psikanalizin kendisi, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra farklı siyasi ve ideolojik koşullar altında bir rönesans yaşadı. Bir yandan, özellikle Fromm ve Marcuse’nin rolüyle yeni, etkili Freudmarksizm çeşitleri ortaya çıkmıştı. Öte yandan, Marksist-Leninist felsefe daha da olgunlaşarak ileri bir aşamaya gelmiş, 1920’lerde sürdürülen yoğun tartışmaların ve 1930’larda elde edilen bilgi birikiminin sonuçlarına dayanan oldukça gelişmiş bir *Marksist psikoloji* de ortaya çıkmıştı (Dahmer, 2013). Buna ek olarak, psikanalizin uğraş alanını oluşturan sorunları kapsayan bilimler, çok sayıda yeni bilgi ortaya çıkarmıştı. Bu temelde Marksist-Leninist kuram, psikanalizin ideolojik ve felsefi içeriğinin ve ortaya attığı sinirbilim ve terapi teknikleri sorunlarının önemini derinlemesine değerlendirmeye olanağı buldu. Ve 1920’ler Almanya’sındaki tüm ateşli ve heyecan uyandıran tartışmalar “devrimin” aranmadığı ya da çaresizce vazgeçildiği bir geleceğe devrildi. Almanya’da ve tüm Avrupa’da.

KAYNAKLAR

- Albrecht, C. (2019). Schüler machen Schulen. In: Fischer J., Moebius S. (eds) *Soziologische Denkschulen in der Bundesrepublik Deutschland*. S.15-38. Springer VS, Wiesbaden.
- Anderson, P. (1978). *Über den westlichen Marxismus*. Syndikat, Frankfurt am Main.
- Dahmer, H. (2013). *Libido und Gesellschaft. Studien über Freud und die Freudsche Linke*. 3. erweiterte Auflage. Verlag Westfälisches Dampfboot. Münster.
- DPG: *Informationen über die DPG*. 24.04. 2020 : <https://dpg-psa.de/Geschichte.html>
- Fallend, K. (2000). Mehr Fromm als Freud. In: *Die Presse – Spectrum*. 18. März 2000, Wien.
- Federn, P. (1919). Zur Psychologie der Revolution: Die vaterlose Gesellschaft. In: *Der Aufstieg: Neue Zeit- und Streitschriften*. Heft 12/13. Leipzig/Wien.

- Fenichel, O. (1928). Bericht über Benfeld, Sozialismus und Psychoanalyse. In: *Imago*, XIV. S.385-388. Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien.
- Fenichel, O. (1934). *Über die Psychoanalyse als Keim einer zukünftigen dialektisch-materialistischen Psychologie*. In: ZPPS, Band 1, S. 43-62. Verlag für Sexualpolitik, Kopenhagen.
- Freud, S. (1933). *Neue Folge der Vorlesung zur Einführung in die Psychoanalyse*. In: GW Band XV, Frankfurt am Main 1998.
- Füchtner, V. (2011). *Berlin Psychanalytic. Psychoanalysis and Culture in Weimar Republic Germany and Beyond*. University of California Press, California.
- Honneth, A. (1985). *Kritik der Macht. Reflexionsstufen einer kritischen Gesellschaftstheorie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Jacoby, R. (1983). *The Repression of Psychoanalysis: Otto Fenichel and the political Freudians*. Basic Books, New York.
- Jeffries, S. (2019). *Grand Hotel Abgrund. Die Frankfurter Schule und ihre Zeit*. Klett-Cotta, Stuttgart.
- Jones, E. (1962). *Das Leben und Werk von Sigmund Freud*. Bd. 3. Verlag Hans Huber, Stuttgart.
- Jurinetz, W. (1925). Freudismus und Marxismus. In: *Unter dem Banner des Marxismus*, Heft 1. Verlag für Literatur und Politik, Wien/Berlin. S. 90-133.
- Kätzel, S. (1987). *Marxismus und Psychoanalyse*. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin.
- Lichtman, R. (1990). *Die Produktion des Unbewußten. Die Integration der Psychoanalyse in die marxistische Theorie*. Argument Verlag, Hamburg.
- Lukács, G. (1922). Freuds Massenpsychologie. In: *Rote Fahne* v. 21.5.1922, 2. Beilage, Berlin.
- Merleau-Ponty, M. (1968). *Die Abenteuer der Dialektik. Kapitel II: Der westliche Marxismus*, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Nunberg, H., Federn, E. (Hg.) (1976). *Protokolle der Wiener Psychoanalytischen Vereinigung 1906-1908*. Fischer S. Verlag, Frankfurt am Main.
- Nunberg, H., Federn, E. (Hg.) (1977). *Protokolle der Wiener Psychoanalytischen Vereinigung 1908-1910*. Bd 2. Fischer S. Verlag, Frankfurt am Main.
- Osborn, R. (1975). *Marxismus und Psychoanalyse*. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt.
- Rattner, J., Danzer, D. (2009). *Sozialismus und Psychoanalyse*. Verlag Königsgen&Neumann GmbH, Würzburg.
- Reich, W. (1935). Geschichte der Deutschn Sex-Pol-Bewegung. In: *ZPPS Band 2*, S.64-70. Verlag für Sexualpolitik, Kopenhagen.
- Reich, W. (1967). Interview mit Kurt R. Eissler (Sigmund Freud-Archiv) 18. Und 19. 10.1952. *Reich Speaks of Freud* içinde. M. Higgins und C.N. Raphael (Ed.). New York.
- Reich, W. (1971). *Massenpsychologie des Faschismus*. KiWi Verlag, Köln.
- Sandkühler, H.J. (1970). *Psychoanalyse und Marxismus. Dokumentation einer Kontroverse*. Theorie Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Teschitz, K. (1934). Zur Kritik der kommunistischen Politik in Deutschland. In: *ZPPS Band 1*, S.107-115. Verlag für Sexualpolitik, Kopenhagen.
- Thom, A. (1981). *Erscheinungsformen und Ursachen von Konfrontationen zwischen der revolutionären Arbeiterbewegung und der Psychoanalyse*. Wiss. Z. Karl-Marx-Univ.Leipzig Ges.-u. Sprachwiss. Reihe 30, Leipzig.
- Wiggershaus, R. (1987). *Die Frankfurter Schule. Geschichte, Theoretische Entwicklung, Politische Bedeutung*. 2. Auflage. Hanser, München.

SOVYET ZİHİN BİLİMİ FREUD TEORİSİNDEN NEDEN VE NASIL UZAKLAŞTI?

Cem Taylan Erden

Uzm. Dr., Psikiyatrist, Antalya

E-posta: cemtaylanerden@gmail.com

ÖZET

Sovyetler Birliği tarihin tozlu raflarında yerini alalı neredeyse 30 yıl olacak. Ama yetmiş küsur yıllık tarih içerisinde yaşananlar eğrisiyle doğrusuyla tartışılıp bir köşeye konamıyor bir türlü. Çünkü kavga bitmedi henüz, tarihi ileriye götürmek isteyenler ile çeşitli sebeplerle istemeyenler arasındaki çekişme devam ediyor. Aslında geçmişe dair bir tartışmanın nesnesi gibi gözükken bu olguyu tartışma biçimi ve aldığımız pozisyon, geleceğe dair bir tartışmanın saflarını belirliyor. Freud'a ve psikanalize dair de halen oldukça yoğun tartışmalar yürütülmektedir. Bu tartışmalardan bir tanesi de Sovyetler Birliği ve psikanaliz ilişkisine dairdir ve ilgi çekmektedir. Bu ilgi temel olarak Sovyetler Birliği'nde yaşananların olumsuzlanması üzerine kuruludur.

Sovyetler Birliği'nde psikiyatri uygulamaları ve psikolojinin tartışma konuları sosyalist ekonominin ihtiyaçlarına göre şekillenmiş, ilk kuruluş yıllarında sosyalizmin yeni insanının yetiştirilmesine katkıda bulunacak çalışmalar ön plan çıkarken; sosyalist ekonominin kök salması ile birlikte çalışmalar meslek seçimi, personel eğitimi, psikoloji, fizyoloji, psikohijyen, psikoprolaksi ve emeğin bilimsel organizasyonu üzerine yoğunlaştırılmıştır. Bu tartışmanın ele alınış biçimi Batı dünyasının politik ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. İkinci dünya savaşı sonrasında faşizmi yenilgiye uğratmanın prestiji ile Sovyet modeli yoğun bir ilgi ile takip edilmiş, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren başlayan emperyalist liberter saldırganlıkla birlikte ise Sovyetler Birliği'ne bir deli gömleği giydirilmeye çalışılmıştır.

Bu makale Sovyet psikiyatrisi ve psikolojisinin tarihsel ve nesnel nedenlerle Freud teorisine ve psikanalize mesafeli kaldığını tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Sovyetler Birliği, psikiyatri, psikoloji, psikanaliz, Freud*

WHY AND HOW DID THE PSYCHOLOGY IN THE SOVIET UNION DISTANCE FROM FREUD'S THEORY AND PSYCHOANALYSIS?

ABSTRACT

It will be almost 30 years since the Soviet Union took its place on the dusty shelves of history. However a proper discussion on Soviet history still seems impossible. Because the fight is not over yet, and the conflict between those who want to take history forward and those who do not for various reasons continues. In fact, the way we discuss this phenomenon, which seems to be the object of a discussion about the past, and the position we take may be determining the ranks of a discussion about the future. There is also an intense debate on Freud and his work on psychoanalysis, and the intersection of these two issues, Soviets and psychoanalysis, is still interesting. This interest is mainly based on defamation of Soviet experience.

While the issues of psychiatry and psychology practices in the Soviet Union were shaped according to the needs of the socialist economy, studies that will contribute to the training of the new person of socialism in the first years of foundation were prominent. With the socialist economy taking root, studies are focused on career choice, staff training, psychology, physiology, psychohygiene, psychoprophylaxis and the scientific organization of labour. The way this discussion is handled has been shaped by the political needs of the Western world. With the prestige of defeating fascism after the Second World War, the Soviet model was followed with intense interest, and with the imperialist libertarian attack that started from the second half of 1970s, a straitjacket was tried to be dressed in the Soviet Union.

Main aim of this article is to discuss the historical and objective reasons underlying the distance of Soviet psychology from Freud's theory and psychoanalysis.

Key Words: *Soviet Union, psychiatry, psychology, psychoanalysis, Freud*

SOVYETLER BİRLİĞİ VE PSİKANALİZİ BİRLİKTE TARTIŞMAK NEDEN ÖNEMLİ: STALİN FREUD'A NEDEN KÜSTÜ?

Freud ve psikanalizle ilgili neredeyse tüm kitap adları, ortasından iki nokta ile bölünmüş iki kısımdan oluşur. Bu Freud'un altını çizdiği "bilinç ve bilinçdışı" ikiliğine belki de bilinçsizce yapılan bir gönderme gibidir. Hatta

bu durum meseleye bir gizem de katıyor olabilir ki bu gizem, insanın kendini keşfetme serüveninin güdüleyicilerinden biri olarak ele alınabilir. Diğer yandan bu katmanlı başlıklar konunun derinliğine, özün ulaşılabilirliğine işaret ederek okurun yetersizlik duygularını tetikleyebilir, eleştirel bir tartışmanın önünü tıkayabilir.

Bu yazının güdüleyicisi insanın eşitlik ve özgürlük mücadelesinin özgün bir uğraşı olan reel sosyalizm döneminin üzerindeki gizemi aralamak ve özellikle psikiyatri ve psikoloji alanlarında reel sosyalizme giydirilen deli gömleğinin bağlarını çözmeye çalışmaktır. Batılı kaynaklarca dönemin ideolojik ihtiyaçlarına göre giydirilen bu deli gömleğinin ötesine bakabilmek ve bu veriyi yine eşitlik ve özgürlük mücadelesi için yararlı hale getirebilmektir (Erden ve Binbay, 2018). Bu tartışma gizemli ve çok katmanlı olmak zorunda da değildir, belki de sınıfsal bir perspektiften oldukça basit biçimde yürütülebilir.

Sovyetler Birliği tarihin tozlu raflarında yerini alalı neredeyse 30 yıl olacak. Ama yetmiş küsur yıllık tarih içerisinde yaşananlar eğrisiyle doğrusuyla tartışılıp bir köşeye konamıyor bir türlü. Çünkü kavga bitmedi henüz, tarihi ileriye götürmek isteyenler ile çeşitli sebeplerle istemeyenler arasındaki çekişme devam ediyor. Aslında geçmişte kalmış bir tartışma gibi gözükken bu olguyu tartışma biçimi ve aldığımız pozisyon, geleceğe dair bir tartışmanın saflarını belirliyor. Bu nedenle önemli.

Benzer bir tartışmanın Freud ve psikanaliz için de geçerli olduğu söylenebilir. Didik didik edilen (Teber, 2015) ve adeta kendi silahıyla defalarca vurulan bir bilim insanı ve onun şekillendirdiği teorik çerçeveyi bu kadar farklı yönleriyle tartışmak insanoğlunun düşünce dünyasının huzursuzluğunu ortaya koyuyor. Freud'un annesi, babası, karısı, kız kardeşleriyle ilgili yazılmış ciltlerce eserin olduğunu biliyor muydunuz? Veya amcasının hangi suçlardan cezaevine girdiği tartışılan başka bir bilim insanı tanıyor musunuz? Freud kadar yaşamı incelenmiş, çevresindeki bütün insanlarla ilişkileri araştırılmış, doğumundan itibaren bütün yaşam evreleri ayrıntılarıyla gözden geçirilmiş başka bir insan daha yoktur belki (Teber, 2004). Eserinden çok kendisi popüler bir ikon haline gelmiş belki de tek bilim insanıdır. Bunun neden böyle olduğu Freud ve eserinin özgünlüğü kadar bağlamın dinamikleri üzerinden araştırılmalıdır.

Bu iki olgunun kesişim noktası ise oldukça ilginçtir. Aslına bakılırsa ne Freud'un Sovyetlerde olup bitenle ne de Sovyetlerin Freud'un yapıp ettikleri ile pek bir ilgisi yoktu. İlk zamanlardaki sınırlı bir flörtün ardından, her iki ekol de kendi özgün doğrultusunda ilerledi. Aralarında bir tür kan uyumsuzluğu olduğu da söylenebilir ama zaman akıyor, bağlam değişiyor, Freud ve psikanaliz tartışmaları da Sovyetler Birliği'nde olup bitenin olumsuzlanmasının zemini olarak yeni bir işlev kazanıyordu.

Bu iki olgunun kesişim noktasını ana hatlarıyla ele alan ve konuyu çağının bilimsel ve politik bağlamı içerisinde tartışan bir başka yazıdan (Binbay, 2019) hareketle bu yazıda konuya dair bazı noktalarda Freud ve Psikanaliz hareketi özelinde belirleyici olan politik motivasyonların ayrıntılarına vurgu yapılacak, Sovyetler Birliği'nde o yılların psikopolitik atmosferi tartışılacak ve yolların ayrıldığı zamanlardan sonra Sovyetler Birliği'nde psikoloji ve psikiyatrinin nasıl bir yol izlediği araştırılacaktır.

FREUD' UN POLİTİK DÜNYASI VE TERCİHİ

Freud'un hayatının ve eserlerinin şekillendiği politik coğrafya ve zaman dilimi burjuvazinin kesin bir zafer duygusu içerisinde olduğu, uygarlığın doruklarına yaklaşıldığı düşünülen bir "cennet krallığı"dır. Bu krallıkta Avrupa burjuvazisi işçi sınıfı ile mücadelesini geçici de olsa kazanmış gözükmekte, ulusal birliğini tamamlayıp sömürgeler sorununu yine geçici olarak çözmüş gibi hissetmekte ve sonsuz bir saadet içerisinde yaşayacağını ummaktadır. Stefan Zweig 19. yüzyıl sonlarında, bu ekonomik ve politik istikrar yıllarında, sigortacılık sektörünün altın çağlarını yaşadığını anlatır (Zweig, 2013).

Freud işte bu "muasır medeniyet" in içine doğar, burada üretir, yazar ve bu medeniyetin insanlarını tedavi eder. Bu cennet krallığı illüzyonu yıkıldığında ise yine bu medeniyetin yaralarını anlamaya ve onarmaya çalışır. Düşünce dünyası başka türden bir medeniyet ihtimaline sonuna kadar ve ısrarla kapalıdır.

Ernest Jones'un, resmi Freud biyografisinin yazarı ve Freud'un son yıllarından itibaren psikanaliz hareketinin Batı dünyasındaki temsilcisi olarak anlattıkları kayda değerdir. Freud'un oldukça uzun süren nişanlılık döneminde karısını ulaşacaklarına emin olduğu güzel gelecekte önceki zor bir döneme "Churchillvari" biçimde hazırlayabildiğini yazan Jones (2004:158), ilerleyen sayfalarda şöyle bir anı aktarır:

"Freud yakınlarda ateşli bir komünistle görüştüğünü, yarı yarıya Bolşevizm'e döndüğünü söyleyerek beni şaşırttı -kendisine, Bolşevizm'in gelişinin birkaç yıllık kargaşaya ve sefalete neden olacağı ve bu yılları evrensel barış, refah ve mutluluğun izleyeceği söylenmişti. Freud ise şöyle dedi: "Ona ilk yarıya inandığımı söyledim." (Jones, 2004; s. 540)

Görüldüğü gibi Freud politik açıdan tercihini net biçimde ortaya koymuş, Bolşevizm'in gelecekteki güzel günlerle ilişkili olmadığı düşüncesini ifade etmiştir. Zorluklar sonrasındaki güzel günlerin Churchill versiyonuna inanmayı tercih etmiştir. Daha sonraki yıllarda ise Sovyet Rusya üzerine yazdığı bir pasajda şüphesini doğrudan ifade edip, Bolşevizm'in geleceğine dair olumsuz yargısını üstü tevazu ile kapalı biçimde tekrarlamıştır:

"Dolayısıyla bugün Avrupa ile Asya arasında uzanan büyük ülkede devam etmekte olan büyük uygarlık deneyi konusunda değerlendirme yapmayı kesinlikle düşünmediğimi açıkça ifade etmeme izin verin. Bu deneyin pratikte uygulanabilirliği konusunda karar vermek, kullanılan yöntemlerin yararlılığını belirlemek veya planlanan ile uygulanan arasındaki kaçınılmaz uçurumun derinliğini ölçmek için gerekli özel bilgiye de, beceriye de sahip değilim. Orada hazırlığı süren şey henüz tamamlanmadığı için, uzun bir geçmiş temeli olan kendi uygarlığımızın bize sağladığı malzemeye bir inceleme yapmaya elverişli değildir." (Freud, 1930; s. 185)

Freud aşağıda ayrı ayrı bazı örnekleri sıralanacağı üzere hayatının farklı dönemlerinde sol, sosyalizm, Bolşevizm ile karşılaşmış ve yukarıdaki paragrafta belirttiği üzere mevcut düşünme araçları ile bu başlıklarda bir tartışma yürütmemeyi tercih etmiştir.

Freud gençlik yıllarında John Stuart Mill'in bir kitabını çevirir, bu kitabın bazı bölümleri emek, kadın özgürlüğü ve sosyalizm üzerinedir. Bununla birlikte Freud'un yine aynı başlıklarda liberal bir esinlenme içerisinde olmanın çok döneminin muhafazakâr tutumlarını benimseydiği farklı kaynaklarda tekrar edilir (Balogh, 1986).

Freud Rusya'da ortaya çıkan psikanaliz tartışma gruplarını ölçülü bir sevinçle karşılamakla birlikte, sosyalizan Moskova grubundansa Ernest Jones'un da katkısıyla Kazan grubunu önemseme eğilimindedir. Yine 1920'nin ilk yıllarında Sovyet Rusya'daki özgün psikanalitik formasyonlu okul projesi ile heyecanlanan ve bu projeyi destekleyen bir tutum içerisinde olmaz (Etkind, 1994).

Freud iç halkada yer alan ve kendisini sosyalist ve komünist olarak tanımlayan Adler, Rank, Reich gibi çok yakın çalışma arkadaşları olmasına ve özellikle Adler'in toplantılarda sıklıkla Marx'tan bahsetmesine rağmen Marksizm'e ilgi göstermemiş, eserlerinde Marksist tartışma başlıklarına atıfta bulunmamıştır (Breger, 2000). Bahsi geçen üç kişi de psikanaliz hareketinden oldukça şiddetli tartışmalarla ayrılmış, sonrasındaki üretimleri ve eylemleri ile psikanaliz hareketinin sol sapması sayılabilecek bir konuma yerleşmişlerdir. Freud ömrünün sonuna dek kendisine ihanet ettiğini düşündüğü bu kişilere yönelik öfkelerini korumuş, eserlerini yok saymıştır. Bu arada benzer bir durum psikanalizin sağ sapması olarak tanımlanabilecek Jung için de geçerlidir.

Elbette ki Freud'un Marksizm'le yakın ilişkide olmak gibi bir zorunluluğu olmadığı açıktır. İfade edilmek istenen Freud'un eserini bilinçli bir tercihin sonucu olarak "muasır medeniyet" insanını ve toplumunu çalışmak ile sınırladığı, verilerini bu toplumdan elde edip çıkarımlarını bu toplumun geleceği üzerine inşa ettiği, yaşamının ileri yıllarında sosyalizm gibi farklı medeniyet deneyimlerine yönelik bir ilgi ve heyecan göstermediği, bu yönde heyecan gösteren çalışma arkadaşları ile çeşitli sebeplerle ayrı düşüp eserlerine sırt çevirdiğidir.

Freud devrimci bir burjuva bilim insanıdır. Burjuvazinin bilim birikiminin sürekliliği içerisinde kendisinden daha önce ifade edilmiş olan kavramları özgün bir sentez içerisinde birleştirip, bilim dünyasında niteliksel bir sıçramaya katkıda bulunmuştur. Ama bu sentez aydınlanma barutunu çoktan tüketmiş ve insanlığı paylaşım savaşları ile muazzam bir yıkımın eşiğine getiren burjuva dünyasının insanına dairdir. Bu nedenle de karamsar, karanlıktan çıkış ihtimali içermeyen bir sentezdir. Belki de tam da bu yüzden, ileride tartışacağımız üzere başka türden bir medeniyet inşa etme serüvenine soyunan insanların psikolojik dünyasına uygun düşmemiştir.

Freud insanlığa kırgındır. 1931 yılında Viyana'da Oscar Nemon tarafından Freud'un heykeli kalıba alınmış ve uzun yıllar sonra Winnicot'un çabalarıyla ve uluslararası psikanaliz cemiyetlerinden toplanan bağışlarla bu kaptan yapılan heykel Londra'ya, Freud'un öldüğü evin birkaç sokak ilerisine dikilmiştir. Bu heykel için, heykeltıraşı Freud'un ıslıtısında "insanın içine işleyen bir bilgelik ve hor görme" olduğunu yazarken, evin hizmetçisi Freud'a heykeltıraşın onu çok sınırlı olarak yansıttığını söylediğinde Freud "Ama ben zaten kırgınım" der, ve ekler: "İnsanlığa kırgınım". (Ades, 2016)

Psikanaliz, Batı dünyasında özellikle dünya savaşları sonrasında artan bir ivmeyle kök saldı. Dünya yeniden paylaşılmıştı ve Batıda yeni bir kapitalist dünya kuruluyordu; eski dünyanın insanı bütün köhnelikleri geride bırakmak istiyordu. Dünyanın farklı bölgelerinde psikanaliz cemiyetleri kuruldu. Freud ve eseri modern ve hatta postmodern çağın düşünce dünyasında belirleyici bir yer edindi. Bu bir sonuçtur ve nedenleri ayrıca tartışılabilir ama aynı sonucun dünyanın farklı coğrafyalarında aynı ivmeyle tekrarlanmadığı da dillendirilmektedir:

Psikanaliz, Batı'dan çıkmış ve o anlamda çok büyük ölçüde Batı-merkezli ve daha önce de bahsettiğim nedenlerle üst-sınıf yönelimli bir projeydi. Bu Batı merkezli olması çok değişmedi. Dikkat ederseniz Doğu toplumlarında psikanaliz öyle çok yaygın olarak kök salabilmiş değil, çok yavaş ilerleyen ve çok sınırlı çevrelere ulaşabilen bir faaliyet. (Paker, 2006)

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN KURULUŞ YILLARININ PSİKOPOLİTİK ATMOSFERİ

1917 Ekim Devrimi'nin ardından ülke uzun yıllar sürececek bir iç savaşa sürüklenir. Bolşevik iktidarın yönetiminde tutunabilmesi ancak ülkenin dört tarafında emperyalist kuşatmanın kırılması ve geniş bir coğrafyada yönetim aygıtlarının çeşitli kaynaklardan derlenen insan malzemesi ile yürütülmesi zorunluluğu ile mümkün olmuştur. Bolşevik iktidarın ilk yılları toplumsal yaşamın süreklilik kopuş diyalektiğinde sürekliliğin ağır bastığı yıllardır. Avrupa ülkelerinde gerçekleşmesi beklenen devrim ile birlikte birçok şeyin değişeceği ve bir kıta devriminin dünya devrimine giden yolu açacağı beklentisi hâkimdir. Bu süre zarfında çoksesli ve çok renkli bir kültürel hava solunmaktadır. Ekonomide farklı türden mülkiyet ilişkilerine de izin veren NEP (Yeni Ekonomik Politika) dönemi yaşanmaktadır.

Psikanaliz, NEP döneminde uygulama alanı bulan bilimsel yöntemlerden biriydi, Bolşevikler tarafından bir okul hüviyeti ile kabul görmüştü. Stalin'in oğlu Vasili de bu okula gönderildi. Psikanaliz yeni insanı yaratma çabasının açtığı alanda desteklendi. Ama bu özgün ve dünyada ilk kez denenen okul projesi çeşitli nedenlerle yürümedi. Nedenlerinden biri psikanalizin yeni insanın büyümesine katkı yapmaktan çok eski insanın zaafı

üzerinden yürüyen bir tartışma olması olabilir.

Bolşevik iktidar 1920'li yılların ortalarından itibaren yeniden silkinir ve sosyalizmi kurma doğrultusunda yeni bir evreye girer. Avrupa'da beklenen devrim gerçekleşmemiş, NEP dönemi Bolşevik iktidarın hayatta kalmasını sağlamakla birlikte, neden olduğu toplumsal yapı itibarıyla sosyalizmin altını oyar hale gelmiştir. Bu evrenin temel tartışması tek ülkede sosyalizmin kurulup kurulamayacağıdır ve bu tartışmaya verilen yanıtlar çerçevesinde saflar yeniden belirlenir, kartlar yeniden dizilir. *"Devrimden sonra Bolşevikleri bölen ve Stalin'i yükselten tartışmaların özünde kısıtlara meydan okuyan bir irade ile kısıtları veri alan bir iradenin karşı karşıya gelişi vardır"* (Okuyan, 1998, s. 57).

Bu tartışmanın diğer tarafında kalan Troçki'nin hayatı psikanalizle yüzyılım başında Viyana'da sürgündeyken keşilmiştir. O sırada bazı psikanaliz toplantılarına da katılan ve Adler'le teması olan Troçki'nin Ekim devrimi sonrasında psikanalizi Rusya'da kolladığı yazılsa da, bizzat Lenin'in Freud'un eserlerine ilgi gösterdiği ve Stalin'in oğlunu yeni açılan okula gönderdiği, Lunaçarski'nin de bu çabalara katkıda bulunduğu düşünülürse bu iddia tartışılabilir hale gelir (Tögel, 2020).

Troçki'nin eserleri üzerinde psikanalizin ciddi bir etkisi olduğu, özellikle din ve eğitim konularında psikanalizden ciddi biçimde yararlanılabileceğini düşündüğü, Freud'u Marksist bir bilim insanı olarak kabul ettiği yazılıp çizilmiştir. Özel olarak Troçki'nin eserlerinde Freud'un açık ve örtük izini süren çalışmalar yayınlanmıştır (Popova, 2013). Troçki, Pavlov ile Freud'un çalışmalarını birleştirme yönünde bir çaba içerisindedir, ama bu çabası karşılık bulmaz. Troçki'nin Freud'un eserleri ile ilişkisi Rusya'dan ayrıldıktan sonra da sürer. Ama Sovyetler'de bu ilişki artık ölmeye yatmaktadır.

"Teorik açıdan Trotsky'nin içine düştüğü diğer bir sıkıntı, proleterya diktatörlüğüne atfettiği negatif roldür." (Okuyan, 1998, s. 21). Troçki "tek ülkede sosyalizm" tartışmalarında da karamsardır ve geleceğinden pek de umutlu değildir. O dönemde psikanaliz de pesimist, yıkıcı ve olumsuz kabul edilmiş olabilir. Zira Freud da insanlığa kırgındır ve gelecekte pek umutlu değildir. Bu durumu özellikle Einstein ile savaş üzerine olan mektuplarında okumak mümkündür (Freud, 1933).

Psikanaliz insana dair çok umutlu ve iyimser bir tutum içerisinde değildir, insanın arızasını insanın içinden arar ama Bolşevikler açısından sosyalizmi kurarken insanın içine değil dünyanın içine bakmak gerekecektir; umutlu olmak, tüm arızalarına rağmen insanın diğerleriyle birlikte davranabilme gücüne güvenmek gerekmektedir. Sovyetler kolektivizasyon, elektrifikasyon, fabrikasyon atılımının eşliğindedir ve umuda olan ihtiyaç kendisini dayatmaktadır. Üretimde istikrar arayışı, yeni disiplinli sosyalist işçiyi yaratmak, bu dönemin mottolarından ve temel ihtiyaçlarındandır (Okuyan, 1998, s. 51).

Sovyet emekçilerini büyük bir coşkuyla harekete geçiren "somut"luk tam da budur. Bu somutun karşısında pesimist, yıkıcı ve entellektüelist "olumsuzluk" cephesi vardır. Stalin bu cephenin kitleler için ne anlama geldiğini şöyle anlatmaktadır: "Böyle bir görüşe sahip olunca, işçi kitlelerini harekete geçirmek, onlarla çalışmak, iş alayları kurmak ve kapitalist unsurlara karşı saldırıya geçmek için heyecan uyandırmak olanağı var mıdır?" (Okuyan, 1998; s. 27)

1920'lerin başından ortasına dek süren dönem Sovyet iktidarının bahçesinde bin çiçeğin açtığı bir dönemdir ama ikinci yarı Bolşeviklerin sosyalizmi reel anlamda inşa etmek için gerekli adımları attığı, ki bu adımlar muhalefetin tasfiyesini ve hatta kırlarda palazlanan muhajiklerin tarihi örgütü Ortodoks kilisesinin de tasfiyesini içerir. Psikanaliz işte o bahçede açan çiçeklerden birisidir. 1920'lerin ikinci yarısı bu çiçeğin büyüyüp gelişmesine uygun bir iklime sahip değildir.

Sovyetlerin NEP döneminde psikanaliz Rusya'da gelişir ve kısmen bir devlet kurumu halini alır. NEP'ten çıkış ile birlikte atmosfer öznel iradeciliğin mantıksal sonuçlarının teneffüs edilebileceği kadar kavga doludur. Psikanaliz bu kavganın aracı değildir. Bu kavgaya yeni araçlar edinmek gerekir, Sovyetlerde denenilen budur.

Psikanaliz insanı anlamaya ve yorumlamaya çalışır ve bu anlama çabasının kendisinin insanı değiştirmesini umar veya bunu bir noktadan sonra pek de umursamaz. Bolşevikler ise dünyayı sadece anlamaya değil değiştirmeye çalışır, bunu oldukça da umursar, hatta bir noktadan sonra sadece bunu umursar. Bu nedenle psikanaliz ile sosyalizmin reel hale gelmeye çalıştığı dönemde bir kan uyumsuzluğundan söz edilebilir.

Troçki diyor ki *"Devrim Joffe'yi psikanalizden daha iyi tedavi etti."* (Etkind, 1998). Joffe, Troçki'nin Viyana yıllarını birlikte geçirdiği yoldaşlarından biridir. Viyana'da psikanaliz ile tedavi görmüştür. Joffe devrimin yeni bir atılım yapmaya çalıştığı dönemde maalesef intihar etmiş, geride kalanlar sosyalizmi psikanaliz ile değil ama yeni bir devrimci çıkış ile tedavi etmeye çalışmışlardır. *"Sosyalizmin iradi zorlamalar ve uzun sürecek bir kavga olmadan inşa edilebileceği fikri Marksizm'in dağarcığından tamamen tasfiye edilmelidir"* (Okuyan, 1998, s. 56).

Burada bir parantez açıp, atmosferin özellikle Türkiye okuyucusu açısından daha anlaşılabilir olması için Türkiye'de psikanalizin serüvenine göz atılabilir. Köklü farklılıklarına rağmen Türkiye ve Rusya tarihin benzer dönemlerinde, birbirlerinin de ayırında olarak benzerlikler içeren bir kuruluş evresi yaşamışlardır.

Her iki coğrafyada da monarşiye son verilmiş, kurucu özne bir önceki dönemden kopuşu hedeflemiş, bu doğrultuda geniş halk kitleleri bu mücadele için örgütlenmiş, yeni kurulan cumhuriyetlerin öncü kadroları kendilerine yeni bir kimlik oluşturma çabası içine girmişler

ve tüm bunlar iki emperyalist paylaşım savaşı arasında gerçekleşmiştir.

Farklı gerekçelerle ve hızlarla da olsa her iki ülkede kamucu ve aydınlanmacı bir tutum ile yaşam kalitesi artırılmaya çalışılmış, devlet örgütü bu hedefin yürütücüsü olmuştur. Yeni bir ülke yaratmaya çalışılan bu coğrafyalarda, bu ülkelerin yurttaşı olacak yeni insanın yaratılması da hedeflenmiştir.

Muasır medeniyetler düzeyine çıkmayı hedefleyen Türkiye’de ilk psikanaliz metinleri yüzyılın başlarında çevrilmiş olsa da, psikiyatrye yön veren kurumların da reddiyesi ile psikanaliz kurumsal olarak ilgi görmemiş, yaygınlaşmamıştır. 1930’dan sonra Nazilerden kaçan bir psikanalist aracılığıyla bu alanda sistematik olarak çalışmaya başlayan bir profesyonel dışında psikanaliz ülkemizde uzun yıllar boyunca tartışma konusu ve çalışma alanı haline gelememiştir. Ülkemizde psikanaliz alanında ilk kurumsallaşma deneyimleri 1990’dan sonra vücut bulmuştur (Taştan, 2011). Şaşırtıcı biçimde Rusya’da da psikanaliz Sovyetler Birliği’nin çözülüşünün ardından yine aynı tarihlerde kurumsal olarak yeniden inşa edilmeye başlanmıştır (Alavidze, 2020).

Son sözü Reich’a bırakacak ve değerlendirmeye ülkemizi de katacak olursak:

Psikanaliz Sovyetler Birliği’nde gelişemedi. Burada da kapitalist ülkelerde çektiği güçlüklerle karşılaştı – tek farkı analistlerin bireyler olarak önemli bir yer tutmalarıdır-. Bununla birlikte toplumsal açıdan gelişmemiş kaldı. (Reich, 1934; s. 111)

SOVYETLERDE PSİKİYATRİ VE PSİKOLOJİ TEORİDE VE PRATİKTE NASIL BİR YOLA EVRİLDİ

Sovyetler Birliği psikiyatrye ve psikoloji alanlarında oldukça özgün bir gelişim çizgisine sahiptir. Bu çizgi özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ilgi çekicidir. Faşizmin yenilgiye uğratılmasındaki büyük rolü nedeniyle olsa gerek, bu büyük ülkenin kurumları, insan malzemesi ve sisteminin işleyişi merak konusu haline gelmiştir.

İşte bu yıllarda Amerika’da Sovyet Psikiyatrisi üzerine belki de dünyada ilk kitap Joseph Wortis imzasıyla yayınlanıyordu. Bu kitabın öyküsü ilginçtir. Yayıncısı Wortis’ten bu kitabı yazmasını ister, Wortis kitabı yazar ama kitaba önsöz yazması için teklifte bulunduğu bazıları Pavlov’un öğrencisi olan arkadaşları bile buna yanaşmazlar çünkü Amerika’daki hava değişmeye başlamıştır. Sovyetlere duyulan yaygın sempatinin üzeri egemen sınıfların antikomünist histerisi ile örtülmek üzeredir. Kitap yayıncının özür babındaki giriş yazısı ile yayınlanır, farklı dillere çevrilir ve iyi satar ama kopyaların çoğunluğunu Amerikan Savunma Bakanlığı’nın satın aldığı öğrenilir. Bu kadarla da kalmaz, Wortis komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle ifade vermek üzere

komisyona çağrılır ve hakkında ciddi bir karalama kampanyası başlatılır. (Calloway, 1993)

Uzun yıllar sonra aynı işe soyunan ve Sovyet Psikiyatrisini başka gerekçelerle anlamaya çalışan Paul Calloway’in kitabına yazdığı önsözde Wortis, Calloway’in de kendisi ile benzer bir kaderi paylaşacağını öngörerek şöyle yazar: “Sovyetler Birliği ile ilgili hiçbir şey politikadan ayrı tutulamaz”. Calloway’in uzun süreler Rusya’da kalarak ve içerden kaynaklar kullanarak yazdığı değerli kitabı da rüzgârın tersten esmeye başladığı, Sovyetler Birliği’nin mezarı üzerinde tepinildiği bir dönemde yayınlanır ve üzeri akademik ilgisizlikle örtülmeye çalışılır. Öyle ki bu ayrıntılı ve özenli eser konuya ilişkin kaynakların neredeyse hiçbirinde tartışılmaz, atf almaz. Sovyet psikiyatrye pratiğinin üzerinde öylesine kara bulutlar vardır ki bu pratiği anlamaya yönelik bir çaba gereksiz ve değersiz bulunmuş olmalıdır. Zaten ayakta kalamamış bir sistemin enkazını eşelemenin yeni döneme bir faydası olmadığı da düşünülmüş olabilir. Bununla birlikte sosyalizm deneyiminin her türlüşünü bir yeniden kurgulama ile korku masalına dönüştürenler ise bu masalı anlatmaya devam ediyorlar (Boren, 2010).

Bu korku masalı kurgusuna inanmayan bir grup meslek profesyoneli Bilim ve Aydınlanma Akademisi (BAA) çatısı altında psikiyatrye ve psikoloji alanındaki Sovyet deneyimi üzerine çalışmaktadır. Calloway’in kitabını tarihin tozlu raflarında bulup çıkartan, yine ilk elden kaynaklara ulaşmak için Rusya’da Sovyet deneyiminin izini adım adım sürmeye çalışan bu kolektifin güdüleyicisi tarihin tekerini ileri çevirme arzusudur (Nalçacı, 2020).

Calloway’in kitabına yazdığı önsözde Wortis, Sovyet deneyimini, oldukça isabetli biçimde, sosyalist bir zeminde gelişen, felsefi olarak materyalist ve belirgin uzun erimli geleneklere sahip özgün bir pratik olarak tanımlar. Tartışmayı bu kategorik başlıklar üzerinden ilerletmek verimli olacaktır (Calloway, 1993).

Bu tanım yerindedir çünkü sosyalizm sağlık alanında dünyada bir çığır açmıştır. Sosyalizmin sağlık alanındaki başarıları tartışılmaz biçimde diğer tüm ekonomik sistemlerden üstündür ve bu durum psikiyatrye alanında da böyledir. ABD’de 1990’lı yıllara kadar bir ulusal sağlık planının olmaması ile karşılaştırıldığında yüzyılın başlarında yapılanların önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Bolşeviklerin iktidarıyla ilk kez sağlık bakanlığı kuruldu ve esas olarak koruyucu sağlık hizmeti anlayışı yerleştirilmeye başladı. İlk sağlık bakanı, Lenin’in yakın arkadaşı Dr. Semaşko’ya göre Sovyet sağlık sisteminin başarısı, yeni bir hekim tipinin doğmuş olmasına bağlıydı: “Yeni hekim, biyoloji bildiği kadar sosyoloji de bilir, hastalıkları tedaviyi bildiği kadar, hastalıklardan korunmayı da bilir.” (Noyan, 1995)

Semaşko’nun kurmak istediği sağlık sisteminin üç temel ayağı: halk için ücretsiz sağlık hizmeti, merkezi kontrol

ve hastalıkların önlenmesine odaklanmaktı. Sosyalist sağlık sistemi bu üç önemli ilke çerçevesinde örgütlenirken psikiyatrik kurumlar da bu doğrultuda bir gelişim çizgisi gösterdi.

Devrim sonrasında, 1919 yılından itibaren, sağlık kurumları toplumun yaşam ve çalışma alanları içerisinde örgütlenmeye başladı. İnsan sağlığının, insanın yaşadığı sosyal bağlam içerisinde ele alınması düşüncesinden hareketle şehirlerde tüm nüfusu kapsayacak biçimde bölge dispanserleri kuruldu. Nöropsikiyatri çalışmaları da bazen diğer alanlarla birlikte bazen tek başına bu dispanserler içerisinde yer alıyordu. Burada çalışan ruh sağlığı profesyonelleri o bölgede yaşayan insanların ruh sağlığından sorumlu idi.

Bu uygulama dünya tarihinde ilk kez psikiyatri uygulamalarını toplumun içerisine taşıdı. Öncesinde psikiyatri hastaları hapisane benzeri büyük depo hastanelerinde tutulup, toplumdan tecrit edilmiş biçimde tedavi edilmeye çalışılırken; Sovyetler Birliği'nde ruh sağlığı çalışanları toplumun içerisine girdiler, ruhsal bozuklukları toplumsal yaşantının içerisinde ve toplumun geri kalanı ile birlikte ele almaya çalıştılar. Bu durum hayatı kesintiye uğratan ruhsal hastalıklar kadar daha hafif ruhsal sorunlar için de insanların bu merkezlere başvurmasını sağladı. Bu merkezlerden yatış için büyük hastanelere gönderilen hasta oranları, toplam başvurular arasında gittikçe daha az orana sahip olmaya başladı.

Yine bu bağlamda gündüz hastanesi modeli ve iş uğraş terapileri de ruhsal tedavinin bir parçası haline geldi. Ruhsal sorunlar yaşayan kişi yine toplum içerisinde yaşamaya devam ederken tedavisinin bir parçası olarak ayaktan iş uğraş terapilerine ve diğer tedavi yöntemlerine ulaşabiliyor, tedavi olması için yaşantısının kesintiye uğraması ve toplumdan izole olması gerekmiyordu.

Bu merkezlerde uygulanan tedavi yöntemleri oldukça çeşitliydi: İlaç tedavileri, intravenöz enjeksiyon tedavileri, oksijen terapisi, hidrasyon terapileri, elektrik ve ışık terapileri, bireysel psikoterapiler ve kolektif psikoterapi adı verilen grup psikoterapileri, iş uğraş terapileri ve kültürel terapiler.

Bu merkezler sadece hastalığın ruhsal boyutuyla ilgilenmiyor, hastalığa sahip kişilerin yaşam koşulları, beslenme durumları ve bir işe yerleştirilmeleri konusunda da destek oluyorlardı. Ruh sağlığı profesyonelleri sadece merkeze başvuran kişilerle ilgilenmiyor, ev ve işyeri ziyaretleri yaparak yaşam koşullarını yerinde değerlendiriyorlardı.

Bu model aynı zamanda tıbbi verilerin düzenli olarak kayıt altına alınmasına olanak sağlıyordu. Bu sayede veriler sağlık ihtiyacının niceliksel durumunu yansıtıyor; sonraki dönemlerin işgücü ve maliyet planlamaları bu verilere dayanılarak hazırlanıyordu. Bu bilgilerin tamamı BAA tarafından geçtiğimiz yıl Moskova'ya düzenle-

nen kütüphane ve arşiv gezisi sırasında Alekseeva Psikiyatri Hastanesi'ne yapılan ziyaret esnasında yetkililer tarafından hediye edilen oldukça kıymetli bir derleme kitaptan edinilmiştir (Kostyuk, 2019).

Sovyetler Birliği'nde psikiyatri alanında uygulamaya konulan bu model dünyada ilk kez uygulanan birçok yenilik içermektedir. Elbette bu çalışmaların yerleşip, düzene kavuşması zaman aldı. Bu sırada Rusya'da değişik türden psikoloji çalışmaları da eşzamanlı olarak deniyordu. Bu çalışmaların sosyalizmin yeni insanına çocukluktan başlayarak katkıda bulunması amaçlanıyordu. Bu nedenle pedagoji, psikoloji ve tıbbın bir kombinasyonu olan *pedoloji* alanı tanımlandı. Bununla birlikte yaratıcı zekânın özel olarak çalışıldığı merkezler kuruldu. Psikanaliz de bu dönem kurumsallaşan ekoller arasındaydı. Bu çalışmaların ve denemelerin bir kısmı bilimden mucize insanı yaratma beklentisinin ürünü olarak görülebilir ama bir süre sonra sosyalizmin gerçek ihtiyaçları kendini dayatmaya başlamış olmalı:

“Yeni sosyalist ekonomi kök saldıkça dahi yaratıcıların patolojisi çalışmaları gözden düştü. Şimdi birincil konular meslek seçimi, personel eğitimi, psikoloji, fizyoloji, hijyen ve emeğin bilimsel organizasyonu idi.” (Kostyuk, 2019; s. 17)

Bu yönde birçok uygulama ve test geliştirildi. Psiko-teknik merkezlerde çalışan psikoteknisyenler emek süreçlerinin verimliliğini arttırma amacıyla çalışmalar yürüttüler. Bu çalışmalarda toplanan veriler daha sonra psikohijyen ve psikoprofilaksi çalışmalarına zemin oluşturdu. Sosyalizm ile psikiyatri pratiği dünyada ilk kez hastalık tanımlı bir temelden işlevsellik tanımlı bir temele doğru ilerlemiştir. Öyle ki antipsikiyatri akımının öncülerinden Thomaz Szasz Sovyet psikiyatri pratiğini işlevsellik ölçütü nedeniyle yeterince hastalık tanısı koymamakla eleştirmiştir.

Sosyalizm yıllarındaki psikiyatri pratiği ve psikoloji yaklaşımının geleneksel bir yönü de vardır. 19. yüzyıl Alman toplum hekimliği uygulamaları ve devrim öncesi Rusya'daki psikiyatri uygulamaları toplumsal çalışmaların zemini oluşturuyordu. Devrim bu fikirlerin ve emekleme aşamasındaki uygulamaların sistematik biçimde ülkenin genelinde uygulanmasını sağladı.

Rusya'da psikoloji okulları Seçenov ve Pavlov gibi güçlü tarihsel figürlerin etkisi altında büyüdü ve gelişti (Nalçacı, 2014). Bu okullar arasında refleksoloji, reaktoloji, tarihsel kültürel okul sayılabilir. Özellikle tarihsel kültürel okulun kurucuları Vigotskiy, Luria ve Leontiev'in yürüttükleri tartışma aktivite teorisi adıyla sonraki yıllara devrolmuş ve bu üçlüden Luria'nın çalışmaları dünya sinirbilim çalışmalarına ciddi biçimde katkıda bulunmuştur (Üstün ve Nalçacı, 2017).

Vigotskiy ve Luria'nın ilk dönem çalışmaları öğrencilik yıllarında katıldıkları Sovyet Psikanaliz Topluluğu çatısı

altında kesişir. Devrin parlak psikologları ve hekimleri olarak Moskova’ da kurulan merkezi bir enstitüde çalışmaya başlayan ikiliye Leontiev de katılır ve birliklikleri Vigotskiy’nin 1934’te genç yaşta ölümüne kadar sürer. Özellikle dil çalışmaları üzerinden bir psikoloji tartışması yürüten üçlü, Luria’nın Orta Asya’ da yaptığı etnokültürel sinirbilim saha çalışmalarını da planlar.

Vigotskiy’nin “derinlikler psikolojisi” olarak da tanımlanan psikanalize getirdiği temel eleştiri insanın biyolojik doğasına yapılan aşırı vurgudur. O daha çok insanın bilinçli aktivitesini inşa eden sosyal deneyimlerinin “yüksekliği”nin psikolojisini önerir. Luria da benzer biçimde Büyük Sovyet Ansiklopedisi’ne yazdığı psikanaliz maddesinde psikanalizi davranışı belirleyen biyolojik güdülere ağırlık vermekle eleştirir. Bu ve benzeri eleştiriler Luria’nın 1927’te Sovyet psikanaliz camiasından kopmasıyla sonuçlanır (Cole ve Levitin ve Luria, 1979). Bu durum aynı zamanda psikanalizin Sovyetler Birliği’ndeki macerasının sönümlenmeye başlamasının işaretlerinden biri olarak görülebilir.

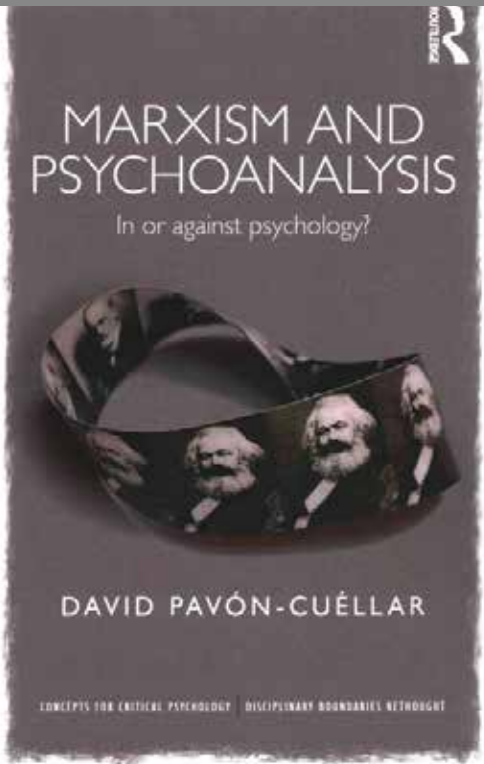
1966 yılında 18. Uluslararası Psikoloji Kongresi Moskova’da toplanır. Bu kongreye Türkiye’den de bir delegasyon katılır. Kongre delegasyonundan Prof. Dr. Nezahat Arkun’un öncülüğünde bu kongreye sunulan bildirilerden bir kısmı, kongrenin program komitesine başkanlık eden Luria’nın yazılı izniyle dilimize çevrilir ve yayımlanır. Bu bildiri kitabına yazdığı önsözde Prof. Dr. Nezahat Arkun “bu muazzam” kongrenin tüm dünyadan, rekor sayıda, 5000’den fazla katılımcı ile toplandığını ve açılış konuşmasını Leontiev’in yine “muazzam” Kremlin Kongre Sarayı’nda yaptığını yazar. Yani Sovyet psikolojisi “muazzam” bir prestijle dünyanın ilgisini çekmekte ve neredeyse bu alanda bilime öncülük etmektedir (Arkun, 1982).

Ama sonraki yıllarda Sovyet psikiyatrisi ve psikolojisi için zorlu yıllar başlar. Bir yandan sistemin işleyişindeki aksaklıklar, diğer yandan psikiyatrik kurumların politik amaçla kötüye kullanılması başlıklarında emperyalizmin uluslararası tecrit ve izolasyon politikaları ile ideolojik ve bilimsel alanda baş etmekte zorlanır. Üzerine zorla giydirilmeye çalışılan deli gömleğini ilk başlarda önemsemeyip bir kenara atar ama bir karşı tartışma da örgütleyemez. Bu tartışmalar aydınlanmadan sosyalizmin Rusya’daki çözülüşü ile deli gömleği Sovyet psikiyatrisinin üzerine miras kalır; ta ki birileri onun bağlarını çözüp sosyalizmin ilk uzun soluklu denemesinin psikiyatri ve psikoloji alanlarındaki “muazzam” katkısını yeniden tartışmaya başlayınca dek.

Sovyet psikiyatri ve psikolojisi üzerine birinci elden kaynaklara ulaşarak yürütülecek daha ayrıntılı ve titiz çalışmalar ile bu deli gömleğinin sökülüp atılacağı, insanlığın eşitlik ve özgürlük mücadelesinin bu özgün denemesinin hak ettiği saygı göreceği günler gelecektir. O günleri aydınlatmak ve bu günleri yakınlaştırmak için yapılacak daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

- Arkun, N. (Ed.) (1982). *Psikolojide Yeni Çalışmalar*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ades, R. (2016). *The Collected Works of D. W. Winnicott: Volume 12, Appendices and Bibliographies*. Erişim Tarihi: 13.6.2020. <https://www.oxfordclinicalpsych.com/view/10.1093/med:psych/9780190271442.001.0001/med-9780190271442-chapter-100?print=pdf>
- Alavidze, T. *Meet the Moscow Psychoanalytic Society*. Erişim Tarihi: 12.06.2020 https://www.ipa.world/IPA/IPA_Docs/MPSfinal.pdf
- Balogh, P. (1986). *Freud Üzerine* (M.S. Kayatekin, Çev.). Ankara: V Yayınları.
- Binbay, T. (2019). Sovyetler Birliği’nde Psikanaliz: Söylenti ve Efsanelerin Ötesinde. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 2: 236-244.
- Boren, R.V. (2010). *Cold War in Psychiatry: Human Factors, Secret Actors*. Rodopi.
- Calloway, P. (1993). *Russian/Soviet and Western Psychiatry*. USA: John Wiley & Sons.
- Cole, M., Levitin K., Luria A. (1979). *The autobiography of Alexander Luria: A dialogue with the making of mind*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Erden, C.T., Binbay, T. (2018). Sovyetler Birliği’nde Psikiyatri Kötüye mi Kullanıldı? *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 1: 5-9.
- Etkind, A. (1994). How Psychoanalysis Was Received in Russia 1906-1936. *Journal of Analytical Psychology*, 39: 191-202.
- Freud, S. (1930). *Uygurluk, Din ve Toplum içerisinde Bir Yanılsamanın Geleceği* (S. Budak, Çev.). Ankara: Öteki Yayınları.
- Freud, S. (1933). *Uygurluk, Din ve Toplum içerisinde Neden Savaş?* (S. Budak, Çev.). Ankara: Öteki Yayınları.
- Jones, E. (2004). *Freud: Hayatı ve Eserleri* (E. Kapkın, Çev.). Kabcacı Yayınevi, İstanbul.
- Kostyuk, G.P. (Ed.) (2019). *Outpatient Mental Health Services in Moscow*.
- Nalçacı, E. (2014). Aydınlanma mücadelesinde önemli bir adım: I. M. Seçenov’un “Beynin Refleksleri” kitabı. *Bilim ve Gelecek Dergisi*, 122.
- Nalçacı, E. (2020). Sunuş: Moskova Arşiv ve Kütüphane Çalışması. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3: 30-31
- Noyan, S. (1995). Ekim Devrimi, Sovyet Deneyimi ve Sağlık. *Gelenek*, 49
- Okuyan, K. (1998). *Stalin’i Anlamak*. İstanbul: Gelenek Yayınevi.
- Paker, M. (2006). *Doğumunun 150. Yılında Freud Konuşmaları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Popova, P.(2013). *The Intellectual Influences of Sigmund Freud’s Psychoanalytical Theory on Leon Trotsky*. Erişim Tarihi: 10.06.2020. https://www.academia.edu/10036177/The_Intellectual_Influences_of_Sigmund_Freud_s_Psychoanalytical_Theory_on_Leon_Trotsky
- Reich, W. (1934). *Psikanaliz ve Diyalektik Materyalizm* (Y. Ömürsuyu, Çev.) İstanbul: Logos Yayıncılık.
- Taştan, C. (2011). Türkiye’ye Erken Giren Psikanaliz Neden Geç Kurumsallaştı? *DoğuBatı Düşünce Dergisi*, 56: 269-279.
- Teber, S., Şenol, A. (2015). *Didik Didik Freud*. Açık Radyo.
- Teber, S. (2004). *Bilimsel Bir Peri Masalı: Freud’un Aile ve Tarihsel Romanı*. İstanbul: Okuyan Us Yayınevi.
- Tögel, C. *Lenin und Freud: Zur Frühgeschichte der Psychoanalyse in der Sowjetunion*. Son Erişim Tarihi: 14.06.2020. <http://www.freud-biographik.de/lenin.htm>
- Üstün, S., Nalçacı, E. (2017). Aleksander Luria: Bilişsel Sinirbilimin Temelleri Atılıyor (ed: E. Nalçacı). *Tarihselci Yöntem ve Bilim Tarihi*. İstanbul: Yazılama Kitapevi, s.187-205.
- Zweig, S. (2013). *Dünün Dünyası*, İstanbul: Can Yayınları.

KÜNYE

Marxism and Psychoanalysis: In Or Against Psychology?

David Pavon-Cuéllar

Routledge, 230 sayfa

Londra, 2017

Ekin Şen

MARKSİZM VE PSİKANALİZ: EGEMEN PSİKOLOJİ KARŞISINDA

Marksizm ve psikanaliz. Ortaya çıktıkları dönemlerden itibaren geniş ilgi uyandırmış ve yeni düşüncelere, pratiklere de zemin hazırlamış olan bu iki kuram çoğu zaman birbirinin karşısına konmuş ama zaman zaman da yakın ilişki içinde ele alınmış. Meksikalı akademisyen David Pavon-Cuéllar tarafından hazırlanan “*Marxism and Psychoanalysis: In Or Against Psychology?*” bu ilişkinin tarihinde gezinirken bu iki köklü kuramın benzerliklerine ve ayrıldıkları yerlere, deyim yerindeyse “tahribat yaratmadan” açıklık getiriyor. Tahribat yaratmadan diye altını çiziyoruz çünkü bu iki kuramın karmaşık ve çok da üretken olmayan ilişkisine dair daha önceki denemeler hep bazı sıkıntılarla malul. Kendisini “Lacancı bir Marksist” olarak tanımlayan Pavon-Cuéllar ise psikanaliz ve Marksizm’in 20. yüzyıl boyunca kesiştikleri ya da farklı yönlerde gittikleri dönemeçleri tarihsel materyalist bir yöntemle, derinlikli biçimde ele alıyor. Bunu da iki kuramın “egemen psikoloji” karşısındaki konumlarını eksene alarak yapıyor.

Tarihsel materyalizm dün, bugün ve gelecek arasında köprü kurarken, bütünlük içinde yorumlar. Pavon-Cuéllar da Marksizm ve psikanaliz ilişkisini oldukça kapsamlı bir bütünlük içinde ele alıyor. Bu bütünlüğü kurmaya bizzat Marx ve Freud’un kendisinden başlıyor. Bu iki büyük düşünürün karşılaşıp karşılaşmadıklarına dair efsanelerden başlayarak önce her ikisinin de insan zihnine, psikolojiye dair önerdikleri temel argümanları karşılaştırıyor. Ardından ise neredeyse yıl yıl ilerleyerek geçtiğimiz yüzyıl boyunca öne çıkan Lenin, Stalin gibi devrimci figürlerden Vigotski, Adler, Reich gibi farklı düşünürlerle uzanıyor. Tüm bu isimlerin, psikanalize, Marksizm’e, özellikle de psikolojiye, yani bir anlamda tarihe, topluma ve zihin bilimine yaklaşımlarını detaylı olarak inceliyor. Bu inceleme ve karşılaştırmalar sırasında diyalektik materyalizm tartışmalarından psikanaliz tarihine, insan doğasına bakıştan sosyalizmin var olduğu bir dünyada hâkim psikoloji tartışmalarına kadar pek çok başlığı özgün bir içerikle gözden geçiriyor.

Marksizm ve psikanaliz geçtiğimiz yüzyıldan bugüne pek çok kez yan yana getirilmeye çalışılmış. Ama genelde sonuç eklektik bir biçimin ötesine geçememiş. Ve bu eklektik biçimde ortaya çıkan sonuç da çoğu zaman hem Marksizm’in hem de psikanalizin içlerinde taşıdıkları diyalektik özü kaybetmelerine neden olmuş. İşte Pavon-Cuéllar kitap boyunca iki kuramı bir araya getirme çabalarının artlarına ve eksilerine de titizlikle yer veriyor. Bu nedenle kitap 20. yüzyıl boyunca ve günümüze kadar süren Marksizm ile psikanalizi kaynaştırma arayışlarına dair de kapsamlı bir envanter sunuyor.

Pavon-Cuéllar kitapta haklı olarak, bir bilim olan psikolojinin sınırlarına işaret ediyor ve psikolojiye hâkim paradigmanın var olan düzenin sınırları içinden belirlenmesi sebebiyle pek çok kısıtlılığın bulunduğunu belirtiyor. Marksizm ve psikanalizin ise bu kısıtlılıkları aşan ve çoğu kez de psikolojinin kendi sınırlarını yıkan bir tarafı olduğunun altını çiziyor. Uzun olmayan tari-

hi boyunca psikoloji biliminin sınırları doğrudan ya da dolaylı olarak egemen sınıfın düşünceleri doğrultusunda belirleniyor ve bu sınırlar pozitivizmin ve bilinemezliğin çekiştirilmesi ile çizilmiş durumda. Hâlbuki hem Marksizm hem de psikanaliz hep çelişkileri (antagonizma), işleyişi ve farklı dinamikleri, bunların arasındaki etkileşimi odağa almıştır. Her iki teori için de “çelişkilerin aşılması” bir son değil, daha gelişkin yeni çelişkilerin ortaya çıkması anlamına gelmiştir. Pavon-Cuéllar her iki kurama olan hâkimiyeti sayesinde bu özelliğin altını çiziyor ve kitabı Marksizm ve psikanaliz üzerine yazılmış benzer kapsamda kitaplardan ayrılıyor.

Kitap, sekiz bölümden oluşuyor. “*Marksçı Psikolojiler*” başlıklı ilk bölümünde Marksizm’in şekillendiği tarihsel dönem ve tartışmalar ele alınmış. Marx’ın diyalektiği, Marksizm’deki Hegel izleri tarif edilmiş ve de Marx’ın bireyi yerleştirdiği zeminin neden durağan değil de dinamik ve değişken olduğu incelikli bir biçimde anlatılmış. Psikolojiye Marksist bir perspektiften bakarak sınıfsal eşitsizlikler, yabancılaşma ve fetişizm, insanın sosyal varlık olması dolayısıyla psikolojisinin bulunduğu çevreden etkilenmesi gibi başlıkların üzerinde durulmuş. Ekonomik gelir düzeyinin, emekçi ya da burjuva olmanın insan psikolojisinin arka plandaki etkisine ve çıktılarına dair ipuçları verilmiş. Kişinin ait olduğu sınıfın psikolojik mekanizmaları da şekillendirdiğine işaret edilmiş.

“*Marx ve Freud*” isimli ikinci bölümde ise Marx’tan Freud’a giden dönemin özellikleri tarif edilmiş ve bu sayede Freud’u yetiştiren nesnel koşullar ele alınmış. Freud’un yönteminin ve arayışının gelişim evreleri de anlatılmış: Freud’un odaklandığı bilinçdışı malzeme, bu doğrultuda histeri üzerine yaptığı çalışmaları ve histeri hastalarıyla çalışmayı önemseme nedenlerinden bahsedilmiş. Bu bölümde iki kuram arasındaki benzer yönlerin nüvelerine de ışık tutulmuş. Çok temel benzerlik noktalarından birine örnek verecek olursak “görünür olanın ötesindeki ilişkisellik” demek yanlış olmayacaktır. Marksizm ile idealizmin arasındaki sınırı çok net belirleyen de, psikanalizi psikoloji bilimindeki tartışmaların ötesine taşıyan da doğrudan bir neden sonuç ilişkisi kurulmasından ziyade her ikisinin de ortaya çıkaran, tetikleyen koşullara odaklanması; her ikisini de çelişkilerin aşılması ya da gerilemesi ile giden ileri geri, bir sarkaç misali işleyen dinamik bir yapıya sahip olmasıdır. Yani tekrar edecek olursak her iki kuram da ezeli ve ebedi sonuçlardan ziyade doğanın ve insanın değişimine, dönüşümüne odaklanmıştır.

Kitabın “*Psikanalizden Psikolojileştirmeye*” isimli üçüncü bölümünde psikanaliz kuramının ardıllarının alana katkıları, ilişkileri ve farklılıkları işlenmiş. Adler’den Melanie Klein’a kadar Freud ile ilişkilendirilmiş pek çok ismin psikanalize, tarihe ve topluma yaklaşımına dair düşünceleri tek tek ve kısaca açıklanmış. Çok geniş coğrafyalarda yankı bulan psikanalizin tartışma ve farklılaşma zemini yine kişilerin hem öznel hem de nesnel koşulları

ile çok yakından ilişkili olduğu gösterilmiştir. Bağlantılı olarak “*Psikoloji ve Marksizm’deki Eleştirileri*” isimli bir sonraki bölüm ise benzeri bir ilişkiyi Marksizm’in ardılları ile kurmuş. Bu bölümde pek çok devrimci ismin psikolojiye yaklaşımı ele alınmış: Engels ve Lenin başta olmak üzere Plehanov, Rosa Luxemburg, Stalin, Troçki, Bernstein, Paul Lafargue, Kautsky, Lukács, Gramsci gibi 20. yüzyılda adını çokça duyurmuş devrimci isimler. Özellikle Lenin’in *Materyalizm ve Ampriyokritisizm* kitabında ele aldığı düşüncenin gelişiminin sadece maddeden etkilenmesiyle değil karşılıklı etkileşim sonucu değişim ve dönüşümün etkileyen ve etkilenen sürekliliğine işaret ettiği bizim de önemseydiğimiz noktalardan biri ve Pavon-Cuéllar da buraya işaret etmiş.

Kitabın “*Marksist Psikolojiler*” başlıklı beşinci bölümünde Büyük Ekim Devrimi’nin insanlığa kazandırdığı özgüvenin önemsendiğini anlıyoruz. Sovyetler Birliği’nin kuruluş ve gelişim sürecinde yürütülen çalışmaların hâkim paradigmaya olan etkisine ve aynı zamanda psikoloji ve psikanalizle yaklaşma ve uzaklaşma noktalarına değinilmiş. Bu bölüm özellikle Vigotski, Rubinstein, Smirnov, Pavlov ve Behterev gibi Sovyetler Birliği’ndeki psikoloji çalışmaları yürüten bilim insanlarının alanın gelişimine katkıları açısından önem taşımaktadır. Özellikle Pavlov’un yürüttüğü koşullanma çalışmaları psikoloji biliminin insan davranışlarına bakış açısında önemli değişikliklere yol açtığı altı çiziliyor. Bu bölümün beraberinde aynı dönemde dünya üzerinde de bir gezintiye çıkmış Fransa’dan Almanya’ya, Macaristan’a ve diğer coğrafyalardaki bilim insanlarının kişilik kuramlarına ve Lucien Séve’den, Politzer’e pek çok bilim insanının Marksist psikolojiyi, antropoloji, eleştirel psikoloji gibi farklı alanlarla kesiktirerek ne tür katkılarda buldukları incelenmiş.

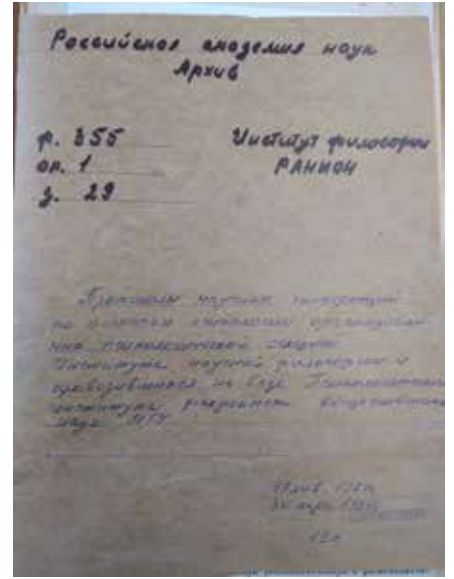
Yine aynı şekilde ardından gelen “*Marksizm, Psikanaliz ve Psikoloji Eleştirisi*” başlıklı bölümde de psikanaliz ile diğer bilim alanlarının ilişkisine yer verilmiş. Yazar burada ilginç kesişimlere de yer vermiş: Örneğin Adler ve Troçki’nin bilimsel düzlemdeki arkadaşlık ilişkilerine. Bu bölümde göze çarpan bir diğer önemli nokta da İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki dönemde psikanalizin devrim kaçınlarının uğrağı ve hatta karşı devrimci düşüncelerin oyuncağı haline gelmesi. Horkheimer, Fromm, Adorno ve Frankfurt Okulu bu kaçışa verilebilecek örneklerden birkaçı olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde pek çok kişi, kesim hem Marksist hem de Freudyan bir çizgiyi yakından takip etmeye çalışsa da devrimci yanlarını yitirmiş olduklarından her iki kuramın da özünde farklılaşmaya yol açmışlardır.

Kitabın son iki bölümde ise insanın sosyal yapısının ne şekilde etkilendiği ve hastalıkların da düzenle ilişkisinden bahsedilirken bu doğrultuda pek çok kuramcıdan, Foucault ve Fransız Komünist Partisi’nin pek çok bilinen isminden bahsedilmiş. Althusser’in yapısalcılığından Lacan’a ve Arjantin’den Meksika’ya dünyanın farklı coğrafyalarındaki düşünürlerin İkinci Dünya Savaşı sonrası

dönemde Marksizm ve psikanalizle nasıl ilişkilendiği ve etkilendiği günümüz dünyasından manzaralarla örneklenmiş. Bu etkileşimlerde her zaman öne çıkan tema dönemin nesnel koşulları ile kişilerin bu koşullar karşısındaki öznel tavırlarının bir bütün olduğu belirtilmiş. Örneğin neoliberal politikaların yükselişe geçtiği dönemde psikoloji de payını almış, terapi kuramlarında hızlı sonuç veren yaklaşımların önem kazanmaya başladığı görülmüş.

Öte yandan, Marksizm ve psikanaliz konusunda yazılan güncel kitap ve makalelerde sık sık göze çarpan eklektik bir kavrayıştan yazarın da muzdarip olduğunu belirtmek gerekiyor. Kitap bir yandan ayrıntılı ve yerinde değerlendirmeleri ile heyecan uyandırırken Marksizm'e dair yine de kaçamadığı parçalı kavrayışı nedeniyle konunun tökezletici çukurlarına düşmekten kurtulamıyor. Örneğin bir yandan Sovyet zihin bilimini "nesnel" biçimde verirken bir yandan da Sovyet deneyimini sadece "bürokratik" olarak değerlendirip geçebiliyor. Marksizm, psikanaliz konusunda yetkinlikle kullanılan yaklaşım iş reel sosyalizme ya da günümüzün idealist akımlarına gelince yetkinliğini yitiriveriyor. Bu anlamda yazar ne yazık ki "egemen psikoloji" üzerine eleştirel bir kitap yazarken egemen olandan kopamıyor.

Yine de bu dikkat çeken ve ayrıntılı kitap ne yazık ki henüz dilimize çevrilmedi. Ancak Marksizm ve psikanaliz ilişkisi üzerine kafa yoranların en azından bir kez göz atması gerektiğini ve kitabın dilimize çevrilmesini umduğumuzu da belirtelim.

“LURİYA VE VİGOTSKİY, Marksist bir tarih anlayışını, buna göre şekillenen kültürü kolektif toplumsal deneyim yerine koyarlar. Toplum tarihine benzer şekilde sıçrayıcı gelişmelerin çocuğun gelişimini takip etmesi ve davranışının oluşumunda yeri olmalıdır. Bu etkilerin ayrıca beyin sinir ağlarında somut karşılığı bulunmalıdır. Ayrıca onlar da zihinsel işlevlerin nesnel olarak ölçülebileceğine inanırlar. Bu kuram pratikte ise çocuk gelişimi ve zihinsel sorunların rehabilitasyonu gibi alanlara uygulanabilir olmalıdır. Tutanak bu olağanüstü başlangıcın içinde bulunduğu siyasi, bilimsel, ideolojik atmosferi kafamızda canlandırmamız için büyük bir olanak sağlıyor: Bir yandan farklı okullardan gelen bilim insanları arasında çelişkiler sürmektedir, öte yandan insan psikolojisinde hareketin analizine dayanan yöntemler geliştirilmekte ve toplumun psikoloji biliminden yararlanması için yol arayışı dik-kati çekmektedir.”

DOSYA: MOSKOVA KÜTÜPHANE VE ARŞİV GEZİSİ

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE 1924'TE DÜZENLENEN “PSİKOLOJİ SORUNLARI KONFERANSI” TUTANAKLARINDA ALEKSANDR LURİYA

Erhan Nalçacı

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizyoloji Anabilim Dalı, Ankara
E-posta: nalcaci@medicine.ankara.edu.tr

Yasin Çalış

Çevirmen, Rus Dili ve Edebiyatı Uzmanı

ÖZET

Rusya Bilimler Akademisi'nin Moskova arşivinden elde edilen 1924 yılına ait Moskova Devlet Üniversitesi Psikoloji Enstitüsü'nün Psikoloji Sorunları Konferansı'nın tutanaklarının Rusça'dan çevirisi sunulmuştur. Tutanaklar Bilişsel Sinirbilimin kurulmasında dünya çapında bir öncü bilim insanı olan Aleksandr Romanoviç Luriya'nın Ekim Devriminin ilk yıllarında içinde bulunduğu bilimsel çevreyi ve arayışları çok iyi yansıtmaktadır. 1924'te Lev Vygotskiy ile Enstitü'de bir araya gelen Luriya psikanaliz ve Marksizm'den kalkarak deneysel psikolojik yöntemlerle refleksolojiyi aşmaya ve bütünlüklü bir sinirbilimin yolunu açmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Luriya, Vygotskiy, 1924 Moskova Psikoloji Konferansı tutanakları, Kornilov*

ALEXANDRE LURIA IN THE MINUTES OF “THE CONGRESS ON PROBLEMS OF PSYCHOLOGY” WHICH WAS HELD IN SOVIET UNIOIN IN 1924

ABSTRACT

In this article, translation of the minutes of the Conference of Psychology Problems which was organized by the Moscow State University, Institute of Psychology in 1924, is presented with a focus on Alexandre Luria. The minutes of the conference were obtained from the archive of the Russian Academy of Sciences in Moscow. The minutes reflect the scientific environment after the October Revolution, and searches of Luria, who will be a leading scientist worldwide in the establishment of Cognitive Neuroscience. Having met with Lev Vygotsky at the Institute in 1924, Luria tried to overcome reflexology and to open the way for a holistic neuroscience by a route which depends on psychoanalysis and Marxism.

Keywords: *Luria, Vygotsky, Kornilov, Minutes of the 1924 Moscow Psychology Conference*

Bu makalede Bilim ve Aydınlanma Akademisi'nden (BAA) bir heyetin 2019 yazında gerçekleştirdiği *Moskova Arşiv ve Kütüphane Gezisi* esnasında elde edilen önemli bir tarihsel belgeyi Rusça aslından tercüme ederek araştırmacıların ilgisine sunuyoruz.

Bilişsel sinirbilimin öncülerinden olan Aleksandr Luriya (1902-1977)¹ ile ilgili belgelere ulaşma çabamız geziden önce başladı. Rusya Bilimler Akademisi Arşivi elektronik olarak tarandı ve Luriya ile ilgili dosyalar saptandı. Moskova'da Rusya Bilimler Akademisi'ne yapılan ziyarette dosyalar üstünde çalışıldı ve söz konusu belge seçildi. Belge 1924 yılında 17 Ocak'ta başlayıp 30 Mart'ta tamamlanan ve Moskova'da gerçekleştirilen *Psikoloji Sorunları Konferansı Tutanakları*'ydi.

Akademi Arşivi ile yapılan protokol sonucunda daktilo ile tutulmuş, yer yer üzerinde kalemle düzeltmeler yapılmış on üç yaprak orijinal tutanağın sayfa sayfa fotoğrafını çekmemize izin verildi.

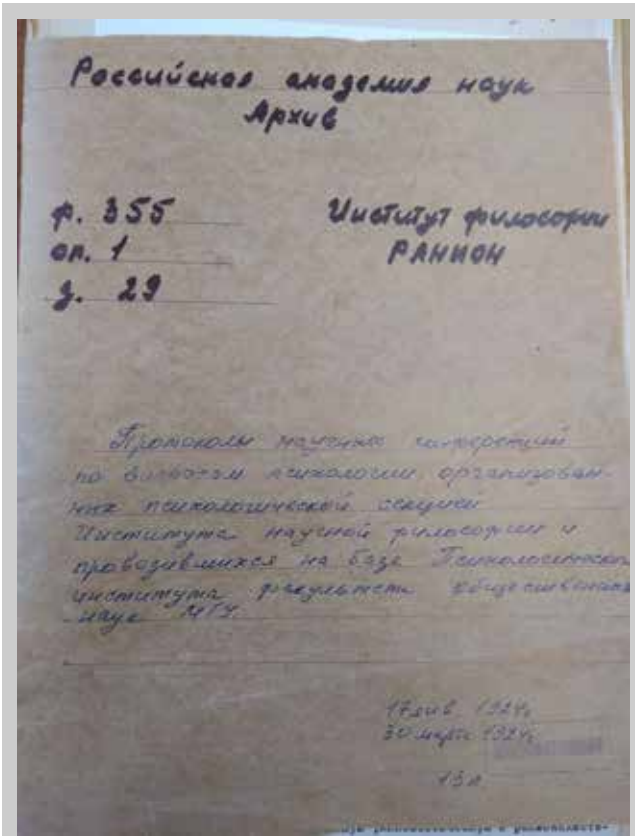
Türkiye'de Luriya üzerine yayınlanmış çok az metin bulunuyor ve kendi alanında çığır açmış bu önemli bilim

insanı az tanınıyor. Bu az tanınma halinin Sovyetler Birliği'ne karşı yürütülen ideolojik savaşın bilinçli bir ürünü olduğunu çok iyi biliyoruz.

Bilim tarihi çalışmalarının da Türkiye'de yetersiz olduğunu ve özellikle Sovyet bilim tarihi konusunda ortada kayda değer bir şey olmadığını söylemek zorundayız. Nadir çalışmalar ise, örneğin Üstün ve Nalçacı (2017) tarafından yazılan Luriya biyografisi daha çok bir derleme özelliği gösteriyor. Arşiv belgelerine dayanan bir Sovyet bilim tarihçiliğinin henüz geliştiğini söyleyemeyiz. Bu nedenle bu belgenin arşivden çıkarılması ve tercüme edilerek araştırmacıların ilgisine sunulması çok mütevazı bir adım olmakla birlikte önemli bir başlangıç olarak alınabilir.

Belge ise gerçekten bir döneme ışık tutmaktadır. Ekim Devrimi sonrasında işçi sınıfı iktidarını Sovyet coğrafyasında pekiştirmiş, ancak bir dünya devrimine doğru umulan genişlemenin gerçekleşmeyeceği belli olmuştur. Sovyetler Birliği emperyalist bir dünyada kendi olanaklarıyla ayakta kalmaya ve sosyalizmi kurmaya çalışmaktadır. Söz konusu konferansın başlangıcından birkaç gün sonra Lenin 21 Ocak'ta yaşama veda etmiştir.

¹ Rusça özel isimlerin Türkçe'ye aktarılmasındaki kural gereği ismin Aleksandr Romanoviç Luriya olarak yazılması önerilmektedir.

Görsel 1. Rusya Bilimler Akademisi Arşivi.

Moskova Devlet Üniversitesi Toplumsal Bilimler Fakültesi Psikoloji Enstitüsü'nde gerçekleştirilen ve Bilimsel Felsefe Enstitüsü Psikoloji Bölümünce organize edilen Psikoloji Sorunları Bilim Konferansının tutanakları – Arşiv Dosyası Kapağı

17 Ocak 1924 / 30 Mart 1924

Konferansın yapıldığı dönemin karakterini belirleyen olaylardan biri Rusya'da burjuva iktidarının ve devriminin kısa ömrüdür. 1917 Şubat'ında iktidara gelen burjuvazi aynı yılın Ekim'inde iktidardan düşmüştür. Ancak burjuva devriminin ideolojik kanalları işçi sınıfı iktidarında akmaya devam etmektedir. Ayrıca ekonomiyi tahrip eden iç savaş sonrası Yeni Ekonomik Politika (NEP) dönemi zorunlu olarak kabul edilmiş ve burjuvazinin iktisadi yaşama bir süre için katılmasına izin verilmiştir.

Bilim alanında bir yandan son derece ulusal ve Rusya'daki aydınlanma sürecinin parçası olarak materyalist karakterdeki Pavlov'un nörofizyoloji okulu bulunmaktadır. Diğer yandan batıdaki okullardan etkilenmiş, bu gelenekleri sürdüren bilim insanları yurtdışındaki önemli bilimsel gelişmeleri sürece taşımaktadır. Burjuvazinin egemen olduğu ülkelerde önemli bilimsel gelişmeler olur; ancak bunlar genellikle metafizik bir kılıfın içinde sunulur. Bilimsel gerçekle ideolojik kılıfı birbirinden, nesnel ilerlemeyi metafizik olandan ayırt etmek her zaman kolay bir iş değildir. Yeni-Kantçılık, dualist zihin teorileri, bilinemezlik ve anti-tarihselci yaklaşımlar ile bilimsel gelişmeler iç içe geçmiştir. İşçi sınıfı bu ortamda hem iktidarını pekiştirmeyi hem de materyalist diyalektikle uyumlu bir bilimsel gelişmeyi aramakta, metafizik olandan bilimsel olanı ayırt etmeye çalışmaktadır. Ayrıca işçi sınıfının iktidarında bilimin

emekçi sınıfların yaşamına olumlu somut etkileri de olmalıdır.

Bu anlamda Moskova Psikoloji Enstitüsü'nde 1923'te önemli bir değişiklik gerçekleşir. Enstitü'nün kuruluşundan itibaren yöneticiliğini yürüten *Georgi Çelpanov* (1862-1936), Alman psikoloji okullarından Wundt geleneğini sürdüren, iç görünün psikolojinin temelini oluşturduğunu düşünen ve deneye dayalı çalışmalar yapan bir bilim insanıdır. 1923'te Leningrad'ta toplanan Psikonöroloji Kongresi'nde Çelpanov ağır bir eleştiriye maruz kalır. Çünkü, öğretisi çocuklara, akıl sağlığı sorunları yaşayanlara ve emek süreçlerine uygulanamıyordu. Tarihselci ve materyalist olmadığı eleştirisi de bu çıkışı bütünlemektedir. Böylece Çelpanov Moskova Psikoloji Enstitüsü'ndeki görevinden alınır ve yerine *Konstantin Nikolaeviç Kornilov* (1869-1957) getirilir (Cole, 1979a). Sonrasında psikoloji ile Marksizm arasındaki ilişki yeniden ele alınır ve tutanağın konusu olan konferans bu ilişkinin yeniden ele alınmasını amaçlar.

Bu dönüşümün Luriya için de bir dönüm noktası olduğu anlaşılıyor. Luriya insan hareketlerine bilişsel durumun etkisini araştırdığı çalışması ile Kornilov döneminde Enstitü'ye kabul edilir (Cole, 1979b). Aynı dönemde Vigotskiy de Enstitü'de çalışmaya başlar ve Luriya'nın daha sonra "*Yaşamım ikiye ayrılıyor, Vigotskiy ile tanıştıktan önce ve sonra*" diye anlatacağı karşılaşma 1924 içinde gerçekleşir (Üstün ve Nalçacı, 2017).

Tutanak notlarında fark edileceği gibi, Luriya bu dönemde psikolojide ve insan zihninde bütünlüğü Freud teorisinde, yani psikanalizde aramaktadır. Örneğin, tutanak notlarından anlaşılıyor ki Luriya'nın Freud'un *Günlük Yaşamın Psikopatolojisi* kitabı hakkında yazdığı incelemenin Rusya Komünist Partisi'nin Moskova komitesine iletilmesi kararlaştırılıyor. Yine Luriya'nın Konferans'a sunduğu araştırma önerisinde bireylerde deneysel olarak bilinçaltı komplekslerin harekete, solunum ve nabız sayısına ve elektriksel olaylara nasıl etki ettiğini ölçümler yoluyla ortaya koymayı amaçlamaktadır.

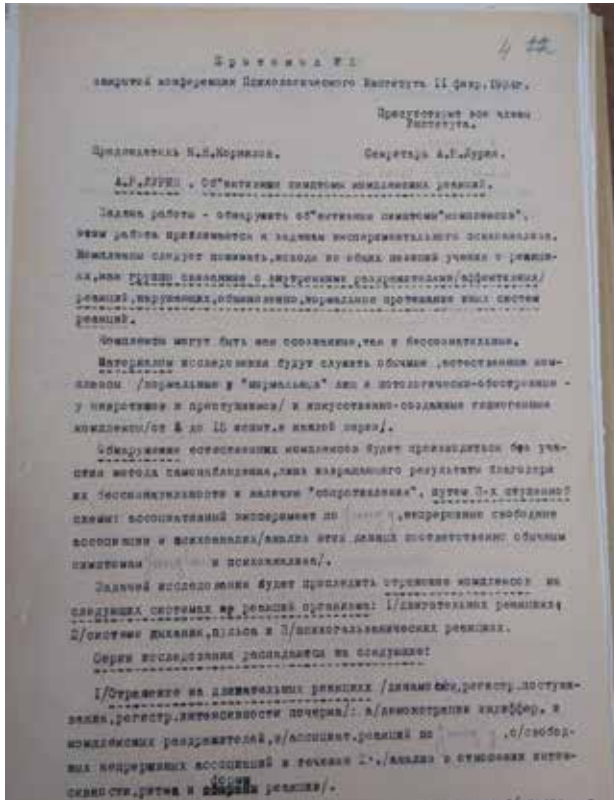
Pavlov'un refleksler üzerinden beyin işlevlerini açıklaması deneysel ve materyalist olmasına rağmen Luriya'ya yetersiz ve mekanik bir bakış açısı olarak gözükmektedir (Luria, 1928). Freud'un yaşam boyunca toplumsal olayların beyni etkilemesi ve sonra, kişi bu etkinin farkında olmasa bile davranışlarını etkilemeyi sürdürmesine dayanan kuramı cazip gelmektedir. Ayrıca Freud'a göre toplumun zihin üzerindeki etkileri sadece bireysel değildir, kolektif olarak geçmiş yaşantılar bireylerin zihinlerinde etkiler bırakır.

Ancak Freud'un kuramının ne beyinde sinir ağları içinde bir karşılığı vardır ne de kullandığı toplum tarihi şeması gerçeği yansıtmaktadır. Ayrıca kuram nesnel ölçümlere de çoğu kez uygun değildir.

Luriya ve Vigotskiy, Marksist bir tarih anlayışını, buna göre şekillenen kültürü kolektif toplumsal deneyim yerine koyarlar. Toplum tarihine benzer şekilde sıçrayıcı gelişmelerin çocuğun gelişimini takip etmesi ve davranışının oluşumunda yeri olmalıdır. Bu etkilerin ayrıca beyin sinir ağlarında somut karşılığı bulunmalıdır. Ayrıca zihinsel işlevlerin ölçülebilmesi Pavlov okulunun en önemli iddiasıdır ve onlar da zihinsel işlevlerin nesnel olarak ölçülebileceğine inanırlar. Bu kuram pratikte ise çocuk gelişimi ve zihinsel sorunların rehabilitasyonu gibi alanlara uygulanabilir olmalıdır. Bu temellere dayanarak inşa etmeye başladıkları kuram -ne yazık ki Vigotskiy (1896-1934) çok genç yaşta tüberküloz nedeniyle kaybedilince- Luriya tarafından modern bilişsel sinirbilimin kurulmasında kullanılacaktır. Bu şekilde hem Pavlov'un refleksolojisi hem Freud'un psikanalizi devrimci bir şekilde aşılacaktır.

Tutanak bu olağanüstü başlangıcın içinde bulunduğu siyasi, bilimsel, ideolojik atmosferi kafamızda canlandırmanın için büyük bir olanak sağlıyor: Bir yandan farklı okullardan gelen bilim insanları arasında çelişkiler sürmektedir, öte yandan insan psikolojisinde hareketin analizine dayanan yöntemler geliştirilmekte ve toplumun psikoloji biliminden yararlanması için yol arayışı dikkati çekmektedir.

Metinde rol alan bilim insanları, onların yaşam öyküleri, Sovyet bilim tarihinde bu toplantının yeri üzerine daha çok şey yazılabilir, araştırılabilir. Bilim tarihi ile ilgilenen araştırmacılar için teşvik edici olmasını diliyoruz.

Görsel 2. Aleksandr Luriya'nın Konferans'ta 11 Şubat 1924 günü gerçekleştirdiği sunumun tutanağı

KAYNAKLAR

- Cole, M. (1979a). Marksist Yazar A.R. Luria: "Zihin Üretimi" ne giriş. (Çev:M. Erol), Introduction to "Making of Mind", www.sosyaltbilimler.org/zihin-uretimi/ (son erişim tarihi: 25.07.2020).
- Cole, M. (1979b). A brief overview of Luria's life and work. <https://www.marxists.org/archive/luria/works/1979/mind/intro.htm> (Son erişim tarihi: 20.07.20)
- Luria, A. R. (1928). Psychology in Russia. *Journal of Genetic Psychology*, 35, 347-355.
- Üstün, S. ve Nalçacı, E. (2017). Aleksander Luria: Bilişsel sinirbilimin temelleri atılıyor. (Ed. E. Nalçacı) Tarihselci Yöntem ve Bilim Tarihi. İstanbul: Yazılama., ss. 187-205.

EK

RUSYA BİLİMLER AKADEMİSİ ARŞİVİ

Moskova Devlet Üniversitesi Toplumsal Bilimler Fakültesi Psikoloji Enstitüsü'nde gerçekleştirilen ve Bilimsel Felsefe Enstitüsü Psikoloji Bölümü tarafından düzenlenen *Psikoloji Sorunları Bilim Konferansı* tutanakları.

17 Ocak 1924 / 30 Mart 1924

3. Bilim Konferansı

Psikoloji Enstitüsü, 17 Ocak 1924 Pazar

Katılımcı sayısı 296

M. A. Raysner – Toplumsal uyarıcı olarak ideoloji

Sosyal psikolojideki öznel yöntem oldukça kötü sonuçlar vermiştir: Sosyal psikoloji, birbirini dışlayan bir dizi teoriye - eski tarz ideolojilere - dönüşmüştür.

Bu sübjektif psikolojinin yerini, Marx ve Engels tarafından ortaya konulan, kitle fenomenlerinin, ideolojilerinin, ekonomik ve örgütlü yaşamın, dinin vb. karmaşık psikolojisini içeren toplumsal süreçlerin Marksist anlayışı aldı.

Psikolojide, ayrı ayrı, her biri kendine has farklı yönelimler, toplumsal insanın zihinsel süreçlerinin araştırılması amacıyla öne çıktı. Refleksoloji, davranışçılık, psikanaliz vd.

Kitlesele psikolojinin fenomenlerini incelemeye başlar-ken, nesnel psikoloji, kaçınılmaz olarak koşulsuz düzenin bir dizi uyarıcısını ve bunların üzerinde örgütlenen bir dizi koşullu uyararı hesaba katmak zorundadır.

Toplumsal çevrede ikili anlam kazanan, sosyal yaşamda sembolik sinyallerin karakterini alan tam da bu koşullu uyararlardır.

İnsan toplumunun gelişim sürecinde, yeni teknik cihaz-

larla, yapay doğayla, geleneklerle vb. karmaşık bir hale gelerek, insan içgüdülerinin kademeli bir dönüşüm geçirdiğini görüyoruz.

Tam da bu sosyal alanın etkilerinin karmaşıklığı nedeniyle, ürünlerini çıplak bir refleksoloji şemasına yerleştirmek zordur; bu yüzden Pavlov'un "serbest refleksleri"nin ya da "amaç refleksleri"nin gerekçeleri başarısız oldu; çıplak şemalar olarak kaldı.

Bununla birlikte, sosyal sembollerde sosyal tepkilerin en değerli maddesine sahibiz. Bu nedenle, uyarıcı semboller, başka bir deyişle koşullu refleksler, "gerçek yaşam fenomenlerinin insan beynindeki yansımaları" (Marx) olan düşünceler olarak düşünülebilir.

İnsan toplumundaki semboller, cinselliğe, kinestetik ve rasyonelliğe işaret eden bir dizi biçim almıştır.

Katkılar:

Yoldaş İlyinskiy: Sınıfsal semboller fikri son dönemlerde bir grup Batı Avrupalı bilim insanı, Marksistleri ve burjuvazisi tarafından geliştirildi.

Yoldaş Kornilov: Refleks ve içgüdü arasında farklar olup olmadığı anlaşılır değil, aralarında fark olmadığını kabul edersek, o zaman Pavlov'un metodolojisi hem düşük kapasiteli hem yüksek kapasiteli hayvanlara tamamen uygulanabilir.

Tutanak No 2

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ AÇIK KONFERANSI 3 ŞUBAT 1924

Başkan: K. N. Kornilov | Sekreter: A. R. Luriya

1. Prof. K. N. Kornilov tarafından açık konferansın açılış konuşması

2. Prof. P. P. Blonskiy – Öz gözlem psikolojisi ve davranış psikolojisi / Tezler

Eğer psikoloji son dönemlerde güçlü bir ilerleme kaydedemediyse bunun nedeni öz gözlem yöntemidir.

Antik dönemde ortaya çıkan öz gözlem, derin mistik köklere sahipti. / dünyaya dair bilgilerin insanın içinde olduğu bağlamında.

Günümüzdeki haliyle öz gözlem psikolojisi, bilinçsizlik gibi anları dikkate almaz; bu yüzden günümüz iç gözlem psikolojisinde zihin psikolojisi böyle bir yer kaplar ve irade ve duygu anları neredeyse tamamen kaybedilir.

Buna karşılık, günümüz davranış psikolojisi, öz gözlemin zorluklarını dikkate alarak, denegin ifadelerini gözlem materyali olarak kullanır; yerleri vb. de aynı önem

de. Tarihsel olarak davranış psikolojisi Amerikan zoopsikologların çalışmalarıyla bağlantılıdır. Pratik önemi, insan davranışında izleyen değişikliklerin olasılığıdır.

Bir davranış bilimi olarak psikoloji, organik olarak doğa bilimiyle bağlantılıdır ve bu sonuncusu gibi kesin olarak monizm görüşünü takip eder.

Davranış psikolojisi, bilimin konusunu oluşturabilecek eski psikolojinin tümüyle ilgilenir; içsel benliğin özü (ben) sorunu ise tamamen spiritüalist metafiziğin payına kalır.

Son zamanlarda davranış psikolojisi temel konularını yeterince kanıtlamayı başarmıştır, bu öncelikle biyologlar sayesinde, şimdi ise tamamlanma aşamasındadır, çünkü Loeb, Darwin ve Marx tarafından temelleri çoktan atıldı.

Katkılar:

Yu. V. Frankfurt: İnsan ve hayvan davranışları arasında bir çizgi çekmek gerekir; insan davranışı sosyal koşullarla örülmüştür. Bu yüzden insan davranışı bilimi sosyal düzen bilimi olarak konumlandırılmalıdır.

B. Makaryants: 1. Würzburg Okulu'nda öz gözlemin mistisizmle bir ilişkisi yoktur. 2. Genel olarak öz gözleme biraz yer verilmelidir.

Benenson: Nesnel yöntem, ruhsal durumun iç fenomenlerini kavrayamaz; bunun için aynı zamanda sübjektif yöntem - algılarımızda ortaya çıkanların gözlemlenmesi de gereklidir.

Luriya: Davranış psikolojisinin odaklanması gereken ana mesele, merkezi sürecin nesnel incelemesidir. Burada bizim yardımımıza, öz gözlem yöntemi olmadan bu materyali dikkate almamızı sağlayan psikanalizin yöntemleri koşuyor.

Neçkina: Benenson yoldaşın atıfta bulunduğu psikanaliz hiç de öznel bir yöntem değildir; her zaman biyolojik-nesnel bir temeli vardır.

Blonskiy cevaplar...

Tutanak No 2

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ KAPALI KONFERANSI 3 ŞUBAT 1924

Başkan: K. N. Kornilov | Sekreter: A. R. Luriya

1. B. M. Novikov: Yeni psikoloji cihazlarının tanıtımı.

Tanıtılanlar: mnemometre, ergograf

Konferans cihazların daha fazla test edilmesini ve geliş-

tirilmesini gerekli görmektedir. Mnemometrenin sesini yok etmek gerekirken, ergografa da tutamaç eklenmelidir. Cihazlar genel olarak uygundur.

2. K. N. Kornilov: Çalışma ve reaksiyon süreçlerinde enerji sarfiyatı

Çalışmanın ana sorunu, uzun vadeli bir çalışma sürecindeki enerji sarfiyatında kısa vadeli bir reaksiyonun enerji sarfiyatının nasıl bir ilişkide olduğu ve vücuttaki bu iki çeşit enerji meydana çıkışının arasında herhangi bir etkileşim olup olmadığı sorusudur.

Daha önce yapılan gözlemler, ilk bakışta pozitif bir korelasyon kurmanın imkânsız olduğunu göstermektedir: motor çalışma transferine büyük bir yeteneği olan kol gücü işçisi hızlı akan bir reaksiyon sürecinde son derece az enerji sarfetmiştir.

Bu tür deneylerin sonuçlarının doğrulanması gerekir.

Araştırma, bir dinamoskop ve ergograf üzerinde değişken bir çalışma deneyi ile yapılacaktır.

Katkılar:

İ. N. Şpilreyn: Psikoteknik açıdan incelenmekte olan sorun önemlidir. Her şeyden önce dinamometrik reaksiyonun, diğer tüm insan reaksiyonlarıyla olan korelasyonu hakkındaki soru gündeme gelir.

V. A. Artemov: Enerji sarfiyatı türü olarak ortaya çıkan sorun önemlidir. Ancak iki çalışma tipi arasında temel bir farklılık vardır. Cihazların tekdüzeliği arzu edilir.

N. F. Dobrynin: Daha kesin bir yöntemin belirtilmesi gerekli.

A. İ. Zalmanzon: Bu deneyler psikiyatri için çok yararlı olabilir, çünkü yapı türlerinin incelenmesine yol açarlar.

Yoldaş Bernşteyn: Çalışmalarda sosyal anın dikkate alındığı yer neresi?

Yoldaş Fridman: Psikiyatri için de temel öneme sahip deneylerde, deneysel olarak dikkate alınamayan psikolojik ana dikkat etmek özellikle önemlidir.

Yoldaş Lyubimov: Uygun enstrüman ve konu seçimi hakkında bir soru ortaya çıkıyor.

Dr. Fadeyev: Karmaşık olaylara uygulamada objektif yöntemlerin daha da geliştirilmesi gereklidir.

3. İ. N. Şpilreyn: Kızıl Ordu denetlemesi hakkında

İlk olarak köyden gelen Kızıl Ordu askerinin dilinin incelenmesi görevi ön plana çıkıyor. Kızıl Ordu erlerinin belirli sözcükleri ne kadar anladıklarını kontrol etmek

gerekıyor. Kelimelerin birkaç olası açıklamasını içeren ve içerisinden doğru olanların seçilmesinin istendiği anket yöntemi önerilir.

Kızıl Ordu'nun yaşayan dilini incelemenin yöntemleri: Kızıl Ordu askerlerini konuşturmak, Kızıl Ordu gazeteleri vb. İlk etapta böyle gazete ve mektupların geliştirilmesi.

Kelime dağarcığının oluşumu için yöntemlerin genel kabul edilirliliğini tanımak, özellikle bu son görevle sınırlandırmak.

4. A. R. Luriya: S. Freud'un "Günlük Yaşamın Psikopatolojisi" (2. Baskı 1923) kitabının incelenmesi.

İnceleme RKP Moskova Komitesi'ne iletmek üzere kabul edildi.

Tutanak No 3

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ KAPALI KONFERANSI 11 ŞUBAT 1924

Tüm Enstitü üyeleri katılım sağlamıştır

Başkan: K. N. Kornilov | Sekreter: A. R. Luriya

A. R. Luriya: Kompleks²⁾ reaksiyonların nesnel semptomları

Çalışmanın amacı, "komplekslerin" nesnel semptomlarını tespit etmektir, böylece çalışma deneysel psikanalizin görevlerine yaklaşır. Kompleksler, reaksiyon doktorinin genel pozisyonlarına dayanarak genellikle diğer reaksiyon sistemlerinin normal seyrini bozan iç uyaran, efektif, reaksiyonlarla ilişkili gruplar olarak anlaşılmalıdır.

Kompleksler hem bilinçli hem de bilinçsiz olabilir.

İncelemenin materyali normal, doğal kompleksler / "normal" bireylerde normal; nevrotik ve suçlularda şiddetli-patolojik kompleksler / yapay-oluşturulmuş hipnojenik kompleksler/ her seride 5 ile 15 arası denek / olacaktır.

Doğal komplekslerin tespiti, bilinçsizliği ve "direnc" varlığı nedeniyle sadece sonuçları saptıran öz gözlem yöntemi kullanılmadan, 3 aşamalı bir şemayla yapılacaktır: Jung'un çağrışım deneyi, sürekli serbest çağrışımlar ve psikanaliz / bu verilerin Jung'un ve psikanalizin olağan semptomlarına göre analizi.

2 Psikanalizde genellikle çocukluk çağından itibaren yaşanan deneyimlere bağlı olarak oluşmuş ve kişi bilincinde olmasa da davranışları etkileyen düşünce örüntülerine verilen isim, Oedipus kompleksi, aşâğılık kompleksi gibi.

Çalışmanın amacı, komplekslerin aşağıdaki vücut reaksiyonları sistemlerine yansımalarını izlemek olacaktır: 1. motor reaksiyonlar 2. solunum sistemi, nabız ve 3. psiko-galvanik reaksiyonlar.

Araştırma serileri aşağıdaki bölümlere ayrılmıştır:

1. Motor reaksiyonlara tepkiler / dinamoskop, vuruş kaydı, yazı kaydı / a. Karmaşık ve ilgisiz uyarıların gösterimi, b. Jung'un çağrışım reaksiyonları, c. Tepki boyunca serbest sürekli ilişki. / Reaksiyonun şiddeti, ritmi ve şekli ile ilgili analiz.

2. Solunum ve nabız yansıması - aynı reaksiyon, analiz türleri - yoğunluk, ritim ve solunum veya nabız formlarına göre

Konuşmacı, ilgili kurulum şemalarını ve beklenen sonuçları sağlayacaktır.

Katkılar

V. A. Artemov: Bilinçsiz alan motor göstergeyi etkileyecek mi? Yetersiz, farklılaşmış kompleksleri araştırmak mümkün mü?

M. S. Bernşteyn: Çalışmanın amacı deneklere bağlı olarak uyarılar mıdır? Reaksiyon içeriği analiz edildi mi?

İ. N. Şpilreyn: Komplekslerin yok edilmesi fenomeni deneyde görülüyor mu? Fizyolojik ölçümleri deneylerin ön kısmı ile birleştirmek mümkün mü?

V. D. Fridman: Konuşmacı, semptomların incelenmesine atıfta bulunuyor, ancak komplekslerin kendilerine değil.

K. N. Kornilov: Çalışma, kompleksler doktrinine nesnel bir temel getirdiği için ilgi çekicidir. Şemanın bazı noktaları kaldırılmalıdır.

Konuşmacı soruları cevaplıyor.

Luriya: Deneyde bir yan uyarı olacak mı?

Artemov: Hesaplama yöntemi nedir?

Bernşteyn: Sosyal an dikkate alınacak mı?

Kornilov: Rapor öznel koşullarda sunulmuştur. Deneyde fare adaptasyonunu hesaba katmak gerek.

2. B. N. Kompaneyskiy – Kinestetik uyarıların rüyalar üzerindeki etkisi

Rüyalar ve hipnagogik halüsinasyonlar kaydedilir. Esas meselemiz deneysel rüyaların kaydıdır. Kayıtlar bir dizi önlemlerle kendi içerisinde saklanır. Rüyalarda kinestetik duyarlar özel bir öneme sahiptir.

A. R. Luriya: Çalışmada araştırmanın nesnel kısmını poetik kısımdan ayırmak gerekir.

S. N. Şpilreyn: Psikanaliz bilgisi olmadan tüm materyalleri hesaba katmak imkansızdır.

B. D. Fridman: Uyku analizi olmaksızın sorunu anlamak imkânsız: neden aynı uyarılarla rüyalarda farklı görüntülere, reaksiyonlara sahibiz?

V. A. Artemov: Araştırma uygulanan öz gözlem yöntemi nedeniyle çok şey kaybediyor.

M. A. Reysner: Rüya görenin, materyalin öneminin olmayacağı bir açıdan tepkilerinin gözlemlenmesi gerekir.

K. N. Kornilov: Bu konu bu alanın bir araştırmasıdır. Bu durumda Würzburg Okulu ilkesine göre kitle gözlemine ilişkin istatistiksel materyali dikkate almak gerekir.

Kararlaştırıldı: S. N. Şpilreyn'den, nesnel hesaplama yöntemlerinin incelenmesi ve rüyaların ve hipnagogik halüsinasyon materyallerinin değerlendirilmesi için B. N. Kompaneyskiy'le iletişime geçmesi istendi.

Tutanak No 4

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ KAPALI KONFERANSI 18 ŞUBAT 1924

Tüm Enstitü üyeleri katılım sağlamıştır

1. İ. F. Dobrının: Dikkat çalışması üzerine araştırma

Amaç, dikkat dalgalarını açıklığa kavuşturmadır. Yöntem olarak film şeridi üzerinde rastgele noktalar işaretleme kullanılacaktır. Aynı yöntemle dikkat dalgalanmalarının incelenmesi hedeflenmektedir.

Şpilreyn: Malzemeyi uygulanabilirlik açısından işlemek gerekli.

Tutanak No 5

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ BİLİM KONFERANSI KAPALI OTURUMU 25 ŞUBAT 1924

Tüm Enstitü üyeleri katılım sağlamıştır

Başkan: K. N. Kornilov | Sekreter: A. R. Luriya

1. P. S. Lyubimov: Reaksiyonlarda hareket formunun araştırılması

Araştırma, uygulama sürecinde fotoğraf çekimini gerektiriyor.

Denek olarak homojen bir sosyal grup kullanılacaktır {

/ örneğin Kızıl Ordu erleri/; doğrulama olarak, entelektüel kişiler üzerine çalışılacaktır; hipnotik durumdaki hareketler de incelenecektir.

Katkılar

Dobrinin: Kaç araştırma olacak?

Luriya: Hipnotik durumda araştırma kontrolü diğer materyallere uygulanamaz.

Ravkin: Hipnotik durumda deneylerin kontrolü gerekli mi?

Gellerşteyn: Çalışmanın pratik bir önemi var mı?

Ginzburg: Çalışma bir başka işin tekrarıdır.

Kornilov: Çeşitli sosyal grupların ya da hipnoz edilmese de hasta deneyimlerinin hareket formlarının incelenmesi gerekli. Doğal reaksiyonu incelemek gerekli.

Yoldaş Lyubimov'a önerildi:

- Çalışmayı geliştirme
- Artemov ve Dobrinin'e kinografra hareket formunu kaydetmek için önerilen yöntemi kullanma

2. M. S. Bernşteyn: Aklın maddi tarafının incelenmesi

Şimdiye kadar bilincin içeriğine dair çok az araştırma yapılmıştır. Bu içerik formal refleksoloji yöntemiyle zıttır. Bu bilinç içeriği tamamen toplumsal düzenin koşulları tarafından belirlenir.

Katkılar:

Artemov: Çalışma bir ankete dayanıyor ve deneysel psikolojik değeri yok.

Luriya: "Bilincin maddi tarafının araştırılması" yöntemleri açık değil: anket yöntemi değerlendirmede öneri olasılığı ve mantıksallık açısından eksiklidir.

Reysner: Formal (refleksoloji) ve maddi taraf zıtlığı ikna edici değil.

Zalmanzon: Yoldaş Bernşteyn öz gözlem yöntemi öneriyor; insan davranışları üzerine gözlemlerle ilgilenilseydi daha iyi olurdu.

S. N. Şpilreyn: Psikoloji için bu araştırma çok az sonuç verecektir. Fonksiyonel olan maddi taraftan ayrılmaz.

Dr. Ravkin: Sözlü anket yöntemi yerine uyaran-reaksiyon yöntemi kullanılabilir.

K. N. Kornilov: Formal (refleksoloji) ve maddi taraf ayrışması kabul edilemez. Her kişilik tezahürü sosyal bir tezahürdür. Anket yöntemi bir kaynaktır ama insan davranış bilimi açısından kabul edilemez.

Tutanak No 4

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ AÇIK KONFERANSI 2 MART 1924 PAZAR

Katılımcı sayısı 150

Başkan: K. N. Kornilov | Sekreter: A. R. Luriya

V. M. Borovskiy - "Hayvan davranışının mekanik teorisi"

Hayvan davranışının yaratıcı mekanik teorisi de diyebiliriz. Bu teoriye göre hayvanların eylemleri ve hareketleri keyfi değildir, ancak hayvan vücudunun yapısı ve kimyası açısından "zorakidir". Hayvanlarda beynin bir veya daha fazla tarafının hasar gördüğü durumlarda bu tür zoraki hareketlerin örneklerini görebiliriz.

Hayvan davranışının mekanik teorisi, başlıca örneği olan tronizmlerde³⁾ olduğu gibi, hayvanın bir bütün olarak reaksiyonunu çalışır / vücudunun kısmi reaksiyonlarından farklı olarak. Bu tür hareketler dikkat edilmesi gereken dış alanın uyarılmasına neden olur, örnek: zoraki hareket sistemine neden olan galvanik akım. Omurgasız ve tek hücreliler üzerine bir dizi gözlem, galvanistronizmin temel mekanizmalarını mükemmel bir şekilde göstermektedir. Tronizmin bir sonraki türü hayvanlarda oldukça gözlemlenmiş olan heliotronizmlerdir.

Bu uyaranların hayvanlar üzerindeki etkileri çeşitlidir. Uyaran yoğunluğu değiştiğinde, reaksiyonun işareti değişebilir.

Geriye kalan tronizm türlerinden özellikle hemotronizm ve jenotronizmin altını çizmek gerekir.

Bazı insan içgüdüleri de mekanik reaksiyonlara - tronizmlere indirgenebilir.

Katkılar:

Dr. Mayzel: Loeb'ün teorisini mekanik olarak adlandırmayız, fizik-kimyasaldır o. Refleksler her zaman kısmi reaksiyonlar değildir; tronizmler ise tüm vücudun reaksiyonlarıdır.

K. N. Kornilov: Tronizm teorisinin insanlara ne kadar uygulanabilir olduğunu açıklamak gerekir. Zoraki insan

3 Tronizm kavramının anlamını açıklığa kavuşturamadık. Bu kavramın canlı organizmanın, herhangi bir dış uyarıya yaklaşma ya da ondan uzaklaşma hareketini, yönelimini açıkladığını sanıyoruz.

davranışları açıktır, başlıca örnek, sosyolojik açıdan/sınıfların zoraki davranışı, istatistikler ...

Davranış determinizminin biyolojik momenti yapıya etki edebilir. Sonuç olarak, psikolojide de akla dair deterministik bir bakış gelişir.

Tutanak no 5

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ KAPALI KONFERANSI 3 MART 1924

Başkan: K. N. Kornilov | Sekreter: A. R. Luriya

1. Dr. Ravkin – Reaksiyon ritmi / Reaksiyon ritminin vücut yapısıyla ilişkisi üzerine çalışmalarla bağlantılı olarak

Araştırma, insan karakteri sorunuyla bağlantılandırarak, reaksiyon ritminin deneysel değerlendirilmesini önermektedir. Reaksiyon ritmini, reaksiyon yoğunluk hızıyla ve vücutla bağlantılı olarak incelemek gerekir.

Katkılar:

Dr. Fadeyev: Çalışma çok ilgi çekici.

Dr. Zalmanzon: Çalışmada, yan faktörlerden dolayı metni değiştirmek önemli, zihinsel hastalarla başlamak gerekir.

İ. N. Şpilreyn: Çalışma anının ve diğerlerinin dış etkilerini dikkate almak gerekir.

A.R. Luriya: Doğru bir ölçüm çerçevesine girerek “tıbbi muayene” konusunda dikkatli olunmalı.

S. İ. Şpilreyn: Dr. Ravkin üç bilinmeyenle çalışıyor: sosyal çevre, tip ve tıbbi muayene.

B. D. Fridman: Psikoaparatların belirli niceliksel özelliklerini değiştirmek gerekli olacaktır.

K. N. Kornilov: Psikopatoloji bölümünü konuya dahil etmek gereklidir.

Önerildi: Dr. Ravkin, Fadeyev, Fridman ve Zalmanzon’dan genel psikoloji ve psikopatoloji bağlamında bu konunun kolektif olarak çalışılması istendi.

2. Dr. S. N. Şpilreyn: Bilinçaltı düşünme ve çocuk düşünme yasaları

Bilinçaltı düşünme / rüyalar, hipnogojik halüsinasyonlar / ve çocuğun düşünmesi, bazı dış reaksiyonlarda sabitlenmiş bir dizi genel yasaya sahiptir.

Karton parçalarından şekiller elde etme yolunu kaydederek, nesnel düşünme belirtilerinin dikkate alınması

için çocuklarla bir deney yapılması öneriliyor.

Katkılar:

İ. N. Şpilreyn: Çalışmanın terminolojisini değiştirmek gerekir.

M. S. Bernşteyn: Maddi an ve nasıl belirleneceği dikkate alınacak mı?

A. R. Luriya: Çalışma, koşullu refleksler üzerindeki çalışmanın kodlamalarından sadece bir tanesidir.

L. S. Vigotskiy: Görme engelli çizimlerinden materyal kullanmak gerekli.

V. A. Artemov: “Neden” aramadan sadece fenomenlerin işlevsel bağımlılıklarına bakmak gerekir.

Dr. Ravkin: Bazı girdiler reaksiyonların sentez yasası olarak yorumlanabilir.

K. N. Kornilov: Beklenen sonuçlar nelerdir? Bir konuda herhangi bir çalışma var mı?

M. A. Reysner: Semboller anlayışını araştırmaya uygulamak mümkün müdür?

Tutanak no 7

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ KAPALI KONFERANSI OTURUMU 10 MART 1924

Enstitü üyeleri katılım sağlamıştır

Başkan: K. N. Kornilov | Sekreter: A. R. Luriya

1. G. S. İolles - Hipnotik koşullara bağlı olarak objektif reaksiyon belirtileri

Katkılar: S. İ. Şpilreyn, M.A. Reysner

2. “Psikoloji ve Marksizm” derlemesi için tezler

K. N. Kornilov - Psikoloji ve Marksizm

A. R. Luriya - Psikoloji ve Marksizm

B. D. Fridman - Marksizm ve Psikolojik Doktrin

A. R. Luriya ve B. D. Fridman’ın makaleleri özel bir oturumda tartışılmıştır.

V. A. Artemov – Üstün yetenek sorunu ve Marksizm

Tutanak no 5

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ AÇIK KONFERANSI 16 MART 1924

Başkan: K. N. Kornilov | Sekreter: A. R. Luriya

Dr. S. N. Şpilreyn: Bilinç eşiğindeki süreçler ve çocuk davranışı

Bilinç eşiğindeki süreçler özellikle bilinçdışı düşünme türlerinde belirgindir. Claparède, düşünmenin sadece çekingen bir hareket olduğuna inanır. Bilinç eşiğinde düşünmek, bilinçli düşünmenin aksine, tamamen farklı şekillerde ifade edilir ve diğer yasalarla birlikte ilerler. Bilinç eşiğinde düşünme yasalarını, örneğin, şizofreni düşüncesinde veya yorgunluk durumundaki düşüncede / uykuya dalmadan önceki hipnogojik halüsinasyonlar durumunda bulabiliriz.

Bu yasaları incelemeye çalışırsak şunları not edebiliriz:

1. Düşünme yönsüzdür, yani zaten mevcut olan koşullu reflekslerle düzenlenir.
2. Belirli unsurları birçok kez tekrarlanır.
3. Pleonazm yasalarına göre inşa edilmiştir ve burada çelişkiler hiçbir şekilde dışlanmaz.

Katkılar:

Dr. M. V. Vulf: Sunumda bilinçsiz ya da bilinç öncesi düşünme yasasından bahsedilip bahsedilmediği belirsiz.

A. R. Luriya: Bilinçli düşünme sadece burada, yüksek dünyanın uyarılarına cevaplarımız, tepkilerimizdir, bilinçsiz düşünme ise tepki ve içsel uyarı amaçlıdır.

V. A. Artemov: Psikanaliz yöntemi her zaman nesnel değildir; aynı fenomen farklı şekillerde yorumlanabilir.

B. D. Fridman: Raporda materyaller bilinçdışından ve bilinç öncesinden gibi başlıklarda sınırlandırılmalıdır.

B. G. Bernşteyn: Bilinçsiz düşüncenin davranışla ilişkisi sorununu gündeme getirmek gerekir. Çocuğun bilinçsiz düşüncesinin içeriğini neyin belirlediği açık değildir.

K. N. Kornilov: Bilinçdışı kavramının öznel bir kavram olup olmadığı sorusu ortaya çıkıyor. Bilinçli ve bilinçdışı düşünme ile ilgili akıl yürütme eski düşüncede şöyleydi: bilinçdışı düşünme hakkında değil, bilinçdışı davranış hakkında konuşmalıyız. Bilinçdışı ve bilinçli kavram diyalektik olarak ayırt edilmeli: niceliksel olarak büyüyen bazı uyarılar, bilince dahil olur.

Tutanak no 8

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ KAPALI KONFERANSI OTURUMU 17 MART 1924

Başkan: B. M. Borovskiy | Sekreter: A. R. Luriya

1. Rupp'un deneysel psikoloji hakkındaki kitabının incelenmesi – L. S. Vigotskiy

- Rupp'un kitabı modern deneysel psikolojide bir boşluğu dolduruyor ve diğerlerinin eksikliği göz önüne alındığında yararlı olabilir, ancak Enstitü çeviri için bu kitabı programına almadi.

2. Gomsiner'in "bir öğretim aracı olarak zoopsikoloji" çalışmasının incelenmesi / B.M. Borovskiy.

- Makale kabul edilebilir ve popüler bir dergi için tavsiye edilebilir.

Gomsiner'in "İdeoloji ve Psikoloji" konulu çalışma programı / M. A. Reysner

- Yazar tarafından seçilen konu ilgi çekicidir ve çalışmaların devam ettirilmesi önerilir; daha fazla inceleme için yazarın tezinin sunması beklenebilir.

3. Yeni literatür reformu hakkında

Sonraki kapalı konferanslara yeni yabancı literatür özetleri sunmak.

Özetlerin organizasyonu A. R. Luriya'nın sorumluluğunda

Tutanak no 9

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ KAPALI KONFERANSI OTURUMU 24 MART 1924

Enstitü üyeleri ve çalışanları katılım sağlamıştır

1. M. İ. Reysner: "Sosyal Psikoloji ve Marksizm" makalesi

Derlemenin 1. kısmı için kabul edildi.

2. Yu. V. Frankfurt: İnsan aklının tekniği ve ekonomisi.

Katkılar: Yoldaş Şpilreyn, Yoldaş Valkind, Yoldaş Fridman

Derlemenin 2. bölümü için kabul edildi.

3. L. V. Vigostkiy: Bilincin psikolojik doğası üzerine

Yoldaş Vigostkiy'nin çalışmasının çoğaltılması ve değer-

lendirilmesi. Açık Enstitü Konferansı'nda bir oturum rica edilebilir.

4. B. N. Kompaneyskiy: "Kinestetik uyarıların rüyalar üzerindeki etkisi"

Katkılar: M. V. Borovskiy, S. İ. Şpilreyn, A. R. Lurya, Yu. V. Frankfurt, V. A. Artemov, L. S. Vigotskiy

Yoldaş Kompaneyskiy'nin Deneysel Psikoloji Bölümü'nün denetimi altında, çalışmasına onay verilmesi.

Tutanak no 6

PSİKOLOJİ ENSTİTÜSÜ AÇIK KONFERANSI 30 MART 1924

Başkan: K. N. Kornilov | Sekreter: A. R. Luriya

İ. A. Şpilreyn – Psikoloji mesleğinin temel sorunları

Eski psikolojinin atomize edici doğası, özellikle insan kişiliğine pratik yaklaşımda uygun olmadığını gösterdi. Bu analiz yönüne tepki kendini kişiselcilik gibi akımlarda gösterdi:

Refleksolojik teori, tüm insan ruhunu anlamak için yeterli değildir. Refleksolojide, çeşitli reaksiyon türlerini ayırabiliriz:

1. Koşulsuz uyarılara refleks
2. Bireysel uyarılara tepkiler
3. İzleyen uyarılara tepkiler

Bu reaksiyon gruplarını inceleyen refleksoloji, genellikle refleks kavramını çok fazla genişletir ve bazen eski tanımlayıcı psikolojinin (köle refleksi, vb.) günahlarını işler.

Reaksiyonlar tekrarlandığında, reaksiyonlara yatkinlıklar vb. yatkinlık türleri hakkında konuşabiliriz.

Reaktivitenin yanı sıra, faaliyetten, yani, alanın doğrudan değişikliklerinden önce gelmeyen faaliyetlerden de bahsedebiliriz.

Pratik psikolojiye uygun insan aktivitesini inceleme yöntemleri arasında, test yönteminden bahsetmeliyiz.

Uygulamalı psikoloji sorunları arasında, öncelikle egzersiz problemi ortaya konulmalıdır. Zihinsel niteliklerin egzersiz ve gelişimi sadece yardımla değil, aynı zamanda dış çevreye karşı koymayla da gerçekleşebilir.

Çalışma sürecinde, pratik psikoloji, egzersiz dinamiklerini izleme, egzersiz eğrileri çizme ihtiyacı ile karşı karşıya kaldı.

Bir ilgi alanı araştırmasıyla başlayarak, çalışanların kendi gözlemleri temelinde // psikologların kendileri tarafından temel mesleki süreçleri bağımsız olarak incelemek için evrim süreçlerinin pratik gözlem yöntemleri.

Katkılar:

A. R. Luriya: "İzleyen uyarılardaki refleksler" ayrılabilir: onlar geçmiş uyarılardaki en yaygın reflekslerdir, koşullu refleksin olağan tipidir.

Uyarı olmadan aktivite hakkında konuşmak zordur; her zaman dış veya iç uyarı aramamalı. Etkinlik her zaman sadece reaktivitedir.

V. A. Artemov: Bir kişinin davranışında merkezi bir yetenek arayamazsınız. Bu kavramların yerine, insan reaksiyon biçimleri ve uygulanabilirlikleri kavramı getirilmelidir.

Konuşmacının ifadesindeki varsayımlarla ilgili soru açık değildir: işe yatkinlıklar sosyoekonomik faktörlerden daha çok biyolojiktir.

Emek yöntemi sadece kendi kendini izleme biçimidir ve tüm eksikliklerinden muzdariptir.

Yoldaş Bekenson: Konuşmacının net bir tepki kavramı yok: tüm reaksiyon yüzdelik bir an içeriyor. Etkinlik her zaman reaktivitedir.

Psikotekniklere uygulandığında öz gözlem yöntemi başarılı sonuçlar verir.

Prof. K.N. Kornilov: Refleks kavramı sinir sisteminin çalışmasında uygulanabilir, ancak sinir süreçlerinin yanında bir iç salgı ve salgı reaksiyonları fenomeni vardır; bu nedenle bu anlamda refleksoloji hakkında konuşmak zordur. Öte yandan, refleks tronizmi veya içgüdüğü kapsamaz.

PROF. DR. POLİŞÇUK İLE SÖYLEŞİ: PSİKİYATRİ MAKİNELEŞME TEHLİKESİ TAŞIYOR

Söyleşi ve Çeviri | Ekin Sönmez, Yasin Çalış

Görsel 1. Prof. Polışçuk Moskova Psikiyatri Araştırmaları Enstitüsü önünde

Profesör Polışçuk, Sovyetler Birliği'nde ve günümüz Rusya'sında psikiyatrist olarak çalışmış, çeşitli yöneticilik görevlerinde bulunmuş, 200'den fazla makale ve monografin sahibi bir bilim insanı. Bugün 86 yaşında olan ve 2019'a kadar çalışmaya devam etmiş bir çınar. Bilim ve Aydınlanma Akademisi'nin Moskova gezisi esnasında, kendisi ile yüz yüze görüşme olanağını yakalayamamış da gezi sonrasında sorularımızı yazılı olarak iletebildik. Yazılı söyleşinin kısıtlarına rağmen, Profesör Polışçuk bize önemli bilgiler verdi: Bugün ülkemizde hâlâ bir eksik olarak sıkça dile getirdiğimiz ruh sağlığı yasasının Sovyetler Birliği'nde yürürlükte olması, iddia edilen aksine Sovyet psikiyatrisinde zamanı için çağdaş uygulamaların kullanılıyor olması gibi. Dönemin özgün yaklaşım ve yöntemlerine dair ipuçları sunan bu söyleşi, *Sinirsel Mekanizmalar ve Beyin Bilim Alanı'nın Sovyetler Birliği'nde nörobilim, psikoloji ve psikiyatri hakkında yürütmekte olduğu çalışmalar için de ufuk açıcı oldu.*

Söyleşide geçen bazı başlıkları, psikiyatrik terminolojiye aşina olmayan okuyucular için kısa bilgi kutuları ile açmaya çalıştık. Bununla birlikte, Madde Diyalektik ve Toplum'un önceki sayılarında yer alan "*Sovyetler Birliği'nde Psikiyatri Kötüye mi Kullanıldı?*" (Cilt 1, Sayı 1), "*Toplum İçindeki Zihin: Yüksek Zihinsel İşlevlerin Gelişimi / Lev Vigotski*" (Cilt 1, Sayı 2), "*Sovyetler Birliği'nde Psikanaliz: Söylenti ve Efsanelerin Ötesi*" (Cilt 2, Sayı 3) ve "*Otuzmin Toprak Altında Kalan Tarihçesi Ve Adanmışlık Örneği: Bir Bilim Kadını Grunya Efimovna Sukhareva*" (Cilt 3, Sayı 1) makaleleri, Profesör Polışçuk'un bahsettiği dönemi ve bilim insanlarını anlamaya yardımcı olacaktır. Söyleşinin gerçekleştirilmesindeki yardımlarından dolayı Moskova Psikiyatri Araştırmaları Enstitüsü'nden Dr. Natalia Semenova'ya çok teşekkür ediyoruz.

Sayın Profesör Polışçuk, öncelikle sorularımızı yanıtlamayı kabul ettiğiniz için çok teşekkür ederiz. Kısaca okurlarımıza kendinizi tanıtabilir misiniz?

Adım Yuriy İosifoviç Polışçuk. 1934 yılı doğumluyum. Rusya Sağlık Bakanlığı V. P. Serbskiy Psikiyatri ve Bağımlılık Ulusal Tıp Araştırmaları Merkezi, Moskova Psikiyatri Araştırmaları Enstitüsü Baş Araştırmacısı, tıp bilimleri doktoru ve profesörüm.

Sovyetler Birliği'nde psikiyatrist olarak görev yaptınız mı? Hangi görevlerde bulundunuz?

İlk olarak Ukrayna'nın Çernigov şehrindeki bir psikiyatri hastanesinde klinik psikolog olarak görev yaptım. Sonrasında 1968 yılına kadar Moskova'da Tıp Bilimleri Akademisi Psikiyatri Enstitüsü'nde genç araştırma görevlisi olarak çalıştım. Daha sonra Moskova Psikiyatri Araştırmaları Enstitüsü'nde sırasıyla kıdemli araştırma görevliliği, diyet terapisi bölüm başkanlığı ve ileri yaş zihinsel patolojiler (geropsikiyatri) bölüm başkanlığı yaptım. 15 yıl boyunca psikiyatri topluluğunun baş bilimsel sekreterliği görevini yürüttüm.

Size Sovyetler Birliği dönemindeki ve bugünkü psikiyatri uygulamaları hakkında bazı sorular sormak istiyoruz. Elbette hem kendi pratiğinize hem de genel uygulamalara göre yanıtlayabilirsiniz. Genel bir konudan başlayalım. Sovyetler Birliği'nde psikiyatri hizmetlerinin örgütlenmesi nasıldı?

SSCB'de psikiyatrik hizmetlerin örgütlenmesi Sağlık Bakanlığı'nın ilgili birimleriyle uyum halinde ve bir baş psikiyatrist yönetiminde, il, oblast (*Sovyetler Birliği'nde ve bugün eski Sovyet coğrafyası ülkelerinde geçerli olan özerk idari birimlere verilen ad, eyaletin karşılığı olarak da alınabilir, ES-YÇ*), bölge psikiyatri hastaneleri ve dispanserlerinden oluşan muntazam, basamaklı bir örgütlenmeydi. Hastaneler ve dispanserler arası karşılıklı iletişim mevcuttu. Psikosomatik ve somato-psikiyatrik sağlık kuruluşları, psikiyatri poliklinikleri, nöropsikiyatrik hastalıklar için sanatoryumlar, kronik hastalar ve engelliler için nöropsikiyatri yatılı kurumları vardı.

Ruh sağlığında koruyucu ve önleyici hizmetleri de kapsayan bir mesleki/yasal çerçeve var mıydı?

Halkın ruh sağlığının korunmasına ve ruhsal hastalıkların önlenmesine yönelik hizmetlerin sunulmasına dair mesleki ve yasal çerçeve, "Psikiyatrik yardım ve bu yardımın sağlanmasında yurttaş haklarının korunması kanunu", "Psikiyatrist meslek etiği yasası" ve psikiyatri kurumlarındaki etik komiteleri aracılığıyla uygulanmaktaydı.

Bazı spesifik başlıkları da merak ediyoruz. Bağımlılıklarla başlayalım. Sovyetler Birliği'nde bağımlılıkla mücadele önemli bir konuydu. Bundan bahsedebilir misiniz, ne gibi tedavi ve hizmetler bulunuyordu?

SSCB'de narkolog (*bağımlılık uzmanı, ES-YÇ*) psikiyatristlerin ve narkoloji uzmanlarının çalıştığı kapsamlı bir bağımlılık hizmeti vardı. Sağlık Bakanlığı'nda baş narkolog önderliğinde bir narkoloji bölümü vardı. Narkoloji Enstitüsü ile narkoloji hastaneleri ve dispanserleri kuruldu. Entoksikasyon (*aşırı doza bağlı zehirlenme,*

Rusya'da psikiyatrinin ve psikiyatristlerin ilk örgütlenmesi 19. yüzyılın ikinci yarısına denk düşüyor. Bu açıdan Avrupa'da psikiyatrinin gelişimine paralel bir seyir izlediği söylenebilir. *Rusya Psikiyatristler ve Nöropatologlar Birliği* 1908 yılında resmi olarak kuruluyor ve ilk kongresini 1911'de Moskova'da gerçekleştiriyor. Bu ilk kongrede Birlik konseyine seçilenler Behterev, Serbsky, Gannuşkin gibi, isimleri daha sonra çeşitli enstitü ve kliniklere verilen, alanın kurucu isimleri. Düzenli toplantılar yürüten ve bilimsel yayınlar yapan konseyin gündemine Birinci Dünya Savaşı ile birlikte askeri psikiyatri de giriyor.

Ekim Devrimi ile birlikte Birlik, Sovyet sağlık sisteminin inşasına aktif katılım gösteren ilk tıbbi örgüt olarak kayda geçiyor. Yeni ve koruyucu temelli bir psikiyatrinin örgütlenmesi için adımlar atılıyor. 1920-30'larda, Profesör Polişçuk'un sözünü ettiği çok boyutlu ve basamaklı örgütlenme hayata geçer. Batı psikiyatrisinde benzer adımların atılması 20. yüzyılın ikinci yarısını bulacaktır.

Görsel 2. Sovyetler Birliği Nöropatologlar ve Psikiyatristler Bilimsel Tıbbi Birliği Yönetim Kurulu toplantısı, 1956.

Pyotr Gannuşkin'in Birlik başkanı seçilmesiyle düzenli olarak kongrelerde bir araya gelen ve kolektif çalışmalarının sonuçlarını paylaşan nöropatologlar ve psikiyatristler alanın geleceğine yön vermeye başlar. Örgüt, 1936'da *Sovyetler Birliği Nöropatologlar ve Psikiyatristler Bilimsel Tıbbi Birliği* halini alıyor. Günümüzde Rusya Federasyonu sınırları içinde faaliyet gösteren *Rusya Psikiyatri Birliği*'nin tarihçesinde yer verdiği sayılara göre bu tarihte 35 yerel birimi ve toplam 2 bin üyesi bulunan birliğin, 1940'a gelindiğinde 3199 uzman doktor üyesi bulunmaktadır. Üye sayısı, 1966'da 15 binin üzerinde ve 1980'lerin ortasında 22 bin olarak belirtiliyor.

ES-YÇ) ve yoksunluk yaşayan hastalara yardımcı olmak için "arındırma merkezleri" olarak adlandırılan yerler kullanılırdı. Alkol ve madde bağımlılığı olan hastaların istem dışı-zorunlu tedavisi için tedavi-uğraşı kurumları (bu kurumlarda bağımlılık teşhisi olan hastaların hem güvenliği ve tedavisi sağlanıyor, hem de uğraşı terapileri ile bu kişiler gelecekteki hayata hazırlanıyor) oluşturuldu. Çeşitli tedavi yöntemleri kullanılırdı: Hipnoz/telkin terapileri, koşullu refleks terapisi, duygusal stres terapisi, "kodlama" (coding) yöntemi, patolojik eğilimleri yönetmeyi amaçlayan kombine psikofarmakoterapi, alkolizmde alkole duyarlı hale getirmeyi amaçlayan tiksindirici tedavi ve detoksifikasyon (arındırma) yöntemleri...

Kodlama [coding]: Rus psikiyatrisinde alkol ve madde kullanım bozuklukları tedavisinde kullanılan ve tersine koşullandırmaya dayanan, özellikle 80'li yıllarda uygulanmış geleneksel bir yöntem. 1951'den beri kullanılan disülfiram (antabus) adlı ilaç da benzer bir mantığa dayanmaktadır. Alkolle birlikte alındığında ortaya çıkan olumsuz tablo (disülfiram-alkol reaksiyonu) nedeniyle hastanın alkol kullanmaktan korkmasını ya da tiksinsmesini, bu sayede uzaklaşmasını sağlayan sürdürüm tedavisi yöntemlerinden biridir. Öte yandan kanıtla dayalı tıp uygulamaları kapsamında eleştiriler alan "coding" güncel tedavi seçenekleri arasında yer almamaktadır.

Psikoterapi hakkında bilgi verebilir misiniz? Sovyetler Birliği'ndeki ana terapi ekolu neydi?

Önde gelen okul, kişinin sosyal çevre ile ilişkisi teorisi-ne dayanan, birey odaklı "rekonstrüktif" psikoterapiydi. Pavlov'un öğretilerine dayanan koşullu refleks tedavisi yaygın olarak kullanılmaktaydı. Telkine dayalı psikoterapi ve çeşitli varyantları, bilişsel-davranışçı psikoterapi ve çeşitli sanat terapileri de uygulanmıştır.

Sovyetler Birliği'nde toplum sağlığına büyük bir ağırlık verildiğini biliyoruz. Kronik ruhsal bozukluğu olan hastaların rehabilitasyonu ile ilgili ne gibi hizmetler bulunuyordu? Örneğin kronik ruhsal bozukluğu olan bireylerin çalışmasına izin veriliyor muydu?

Ruhsal bozukluğu olan bireylerin toplumsal hayatta ve çalışma hayatında rehabilitasyonunun teorik ve pratik yönleri *Tihon Aleksandroviç Geyer* ve *Dimitri Yevgeniyeviç Melehov* tarafından oluşturuldu. Şizofrenide ve diğer ruhsal bozukluklarda çeşitli tipte çalışmalar için endikasyonlar ve kontrendikasyonlar geliştirilmiştir. Toplumsal hayat ve çalışma hayatına ne kadar katılabileceklerinin tahminine çalışılmış, bu görev için özel olarak oluşturulmuş bir kurum öncülüğünde bu konuda yapılacak kontrollerin bir metodolojisi oluşturulmuştur.

Damgalama (stigma) ile ilgili çalışmalar var mıydı? Toplumun psikiyatri hastalarıyla etkileşimi ne durumdandı?

SSCB'de, psikiyatri hastalarının damgalanması sorunu ve damgalamanın üstesinden gelmek için alınan önlemler konusuna gerekli önem veriliyordu. Bu doğrultu-

Tihon Aleksandroviç Geyer (1875-1955): Sovyet psikiyatrist. Bilimsel çalışmalarından ötürü 1936 Emek Kahramanı Madalyası sahibi. Ruhsal bozuklukların toplumsal yönleriyle ilgilenmiş, Sovyetler Birliği'nde sosyal psikiyatrinin yerleşmesine ve gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Dimitri Yevgeniyevič Melehov (1899-1979): Sovyet psikiyatrist, profesör. 1931-1972 arası Moskova Psikiyatri Enstitüsü'nde psikiyatrik muayene ve yetiştirimi olan bireylerin rehabilitasyonu kursüsünü yürütmüştür. 1932 itibarıyla Tihon Aleksandroviç Geyer ile birlikte Sosyal Refah Bakanlığı içinde Yetiştirimi üzerine Uzmanlık Araştırma Enstitüsü'nün psikiyatri bölümünün kurulmasını sağlamış, 1956 itibarıyla bu bölümün yöneticiliğini yapmıştır. Tüm Sovyet ve Tüm Rusya Nöropatologlar ve Psikiyatristler Birliği - Rehabilitasyon Bölümü Başkanlığı görevinde de bulunmuştur.

İşçilerin sağlık durumunu inceleme amaçlı çalışmalar sonucunda ortaya çıkan işlevsellik (fonksiyonalite) yaklaşımını psikiyatri için öneren, **Vigotskiy** (1896-1934, Sovyet psikolog) ve **Suhareva** (1891-1981, Sovyet çocuk psikiyatristi)'nin çağdaşı **T. A. Geyer** olmuştur. Geyer'in 30'larda kullandığı yaklaşım, işlevsel açıdan prognozu, yani kronik hastalığı olan bireyin gelecekte çalışma hayatında ve toplumsal hayatta ne kadar katılım gösterebileceğini öngörmeyi de sağlar. Ardından **D. Ye. Melehov**'un 60-70'li yıllarda başta şizofreni olmak üzere kronik psikiyatrik hastalıklarda işlevsellik ve rehabilitasyon konusunda çalışmaları gelmiştir. Melehov, yetiştiriminin yüksek olduğu bu rahatsızlıklara sahip bireylerin uyum (adaptif) kapasitelerini incelemeyi önemsemiş ve buradan yaklaşımın toplumsal yaşama entegrasyonları açısından önemini vurgulamıştır.

da somut önlemler "*Psikiyatrik yardım ve bu yardımın sağlanmasında yurttaş haklarının korunması kanunu*"nda ve ayrıca "*Psikiyatrist meslek etiği yasası*"nda formüle edilmiş ve tanımlanmıştır. Psikiyatri kurumlarında etik komiteleri oluşturulmuştur. Gerekli olduğunda, devlet organları ve insan hakları örgütleri ruhsal bozukluğu olan kişilerin anayasal haklarını korudular.

O dönemde Batı psikiyatrisine nasıl bakılıyordu?

Sovyet psikiyatristleri, Batı psikiyatrisindeki başarılarla da ilgileniyorlardı ve yabancı psikiyatristlerle temaslarını genişletmeye çabaladılar. Ancak ideolojik neden-

lerden dolayı, Batı psikiyatrisinin (Freud'un psikanalizi, Jaspers'in varoluşsal yaklaşımı, neo-thomizm, pragmatizm, kişiselcilik gibi) bazı teorik pozisyonlarına ve temellerine karşı eleştirel tutum sürdürülmüştür.

Sovyetler Birliği'nde psikiyatrinin kötüye kullanımı ile ilgili birtakım iddialar bulunuyor. Bu iddialar özellikle Batılı kaynaklardan geliyor. Bu konudaki görüşünüz nedir? Sovyetler Birliği'nde görev yapmış bir psikiyatrist olarak, söylenenleri doğru buluyor musunuz?

Şahsen, kitlesel bayram yürüyüşleri sırasında psikiyatri hastalarına getirilen bazı kısıtlamalar dışında, psikiyatrinin politik istismarıyla ilgili bir durumla karşılaşmadım. Psikiyatrinin bazı politik istismarları olsa bile bunlar münferit ve tartışmalı nitelikteydiler, sonraları ise medya tarafından önemli ölçüde abartıldılar.

Bugünün psikiyatrisine dönelim. Siz her iki dönemi, iki farklı sistemi de deneyimlemiş birisi olarak, psikiyatri açısından ne gibi farklar görüyorsunuz?

Günümüzde, küreselleşme çağında, Rus psikiyatrisi Batıdan çokça şey almıştır: Zihinsel bozuklukların uluslararası sınıflandırmasına geçmiştir; büyükçe bir psikofarmakolojik ilaç cephaneliğini tıbbi uygulamaya sokmuştur, pek çok batılı psikoterapötik ve psikometrik yöntemi özümsemiştir. Ancak aynı zamanda, bana göre ruhsal bozukluğu olan kişilere dair hassas ve incelikli klinik-psikopatolojik ve klinik-anamnestik (*hasta öyküsüne dayalı - ES-YÇ*) araştırma gelenekleri kaybolmakta, hastaya kapsamlı, bütüncül yaklaşım kaybedilmektedir.

Görsel 3. Prof. Polışçuk, katıldığı bir televizyon programı sırasında

Bu değişiklikleri nasıl yorumluyorsunuz?

Modern yöntem ve tekniklerin yardımıyla ruhsal/zihinsel bozuklukların tamamen nesnelleştirilmesi için çabalanırken, bir birey olarak hastanın öznelliğinin değerlendirilmesi anlayışı kayboluyor. Doktor ve hasta arasındaki öznel ilişkinin hafife alınması ve ihmal edilmesi, alta yatan nedenlerin göz ardı edilmesi, hastalığın seyrinin doğasını ve sonuçlarını büyük ölçüde etkileyebilir. Son olarak, psikiyatristler, hastanın kişiliğinin çekirdeği ve temeli olan içsel dünyasına gösterilmesi gereken önemi göstermiyorlar. Bu durum, ileride psikiyatrinin insancılığını yitirmesi, makineleşmesi tehlikesini barındırıyor.

Bu önemli söyleşi için çok teşekkür ediyoruz.

İlginiz için ben de teşekkür ederim.

AN INTERVIEW WITH PROF. DR. POLISCHUK PSYCHIATRY IS IN DANGER OF DEHUMANIZATION

Interview and Translation by Ekin Sönmez, Yasin Çalış

Photo 1. Prof. Polischuk in front of Moscow Institute of Psychiatric Research

On behalf of the Neural Mechanisms and Brain Section of the Academy of Science and Enlightenment (BAA), we had an interview with Professor Yuri Polischuk, who worked as a psychiatrist in the Soviet Union and later on in the Russian Federation. Professor Polischuk spoke about the well-organized psychiatric services in the Soviet Union and explained various approaches of the time on mental disorders, in comparison with today's psychiatry. We thank him on behalf of the Academy of Science and Enlightenment (BAA).

Dear Prof. Polischuk, thank you for accepting our interview request. First of all, I would like to ask you to introduce yourself and your institution for our readers?

Yuri Iosifovich Polischuk, born in 1934, , Doctor of Medical Sciences, Professor. I am the Chief Researcher of the Moscow Research Institute of Psychiatry - branch of "V. P. Serbsky Scientific Research Center for Psychiatry and Narcology" of the Russian Ministry of Health.

Did you work as a psychiatrist in the Soviet Union? What was your position at that time?

At first I worked as a psychiatrist at a psychiatric hospital in Chernigov (Ukraine). Then I started as a junior researcher at the Institute of Psychiatry of the Academy of Medical Sciences in Moscow, worked there until 1968. Since then I have been working as a senior researcher, as the head of the Department of Old Age Mental Pathology at the Moscow Research Institute of Psychiatry. For 15 years, I had been the chief scientific secretary of the Society of Psychiatrists.

Thank you for this introduction. Now let me ask you some questions about psychiatric practice during the Soviet Union and that of today. We can start with the general aspects. Could you brief us about how psychiatric care was organized in the Soviet Union?

In the Soviet Union, there was a coherent step-by-step organization of psychiatric care, which consisted of a relevant subdivision in the Ministry of Health, the Chief Psychiatrist's Office and a network of regional, provincial, municipal psychiatric hospitals and dispensaries. There was a link between hospitals and dispensaries. There were psychosomatic and somato-psychiatric hospitals, psychiatric units in polyclinics, sanatoriums for psychoneurological disorders, psychoneurological nursing homes for chronic patients and the disabled.

Was there a professional and/or legal framework for the provision of mental health prevention and protection services?

The professional and legal framework for the provision of services for the prevention and protection of mental disorders and the mental well-being of the population was defined by the Act on Psychiatric Care and Guarantees of Citizens' Rights in the Provision of Psychiatric Care, the Code of Professional Ethics for Psychiatrists, and the ethical committees of psychiatric institutions.

Thank you. Now we can move on to some specific questions. Let me start with the addiction disorders. It is well-known that the fight against different types of addictions was an important issue in the USSR. Could you elaborate on that? What kind of treatment and services were provided in this regard?

The narcological services in the USSR were extensive, which included narcological psychiatrists and specialists in narcology. There was a narcology department in the Ministry of Health headed by the chief narcologist. The Institute of Narcology as well as narcological hospitals and dispensaries were established. So-called "sober-ups" were functioning to assist patients who were in deep intoxication and withdrawal. Treatment and employment facilities were established for the involuntary treatment of alcohol and drug addicts. A range of treatment methods were used: Hypno-suggestive therapy, conditional reflex therapy, emotional stress therapy, "coding" method, combined psychopharmacotherapy aimed at suppressing pathological attraction to addictive drugs, aversive therapy aimed at sensitizing alcoholic patients, as well as detoxification methods.

Could you tell us about psychotherapy facilities as well? Was there a leading school of psychotherapy in the Soviet Union, or was there a variety of schools available?

The leading school of psychotherapy was personal-oriented (reconstructive) psychotherapy, based on the theory of relationships between the individual and the social environment. Conditional reflex therapy, based on the teachings of Ivan P. Pavlov was widely used. Variants of suggestive psychotherapy, cognitive behavioral psychotherapy and various types of art therapy were also used.

We know that the approach of the Soviet Union towards medicine was public-health oriented and socialized. Could you tell us about the rehabilitation services for chronic mental disorders? For instance, was it possible for someone to work had he/she a mental disorder?

Theoretical and practical aspects of social and labor rehabilitation of mentally ill people were actively developed by *T. A. Geyer* and *D. E. Melekhov* in the USSR. The indications and contraindications for different types of labor and activities in case of schizophrenia and other mental disorders were developed. The social and labor prognosis of mental disorders were studied, the methodology of social and labor expertise was developed by an institute specially created for this task.

Stigma is another important aspect of psychiatric disorders. Can we speak about a special effort related to overcoming the stigmatization of mentally ill people in the Soviet Union? How did society interact with psychiatric patients?

In the Soviet Union, sufficient attention was paid to issues related to the stigmatization of the mentally ill, as well as to measures to overcome stigmatization. Specific measures in this direction were formulated and defined in a special law on "*Psychiatric Care and Guarantees of Citizens' Rights in its provision*", as well as in the "*Code of Professional Ethics for Psychiatrists*". Ethical committees have been established at psychiatric institutions. When necessary, state institutions and human rights organizations also intervened to protect the constitutional rights of mentally ill persons.

How did Soviet psychiatrists view the psychiatry in the West?

Soviet psychiatrists were interested in the achievements of Western psychiatry and sought to expand contacts with foreign psychiatrists. However, due to ideological reasons, a critical attitude towards some theoretical positions and foundations of Western psychiatry (Freud's psychoanalysis, Binswanger and Jasper's existential analysis, neothomism, pragmatism, personalism) was maintained.

There are widespread allegations of political abuse of psychiatry during the Soviet Union. These allegations

mostly come from Western sources among others. What is your opinion on this issue? You worked in the Soviet Union, what is your personal opinion about these allegations?

Personally I have not encountered any case of political abuse of psychiatry, except for some restrictions of the mentally ill during mass festive processions. If there had been any political abuses of psychiatry, they were isolated and controversial cases, which were later greatly exaggerated by the media.

Photo 2. Prof. Polischuk in a TV programme.

We have a few last questions about today's psychiatry. You have witnessed both periods and two different systems. What do you think were the main differences between these two systems in terms of psychiatry?

Russian psychiatry today, in the era of globalization, has borrowed a lot from Western psychiatry: It has moved to the international classification of mental disorders, introduced a large arsenal of psychopharmacological medications into medical practice, mastered many Western psychotherapeutic and psychometric methods. However, at the same time, it seems to me that the traditions of tracing subtle clinical and psychopathological details and clinical and anamnestic research of mentally disordered people are being lost, the coherent, holistic approach to the mentally ill is being lost.

How do you, as a psychiatrist, interpret the changes that have taken place over the years?

I think, while striving for the complete objectification of mental disorders with the help of modern methods and techniques, the vision and understanding of the personality of the suffering patient is lost. There is underestimation and neglect of the subject to subject relationship between the doctor and the patient, ignoring the underlying mental patterns, which can largely determine the nature of the course of the disease and its outcomes. Finally, psychiatrists do not pay much attention to patients' inner psychic realm, which is the core and basis of his/her personality. Here lies the danger of further dehumanization of psychiatry.

Thank you for this unique opportunity.

I would like to thank you.

БЕСЕДА С ПРОФЕССОРОМ Ю. И. ПОЛИЩУКОМ: ПСИХИАТРИЯ НАХОДИТСЯ В ОПАСНОСТИ ДЕГУМАНИЗАЦИИ

Ekin Sönmez, Yasin Çalış | БЕСЕДА Переведено

Полищук Юрий Иосифович

От имени отдела нейронных механизмов и области науки о мозге Турецкой Академии Наук и Просвещения (БАА), мы беседовали с профессором Полищук, работавшим психиатром в Советском Союзе и Российской Федерации. Профессор Полищук говорил о хорошо организованной психиатрической службе в Советском Союзе и объяснил, как подходят к различным психическим заболеваниям. Он проводил сравнения с современной психиатрией. Мы благодарим его от имени Турецкой Академии Наук и Просвещения(БАА).

Прежде всего хотелось бы попросить Вас представить себя и свое учреждение?

Полищук Юрий Иосифович, 1934 года рождения, главный научный сотрудник Московского НИИ психиатрии – филиала «НМИЦ ПН им. В.П.Сербского» Минздрава России, доктор медицинских наук, профессор.

В Советском Союзе Вы работали психиатром? В какой должности Вы работали?

Вначале я работал врачом психиатром в психиатрической больнице в г. Чернигове (Украина). Затем работал младшим научным сотрудником в Институте психиатрии Академии медицинских наук в Москве до 1968 г. Потом последовательно работал старшим научным сотрудником, руководителем отделения диетотерапии, руководителем отдела психической патологии позднего возраста в Московском научно-исследовательском институте психиатрии. В течение 15 лет был главным учёным секретарём общества психиатров.

Спасибо. Теперь позвольте задать Вам несколько вопросов о психиатрической практике во времена Советского Союза и о психиатрической практике сегодня. Можете ли Вы рассказать о том, как Вы работали в Советском Союзе? Позвольте сначала попросить Вас осветить некие общие аспекты. Как в целом была организована психиатрическая помощь в Советском Союзе?

В СССР существовала стройная ступенчатая организация психиатрической помощи, состоящая из соответствующего подразделения в Министерстве здравоохранения, управлении главного психиатра, сети краевых, областных, городских психиатрических больниц и диспансеров. Имелась взаимосвязь между больницами и диспансерами. Функционировали психосоматические и сомато-психиатрические стационары, психиатрические кабинеты в поликлиниках, санатории психоневрологического профиля, психоневрологические интернаты для хронических больных и инвалидов.

Существовали ли профессиональные и/или правовые рамки для оказания услуг по профилактике и защите психического здоровья населения?

Профессиональные и правовые рамки для оказания услуг по профилактике психических заболеваний и защите психического здоровья населения определялись Законом «О психиатрической помощи и гарантиях прав граждан при её оказании», «Кодексом профессиональной этики психиатра», а также этическими комитетами при психиатрических учреждениях.

Спасибо. Теперь мы хотели бы задать Вам несколько конкретных вопросов. Разрешите начать с болезни зависимости (алкоголизм, наркомании). Мы знаем, что борьба с такими заболеваниями была важным вопросом в СССР. Не могли бы Вы рассказать нам об этом? Какого рода лечение и какого рода услуги при этом предоставлялись?

В СССР функционировала разветвлённая наркологическая служба, в которой работали наркологи-психиатры и специалисты наркологи. Имелся отдел наркологии в Министерстве здравоохранения во главе с главным наркологом. Были созданы: Институт наркологии, а также наркологические больницы и диспансеры. Функционировали так называемые «вытрезвители» для оказания помощи пациентам, находящимся в состоянии глубокого опьянения и абстиненции. Были организованы лечебно-трудоустроительные учреждения

для недобровольного лечения больных алкоголизмом и наркоманиями. Применялись различные методы лечения: гипносуггестивная терапия, условно-рефлекторная терапия, эмоционально-стрессовая терапия, метод «кодирования», комбинированная психофармакотерапия, направленная на подавление патологического влечения, аверсивная терапия, направленная на сенсбилизацию алкоголизма к алкоголю, а также методы детоксикации.

Не могли бы Вы рассказать и о психотерапии? Существовала ли в Советском Союзе ведущая школа психотерапии, и каковы ее основные положения?

Ведущей школой психотерапии была лично-ориентированная (реконструктивная) психотерапия, основанная на теории отношений личности с социальной средой. Широко применялась условно-рефлекторная терапия, основанная на учении И.П.Павлова. Применялись суггестивная психотерапия в разных ее вариантах, когнитивно-поведенческая психотерапия, различные виды арттерапии.

Известно, что общественно-ориентированной медицине в Советском Союзе придавалось особое значение. Можете ли Вы рассказать о реабилитации при хронических психических расстройствах? Можно ли было человеку работать при наличии у него психического заболевания?

Теоретические и практические аспекты социально-трудовой реабилитации психически больных активно разрабатывались Т.А.Гейером и Д.Е.Мелеховым. Были разработаны показания и противопоказания для разных видов трудовой деятельности при шизофрении и других психических заболеваниях. Изучался социально-трудовой прогноз, была разработана методология социально-трудовых экспертиз на базе института, специально созданного под эту задачу.

Теперь позвольте затронуть и проблему стигмы. Проводилась ли в Советском Союзе какая-либо конкретная работа, связанная с преодолением стигматизации психически больных? Как общество взаимодействовало с психиатрическими пациентами?

В СССР уделялось достаточное внимание вопросам, связанным с проблемой стигматизации психически больных, а также мерам по преодолению стигматизации. Конкретные меры в этом направлении были сформулированы и определены в Законе «О психиатрической помощи и гарантиях прав граждан при её оказании», а также в «Кодексе профессиональной этики психиатра». Были созданы этические комитеты при психиатрических учреждениях. В случае необходимости государственными органами и правозащитными организациями осуществлялась защита конституционных прав психически больных.

Как советские психиатры смотрели на психиатрию Запада?

Советские психиатры с интересом воспринимали и достижения

в западной психиатрии, стремились к расширению контактов с зарубежными психиатрами. Однако сохранялось, в силу идеологических причин, критическое отношение к некоторым теоретическим положениям и основаниям западной психиатрии (психоанализ Фрейда, экзистенциальный анализ Бинсвангера и Ясперса, неотоцизм, прагматизм, персонализм).

Имеют хождение утверждения о политическом злоупотреблении психиатрией во времена Советского Союза. Эти заявления поступают, в частности, из западных источников. Каково Ваше мнение по этому поводу? Вы работали в Советском Союзе, каково лично Ваше мнение на предмет данных утверждений?

Лично я не сталкивался с фактами политических злоупотреблений психиатрией, за исключением некоторых ограничений психически больных во время проведения массовых праздничных шествий. Если и были некоторые политические злоупотребления психиатрией, то они имели единичный и спорный характер, а впоследствии значительно преувеличивались средствами массовой информации.

У нас есть несколько вопросов о сегодняшней психиатрии. Вы были свидетелями обоих периодов, двух разных систем. Каковы основные различия этих двух систем в плане психиатрии?

Российская психиатрия в настоящее время, в эпоху глобализации, многое заимствовала из западной психиатрии: перешла на международную классификацию психических расстройств, внедрила в лечебную практику большой арсенал психофармакологических средств, освоила многие западные психотерапевтические и психометрические методы. Однако вместе с этим, как мне представляется, утрачиваются традиции тонкого клинико-психопатологического и клинико-анамнестического исследования психически больных, утрачивается целостный, холистический подход к психически больному человеку.

Как Вы, как психиатр, интерпретируете изменения, произошедшие за эти годы?

В стремлении к возможно полной объективизации психических расстройств с помощью современных параклинических методов и методик – утрачивается видение и понимание личности страдающего пациента. Происходит недооценка и игнорирование субъект-субъектных взаимоотношений врача и больного, игнорирование внутренней картины болезни, которая может в значительной степени определять характер течения болезни и её исходы. Наконец, психиатрами не уделяется должного внимания духовной сфере больного человека, которая является ядром и основой его личности. В этом заключается опасность дальнейшей дегуманизации психиатрии.

Hem ondalık saat hem de 24 saat esasına göre çalışan bir saat. Takvimlerin değiştirilmesi de sadece astronomik veya matematiksel süreçlerden ibaret değildir. Örneğin Cumhuriyetçi takvimin şair Fabre d'Eglantine'in kültürel açılımlarını görmezden gelecek tamamen astronomik - matematiksel bir analizi, toplumsal anlamını kavramak için yeterli bir temel sağlamaz. İsimlerin anlam yüklü olduğunu gözeten bir bakış açısıyla takvim sistemleri matematiksel özellikleri ile taşıdığı anlam ve semboller arasındaki etkileşimin ürünü olarak görülmelidir. (*Bilimin Sınıf Mücadelesi ile Kesişim Noktası: Takvimler*, sf. 257)

BİLİMİN SINIF MÜCADELESİ İLE KESİŞİM NOKTASI: TAKVİMLER

Turgut Yıldız

Bilim ve Aydınlanma Akademisi Kolektif Yaşamı Kurgulama Bilim Alanı,
bt yıldız@gmail.com

ÖZET

Tarihteki büyük sıçramalar kullanılan takvimlerdeki değişikliklerden takip edilebilir. Takvim değişiklikleri hem bilimsel hem de sosyal süreçlerin ürünüdür. Dolayısıyla toplumsal altüst oluşların bilim dünyasına sirayet ettiği tarihsel uğraklarda takvim değişiklikleri gündeme gelmiştir. Bu araştırmada Avrupa'daki büyük tarihsel sıçramalar olan Fransız Devrimi ve Ekim Devrimi ertesinde takvimlerde yapılan değişiklikler devrimci süreçlerle ilişkileri çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca Ekim Devrimi sonrasında gerçekleşen ilk burjuva devrimlerinden biri olan Türkiye'de Cumhuriyetin ilanı sonrasında yapılan takvim ve saat değişiklikleri genel çerçevesi ile araştırmaya dâhil edilmiştir.

Fransız Devrimi ertesinde eski toplumla olan bağların tamamen koparılması adına takvim radikal biçimde değiştirilmiş ve insanlık tarihinde ender görülen bir durum ortaya çıkmıştır. Bolşevik Devrimi ertesindeki uygulamalar ise daha çok üretimde etkinliğin artırılmasına yönelik düzenlemeler olarak değerlendirilebilir. 1929 Takvimi açık şekilde NEP döneminden kopuşun ve I. Beş Yıllık Plan'ın izlerini taşımaktadır. Bu araştırma kapsamında devrimler ertesindeki takvim değişikliklerinde sınıf mücadelesi ile bilimin kesiştiği tarihsel süreçler incelenecek, yeni takvimler ile hedeflenen toplumsal dönüşümler değerlendirilecektir. Bu çalışma ile içinde bulunduğumuz yüzyılda sosyalist devrimlerin takvimi nasıl etkileyebileceğine dair bir ön çalışma sunulması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fransız Devrimi, Cumhuriyetçi Takvim, I. Beş Yıllık Plan*

CALENDARS: AT THE CROSSROADS OF SCIENCE AND CLASS STRUGGLE

ABSTRACT

Major events in history can be traced from changes in calendars. These changes are the results of both scientific and social processes. Hence, calendar changes were discussed at historical moments when social disruptions affect the scientific world. In this research, the changes made in the calendars after the French Revolution and the October Revolution, which are the major historical events in Europe, were discussed within the framework of their relations with the revolutionary processes. In addition, calendar and clock changes after the proclamation of the Republic in Turkey, which is one of the first bourgeois revolutions that took place after the October Revolution, were included in the study with the general framework.

After the French Revolution, the calendar was radically changed in order to completely break the bonds with the old society, and a rare situation occurred in the history of humanity. Changes after the Bolshevik Revolution can be considered differently as arrangements for increasing efficiency in production. The 1929 Calendar clearly shows the traces of the break with the NEP period and the First Five-Year Plan. Within the scope of this research, historical processes in which the class struggle and science intersect were examined within the framework of the calendar changes after the revolutions. In addition, social transformations targeted with new calendars will be evaluated. With this study, it is aimed to present a preliminary study on how socialist revolutions may affect the calendar in the current century.

Keywords: *French Revolution, Republican Calendar, First Five-Year Plan*

GİRİŞ

Takvim değişiklikleri tarihte büyük sıçramalara işaret eder. 16. yüzyılda Jülyen takviminin yerine Gregoryen takviminin veya bildiğimiz adıyla miladî takvimin kullanılmaya başlamasından beri Avrupa'da tarihsel sıçramalarda ve belirgin olarak devrimler sırasında farklı takvimler kullanılması gündeme gelmiştir.

Takvim değişikliği denildiğinde resmî ve dinî bayramların değiştirilmesi, özel günler ve tatil günlerinin anlam

ve içeriğinin farklılaştırılması gibi hâlihazırda kullanılan takvim üzerinde yapılan değişiklikler akla gelmektedir. Oysa Fransız Devrimi sırasında saatler, günler, haftalar kısaca zaman hesaplamasının kendisi baştan aşağı değişmiştir. Kuşkusuz bu değişiklik teknik uzmanlığın yanı sıra siyasi cüretkârlığın da ürünüdür.

Toplumların devrimler ile ileri sıçrayışlarında devrim koşullarındaki toplumdaki din – toplum çatışması ve devrimlerin ardından devrimin taşıyıcısı olan sınıfların

toplumsal yaşamı biçimlendirme ve eski toplumla bağlarını koparma hedefleri takvim değişikliklerinde etkili olmuştur.

Antik çağlardan bu yana gelen zaman hesaplama yöntemleri, takvimlerin ortaya çıkışı ve astronomik hesaplama yaklaşımları bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Benzer şekilde araştırma Avrupa ile sınırlı tutulmuş, Çin, Japonya, Mısır gibi ülkeler incelenmemiştir.

Çalışmada esas olarak Fransız Devrimi ile oluşturulan Cumhuriyetçi Takvim, Sovyetler Birliği'nde uygulanan takvim değişiklikleri ve Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonra takvim ve saatte yapılan değişiklikler ele alınmış, tarihsel sıçramalar ile takvimlerin ilişkisi araştırılmıştır.

TAKVİMLER VE MİLATLAR

Takvimlerin tarih boyunca zamanı ölçmek için kullanılacak astronomik olaylar esas alınarak oluşturulduğu söylenebilir. Yerin günlük hareketi yani gece ile gündüzün birbirini izlemesi, yerin yıllık hareketi yani mevsimsel döngüler ve Dünya'dan en belirgin şekilde gözlenen gök cisimi olan Ay'ın tekrarlanan evreleri ve takımyıldızlar takvimlerin oluşumunda etkili olmuştur. Günler, aylar ve yıllar bu hareketler temelinde oluşan zaman birimleridir. Bu birimlerin ölçümünde kullanılan cetveller ise takvimleri meydana getirir (Holford-Strevens, 2005: 1-24).

Bugün tüm dünyada bilinen ve neredeyse tüm dünyada kullanılan Gregoryen Takvimi aslında Roma Cumhuriyeti'nde kullanılan takvimin M.Ö. 46 yılında Julius Caesar ve sonrasında 1582'de Papa XIII. Gregory tarafından himaye edilen çalışmalar neticesinde düzenlenmesi ile oluşmuş ve güncellenerek günümüze kadar kullanılagelmiştir (Holford-Strevens, 2005: 28-36).

Roma takvimi ilk kullanılmaya başladığında 10 aydan oluşuyor ve esas olarak tarımsal faaliyetler ve vergilendirme için kullanılıyordu. Mart ayından başlıyor ve Aralık ayında kadar sürüyordu. Ay hareketleri esas alınarak düzenlemişti ve 304 günden oluşuyordu. Ay isimleri savaş tanrısı olan "Mars" ile başlıyor, diğer tanrıların isimleri ve beşinci, altıncı gibi numaralardan oluşuyordu: "*Martius, Aprilis, Maius, Junius, Quintilis, Sextilis, September, October, November, December*" (Michels, 1967: 18).

Takvime Ocak ve Şubat aylarının eklenmesi ile 355 günlük takvim kullanılmaya başlandı. Ancak bu takvim de tahta çıkan imparatorların buyrukları ile değişiyordu. M.Ö. 47'deki Nil Savaşı'nın ardından en bilineni İskenderiyeli Sosigenes olan astronom ve matematikçiler Güneş'in hareketleri ile uyumlu olarak bir yılı 365 gün 6 saat olarak hesapladı ve böylelikle adını Julius Caesar'dan alan Jülyen takvimi kullanılmaya başlandı. Julius Caesar'ın ölümünün ardından Temmuz ayına denk

gelen Quintilis'in adı Julius, halefi Augustus'un iktidara geldiği ay olmasından ötürü Sextilis'in adı da Augustus olarak değiştirildi (Holford-Strevens, 2005; Michels, 1967).

Jülyen takvimi Gregoryen takvimine benzese de Jülyen yılı tropikal yıla göre yaklaşık 11 dakika uzun olduğundan 128 yılda 1 günlük kaymaya sebep olmaktadır. 1582'de çeşitli Avrupa ülkelerinin kabul ettiği Papa XIII. Gregory himayesinde geliştirilen takvim ile milat ve yılın başlangıcı değiştirilmiş ve artık yıl uygulamasına başlanmıştır (Moyer, 1982).

Hesaplama metodunun yanında başlangıç noktaları takvimlerin önemli bir belirleyicidir. Tarih boyunca uygarlıklar önemli saydıkları günleri takvimlerin başlangıcı olarak kabul etmiştir. Antik Yunan'da Olimpiyatlar, Roma İmparatorluğu'nda Roma'nın kuruluşu, Müslüman ülkelerde Hicret ve günümüzde kullanılan takvimin başlangıcı olan İsa'nın doğumu buna örnek gösterilebilir. Şüphesiz sınıf mücadelesi neticesinde insanlığın varacağı yeni toplumsal düzende yeni bir milat tartışılacaktır.

Diğer yandan takvimlerin toplumsal yaşamla en önemli bağlarından birini oluşturan bayramlar da tarih boyunca iktidarlarca değiştirilmiş ve toplumsal yaşamda belirleyici bir unsur olarak yerini almıştır. Her sınıfın kendi kültürüne ve değerlerine ait bayramları, iktidarda bulunduğu dönem öne çıkmış, ülkelerin tarihlerindeki sıçramaların bayramlar ile izlenmesi mümkün hale gelmiştir.

Sınıf mücadeleleri ve iktidar değişiklikleri tarih boyunca takvimler üzerine tartışmaların açılmasına neden olmuş, tarihteki sıçramaların etkileri takvimlere de yansımıştır. Bu durumun belki de en ilgi çekici örneği olarak Fransız Devrimi sonrasında yapılan takvim değişikliği kabul edilebilir.

FRANSA'DA CUMHURİYETÇİ TAKVİM

Takvimi değiştirmek Fransız devrimcilerin aklında devrimden önce de vardı. Kilise ve devlet aygıtını birbirinden ayırmak için takvimin de değişmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bunun için 1785 ve 1788'de kullanılmakta olan Gregoryen takviminin değişmesi için fikirler ortaya attılar. Örnek olarak Sylvain Maréchal'ın 1788'de yayınladığı *Dürüst İnsanlar Almancağı* (*Almanach des Honnêtes-gens*) gösterilebilir.

Devrimle birlikte ölçü birimlerinde değişikliğe gidildi, bu yazının kapsamı dışında kalmakla birlikte ölçüm sistemi olarak metrik sistemin getirilmesi ve hesaplarda ondalık sisteme geçilmesi büyük bir değişiklikti. Devrimciler, kralı devirdikten sonra krallığın kalıntılarını bir bir temizlemeye girişmişken toplumun dinle olan bağlarını da koparmak istediler. Nihayetinde 1793'te

Ulusal Meclis, Halk Eğitim Komitesi başkanı C. Gilbert Romme'a takvim değişikliği için yetki verdi. Halk Eğitim Komitesi de iki ünlü matematikçi Joseph-Louis Lagrange ve Gaspar Monge'nin da aralarında bulunduğu bilim insanlarını takvimi oluşturması için görevlendirdi (Zerubavel, 1977). Fransızca adıyla *Calendrier Républicain de la Révolution* de 1789 yani *1789 Devrimi'nin Cumhuriyetçi Takvimi* 1793 yılı sonunda kabul edildi.

Burada önemli bir nokta uzun tartışmalar sonucunda takvimin ilk günü olarak devrim gününün değil Cumhuriyetin kurulduğu günün kabul edilmesidir. Oysa 1789'de devrimin hemen ertesinde kimi gazeteler tarih atarken yıl bölümüne 1 yazmaya başlamıştı bile (Zerubavel, 1977).

Kabul edilen Cumhuriyetçi takvimin önemli özellikleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Kronolojik çerçevenin değiştirilmesi: Hristiyan çağın kapanıp Cumhuriyetçi çağın başladığını temsil etmek üzere Gregoryen takvimine göre 1792 yılı 1. Yıl kabul edildi. Diğer bir deyişle Cumhuriyetin kurulması yeni takvimin miladı oldu. Yıllar İsa'dan önce ve İsa'da sonra olarak değil, Cumhuriyet'ten önce ve Cumhuriyet'ten sonra olarak tarif edilmeye başladı.
2. Yıllık döngünün değiştirilmesi: Takvimin başlangıç tarihi olarak Cumhuriyetin kurulduğu 22 Eylül 1792 seçildi ve 1. Yılın, 1. Ayının 1. Günü ilan edildi. Aynı zamanda bu tarih tesadüfen sonbahar ekinoksu ile çakışıyordu.
3. Ayların yeknesak hale getirilmesi: Bir yıl 30'ar günlük 12 aydan oluşuyor, artık günler 12. ayın sonuna

ekleniyordu. Bu 5-6 artık gün Sankülot^m (Sans Culottides) olarak adlandırılıyor ve bu günlerde cumhuriyet kutlanıyor, devrimciler onurlandırılıyordu (Kerzhner, 1984).

4. 7 Günlük haftanın kaldırılması: Yedi günlük "hafta" ise Yahudi takvimleri ile ilişkili olduğundan ve dinî temeller içerdiğinden kaldırıldı. "Hafta" yerine 30 günlük bir "ay" üçe bölünerek 10 günlük "dekad" tanımlandı. Gün isimleri ise değiştirilerek birinci, ikinci, üçüncü... şeklinde adlandırıldı. 10 günlük dekadın son günü yani décadı "Yüce Varlık"^{a2} adanmıştı ve dinlenme günüydü (Kerzhner, 1984).
5. Günlerin ondalık olarak bölünmesi: Cumhuriyetçi takvim kullanılmaya başlanan ondalık sisteme uygun olarak 10 saatlik günlerden ve 10 günlük haftalardan oluşuyordu. 10 saatten oluşan 1 günde her saatin 100'de biri "ondalık dakika", her dakikanın 100'de biri "ondalık saniye" olarak tanımlanmıştı. Böylelikle yeni saatlerin üretilmesi de gerekiyordu. Eski ve yeni saati birlikte gösteren saatlerin bir örneği Şekil 1'de görülebilir. Böylelikle zaman hesaplarında önemli bir değişikliğe gidiliyordu (Holford-Strevens, 2005: 8).
6. Yeni kültürün inşası: Dinî temellere dayanan ay isimleri de değiştirilmişti. Aylara da birinci, ikinci, üçüncü gibi isimler verilmesi önerilmişti. Aynı zamanda Ulusal Meclis üyesi olan şair Philippe Fabre d'Eglantine'in önerisi ile kırsal yaşamdan esinlene-

1 Sankülot Türkçede yaygın olarak Baldırı Çıplak olarak çevrilse de aslında baldırı çıplak değil, soyluların giydiği külot adı verilen diz altı beyaz çorabı giymeyen, yani pantolon giyen anlamına geliyor.

2 Yüce Varlık Kültü (Culte de l'Être suprême): Fransız Devrimi sırasında M. Robespierre tarafından ortaya atılan inanç sistemi. Katolikliğin ve öncülü olan Akıl Kültünün yerine yeni Fransız Cumhuriyeti'nin resmi dini olarak tasarlandı.

Tablo 1. Cumhuriyetçi Takvim'de Aylar ve Günler

Mevsim	Ay isimleri	Anlamı	Gregoryen Takvimindeki Karşılığı
Sonbahar	Vendémiaire	Bağ bozumu ayı	22 Eylül – 21 Ekim
	Brumaire	Sis ayı	22 Ekim – 20 Kasım
	Frimaire	Don ayı	21 Kasım – 20 Aralık
Kış	Nivôse	Kar ayı	21 Aralık – 19 Ocak
	Pluviôse	Yağmur ayı	20 Ocak – 18 Şubat
	Ventôse	Rüzgâr ayı	19 Şubat – 20 Mart
İlkbahar	Germinal	Filizlenme ayı	21 Mart – 19 Nisan
	Floréal	Çiçek ayı	20 Nisan – 19 Mayıs
	Prairial	Çayır ayı	20 Mayıs – 18 Haziran
Yaz	Messidor	Hasat ayı	19 Haziran – 18 Temmuz
	Thermidor	Sıcak ayı	19 Temmuz – 17 Ağustos
	Fructidor	Meyve ayı	18 Ağustos – 16 Eylül
Baldırı Çıplak Günler	Jour de la Vertu	Erdem günü	17 Eylül
	Jour du Génie	Yetenek günü	18 Eylül
	Jour du Travail	Çalışma günü	19 Eylül
	Jour de l'Opinion	Fikir günü	20 Eylül

rek yeni ay isimleri belirlendi. d'Eglantine her ayın her gününe benzersiz isimler de önermişti. Aylar, "Sankülot" günler ve Gregoryen takvimindeki karşılıkları Tablo 1'de görülebilir (Zerubavel, 1977).

Şekil 1. Hem ondalık saat hem de 24 saat esasına göre çalışan bir saat

Cumhuriyetçi takvim ile devrimciler, eski düzenin tamamen yok edildiği bir çağ açmak istiyordu. Cumhuriyet'in kuruluşu, geçmiş ile bugün arasında bir süreksizlik yaratmayı hedefledi. Eski toplumsal düzenin yıkılmasının önemli düşünsel kaynakları olan sekülerlik, doğacılık ve akılcılık Cumhuriyetçi takvimde de kendisini gösteriyordu.

Sekülerleşme adına takvimin miladının değiştirilmesi önemli bir sembol olarak gösterilebilir. Bu değişiklik ile cumhuriyetin kuruluşunun İsa'nın doğuşu ve Hristiyanlığın başlangıcından tarihsel olarak çok daha önemli olacağı yeni ve seküler bir çağa girildiği gösteriliyordu.

Takvimde dinî olay ve kişileri anan isimlerin değiştirilmesi sekülerleşmenin yanı sıra doğacılıkla da ilişkiliydi. Çünkü yerine konan isimlerin tümü doğal fenomenlere dayanıyordu. Dolayısıyla doğanın, yeni toplumsal yaşamdaki yerine ilişkin ipuçları veriyordu. Ayrıca yılın ilk gününün ekinoksa denk gelmesi, eşitliğin yeni toplumun temeli olduğunu simgeliyordu (Andrews, 1931).

Zaman hesaplarında ondalık sisteme geçilmesi ise akılcılığın en önemli izlerinden biridir. Dinî referanslara dayanan zaman birimlerinin karşısına Fransız aydınlanması, bilimler akademisinin seçkin üyelerinin bulunduğu bir komisyonun takvimini ve hesaplamalarını çıkarıyordu.

Bu şairane takvim işlevsel olmakla beraber işçi sınıfı için bir sorun barındırıyordu. Eski takvime göre yedi günlük haftada bir tatil günü varken Cumhuriyetçi tak-

vim ile on günde bir tatil yapılacaktı. Bir diğer büyük sorunu ise diğer ülkelerin bu takvimi kullanmamasının idari işlerde, ekonomik işlerde ve uluslararası ilişkilerde uyumsuzluklara neden olmasıydı. Öte yandan d'Eglantine'in bulunduğu ay isimleri farklı kıtalarda farklı zamanlara denk geldiğinden çok kullanışlı değildi. Örneğin bu takvim Arjantin'de kullanılıyor olsaydı kışın ortasında "Sıcak ay" olacaktı! Dolayısıyla Cumhuriyetçi takvimin Dünya Halkları için değil Fransız ulusu için oluşturulduğu sonucuna varılabilir (Perovic, 2012).

1801'de Napolyon'un Papa ile yaptığı anlaşma uyarınca Cumhuriyetçi takvime Pazar günü ve paskalya geri geldi. Yaklaşık 13 yılın ardından Cumhuriyetçi takvime göre 11 Nivôse 14'te (Gregoryen takvime göre 1 Ocak 1806) Cumhuriyetçi takvim kaldırıldı ve Gregoryen takvime geri dönüldü. Ancak bu, takvimin tarihten silinişi anlamına gelmiyordu.

18 Mart 1871'de Paris halkı ayağa kalkışıyla kurulan Paris Komünü yönetiminin ilk kararlarından birisi Cumhuriyetçi takvimi geri getirmek oldu ve 16 Floreal 79'da (6 Mayıs 1871) takvim tekrar kullanılmaya başladı. Paris Komünün ardından Cumhuriyetçi takvim bir daha kullanılmadıysa da hâlâ Fransa'daki astronomik almanaklarda yer bulmaktadır.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE TAKVİM DEĞİŞİKLİKLERİ

Ekim Devrimi'nden Sovyetler Birliği'nin çözülüşüne kadar Sovyet ülkesinde kullanılan takvim birden çok kez değişti. Özellikle farklı tarihsel dönemlerde ilan edilen veya kaldırılan özel gün ve haftalar başlı başına ayrı bir araştırmayı hak ediyor.

Ayrıca bu yazının kapsamı dışında kalmakla beraber Bolşeviklerin de tıpkı Fransız devrimciler gibi devrimden önce de bu meseleyi tartıştığı, Şubat Devrimi ile birlikte Pravda'da takvimin değişmesi ile ilgili pek çok öneri yayınladığı biliniyor (Shilova, 2007).

Ekim Devrimi'nden sonra takvim değişiklikleri için kabaca bir dönemlendirme yapılacak olursa; Jülyen takviminden Gregoryen takvimine geçişten 1929'da beş günlük haftalardan oluşan takvime geçiş arası birinci dönem (1918-1929); 1929'da beş günlük haftadan vazgeçilerek 1940'da yedi günlük haftaya geri dönüşe kadar ikinci dönem (1929-1940) kabul edilebilir. 1940 sonra çözülmüşe kadar kullanılan takvimde ise özel günlerdeki değişiklikler izlenebilir (Shilova, 2007).

Ekim Devrimi'nin ardından 1918'de Sovyet İktidarı Jülyen takvimi yerine Gregoryen takvimine geçilmesine karar verdi. Bu kararın arkasında Avrupa ülkeleri ile ilişkilerde kolaylık sağlanmasının yanı sıra Ortodoks Kilisesi ile olan gerilimin de payı vardır. Ancak böylelikle bir tuhafılık oluştu ve Ekim Devrimi'nin yıl dönümü Kasım ayında kutlanmaya başladı. Günümüzde halen Ekim

Devrimi'ni konu alan her makalede dipnotla devrimin Jülyen takvimine göre Ekim'de olduğu Gregoryen takvimine göre 7 Kasım'a isabet ettiğinin yazılması tarihin bir cilvesidir.

1918 yılı sonunda Halk Komiserleri Konseyi tarafından hafta sonu ve tatil günleri ile ilgili yeni düzenlemeler açıklandı. Buna göre resmî tatil günleri;

- 1 Ocak – Yeni Yıl
- 22 Ocak – 1905 Devrimi'nin Yıldönümü
- 12 Mart – Otokrasinin Yıkılışı
- 18 Mart – Paris Komünü'nün Yıldönümü
- 1 Mayıs – Enternasyonal Günü
- 7 Kasım – Proleter Devrim Günü

olarak belirlendi (Shilova, 2007).

Ekim Devrimi'nden neredeyse 1950'lerin ortalarına kadar yeni yılın ilk günü veya takvimin başlangıcı konusunun Bolşeviklerin arasında açıkça tartışıldığı biliniyor. Yılın devrim günü olan 7 Kasım veya Enternasyonal Günü olan 1 Mayıs'ta başlaması, yılların 1917'den başlanarak sayılması hatta 1871'den başlaması bile ortaya atılıyor. Bununla birlikte Sovyet iktidarı ne yılın ilk gününü ne de miladı değiştiriyor ancak niteliğinde değişikliğe gidiyor. 1 Ocak yılın ilk günü olarak 1929'a kadar tatil olarak kalsa da I. Beş Yıllık Plan döneminde “yılın herhangi bir günü” haline geliyor (Shilova, 2007).

Öte yandan bir araç olarak takvimlerin propaganda faaliyetleri için de kullanıldığını söylemek mümkün. *Komünistin Takvimi (Kalendar Kommunista)*, *Tarım İşçisi Takvimi (Kalendar Rabotnika)*, *Köylü Komünist Takvimi (Kalendar Derevenskogo Kommunista)* gibi pek çok takvim ile kültürün inşası, Hristiyanlığın simgelerinin devrimin sembelleri ile değiştirilmesi hedefleniyordu. Bunlar arasında Komünistin Takvimi uzun yıllar kullanıldı. 1929'a kadar basılan takvimlerin ön sayfasında üç ayrı grup halinde özel tarihler bulunuyordu. İlk bölümde resmî tatiller, ikinci bölümde dinî tatiller, üçüncü bölümde ise özel günler ve haftalar vardı. Devrim için özel gün ve haftalar tatil günü değildi.

1918-29 arası ilk dönemde kullanılan takvimde Lenin'in ölümü, Tüm Rusya Kilise Konseyi'nin dinî günleri Gregoryen takvimine göre düzenlemesi sonucu oluşan dinî bayramlar ve 1925'ten sonra güncellenerek çoğalan devrimci özel gün ve haftalar önemli değişikliklerdi. Ayrıca Bolşevikler ile Ortodoks kilisesi arasında devrimin ilk yıllarında takvim meselesi ciddi bir gündem haline gelmişti. Ortodoks Kilisesi ne Gregoryen takvimine geçişi ne de açıklanan yeni tatil günlerini kabul ediyordu. 1923 yılında kilise yeniden Jülyen Takvime dönüyor

ancak Sovyet iktidarının direnmesi, üzerine kilisenin kutladığı dinî günler resmî takvimde tatil edilmiyordu. Bu sebeple Kilise tarafından dinî bayramlar 13 gün farkla kutlanıyor ama kimse kutlamalara katılmıyordu (Theodosiou ve ark, 2002).

Sovyet iktidarı eski toplumu parçaladığı gibi eski takvimi de yırtıp atmak istiyordu. I. Beş Yıllık Plan'ın başlangıcına isabet eden 1929 yılında çalışma günlerinde değişikliğe gidildi ve beş günlük kesintisiz çalışma haftası planlandı. Değişikliğin ana fikri hafta sonunu kaldırmak ve kesintisiz çalışma haftası oluşturmaktı (*neprerivka*) (Rolf, 2000). Böylelikle beş günlük haftalardan oluşan 72 haftalık bir takvim oluşturuldu.

Haftanın günlerine birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci deniyordu (*Panedelnik, Vtornik, Sreda, Çetverk, Pyanitsa*). 12 ayın ismi korunmuştu ama süresi korunmamıştı. Her ay beş günlük altı haftadan oluşuyordu. Artan beş gün ise Lenin Günü, 1 Mayıs (2 Gün), Ekim Devrimi Günü (2 gün) ilan edilerek tatil edilmmişti. Artık yıllarda ise Şubat ayının son gününün arkasına bir gün ekleniyordu. Hafta sonları kaldırılmıştı. Beş günlük haftanın herhangi bir günü izin yapılabiliyor ancak herkes iznini aynı gün kullanmıyordu. Amaç üretim birimlerinin hiçbir zaman durmamasıydı (Theodosiou ve ark, 2002).

İznin hangi gün kullanılacağı üretim birimlerinde çalışanlar arasında belirleniyordu. Temel prensip işgücünün %80'ini sürekli işbaşında tutmak ve üretimi hiç durdurmamaktı. İşçilerin yanı sıra memurlar da benzer düzende çalışıyor, hiçbir işyeri kapanmıyordu. Sovyet insanları Batı Avrupa'da yaşayanlardan daha sık izin yapmalarına rağmen bu izinlerde izinlerin aynı güne denk gelmemesinden ötürü sosyal çevrelerinden kopuk oluyorlardı. Sosyal olarak bu durumun dinî toplulukların dağılması, ailenin parçalanması gibi etkilerinin yanı sıra diğer sosyal bağlarda ön görülemez etkileri de oldu. Dolayısıyla “tatil” kavramı tartışılmaya başladı. Şüphesiz bu eski toplumundan kopuşta ciddi bir hamleydi. Pek çok tarihye göre 1929 takvimi tasarlanırken ailenin parçalanması öngörülmüş ve amaçlanmıştı (Zerubavel, 1985: 35-43).

Yine 1929'da I. Beş Yıllık Planın ilk yılında Merkez Komitesi birlikte kutlanacak iki yeni bayram açıkladı: (1) Sanayileşme Günü ve (2) Hasat ve Kolektivizasyon Günü. Her iki bayram da I. Beş Yıllık Plan'ın ihtiyaç duyduğu siyasi desteği ve morali sağlayacaktı. Bu bayramlar takvimi yeniden şekillendirmenin, daha geniş anlamıyla zamanı yeniden planlamanın aracıydı. Yeni Devrimci Takvim NEP döneminin tatil kültürünü ortadan kaldırmayı, bunlarla birlikte dinî bayram ve tatillerin yerine yeni ve devrimci bayramlar yerleştirmeyi hedefliyordu (Schwarz, 1951: 258-277).

Bu takvimle birlikte gelen yeni bayramlar aynı zamanda Ortodoks Kilisesi ile verilen mücadelenin de sonucuy-

du. I. Beş Yıllık Plan şüphesiz iktisadi yapıyla birlikte kültürel yapıyı da kökten değiştirmeyi hedefliyordu. Dolayısı ile bu takvim ile Sovyet iktidarının sadece üretimde etkinliği artırmayı değil eskiye olan bağları ve muhafazakâr gelenekleri de değiştirmeyi hedeflediği söylenebilir (Von Geldern, 1993: 6-8).

1929 takviminde yer alan birinci derece öneme sahip üç bayram Lenin anması, 1 Mayıs ve Ekim Devrimi'nin yıldönümüydü. Bu bayramlarda çalışılmıyordu. Yukarıda bahsedilen Sanayileşme Günü ile Hasat ve Kolektivizasyon günü ise ikinci derece öneme sahipti ve görece küçük ve yerel kutlamalara sahne oluyordu (Rolf, 2000).

1930 yılında İşletmeler ve Ofislerin Sürekli Üretim Hafızasına Geçişine İlişkin Çalışma ve Savunma Konseyi Hükümet Komisyonu ailelerin birlikte vakit geçirebilmesi için verilecek izinlerde diğer aile fertlerinin izin günleriyle çakışmasına özen gösterilmesi yönünde bir karar açıkladı (Zerubavel, 1985). Böylelikle izin günlerinde yurttaşların sosyal çevreleriyle, en azından aileleri ile olan kopukluğu giderilmeye çalışıldı.

1932 yılında I. Beş Yıllık Plan'ın tamamlanması ile 6 günlük hafta sistemine geçildi ve yılın 6 günlük 60 haftadan oluşması kararlaştırıldı. Haftanın 6. Günü herkes için tatil günü ilan edildi. 1940'da 6 günlük hafta uygulamasına son verildi ve 7 günlük hafta ve hafta sonu tatili düzenine yeniden geçildi.

CUMHURİYET TÜRKİYESİNDE TAKVİM VE SAAT DEĞİŞİKLİĞİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun süre kullanılan hicrî kamerî takvime (Hicret'i milat kabul eden ay takvimi) ilaveten, Celalî takvimleri ve 1740'lı yıllardan itibaren Güneş yılı esasına dayanan ve yılbaşını 1 Mart kabul eden Rumî takvim de kullanılıyordu. Vergilerin başka takvime göre toplanıp maaşların başka takvime göre ödenmesi bütçede sorunlara yol açıyor, defterdarlar sürekli takvim düzeltmeleri ile uğraşıyordu. Gayrimüslim topluluklar da farklı takvimler kullanıyor bunların uyumu sorunlara neden oluyordu (Yamak, 2008). Neticede son dönemlerinde Osmanlı'da aynı anda en az altı farklı takvim kullanılıyordu!

Saat düzeni olarak ise Ezanî saat de denen Alaturka Saat kullanılıyordu. Ezanî saat güneş batışında saatin 12 kabul edildiği ve mevsimlere göre günlerin uzayıp kısaldığı bir saat düzeniydi. "Alafranga" da denilen uluslararası saat 1913-14 yıllarında kullanılmaya başlamış ancak resmileşmemiştir. Uluslararası saatin resmi olarak kabul edilmesi de takvim, saat ve ölçülerde değişiklikler ile birlikte olmuştur.

1908 Burjuva Devrimi ve ertesinde I. Dünya Savaşı yıllarında takvim sorunu ciddi tartışmalara neden oldu ve nihayet 1917 yılında Takvîm-i Garbî'nin Kabulü Hak-

kında Kanun ile miladî Hicret olarak kalmak kaydıyla Gregoryen Takvimi'in kullanılmasına başlandı. Ancak dönemin siyasi atmosferiyle uyumlu olarak Takvîm-i Garbî ile birlikte Hicrî Kamerî Takvimin kullanılmasına da devam edildi. Yine de 21 Şubat 1917 (Hicri 28 Rebi'ulâhir 1335 - Rumi 8 Şubat 1332) onaylanan 125 sayılı "Muamelât-ı Devlette Takvîm-i Garbî'nin Kabulü Hakkında Kanun" miladî takvime geçiş konusunda çıkarılan ilk kanun olması açısından önemlidir.

1908 Devriminin takvime getirdiği bir diğer önemli değişiklik ise 1909'dan itibaren kutlanmaya başlayan İy-d-i Milli günüdür. Hürriyetin ilan edildiği 23 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) gününün yıldönümü Cumhuriyetin ilanından sonra da kutlanmış, 27 Mayıs 1935'te kabul edilen "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" ile kaldırılmıştır (Yamak, 2008).

Burjuva devrimlerinin baskın karakteri olan laiklik dinin devlete ve dünya işlerine müdahalesini "engellemek amacı" ile Türkiye'de de eski toplumdaki kopuşun simgelerinden biri olmuştur. Saltanatın kaldırılması ve peşinden Cumhuriyetin ilanını takiben 1924'te halifelik, şer'îye ve evkaf vekaleti kaldırılmış, Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Yine 1924'te bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, medreseler ve dini eğitimin önüne geçilmiştir. 1925'te peş peşe kılık kıyafet, takvim, saat ve ölçüler gibi toplumsal yaşamın önemli unsurları kanunla düzenlenmiş, kural dışı dinî kurumlar kapatılmış, tarikatlar yasaklanmış, dinî unvan ve sıfatlarla hizmet yapılması ve kıyafet giyilmesi yasaklanmıştır. 1926'da Medeni Kanun, 1928'de Latin alfabesi kabul edilmiş ve nihayet 1937'de laiklik ilkesi anayasada yerini almıştır.

Takvim ve saatler özelinde; 1925'te çıkarılan iki yasa ile saat düzeni ve takvim düzeni tamamen değiştirilmiş, böylelikle 1925'de Rumî Takvim uygulamasına son verilerek Miladî Takvimin kullanılmasına geçilmiştir. Hicret'in milat olarak kullanımından vazgeçilmiş ve İsa'nın doğumunu milat alan takvim düzeni kabul edilmiştir. Benzer şekilde çıkarılan bir diğer yasa ile 24 saatlik günler kabul edilmiştir.

27 Mayıs 1935 tarih ve 2739 sayılı Kanun ile hafta sonu tatili Cuma gününden (Perşembe öğlen başlayıp Cumartesi sabah biter) Pazar gününe (Cumartesi öğlen başlayıp Pazartesi sabah biter) kaydırılmıştır. 13 Ocak 1945 tarih ve 4696 sayılı Kanun ile de ay isimleri bugün kullandığımız halini almıştır. 1974 yılında Bülent Ecevit'in Başbakanlığı sırasında 7/8519 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Cumartesi ve Pazar resmi hafta sonu tatili kabul edilmiştir.

Yukarıda sıralanan dönüşümler, tek başına dinsel değerlerin devlet yapısından ve hukuk sisteminden çıkarılması değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel yapıya dönük de bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Ancak 1908 ve 1923'te gerçekleşen burjuva devrimleri

sonrası yapılan değişiklikler Osmanlı dönemindeki feodalizm kökenli karışıklığa son vermekle birlikte Türkiye burjuvazisinin köktencilığı Fransız Devriminin ve burjuvazisinin köktencilüğünden uzaktır.

Sonuç olarak Türkiye’de kapitalizmin gelişimiyle birlikte, büyüyen ve güçlenen sermaye sınıfının çıkarları doğrultusunda bu ilerici mevzilerin pek çoğu terk edilmiştir. Ülkenin kapitalist yola girmesi ve emperyalizme ilişkilendirilmesi kuruluş değerlerini çürütmüş, mülkiyet ilişkilerinin bu çerçevede ele alınması, mülkiyetin gayrimüslimlerden Müslümanlara doğru el değiştirme süreci ve toprak reformunun gerçekleşmemesi eski toplumun kalıntılarının güçlenmesine ve gerici siyasi hareketlerin beslediği kanalların kurutulmamasına neden olmuştur. Neticede ileri adımlar eski toplumdan bütünsel bir kopuşu sağlayamamış, çoğunlukla Batı ülkeleri ile kurulacak ilişkilerde kolaylık sağlanmakla sınırlanmıştır.

Bu çerçevede Türkiye’de burjuvazinin Kurtuluş Savaşı ile oluşan anti-emperyalist duruşu kapitalist modernleşme ile uyumlu hale getirmeye çalıştığı ve bunun için Cumhuriyet’in kuruluş sürecinde ‘batılılaşma’ ile ‘bağımsızlık’ kavramlarını bir arada işlediği söylenebilir.

SONUÇ

Sosyal yaşamın temel ilkelerinden biri, toplumun tüm üyeleri tarafından paylaşılan ve zamanı tarif etmekte kullanılan zamansal referanstır. Bunun için iki unsur gereklidir: (1) standart zaman birimleri; saniye, dakika, saat, gün, hafta, ay ve yıl gibi zamanı belli ölçeklerde ölçen ve ayıran birimler, (2) bu birimlerin hesaplanması ve tarihlendirme için kullanılacak yöntem. Yöntem tartışması ise üç boyutta ele alınabilir; (1) saatin hesaplanması için bir referans belirlenmesi yani bir saat standardı oluşturulması, (2) tarihlendirme için bir kronolojik çerçeve çizilmesi, yani bir diğer deyişle “0” noktasının neresi olacağına karar verilmesi ve (3) bu zaman birimlerinin niteliğine dair kararların verilmesi için bir toplumsal ortaklık bulunması veya oluşturulması. Tüm bu süreçlerin sonucunda oluşan takvimler doğal süreçlerin değil toplumsal süreçlerin bir ürünü olarak tarif edilebilir (Zerubavel, 1977). En azından İsa’nın doğumunun yeni yılın başlangıcı olmasının doğal süreçlerle pek bir alakası olmadığı söylenebilir.

Bu çerçevede takvimlerin değiştirilmesi de sadece astronomik veya matematiksel süreçlerden ibaret değildir. Örneğin Cumhuriyetçi takvimin şair Fabre d’Eglantine’in kültürel açılımlarını görmezden gelecek tamamen astronomik - matematiksel bir analizi, toplumsal anlamını kavramak için yeterli bir temel sağlamaz. İsimlerin anlam yüklü olduğunu gözetken bir bakış açısıyla takvim sistemleri matematiksel özellikleri ile taşıdığı anlam ve semboller arasındaki etkileşimin ürünü olarak görülmelidir.

Devrimlerin taşıyıcısı olan sınıflar toplumsal yaşamı biçimlendirirken eski toplumla olan bağları koparmış, en önemli mücadeleyi ise bu bağın en önemli unsuru olan dinî referansları toplumun gündeminden çıkartarak vermiştir. Takvim değişiklikleri bu din-toplum çatışmasının izlenebileceği özel alanlardan birisidir.

Şüphesiz insanlığın süregelen ilerleyişi yeni toplumsal alt üst oluşlar üretecek ve sınıf mücadelesinde dengeler değişecektir. Devrimler ile yeni toplumların eski toplumdan kopuşları ele alındığında yeni bir milattan, yeni günlerden, aylardan, hatta farklı zaman dilimlerine bölünmüş günlerden bahsetmek mümkündür.

21. yüzyılın koşullarında sınıf mücadelesindeki denge yeniden emekçi sınıflar lehine değiştiğinde, kollarımızdaki saatlerden bilişim sistemlerine her şeyin değişeceği ve çalışma günlerinden resmî tatillere kadar zamanın herkes için farklı akacağı aşikârdır.

KAYNAKLAR

- Andrews, G. G. (1931). Making the revolutionary calendar. *The American Historical Review*, 36, 515-532.
- Holford-Strevens, L. (2005). *The history of time: a very short introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Kerzhner, I. M. (1984). Converting dates from the Julian (old style) or French Republican (Revolutionary) calendars to the Gregorian (new style) calendar. *Taxon*, 33, 410-412.
- Michels, A. K. (1967). *Calendar of the Roman Republic*. New Jersey: Princeton University Press.
- Moyer, G. (1982). The Gregorian Calendar. *Scientific American*, 246, 144-153.
- Perovic, S. (2012). The French Republican Calendar: Time, History and the Revolutionary Event. *Journal for Eighteenth-Century Studies*, 35, 1-16.
- Rolf, M. (2000). Constructing a Soviet Time: Bolshevik Festivals and Their Rivals during the First Five-Year Plan. A Study of the Central Black Earth Region. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 1, 447-473.
- Schwarz, M. S. (1951). *Labour in the Soviet Union*. New York: Praeger Publications
- Shilova, I. (2007). Building the Bolshevik Calendar Through Pravda and Izvestiia. *Toronto Slavic Quarterly*, 19.
- Theodosioui, E. ve Ark. (2002). The Russian Calendars after the christianization of the country. *Astronomical & Astrophysical Transactions* 21, 149-153.
- Von Geldern, J. (1993). *Bolshevik Festivals, 1917-1920*. Los Angeles: Univ of California Press.
- Yamak, S. (2008). Meşrutiyetin Bayramı: “10 Temmuz İd-i Millisi”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38, 323-342.
- Yüksel, A. (2010). Osmanlı’da Zamanı Anlamak: Duvar Takvimlerinin Basım ve Yayımı Üzerine Bazı Bilgiler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3, 503-516.
- Zerubavel, E. (1985). *The Seven Day Circle: The History and Meaning of the Week*, Chicago: The University of Chicago Press
- Zerubavel, E. (1977). The French republican calendar: A case study in the sociology of time. *American Sociological Review*, 42, 868-877.

ANARŞİZMİN ANTI-TARİHSELLİĞİ VE NEOLİTİK DEVRİM

Nevzat Evrim Önal

Doç. Dr., Beykoz Üniversitesi Mühendislik Fakültesi.

E-posta: evrimonat@gmail.com

ÖZET

Bu çalışma, anarşist düşünür James C. Scott'ın Türkçeye *Tahıla Karşı* ismiyle tercüme edilen *Against the Grain* eseriyle polemik yürütmek için kaleme alınmıştır. Scott'ın eserinin alt başlığı "İlk Devletlerin Derin Tarihi"dir ve esasen Mezopotamya coğrafyasında erken dönem devletlerinin ortaya çıkışı ve kendi kendilerini sürdürme pratikleriyle insanın doğayı evcilleştirmesi arasındaki ilişkiyi kendi çerçevesinden eleştirel bir pozisyonla değerlendirmektedir. Ne var ki, Scott'ın eleştirileri, özünde tarihsel nitelikte olan (başta devlet olmak üzere) kimi olguları tarih-dışı bir biçimde fetişleştirdiği, kimi örneklerde ise açıkça çarpıttığı için, eleştirileri de baş aşağı vücuda gelmekte ve günümüze dair anlamlı sonuçlar çıkartmamakta, bir doğrultu gösterememektedir. Bu çalışmada, Scott'ın çalışmasının anti-tarihselci ve dolayısıyla materyalist olmayan niteliği, argümanlarındaki tutarsızlıklar gösterilerek ortaya çıkartılacak ve tarihsel materyalist bir karşı eleştiriye tabi tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Neolitik devrim, anarşizm, James C. Scott, Tahıla Karşı*

NEOLITHIC REVOLUTION AND THE ANTI-HISTORICAL POSITION OF ANARCHISM

ABSTRACT

This article is intended as a polemic towards the *Against the Grain* book of anarchist thinker James C. Scott. The secondary title of Scott's work is "A Deep History of the Earliest States," and from its critical standpoint, it evaluates the relation between the domestication of nature by humans and the emergence and self-perpetuating practices of early states, particularly in Mesopotamia region. However, since Scott's critique ahistorically fetishizes certain phenomena (most importantly the state) which are essentially historic, and openly twists them on some occasions, it is conceived upside-down from the start and it cannot derive conclusions and show a direction that is meaningful today. In this article, the anti-historical and therefore non-materialist quality of Scott's work will be brought to light by investigating the inconsistencies in his arguments, and a historical materialist counter-critique will be brought forward.

Keywords: *Neolithic revolution, anarchism, James C. Scott, Against the Grain*

GİRİŞ

Bu çalışma, anarşist düşünür James C. Scott'un geçtiğimiz yıl Türkçeye tercüme edilen *Tahıla Karşı: İlk Devletlerin Derin Tarihi* (2019)¹ eserinin sağladığı tartışma zemininden yola çıkarak, neolitik devrim ve sınıflı toplumların, en genel anlamda da "uygarlık" olarak kodlanan tarihsel birikimin ortaya çıkışı konusunda anarşist düşünce ile polemik yürütme amacıyla yazılıyor.

Neolitik devrime ve uygarlığın ortaya çıkışına dair anti-tarihselci yaklaşım esasen son on yılın ürünü. Bu yaklaşım en popüler, aynı zamanda en temel eserini Hara-ri'nin *Sapiens* (2014) kitabıyla verdi ve bunun dışındaki hemen her ürün bunun bir iterasyonu niteliğinde. Burada bu yaklaşımın bütünsel bir eleştirisini yapma çabasına girmeyeceğiz,² ancak tartışmanın ideolojik içeriğine dair bir not düşmekte fayda var: Postmodernist libera-

lizm, Sovyetler Birliği'nin 1991'de yıkılmasının hemen ardından "Tarihin Sonu" teziyle zaferini ilan etmişti (Fukuyama, 1992). Bu tez, çelişkisiz ve çatışmasız bir emperyalizmin mümkün olamayacağı gerçeği karşısında kısa sürede lime lime oldu. Dünya, Yugoslavya'nın dağılıp sürecinden başlayarak, bir yanda batı emperyalizminin yayılmacılığı, diğer yanda ise batı emperyalizmi ile, kapitalist anlamda güçlendikçe onun hegemonyasına karşı mücadelesi de şiddetlenen (ve kendi emperyal ajandası doğrultusunda hareket eden) Rusya-Çin ekse- ni arasındaki gerilim altında, korkunç kanlı paylaşım mücadelelerine sahne oldu, oluyor. Klasik emperyalist ideoloji, bu durumu sağdan "Medeniyetler Çatışması" teziyle (Huntington, 1996) soldan ise "bizden başka her yerde insan hakları eksik" savunusuyla göğüslemeye çalıştı. Ancak 2008'de patlayan dünya kriziyle birlikte çatışma şiddetlendikçe ve bilhassa Orta Doğu'da batı emperyalizminin kanlı suçları "askeri müdahaleyle insan hakları dayatan uygarlaştırıcı misyon" örtüsü altına sığdırılmaz hale geldiğinde, ikinci tercih olarak bu suçların saklanması değil aklanması çabası öne çıktı. Öteden beri emperyalist ideolojinin bir parçası olan "İnsan Bencildir" tezi el çabukluğuyla "İnsan Seri Katildir, Soy-

1 Çalışma boyunca bu esere verilecek referanslar sayıca fazla olacağı için, yalnızca sayfa numarası biçiminde verilecek, diğer referanslar ise normal biçimde gösterilecektir.

2 Bu konuda Zetal Özgür Durmuş, Ezgi Altınışık, Mehmet Somel ve Ozan Karakaş tarafından hazırlanan, *soL Haber Portalı*'nda yayınlanan "Sapiens'in Günahları" (2016) başlıklı yazı dizisinden yararlanılabilir.

kırımcıdır...” biçiminde çeşitlendirildi ve böylelikle tüm ezenler ve ezilenler, en önemlisi de mevcut şiddetin kışkırtıcıları ve uygulayıcıları ile o şiddete karşı şiddet ile direnenler aynı torbaya dolduruldu. Bu uğursuz ideolojik görev için seçilen Harari'nin, söz konusu suçların ara sıra değil gündelik yaşantının sıradan bir parçası olarak her gün işlendiği İsrail'den çıkması ise bir tesadüf değil, tarihin maddi işleyişi ve egemen düşüncenin bu maddi işleyişe olan mahkûmiyetinin sonucu olarak görülmeli.

Meselenin dünya-tarihsel ve ekonomi-politik zemini böyle. Anarşizmin bu zemindeki konumlanması ise karmaşık; zira anarşizm (1) tarihsel sonuçlar çıkartılamayacak kadar kısa, olağanüstü dönemler dışında bir toplumsal pratik geçmişi olmadığı ve (2) bir küçük burjuva radikal düşünce sistemi³⁾ olduğu için, doğası gereği ideolojik açıdan fazlaca geniş bir alana yayılıyor. Bu nedenle gerçekçi bir tasnif ve bölme işlemi uygulamak durumundayız ve kabaca şunu diyebiliriz: Anarşist düşünce, kendi sınıfsal belirsizliği içerisinde işçi sınıfından yana, devrimci bir konum aldığı ölçüde yukarıda özetlediğimiz ekonomi-politik tablonun karşısında yer alma ihtiyacı hissedecek ve bu onu tarihsel materyalist bir pozisyona yaklaştıracak; bir küçük burjuva düşüncesi olarak kendi “otonomisini” koruma çabası içerisine girdikçe ise (ait olduğu sınıf kapitalist toplumun asal sınıfı olmadığı için) hem tarihe idealist yaklaşımı güçlenecek hem de en genel anlamda egemen sınıfın ideolojisine eklenmek zorunda kalacaktır.

Bu pozisyon alma kuşkusuz salt bir “öznenin ideolojisine karar vermesi” biçiminde gerçekleşmemektedir. Sovyetler Birliği'nin ideolojik geri çekilişiyle birlikte düşün dünyasında, yıkılışıyla birlikte de tüm dünya-tarihsel pratikte zaferini ilan eden kapitalizmin egemen ideolojisi, on yıllardır somutta sorgulanmamıştır. Sorgulanmamıştır zira on yıllardır dünyada devrimci bir dönem yaşanmamış, ezilen kitleler dünyayı etkileyecek ölçekte ve kapsamda yerleşik düzeni alaşağı edip kendi düzen-

3 Burada amacımız yaftalamak değil, kendi teorik çerçevemiz açısından nitelemek. Emperyalizm çağında, üretici güçlerin tekelleşmiş bloklar halinde toplumun çok küçük bir azınlığının elinde toplandığı dünyada, herhangi bir kapitalist ülkede yaşanacak devrimde (devrimin henüz gerçekleşmediği ülkelerde varlığını sürdürecektir emperyalist sisteme karşı mücadele etme zorunluluğundan bahsetmeyecek olsak dahi), bu üretici güçler üzerindeki kolektif kontrolün öznesi ancak bir proleter devlet olabilir. Devleti devrimden ayırma fikri ve “otonom bireylerin devletsiz özgür toplumu” kurgusu kâğıt üzerinde güzel görünebilir, ancak bunun pratikte gerektireceği şey mevcut üretim araçlarının da bireyselleştirilmesi ihtiyacıdır. Bunun teknik imkânsızlığı bir yana, mümkün olsa dahi ortaya çıkacak şey bir küçük mülk sahipleri toplumdur. Anarşizm bu yüzden bir küçük burjuva düşüncesidir. Bakunin'den bu yana anarşizmin Marksizmle temel polemik başlığı bu yüzden “proletarya diktatörlüğü” kavramıdır. Sonuçta anarşistler (en azından Bakunin kesinlikle) büyük burjuvaziden yana falan değildir; proletarya diktatörlüğünü reddetmelerinin temel sebebi, bu diktatörlüğün esasen küçük burjuvazi üzerinde kurulacak olmasıdır. Anarşist yazında bu ayrışma ezilenler adına siyaset yapılırken genelde satır aralarına inip örtük hale gelir. Ama bu dert terk edildiğinde, küçük işletmeciliğin, dükkâncılığın açıkça olumlandığı; bunların Marksizm tarafından “haksız yere suçlanmış” bir sınıf olduğunun iddia edildiği örnekler de ortaya çıkıyor (Scott, 1998: 135 ve 386'daki dipnot).

lerini kurma işine girişmemişlerdir. Bu maddi koşullarda egemen ideoloji de doğal olarak fazlaca “egemen” hale gelmiş, normalde düzen dışı pozisyonlarda olması beklenen kimi ideolojileri de kontrol altına almış, yedeğine çekmiştir. Bu dönemde anarşizm de büyük ölçüde liberalizm üzerinden düzene eklenmiş, giderek ideolojik açıdan düzen solunun bir parçası haline gelmiştir.

Bu çalışmada, bu eklenmenin başlıca mekanizmalarından biri olan *tarihin materyalist kavranışının reddini* ele alacağız ve bu incelememizde Scott'ın neolitik devrim ve sınıflı toplumların ortaya çıkışına dair sunduğu soyutlamanın teşkil ettiği gösterge niteliğindeki örneğe başvuracağız.

SCOTT'IN SAVLARI

Scott'ın eseri bir “Sonuç” bölümüne sahip değil, ancak bir ölçüde bulgu ve iddialarının kısa sunumu niteliğindeki “Giriş” bölümünden de yola çıkarak, eserin savını (meal) şu şekilde özetleyebiliriz:

“Bugüne kadarki (neredeyse) tüm yazılı tarih devletin kendi kendisini övmesinin tarihidir. Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayalı üretim pratiklerinin zorunlu bir sonucu olmayan, ama kaynağını bu evcilleştirme için spesifik bir biçimi olan tahıl odaklı tarımdan alan devlet; aynı zamanda bu spesifik gıda üretim rejimini kendi (el koymaya dayalı) maddi zeminini güçlendirmek için baskın hale getirmiş ve kendi devamını sağlamak almaya çalışmıştır. Öte yandan, tek ürüne dayalı tarımsal üretimin zaman zaman kitlesel ürün kaybıyla sonuçlanması, iç içe yaşayan kalabalık insan ve hayvan kitlelerinin kitlesel ölümlerle sonuçlanan zoonoz salgın hastalıklara yol açması ve devletler arasında bitmek tükenmek bilmeyen yıkıcı savaşlar sonucunda devlet kararlı bir süreklilik sağlayamamıştır ve insanlığın gerçek tarihi büyük ölçüde ‘devletsiz’ insanların yazılmamış tarihidir. Devletler ile devletler tarafından ‘barbar’ olarak tanımlanan devletsiz insanlar arasındaki gerilimli ama ortaklaşmalar da barındıran rekabetin devlet lehine çözümlenmesi ve devlet denen formun kararlılık kazanma tarihi M. S. 1600’ü bulmaktadır. Bu tarihe değin devlet, devletsizleri kendisine ram ederek ve onları beslemek için çok sağlıksız ancak ürüne el koymaya çok uygun bir tahıl odaklı üretime zorlayarak var olmaya çalışan, kendi kendisini durmaksızın mimari ve yazınsal yollarla yücelten ve tarihe somut varlığının çok ötesinde kalıcı iz bırakan, ancak aslında çok kırılgan ve kolaylıkla dağılan bir istismar mekanizması olarak varlığını sürdürmüştür. Bu yüzden devletin ortaya çıkışına dair, kendi kendisi tarafından yazılmış olan ‘tahıl merkezli’ uygarlık anlatısı ciddiye alınmamalıdır.”

Tahıla Karşı eserin isminin esprisi kısmen bu. Kısmen, çünkü bir “çeviride kaybolma” durumu söz konusu. Kitabın İngilizce ismi olan *Against the Grain*, aynı zamanda “bir olgunun doğal eğilimine aykırı” anlamına geliyor.

Yani Scott'a göre devlet de, tahıl merkezli tarımsal üretim de insan doğasına da, insanlığın ortak çıkarlarına da aykırıydı, buna rağmen kendi kendisini sürdürmeyi başardı.

Dikkatli bir göz, yukarıdaki tarihsel anlatıda iki "tesadüf" görecektir. *Birincisi*, tarihin materyalist kavranışında "sınıflı toplum" olarak kodlanan yapısal olgu "devletli toplum" olarak tanımlanmakta ve böylelikle tarihsel materyalizmin üstyapıda tanımladığı devlet, yapıyı da kapsayacak bir kavramsal şişirmeye tabi tutulmaktadır. *İkincisi* Scott'a göre bu devletin "kararlılık" kazandığı tarih, İngiliz sömürge imparatorluğunun yerleşik hale geldiği⁴ ve kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkmak için ihtiyaç duyduğu tarihsel koşullara kavuştuğu tarihtir.

Böylelikle anarşizmin en temel özelliklerinden birini, kitabın tümüne ve temel tezlerine yerleşik halde tespit edebiliyoruz: Kendi kavram setini, başkasının kuramsal çerçevesine yamayarak o kuramsal çerçeveyi işine geldiği gibi iktisap edebileceğini zannetme, yani bir çeşit intihalcilik. Şimdi bu iktisap girişiminin neden başarısızlığa mahkûm olduğunu, barındırdığı tutarsızlıklar ve bunların kaynağındaki anti-tarihselcilik üzerinden inceleyelim.

DEVLET YAKIN ÇAĞA KADAR TARİHTE BİR 'DETAY' MI?

Scott'ın kitabının temel iddialarından biri şu: Devlet yakın çağa kadar tarihte bir detaydı ve tarih devlet merkezli yazıldığı için büyük görünüyor. Kitabın özet niteliğindeki Giriş bölümünde Scott "devleti yerli yerine koymaya" girişiyor ve şunları yazıyor:

Anladığım kadarıyla eldeki bulgulara göre, türümünün tarafsız bir tarihinde devlete normalde verildiğinden çok daha mütevazı bir rol biçilecektir. (...) [İ]lk devletler gerek demografik gerekse coğrafi anlamda küçük hadiselerdi. Kadim dünyanın haritalarında adeta birer noktadan ibaretiler ve MÖ 2000 itibarıyla yirmi beş milyon olduğu tahmin edilen toplam dünya nüfusu içinde bir yuvarlama hatasından fazlası değildiler. Etrafı devletsiz insanların (yani "barbarlar"ın) yaşadığı uçsuz bucaksız topraklarla çevrelenmiş ufak birer iktidar odağından ibaretiler. (...) Dünyanın önemli bir bölümünde devlet, güçlü olduğunda dahi gelip geçici bir kurum olmuştur (...) ilk kez sahneye çıkmasının ardından geçen binlerce yıl boyunca, insanlığın büyük bölümünün yaşantısında bir sabit değil bir değişken (ve hayli istikrarsız bir değişken) olduğunu unutmamak gerekir. (s.26-29)

Burada birden fazla yöntemsel hata ile karşı karşıyayız.

Birincisi ve önemlisi, devlet, ortaya çıktığı andan günümüze dek ölçeği dışında değişmeyen bir olgu olarak ele alınıyor. Buna göre, "devletler" dediğimizde, sabit ya da

4 İngiltere Hindistan sömürgesini Portekiz'in elinden 1608'de zorla almış ve böylelikle sömürge çekişmesini zaferle kapatmıştır.

değişken olması sadece gücünün miktarı ile ilgili olan bir kötülükle karşı karşıyayız: Güçlendikleri dönemlerde insanları boyunduruk altına alan, onlara emek ürünlerine el koymayı kolaylaştıracak belli bir üretim tarzı (dar bir coğrafyada yoğun tektip tahıl üretimi) dayatan ama doğanın darbeleri ya da birbirlerinin saldırganlıkları sonucunda yıkılıp gidiveren bir çeşit asalak yapıntı. Sonra, son dört yüz yıl zarfında bir şeyler oluyor ve bu yapıntı hızla bir detay olmaktan çıkıp insanlığın neredeyse tamamını yönetmeye başlıyor, yani geçmişte kendi kendisini överek benzettiği Leviathan'a gerçekten de dönüşüyor, öykündüğü ideale nail oluyor. İkinci ve daha az önemli olan hata ise, devletin gücü ve öneminin salt nicel kriterlerle (verili bir anda dünya nüfusunun ya da dünya yüzölçümünün kaçta kaçını yönetebiliyordu, verili bir bin yılda kaç on yıl iktidar sahibi olabilmişti vb.) tanımlanması ve tarihsel belirleyicilik, sonrasına devrolan tarihsel birikim gibi hiçbir nitel unsurun dikkate alınmaması.

Öncelikle, Scott'ın kapitalizm öncesi döneme denk gelen devletin önemli mi önemsiz mi olduğuna bizzat karar vermesi gerekiyor. Zira bir yanda devletleri "küçük hadise," "yuvarlama hatası" ve "haritada noktadan ibaret" olarak küçümserken diğer yanda Antroposen çağının⁵ ilk devletlerle başlatılması gerektiğini savunuyor (s.20). Erken dönem devletleri Scott'a göre kendi işlerini tüketecek boyutlarda çevre kırımı (s.176 ve sonrası) yaratabiliyor. Bu etkiler birikimli, bazen yüz yıllara yayılıyor ve aynı devletlerden geriye kalan duvarlar gibi kalıcı izler bırakıyor.

Asıl mesele ise Scott'ın argümantasyonun kendi kendisini köşeye sıkıştırması. Kapitalizme dair liberal övgücülüğün başat argümanı rekabetçi kapitalizmin ve serbest piyasanın insan doğasının ta kendisi olduğu, bu doğanın tarihin başından itibaren devlet tarafından baskı altına alındığı ve 17. yüzyıl başlarından itibaren en azından batıda sivil toplumun demokrasi yoluyla devleti sınırlandırmaya başlamasıyla insanın nihayet özgürleştiği, rekabetçi özüne kavuşarak, şevk ve heyecanla serbest piyasaya koştuğudur. Scott bu anti-tarihsel argümanı (anti-tarihsel zira insanlığın birikimli ilerlemesini değil fazlalıklardan arınarak özüne geri dönmesini savunuyor) baş aşağı ediyor ve devlete uyguluyor. Bu devlet, aynı liberallerin dediği gibi, insanlığa yapışan bir asalak, onu sömürüyor ve hasta ediyor, kendi sebep olduğu kıtlıklar, hastalıklar ve savaşlar nedeniyle kesikli bir varoluş sürdürüyor; ama liberallerin dediğinin aksine koşullar MS 1600'den itibaren uygun hale geldiğinde istisnadan norma dönüşüyor, bütün insanlığı egemenliği altına alıyor.

Geçerken not ediyorum: Bu düşüncenin, reel sosyalizm deneyimini devletin daha da güçlendiği kötücül bir olgu olarak görmesi ve yıkılmasına sevinmesi kaçınılmazdır.

5 Bütünyle tuhaf bir kavram olan Antroposen'i tartışmaya burada girmeyeceğim. Söylemeye çalıştığım şu: Scott açıkça kavramın açıklayıcı olduğunu düşünüyor, benimsiyor ve tanımladığı çağı devlet olgusunun ortaya çıkışına kadar "yoğunluğu azalarak" geriye götürmeyi öneriyor.

Scott ele aldığımız eserde bu konuya girmiyor ancak başka eserlerinde (1998) çok açık biçimde Ekim Devrimi, Kültür Devrimi gibi büyük tarihsel sıçramaların sıradan insanın zararına olduğunu savunuyor.

Devletin nasıl MS 1600 itibariyle istisnadan norma dönüştüğü ise bir gizem. Scott'ın argümanını sürdürsek, geçmişteki devletlerin kendi kendilerini yıkıma uğratmalarına sebep olan savaşma ve doğayı etkileme becerileri bu tarihten itibaren benzersiz boyutlara ulaştığına, savaşlar ve çevre kırımı öncesinde görülmemiş bir süreklilik ve yoğunluk kazandığına göre, devletin daha da kırılabilir hale gelmesi gerekirdi. Ama her nasılsa tam tersine mukavemet ve süreklilik kazanıyor, zira tam olarak nerede olduğu belli olmayan (anlaşıldığı kadarıyla teknik) bir eşik atlanıyor ve "ince Antroposen" katmanından "kalın Antroposen" katmanına geçiliyor. Bu katmanda artık devlet sadece daha zararlı değil, kendisini sürekli kılacak derecede daha güçlü.

Böylelikle Scott kendi kendisini köşeye sıkıştırmış oluyor, zira devleti sınıf egemenliğinin bir aracı olmaktan çıkartıp kendinde özne kategorisine yükselterek, tarihsel devleti önemsizleştireceğim derken güncel devleti anormal derecede güçlü bir şeye dönüştürüyor. Daha önemlisi, devleti yalnızca sömürücü elitlerle değil aynı zamanda merkezileştirilmiş ve kontrol edilen bir toplumsal üretimle özdeşleştirdiği için, onun yıkımının kaçınılmaz sonuçları arasına sömürücülerin ayrıcalıklarını yitirmesi kadar mevcut merkezileşmiş üretici güçlerin yıkılıp dağılmasını da koyuyor. Bugün kapitalist toplumun devletsiz avcı toplayıcı, göçebe hayvancı vb. geçim yöntemlerine geri dönecek biçimde bir yıkımı insanları yalnızca sinema ekranında cezbedeceği ve kitleleri örgütleyici gerçek bir politik hedefe dönüşemeyeceğine göre; Scott'ın devleti ancak felaketlerle (salgın hastalıklar, savaş, isyanlar) yıkılabilir ve yıkımının kendisi de bir felaket anlamına gelir. Bu yüzden kitaba bir sonuç yazılamıyor ve zımnen vurgu mevcudu yıkmaya değil mevcudu korumaya yapılmış oluyor, anarşizm paradoksal biçimde muhafazakâr bir liberalizmle sonuçlanıyor. Oysa devlet kendinde özne değil, topluma dışsal değil, onun barındırdığı sınıf çelişkilerinin bir sonucu ve dışavurumudur:

[D]evlet kesinlikle topluma dışarıdan dayatılmış bir güç değildir (...) belirli bir gelişme aşamasındaki toplumun bir ürünüdür; o toplumun kendi kendisiyle, uzlaşmaz bir çelişkiye düştüğünün, ortadan kaldırmaya gücünün yetmediği uzlaşmaz zıtlıklara bölündüğünün bir itirafıdır. Fakat bu karşıtlıkların çatışan ekonomik çıkarları, çatışan sınıfların kısır bir kavga içinde birbirlerini ve toplumu kemirmemeleri için, bu çatışmayı hafifletecek, "düzenin" sınırları içinde tutacak, açıkça toplumun üzerinde yer alan bir güç gerekli olmuştur ve toplumdaki kaynaklanan ama kendini onun üstüne koyan, topluma gitgide daha çok yabancılaşan bu güç devlettir (Engels, 2018; s.190-191).

Devlet, topluma dışsal olmadığı, onun türettiği yabancılaşmış bir güç ve aynı zamanda bir *türev ilişki* olduğu için, ortadan kalkması da uygarlığın kazanımlarını geriye döndürecek bir anti-sosyal kıyım ya da doğal afetle olmak zorunda değildir. Aksine, kapitalist toplumda merkezinde devletin durmaya devam ettiği ancak şirketleri ve sivil toplum örgütlenmelerini de içerecek biçimde genişlemiş kurumsal üstyapı, büyüdüğü ölçüde mukavemet kazanmamış; aksine büyüklüğü meşruiyet ihtiyacını, tarihsel ilerleme ise yabancılaşma düzeyini artırdığı için çok daha çelişkili hale gelmiştir. Bu kurgu pekâlâ nüfusun asalak azınlığını değil üretken çoğunluğunu kapsayan ve dolayısıyla yabancılaşma düzeyi çok daha düşük bir "proleter devlet" kurgusu tarafından aşılabilir ve böylelikle devlet, işçi sınıfının öncülüğünde *küçülerek değil büyüyerek* sömümlenebilir. Bu çerçevede, insanlık sınıfsız topluma doğru ilerledikçe giderek herkes devletin bir parçası olacak, böylelikle devletin sadece yabancılaşması değil, sonuçta bir kategori olarak kendisi de ortadan kalkmış olacaktır.

BARBARLAR 'DEVLETSİZ' MİYDİ?

Kitabın uygarlık-barbarlık ilişkisinin ele alındığı son bölümünde de ilginç tutarsızlıklar var. Bunlardan birincisi şu: "*Devletli ve devletsiz insanlar, tarımcılar ve toplayıcılar, "barbarlar" ve "uygarlar" hem gerçek hem de gösterge anlamda birbirinin ikizidir. Bu çiftin her üyesi yekdiğerini yaratır*" (s. 216). İlk bakışta güçlü ve diyalektik bir soyutlama gibi görünen bu tez, aslında alt bölümün başlığından ("Karanlık İkizler") anlaşılacağı üzere diyalektik değil, ilişkili düalist bir soyutlama (dilerseniz, bir Yin-Yang) barındırıyor.

Önce en bariz olanını yazıp, geçelim. Eğer kentli uygarlık barbarlarla uğraştığı dönemde "haritada bir noktadan ibaret"tiyse, o halde ona eklenen "barbar araftıyla" (s. 195) birlikte dahi öneminin o kadar da büyümemesi gerekir. Ne var ki, uygarlığın tarihine barbarların tarihini de ilişkili biçimde eklediğinizde, yavaş yavaş bir "insanlık tarihine" varmaya başlıyorsunuz ve bunun farkında olan Scott, uygarlıkla hiçbir ilişkisi olmayan, ne uygar ne barbar insanlar yerine, uygarlıkla yağma ve/ya ticaret üzerinden ilişkilenen ancak kendisi tarım yapmayan, periferideki insanları ilgi odağına alıyor.

Ne var ki diyalektik tam olarak bu noktada kopuyor; zira ilişki dönüştürür ama burada dönüşümle pek ilgilenilmiyor. "Barbar"lık hali, kelimenin Scott tarafından ona atfedilen olumsuz anlamında dahi salt avcı-toplayıcılığa, göçebe hayvancılığa göre bir "uygarlaşma" halidir. Aslında "*Devlet olma hali'ni katı bir var-yok önermesinden ziyade bir az-çok önermesi olarak görme eğiliminde*" (s.112) olduğunu söyleyen Scott'ın bu meseleyi daha derin kavraması gerekirdi. Ancak o, başka "devletsiz" insanları köleleştirip devletlere satan ya da şiddet uygulama becerilerini paralı asker olarak devletlere kiralayan, bunu yaptıkça kendi varoluşlarını zayıflatan

barbarları (s.221) sınıflı toplumlar tarihinin kaçınılmaz ve geçici olması zorunlu bir olgusu değil, “altın çağ”larını⁶ devletin zayıf olduğu dönemde yaşayan ve devlet güçlendiğinde trajik biçimde ortadan kalkan bir özgün “devletsiz” kültür olarak görmeyi tercih ediyor.

Şimdi Scott’ın uygar-barbar dikotomisinin en temel tutarsızlığını ele alabiliriz: Barbarlar, gerçekten de Scott’ın iddia ettiği gibi, “devletsiz” miydi? Tezinin burasının zayıf olduğunu hisseden Scott, karanlık ikizlerden bahsettiği yerde, ikizlerin benzerliklerine de vurgu yapıyor:

[G]öçebelerin, özellikle at sırtında devlet merkezlerine “salgın” gibi çökenlerin, devletle tarımsal artığın denetimi için çekişen güçlü rakipler olarak görülmesi en doğrusudur. Avcılar, toplayıcılar veya geçici tarım yapanlar devlete dış bileyebilirlerdi fakat yerleşik devletlerin zenginliğine el koymaya en uygun aday, politik anlamda seferber edilmiş ve atlı hayvancılardan oluşan büyük konfederasyonlardı. Onlar “eşlikçi devletler” yahut Barfield’in deyimiyile “gölge imparatorluklar”dı. En güçlü örneklere, mesela Cengiz Han’ın kurduğu ve dünya tarihinin en büyük kara imparatorluğuna dönüşen gezgin devletine ya da Yeni Dünya’daki “Komançi İmparatorluğu”na bakınca onları “at üstündeki devletler” olarak görmek daha akıllıca olacaktır (s.217).

Ancak bu vurgu tezi kurtarmıyor, aksine daha da tutarsızlaştırıyor. Zira devlet, sınıflı toplumun eşitsizlikleri ve çelişkilerinin bir yansıması olarak kurulur. “Eşitlikçi devlet” bir oksimorondur. Ortada bir devlet varsa, sınıflar da vardır ve sınıflar eşitsizlik demektir. Eğer bir toplum kendi varoluşunu başkalarını köleleştirip, bu köleleri satmak üzerine kurduysa bu toplum da, onun devleti de (zira köleleştirme varsa devlet üretimden bağımsız bir şiddet aygıtı olarak var olmaktadır) “eşitlikçi” değildir. Benzer bir biçimde, bir toplum kendi varoluşunu sistematik biçimde başkalarını yağmalamak üzerine kurduysa bu doğrultuda kendi devlet mekanizmasını oluşturmak zorundadır. Gerçekten de devlet, Scott’ın geçerken söylediği gibi “at üstünde” olabilir ve Scott’ın fazlaca vurguladığının aksine etrafı duvarlarla çevrili olmak zorunda (s.127) değildir. Cengiz Han’ın Moğol İmparatorluğu eşitlikçi falan değildi, yağmacı ve köleciydi. Roma ya da Asur’dan farkı eşitlikçi olması değil tarıma bağlı biçimde yerleşik olmamasıydı. Aynısı Hun İmparatorluğu, Komançi İmparatorluğu ve benzerleri için de söylenebilir.

Üstelik bu “yerleşik devletlere karşı göçebe devletsizler” tezi tarihteki en önemli devlet-uygarlık oluşum mekanizmalarından biri olan “çöreklenme”yi atlıyor (Şenel, 2006: 282). Tarihte pek çok sınıflı toplum, zorlu coğrafyalarda yaşayan, görece savaşçı (ve tipik olarak

göçebe) bir toplumun bereketli topraklarda yaşayan, görece barışçı (ve tipik olarak tarımsal) üzerine çöreklenmesi ile kuruldu. Böylelikle sınıf egemenliği ve sınıf egemenliğinin devleti aynı diyalektik süreçte oluşuyordu. Bu deneyimlerin bazılarında başlangıçta her iki tarafta da birer sınıfsız toplum vardı ve çöreklenme aynı zamanda sınıflı bir toplum (ve onun devletinin) oluşmasıyla sonuçlanmıştı. Örneğin Anadolu’da Hitit imparatorluğu böyle bir süreçte ortaya çıkmıştı (Şenel, 2006: 611). Kimi örneklerde ise her iki tarafta da sınıflı toplumlar ve onların devletleri varken biri ötekinin üzerine çöküp eski devlet mekanizmasını bazen yok ediyor, bazense kendi egemenliği açısından araçsallaştırıyordu. Üstelik bu örneklerde üretim tarzının ne kadar değiştiği ve kültürel olarak kimin kimi asimile ettiği hayli muğlaklaşıyordu (Engels, 1992: 26). Örneğin öncesinde ne denli yerleşik olduğu tartışmalı, tahıla dayalı bir tarım toplumu olmadığı ise kesin olan Selçuklular Orta Doğu’ya geldiklerinde, zaten yerleşik bir devlete sahip olan (ve kendisi de başta İran olmak üzere başka devletlerin üzerine çöreklenmiş olan) Abbasilerin üzerine çöreklenmişlerdi. Abbasiler ise kendi toprak rejimlerine sahip olmakla beraber esasen bir ticaret imparatorluğuydu (Wood, 2003: 45-54). Ya da Roma’dan geriye kalan devletlerden batıdakini yıkanın nihayetinde kendisini Kutsal Roma (Cermen) İmparatorluğu olarak adlandırması, doğudakini yıkanın ise derhal bizzat “Yeni Roma” olmaya soyunması örnek verilebilir.

O halde bütün bunlar ne manaya gelir? Devlet aynı zamanda bir arzu nesnesiydi ve göçebe devletsizler de güçleri yettiğinde hemen bir yerleşik devletin üstüne çöküp onu iktisap etmeye mi çalışıyorlardı? Eğer bu doğruysa, kitabın tamamına sinmiş olan “*devletsiz insanlar kaçabilecekleri kadar devletlilik halinden kaçtılar*” tezi yanlış demektir. Bu tezin yanlış olduğuna şüphe yok, ama sorun bunun ötesinde. “Devlet”, tarihi materyalist bir çerçevede kavramak açısından netlik sağlayan değil, aksine netliği bozan bir kategori zira tarihe devlet merkezli bakıldığında, eğer materyalist olunacaksa, devleti sınıfın yerine ikame etmekten başka çare kalmıyor. Böylelikle üretim ilişkilerindeki çelişkilerin türevi olarak ortaya çıkan bir üstyapı kurumu, üretim ilişkilerinin *tarafı* olarak tanımlanıyor. Sonra da başkalarını köleleştirenlerin devletine, köleleştirilenler (doğal olarak) devletin dışındakiler olduğu için “eşitlikçi” sıfatı yakıştırılıyor.

İşin özeti şu ki, devlet yakın çağ öncesinde de Scott’ın zannettiği gibi bir “detay” ve “istisna” değildi, gerçekten de not edip geçtiği ve fikri takibini yapmadığı üzere “*bir var-yok önermesinden ziyade bir az-çok önermesi*”ydi. Sınıflı toplumlar tarihi boyunca, sınıf çelişkileri şiddetlendikçe devlet de büyüdü ve kurumsallaştı, bu çelişkiler zayıfladığı ölçüde de görece önemsiz hale geldi. Ne var ki, Scott’ın ele aldığı tarih kesitinde, romantik bir çerçevede ele aldığı barbar kavimlerin hemen hiçbiri “devletsiz” değildi, sadece yerleşiklik ve kurumsallaşma açısından “daha az devletli”ydi.

6 Bir parantez: Kesin olarak söyleyebilirim ki birisi bir “altın çağ”dan, bir “asr-ı saadet”ten ya da benzeri bir özlenecek geçmiş dönemden bahsediyorsa ya tarihi geriye döndürme isteği bağlamında gericidir, ya da bitip gitmiş bir geçmişe öykündüğü için romantiktir (ve gericidir).

TAHİL TARIMI GERÇEKTEN AVCI-TOPLAYICILIĞA GÖRE ÜSTÜN DEĞİL MİYDİ?

Scott'a göre bir "neolitik devrim"den bahsetmek mümkün değildi. Evcilleştirme çok fazla sayıda türü kapsayan, çok daha evrimsel bir süreci ancak bir noktada devlet ortaya çıkmış, bu devlet elinin uzandığı tüm insanları "evcilleştirerek" onları kendisine uygun bir üretim rejimine zorlamıştı. Tahıl odaklı tarımsal üretim böylelikle, devlet zoruyla baskın hale gelmişti (s. 25-26). Öyle ki, Scott'a göre evcilleştirme sürecinde insanın "fail" olarak tanımlanması dahi kuşku dolu bir durumdur (s. 85-86) ve kimin kimi evcilleştirdiği açık değildir.

Bu alıntı, Scott'ın (büyük ölçüde Harari ve şürekâsından iktisap ederek) savunduğu, insanın özneliliğinin değil, ancak bu özneliliğinin belirleyici niteliğinin reddedilmesi tezinin özeti niteliği taşıyor. Kitabın bu kısımlarında tarihsellikten kaçış o denli oportünist bir hal alıyor ki, günümüzde "taş devri diyeti" ve benzeri beslenme rejimlerinin daha sağlıklı olduğuna dair hayli yaygın (ve bu yaygınlığı haklı kılacak derecede kesin bilimsel bulgulara dayanmayan) kanaat, on bin yıl öncesinin avcı-toplayıcı yaşantısının tarımsal yaşantıya göre daha faal, sağlıklı ve uzun ömürlü olduğuna delil olarak sunuluyor (s. 24). Sonuçta Scott, neolitik devrim öncesi avcı toplayıcıların sadece daha sağlıklı olduğunu değil, aynı zamanda daha geniş bir alet ve beceriler setine sahip olduklarını, faaliyetlerini daha ileri bir işbölümü düzeyi ile gerçekleştirdiklerini iddia ediyor (s. 87). Bu konuda Scott'ın iddiaları alanın önemli otoritelerinden Gordon Childe'in savunduğu teze (2007: 64-66) taban tabana zıt ve kendi adıma Childe'in tezini doğru bulduğumu söyleyebilirim. Ama Childe ve Scott bir konuda uzlaşıyorlar ve tartışmayı buradan devam ettirmenin daha anlamlı olacağını düşünüyorum: Childe'a göre (2007: 63) insan, neolitik devrim öncesinde "*doğa üstünde [bir] asalaktı,*" Scott'a göre ise avcı-toplayıcılar "*doğanın önlerine atabileceği dağınık ve sürekliliği olmayan nimetlerden yararlanmaya her an hazır çok yönlü ve fırsatçı kişilerdi*" (s. 87-88).

Neolitik devrim kuşkusuz yakın çağın siyasi devrimleri gibi kısa bir sürede gerçekleşmedi; zaten aklı başında hiç kimse de bunun Scott'ın karikatürize ettiği gibi birtakım biçare göçebelerin kafasında bir Edison ampülü yanması ve tarıma başlamaları şeklinde gerçekleştiğini iddia etmiyor (s. 25). Dahası, çevre koşullarının evcilleştirme pratiklerini dayatmış olması kuvvetle muhtemeldir, zira çevrenin bolluğu sayesinde evcilleştirmeye ihtiyaç duymaksızın geçimini kolaylıkla sağlayan insan topluluklarının evcilleştirme, ihtiyat için gıda stoklama gibi pratiklere girmediğini, bu topluluklar başkaları tarafından fethedilmediği müddetçe kendi gelişme dinamiklerinin mülkiyet ve toplumsal sınıfları ortaya çıkarmadığını da biliyoruz (Marx, 2004: 488). Ancak bir noktada zorlayıcı sebepleri dahi tali bir mesele olarak kenara koymalıyız. Tarihin bir noktasında bazı insan toplulukları geçimlerini daha iyi sağlamak için doğayı evcilleştirmeye başladı, yani *onun sundukları ile yetinmek yerine onu belli bitki ve hayvanları bolca üretecek*

biçimde kontrol altına aldı. Bunu yaparken belli bölgeleri diğer bitki ve hayvanlardan temizleyerek yapay üretme alanları oluşturdu, bu alanları çoğalması arzu edilen bitki ve/ya hayvanların ihtiyaçlarını karşılayacak ve korunmalarını sağlayacak biçimde şekillendirdi. Bu faaliyet, günümüz insan uygarlığının ana akımını oluşturdu. Bu ana akım, tarihin herhangi bir verili kesitinde toplam insan nüfusunun ya da dünya coğrafyasının kaçta kaçının dâhil olduğundan bağımsız olarak, günümüzdeki tekleşmiş kapitalist üretim biçimi ve onun uygarlığının orijini. Geri kalan tüm geçim tarzları ve kültürel yapılar aynı aşamalardan geçmeseler de nihayetinde bu ana akıma eklenmiş, çoğunlukla eklenmek zorunda bırakılmıştır. Soru, bu tartışmasız olgu karşısında geçmişe baktığımızda, nasıl bir değerlendirme yapmamız gerektiğidir.

Neolitik devrim, insanın doğanın herhangi bir parçası olmaktan çıkıp onun karşısında özneliliğidir. Scott, bu dönüşümü hafifseyebilmek için çevreyi asıl şekillendirme aracının ateş kullanımı olduğunu (s. 84), dolayısıyla neolitik devrimin, önemli olmakla beraber tek önemli dönüşüm olmadığını söylüyor, ancak bunu kabul ettiğimiz andan itibaren, insanlık tarihinde enikonu önem taşıyan her teknik icadı bir toplumsal devrim olarak görmeye başlamamız gerekir. Ateş kullanımı insanın beslenmesinde onun evrimsel gelişimini etkileyecek önemli değişiklikler yaratmış ve bilhassa yırtıcı hayvanlarla rekabet konusunda ona büyük avantaj sağlamıştı; ancak insanın *geçim tarzını* değiştirmemişti. Evcilleştirme ise insanın geçim tarzını köklü biçimde değiştirmiş, onu ihtiyaçlarını karşılayacak nesnelere üretiminin öznesi haline getirmişti. Birincisinin ilerleme, ikincisinin devrim olarak nitelenmesinin sebebi budur. Bu özneliliğe, aynı zamanda doğaya yabancılaşmaydı ve atlanan kritik eşik buydu.

Dolayısıyla, tarıma dayalı geçimin avcı toplayıcılığa dayalı geçime üstünlüğü pratik değil, tarihseldir. Konu kimin daha iyi beslendiği ve sağlıklı olduğu değil; atılan hangi adımın daha önce atılması mümkün olmayan başka adımları mümkün kıldığı, mevcut geçim tarzını köklü biçimde değiştirdiği ve tarihsel ilerlemenin yolunu açtığıdır. Bu ilerleme, sınıflı toplumun ortaya çıkışıyla birlikte binlerce yıl sürececek bir emek istismarı dönemini açtı, bu emek istismarının her bir tekil formu kendi içinde başka bir gaddarlık ve adaletsizlik örneğiydi. Ancak bütün tarih istismarın değil, mücadelenin tarihidir. İnsanlar sadece istismara maruz kalmadılar, ona karşı mücadele de ettiler. Bu mücadele sonuçsuz acılardan ibaret değildi, ilkel komünal toplumlarda var olmayan, aynı zamanda var olamayacak maddi ve felsefi zenginlikler biriktirdi. Mesele bu tarihselliğin kavranmasıdır ve Scott'ın çerçevesinde eksik olan budur.

SONUÇ

Doğaya yabancılaşmanın bir ilerleme olarak tanımlanması, “doğallık”ın en yaygın fetiş olduğu ve “insan doğayı değiştirmemeli” biçimindeki nihilist-liberal tezin (ki anarşizm ikisiyle de akrabadır) neredeyse evrensel bir doğruymuş gibi sunulduğu günümüzde okura irkiltici gelebilir. Ancak bu kavram ve tez, günümüzde insan ve doğal çevre arasında çarpıcı boyutlara varmış çelişkinin çözülmesinin anahtarı değil, aksine engellerinden biridir. Zira insan kendi faaliyetlerinin olumsuz sonuçlarını tarihi durdurarak değil, ilerleterek aşar. Tarih durdurulabilecek bir şey değildir. Dahası, Engels’in (2006: 196-197) vurguladığı üzere insan, doğayı dönüştürdükçe bu dönüştürme eyleminin olumsuz sonuçlarını kavrar ve doğanın dışında değil bir parçası olarak, özne niteliğini kaybetmeksizin eylemini onun genel varoluş dengeleriyle daha uyumlu hale getirir. Bugün gelinen noktadan ileri değil geri gitmeye çalışmak dışımızdaki doğa üzerine olumlu değil çok olumsuz sonuçlar doğuracaktır.

Scott’ın binlerce yıllık sınıflı toplumlar tarihine bakarken takındığı anti-tarihselci tutum onu idealist bir noktaya sürüklüyor. Scott’ın çerçevesinde devlet bir çeşit “ilk günah” ve o zuhur ettikten sonra her şey daha kötüye gidiyor. Dolayısıyla mantıki sonucunu varıp bitmiş ya da en azından varmak üzere olan bu tarih karşısında elde “keşke olmasaydı” hayıflanmasından başka yapacak bir şey kalmıyor. Gerçekliğin ideolojik soyutlaması bu şekilde kurgulandığında, bunun sonucu bellidir: Ya mevcut durumu olabildiğince iyileştirmeye, yani nihai “mutlak kötü” sona (bu seküler kıyamet genelde insanlığın çevre tahribatı sonucunda yok olması olarak kodlanıyor) doğru daha yavaş gitmesini, mümkünse durmasını sağlamaya çalışırsınız (reformizm), ya da “nasılsa batacak” diye keyfinize bakarsınız (nihilizm).

Oysa bu tarihçilik değildir, zira “tarih yalnızca geçmiş ile gelecek arasında tutarlı bir ilişki kurduğu zaman anlam ve nesnellik kazanır” (Carr, 2005: 147). Tarihte “çıkılmaz sokak” diye bir şey yoktur, çünkü tarih (aynı Scott’ın hiç sevmediği ama aynı zamanda anlamadığı devlet gibi) insana dışarıdan dayatılan bir şey değildir, insan yapısıdır. Dolayısıyla insanlık karşı karşıya kaldığı her tarihsel açmazı kendi yarattığı için çıkış potansiyeline de peşinen sahiptir (Marx, 1993: 24). Mesele bunun için gerekli toplumsal ve devrimci dönüşümü gerçekleştirmektir.

Anti-tarihselciliğin en temel sorunu şu ana dek birkaç kez değindiğimiz “birikim”i (ki bu birikim hem maddi, hem de felsefidir) görememesidir. Maddeyle bağını yitirmiş bu düşünsel çıkmazda, tarihte sahiplenecek hemen hiçbir şey bulamaz ve fakat değerini göremediği anıtsal şeyler yerli yerinde durmakta olduğu için hepsine düşman kesilmek zorunda kalır. Kitaba başlarken Lévi-Strauss’un “yazı insanlığın aydınlanmasından ziyade istismar edilmesine yaradı” sözünü amentü gibi tekrar etmesinin sebebi budur. Böylelikle, egemenlerin kayda geçtikleri ile ezilenlerin mücadelesi vesilesiyle tarihe yazılanlar (ki bu ikinci kategori esasen Scott’ın her

şeyin daha da kötüleştiğini iddia ettiği son dört yüz yıldır) eşitlenir ve toptan reddedilir. Oysa kurtuluş için verilen mücadelenin fiziki unsuru ile yazılı unsuru, düşünce ve eylem yalnızca ayrılamaz değildir; aynı zamanda aralarında kalıcı bir öncelik-sonralık ilişkisi kurmak dahi mutlak surette yanlıştır.

Scott bu şekilde bakmıyor ve neolitik devrimi insanlığın girdiği uzun bir çıkmaz sokağın başı gibi görüyor; bu yolculukta insanın birbirini “evcilleştirerek” sınıflı toplumlar kurmasının da doğayı evcilleştirmesinin zorunlu bir sonucu olduğunu iddia ediyor. Sınıflı toplumların ortaya çıkışının neolitik devrim bir kere yaşandıktan sonra kaçınılmaz hale gelip gelmediği, ilginç olmakla beraber abes bir tartışma, tarih “ya şöyle olsaydı?” sorusuyla tartışılmaz. Ancak insanlık tarihinin sınıflı toplumlar parantezinin yarattığı birikimin, bilhassa da son sınıflı toplum olan kapitalizmin insanlığın üretici güçlerini benzersiz boyutlara ulaştırdığı (Marx, 2004: 565), doğa karşısında özneleşmesini büyük ölçüde tamamladığını teslim etmek zorundayız. Artık yapılması gereken, bu büyük üretici gücü, onu sorumsuzca bireysel çıkarları için kullanan azınlığın elinden almak ve insanlığın sadece gündelik değil tarihsel çıkarlarıyla uyumlu biçimde yeniden kurgulamaktır. Bu, Scott’ın örtük biçimde yaptığı “geri geri gidelim” önerisinden çok daha gerçekçidir.

KAYNAKLAR

- Carr, E.H. (2005). *Tarih Nedir?*, 8. Baskı, (M.G. Gürtürk, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Childe, G. (2007). *Tarihte Neler Oldu?*, 5. Baskı, (A. Şenel ve M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Durmuş, Z.Ö., Altınışık, E., Somel, M. ve Karakaş, O. (2016). *Sapiens’in Günahları*. Erişim tarihi: 14 Temmuz 2020, <https://haber.sol.org.tr>.
- Engels, F. (1992). *Tarihte Zorun Rolü*, 3. Baskı, (S. Erdoğan, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (2006). *Doğanın Diyalektiği*, 8. Baskı, (A. Gelen, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (2018). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (M. Tüzel, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*. Londra: Penguin Books.
- Harari, Y.N. (2014). *Sapiens: A Brief History of Humankind*, New York: Harper.
- Huntington, S.P. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Marx, K. (1993). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, 5. Baskı, (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2004). *Kapital I. cilt*, 7. Baskı, (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Scott, J.C. (1998). *Seeing Like A State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New York: Yale University Press.
- Scott, J.C. (2019). *Tahıla Karşı: İlk Devletlerin Derin Tarihi*, (A.E. Pilgir, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şenel, A. (2006). *Kemirgenlerden Sömürgecilere İnsanlık Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Wood, E.M. (2003). *Empire of Capital*. Londra: Verso.

İNSANIN AFRİKALİ KÖKENİNİN PEŞİNDE: LEAKEYLER

Şayeste Çağıl İnal

Uzm. Bio., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizyoloji Anabilim Dalı.
E-posta: inalscagil@gmail.com

Erhan Nalçacı

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizyoloji Anabilim Dalı, Ankara
E-posta: nalcaci@medicine.ankara.edu.tr

ÖZET

Antropoloji çalışan herkesin mutlaka duyduğu Leakey ailesi, özellikle insanın Afrika'daki evrimsel kökenine dair yapılan çalışmalarda sıklıkla anılır. Kenya'da, Olduvai Boğazı başta olmak üzere, çok sayıda yerde çalışma yapmış olan Louis ve Mary Leakey, antropolojinin, 20. yüzyıla kadar sapasağlam gelen ırkçılığın etkisinden kurtulmasında büyük etkiye sahip olmuşlardır. Birlikte buldukları ve adlandırdıkları *Zinjanthropus* ve *Homo habilis* fosilleri, Avrupa merkezci antropologların, insan evriminin ancak Avrupa ya da belki Asya'da başladığına dair savunmalarını yıkmıştır.

Kenya'da doğup büyüyen ve kendisini Kenyalı bir Kikuyu üyesi olarak tanımlayan, İngiliz misyoner bir ailenin çocuğu olan Louis ile eğitimin kendisine göre olmadığını düşünerek liseyi bırakan, ancak antropoloji ve arkeolojiye büyük tutkuyla bağlı Mary'nin hayatı, sıradanlıktan uzak ve ilginç detaylarla doludur. Bir bilim dalı olarak varlığının başındaki arkeoloji ve antropoloji için büyük katkı sağlayan bu ikili, özellikle insanın kökenlerini Afrika'ya dayandırarak, Afrika'da yapılacak ve hızla farklı keşiflere yol açacak çok sayıda çalışmanın öncüleri olmuştur. Louis, üniversite eğitimi olmayan, ancak bütün kazılarda aktif rol oynayan eşi Mary'nin, yayımladığı makalelerde yer almasına, akademik çevrelerce adının duyulmasına özen göstermiştir. Ayrıca Jane Goodall ile birlikte başlattıkları, Dian Fossey ve Birute Galdikas ile devam eden primatoloji çalışmalarıyla Louis Leakey, insanın davranışsal kökenlerinin araştırılmasında da başlatıcı bir rol üstlenmiştir.

Louis Leakey'nin sahip olduğu iki kimliğin de avantajlarını kullanmakta başarılı olduğu unutulmamalıdır. Louis, Afrika topraklarının, insanın geçmişini sakladığının farkına varmış, Batı'daki kaynaklarını en iyi şekilde kullanarak, fosilce en zengin yerlerde kazı çalışmaları başlatabilmiştir. Bununla birlikte yetiştirildiği misyoner bakış açısından kurtulamamış, Kenya'daki politik karmaşalarda, kendi deyimiyle "yerel halkın iyiliğini" düşünerek, İngilizlerin yararına çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu yönüyle Louis Leakey, farklı taraflara, o tarafa uygun kimliğiyle yaklaştığına dair sıklıkla eleştirilmiş, bilim dünyasında kimliklerin ne derece önemli olduğuna dair sorgulamalarda irdelenen bir özne haline gelmiştir.

Anahtar kelimeler: antropoloji, Leakey, Afrika, fosil

IN PURSUIT OF THE AFRICAN ORIGIN OF HUMAN: LEAKEYS

ABSTRACT

As one of the most famous names of anthropology, Leakey is often recalled in studies regarding human origins in Africa. Louis and Mary Leakey, who had done various studies including Olduvai Gorge in Kenya, had an important effect on the racism in anthropology. *Zinjanthropus* and *Homo habilis*, the fossils they found and named together, had demolished the human evolution theories of Euro-centered anthropologists who locate origins of humans in Europe or Asia.

Louis, who was born and raised in Kenya by English missionary parents and defines himself a Kenyan and a member of Kikuyu, and Mary, who left high school, because she did not think education was for her, but was very passionate of anthropology and archeology, had an extraordinary life with interesting details. The couple invested a lot in the new scientific fields of archeology and anthropology, and based the origins of human in Africa, which led to many studies and discoveries in Africa. As Mary did not have an academic background but had a critical role in all the findings, Louis made sure of her name got included in the articles. Furthermore, Louis started primate studies with Jane Goodall, Dian Fossey and Birute Galdikas, which started the pursuit for the origins of human behavior.

The fact that Louis Leakey used the advantages of his both identities must not be forgotten. Knowing that the fields of Africa hold the past of humans, he used his sources in west in the best way and started excavations at places crowded with fossils. In addition to this, he could not move past the missionary upbringing he had, and by his own words "for their own favor", he provided knowledge for English authorities during political complications. Due to this fact, Louis Leakey had been scrutinized for his use of identities, and became a subject of criticism in regards of how important identities can be in the scientific world.

Keywords: anthropology, Leakey, Afrika, fosil

GİRİŞ

İnsanın evriminin başladığı ve devam ettiği yer, geçmişte uzun bir süre boyunca Avrupa ve Asya olarak düşünülmüş, Afrika olasılığı ise bir hipotez olmanın ötesine geçememiştir. 19. yüzyılın Avrupa merkezci ve ırkçı havası, “karanlık kıta” olarak nitelendirilen Afrika’nın insanlığın doğuşunda yeri olamayacağı kanaatindedir. Darwin’in ilk olarak dillendirdiği, insan evriminin başladığı yer olarak Afrika’nın düşünülmesi, Leakey soyadı ile başlayacaktır. Antropoloji ve arkeolojinin en tanınmış isimlerinden ikisi olan Louis ve Mary Leakey, insanın geçmişine dair önyargıları kırmış, alanlarına gerek buluşlarıyla, gerek yöntemleriyle büyük katkılarda bulunmuşlardır. Leakey soyadı günümüzde, diğer aile fertlerinin aynı alanda çalışmalarına devam etmesi nedeniyle insanın evrimine ilişkin araştırmalarda hâlâ bilinirliğini korumaktadır.

KENYALI İNGİLİZ

Louis Seymour Bazett Leakey, 7 Ağustos 1903’te, ailesinin misyoner görevi nedeniyle bulunduğu Kenya’da doğmuştur. Doğduğu yer tam olarak Nairobi yakınlarındaki Kabate’dir. Louis’in annesi Mary ve babası Harry, Afrika’nın daha iç kısımlarına giren ilk misyonerlerden olmakla birlikte, Kabate’de kurdukları, Hristiyanlığa geçen Afrikalılar için sığınma alanı görevi gören bir alan inşa etmişlerdir. Özellikle Mary’nin kurduğu okul ve batı temelli tıbbi yardımlar nedeniyle aile bölgede saygı görmüş, hayatlarının neredeyse tamamını burada yaşamışlardır (Bowman-Khrum, 2005; s. 6).

Ailenin dördüncü çocuğu olan Louis, Kabate’deki etnik gruba verilen isim olan Kikuyu insanların arasında, hem İngilizce hem de Kikuyu dilinde konuşmayı öğrenmiştir. Birlikte büyüdüğü çocuklar ve büyükler her ne kadar Hristiyanlığı kabul etmiş Kikuyu insanlarından olsalar da kendi kültürlerini devam ettirmişler, Louis’in de bu kültüre dâhil olmasını sağlamışlardır. Louis, okuldaki Kikuyu arkadaşlarının kurduğu Mukanda (yeni cübbelilerin zamanı) grubuna dâhil olmuş, onlardan bir mızrağın nasıl atıldığını veya nasıl savaşıldığını öğrenirken, onlara da futbolun nasıl oynandığını öğretmiştir (Morell, 2011; s. 22).

Louis ve kardeşlerinin eğitimi Leakeylerle yaşayan öğretmenler tarafından sağlanmaktaydı. Louis’in resmi eğitimi İngiltere’de başlayacak şekilde planlanmış olsa da 1914’te başlayan Birinci Dünya Savaşı yüzünden, Louis ilk gençlik yıllarını Kenya’da yaşamak zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı, Afrika’nın farklı yerlerinde kolonize olmuş işgalci ülkelerin, elde etmek istedikleri topraklar için savaşa girmelerinde önemli bir koz olarak kullanılmış, bu açgözlülükten etkilenenlerin çoğu ise yerliler olmuştur. Kenya’daki misyonerler, Hristiyanlığa ikna ettikleri Kikuyular ile Hristiyanlığı kabul etmeyen Kikuyular arasında çatışmalara neden olmuştur. Bununla birlikte misyonerler, işgalci hükümet

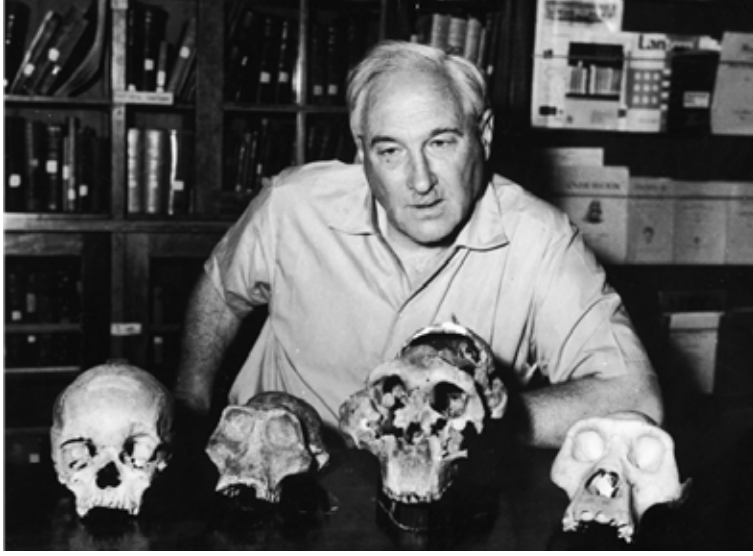
ve yerliler arasında bir yastık görevi görerek, “hükümet içinde hükümet” oluşturmuş, kendi hükümetlerinden gelen emirlerin yerliler tarafından gerçekleştirilmesini sağlamışlardır (Karanja, 2009; s. 52). Örneğin, misyonerler, çok sayıda Kikuyu şefiyle anlaşarak, her birinin, kendi kabilesinden belirli sayıda kişiyi İngilizler adına savaşması için orduya göndermesini sağlamıştır. Savaşa giden Kikuyulardan bazıları savaşta ölürlen, bazıları da dünyaya yayılan İspanyol gribi nedeniyle evlerine döndüklerinde ailelerinin öldüğünü öğrendiler. Kendileriyle hiç alakası olmayan bu savaşa dâhil edilen Kikuyular, köylerini ve ailelerini bu yüzden kaybettiler (Bowman-Khrum, 2005; s. 7).

Doğumundan itibaren Kikuyu çocuklarıyla birlikte yaşayan Louis, kendini onlardan biri gibi görürken, onlar da Louis’i kendilerinden biri olarak görmekteydi. On üç yaşındayken Kikuyu geleneklerine göre kendi evini inşa etti ve onlardan biri sayılmaya başladı. Bir Kikuyu avcısı olan Joshua Muhia, Louis’e avlanmayı öğretirken, Louis de çevredeki farklı taşları merak ederek toplama-ya başladı. Louis’in yağmur sonrasında toprak üstüne çıkan değişik taşlar arasında buldukları aslında obsidyen araçlardı. Ailesinin arkadaşlarından birisi olan herpatolog Arthur Loveridge Louis’e Afrika’da çakmaktaşı olmadığını, bu yüzden eski insanların obsidyen kullandığını söyledi ve ona bulduklarını saklamasını tavsiye etti. Böylece Louis’in tarih öncesi çağlara dair merakı başlamış oldu ve gelecek tercihlerini şekillendirdi (Bowman-Kruh, 2012; s. 8).

Savaş sonrası Louis İngiltere’ye dönerek üniversite sınavına çalışmaya başladı. Doğduğundan beri özgür olan Louis, İngilizlerin dakikliğinden hoşlanmadı. Ayrıca onlar kadar bilgili olmadığını düşünüyordu. Oğlu Richard onu biraz daha resmi, biraz daha Batılı ama yine de Afrikalı olarak tanımlamıştır (Leakey, R., 1984; s. 19). Karısı Mary Leakey de onun kendini daima Kikuyu olarak düşündüğünü dile getirmiştir (Leakey M., 1984; s. 111). Louis Leakey’nin Kikuyu ilişkilerini araştıran Carolyn M. Clark ise onun farklı zamanlarda farklı karakterlere sahip birisi olarak tanımlamıştır. Clark, kendisini Kikuyu olarak gören Louis’in aynı zamanda bir etnograf rolü taşıdığını, bununla birlikte Kikuyu’ya dair aktardığı bilgilerin çoğunda eksiklik olduğuna işaret etmiştir (Clark, 1989). Kendisini Kikuyu üstüne uzman olarak gören Louis’in hem dönemin Kikuyu liderleriyle olan ilişkisi, hem de bu liderlerin Kenya’nın dönem politikaları üzerinde farklı etkilere sahip olmaları, yakın Kikuyu tarihi üzerine yazdıklarına dair soru işaretleri oluşturmaktadır.

Cambridge’de okumak isteyen Louis, üniversiteye girişte istenen üç dilden birisini Kikuyu olarak belirtti. Bu dil üstüne sınav yapabilecek kimse olmadığından ve sertifika olarak da Kikuyu şeflerinden birinin parmak izi ile imzalanmış belgesini sağladığından, üçüncü dil olarak kabul edilmiştir. Finansal olarak burs ihtiyacında olan Louis, misyonerliğe devam edecek misyoner çocuklarına sağlanan bursa başvurarak bu eksikliği de kapatmıştır.

Ancak ilk senesinde bir ragbi oyunu sırasında başına aldığı darbe yüzünden okula ara vermek zorunda kalmıştır. Bu darbe, okul doktorunun teşhisiyle Louis'de post-travmatik epilepsiye neden olmuştur. Ancak bu durum, onun için bir fırsata dönüşmüş, Tanganyika'da yapılacak olan bir dinazor iskeleti araştırmasına katılmak için ekip lideri William Henry Cutler'a başvurmuş, bölge dilini bilen birisine ihtiyacı olan Cutler da onu ekibe dâhil etmiştir. Böylece Louis, altı ay boyunca bir saha çalışmasının yönetiminde rol oynamış, arkeolojik çalışmalarda bulunan örneklerin nasıl korunup, nasıl çalışılacağına dair önemli bilgiler edinmiştir.

Şekil 1. Fosilleriyle birlikte Louis Leakey (Kaynak: The Leakey Foundation)

Louis, üniversitesinin son iki yılında, 1904'te Cambridge'de antropoloji kürsüsünü kuran Dr. Alfred Cord Haddon ile çalışmıştır. Asıl çalışma alanı entografi olan Haddon'un Afrika'daki ok ve yaylara dair verdiği derste çeşitli yanlışları yakalayan Louis, bunları Haddon'a bildirir ve olumlu geri dönüş alır, Haddon tarafından 1925 yılının Noel'ini Hamburg, Brüksel ve Paris'teki konuyla alakalı çeşitli müzeleri gezerek geçirebilmesi için burs sağlanmıştır. Louis'in yaptığı bu çalışma, yayınladığı ilk makale olacaktır. Ayrıca bu gezi sırasında, Olduvai Boğazı'nda fosilleşmiş tam bir insan iskeleti bulan Alman paleontolog Hans Reck ile tanışmıştır. Reck'in bulduğu bu fosil tartışmalara neden olmuş, diğer araştırmacılar bunun eski bir fosil değil, modern insana ait olan bir iskelet olduğunu iddia etmişlerdir. Bölgenin I. Dünya Savaşı sonrasında Almanlardan İngilizlere geçmesi, Reck'in geri dönüp araştırmasına devam edememesi ve o dönemde kimyasal tarih belirleme yöntemlerinin henüz gelişmemiş olması nedeniyle Reck'in bulduğu iskelet fazla dikkat çekememiştir. Ancak Louis'in merakı uyanmıştır ve Reck'e bir gün birlikte Olduvai'ye geri dönmelerini söylemiştir (Morell, 2011; s 34).

İNSANIN EVRİMİNDE AFRIKA

Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni*'nin basılmasıyla baş-

layan tartışmalar, beraberinde insan evrimine dair soruları da getirdi. *İnsanın Türeyişi* ise yaşayan memelilerin, aynı bölgede daha önce yaşamış ve soyu tükenmiş türlere benzediğini, bu nedenle şu anda insana en yakın türler olan goril ve şempanzelere benzer soyu tükenmiş maymunların bulunduğu Afrika'da insanın atalarının yaşamış olma olasılığını ileri sürdü (Darwin, 1981; s. 199). Yaratılışa olan inanç ile birlikte, insanın "Kara Kıta" olarak nitelendirilen Afrika'dan çıkmış olma düşüncesi başta şiddetle reddedilse de, Raymond Dart 1925'te Güney Afrika'da bulunan bir kafatasını ilkel bir hominide ait olarak tanımlayınca, Afrika'dan çıkış olasılığına dair ilk kanıtlardan biri ortaya çıkar. "Taung Bebeği" (*Taung Baby*) adı verilen ve daha sonra *Australopithecus africanus* olarak adlandırılan bu fosil, dönemin sıklıkla tercih edilen Avrupa veya Asya merkezli insanın evrimi düşüncesine zıtlık oluşturmaktadır. Anatomist olan Dart, araştırmacı Josephine Salmons'un kendisine getirdiği ve bir kireç taşı madeninden çıkmış olan kafatasını incelediğinde, kafatasının bir primattan çok bir insanı andırdığını ancak insan kadar gelişmiş olmadığını gözlemler. *Nature*'da yayımlanan makalesinde bu kafatasının insan ile yaşayan primatlar arasındaki bağı gösteren, soyu tükenmiş bir primat türü olduğunu savunur (Dart, 1925). Ancak dönemin gerici havası, Dart'ın alay konusu olmasına neden olur ve çok sayıda bilim insanı Afrika merkezli teoriye karşı çıkar. Dart ise geri adım atmaz ve aktif bir şekilde tezini savunur. Dönemin en meşhur ırkçı bilimcilerinden biri olan Sir Arthur Keith, Dart'ı ağır bir şekilde eleştiren, gösterdiği örneğin sıradan bir gorile veya şempanzeye ait olduğunu söyleyen ve Dart'ın makalesini çarpıtan bir mektup yazarak *Nature*'a gönderir. Sir Keith mektubunda Dart'ın bu önerisinin "bir Sussex köylüsünün I. William'ın atası olduğunu iddia etmek gibi" olduğunu söyler (Keith, 1925). Dart ise buna karşılık olarak editöre mektup yazarak kendisine yöneltilen tüm eleştirileri açıklar ve teorisini savunur.

Sir Arthur Keith ile birlikte anatomist Grafton Elliot Smith, insanın evriminin Avrupa'da gerçekleştiğini şiddetle savunmuşlardır. 1800'lerin ortalarından itibaren özellikle Almanya ve Fransa'da bolca bulunan Neandertal ve Cro Magnon fosilleri, dönemin ırkçı havasıyla birlikte insanın ancak Avrupa'da evrimleşebileceği teorisini kuvvetlendirmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte, İngiltere Piltown'da bulunan, büyük beyin kapasitesinin yanı sıra maymun benzeri çeneye sahip olan "Piltown İnsanı" fosili, Avrupa merkezli teoriyi savunan bilim insanlarının en önemli dayanağı olmuştur (Pickering, 2013; 39). Ancak Piltown fosilinin sahte olduğu ve muhtemelen Charles Dawson tarafından oluşturulduğu bugün bilinmektedir (De Groot ve ark., 2016).

LOUIS, FRIDA VE MARY

Leakey kariyerinin başlarında insanın nerede, nasıl evrimleştiğinden çok, tarih öncesi dönemler üzerine yoğunlaşmıştır. Cambridge'den arkadaşı Bernard New-

sam ile birlikte Kenya'da, Kabate yakınlarında, çocukluğundan hatırladığı çeşitli yerleri belirleyip, buralara kamplar kurmaya başlamıştır. Bu çalışmalar sırasında, Cambridge'de arkeoloji dersleri alan Wilfrida (Frida) Avern ile tanışmış, İngiltere'ye döndüğünde ise evlenme teklif etmiştir. Evlendikten sonra Frida ile Afrika'ya geri dönen Leakey, kazı çalışmalarını eşi ile birlikte devam ettirmiş, 1931 yılında ise ilk çocukları Priscilla doğmuştur (Bowman-Kruhm, 2005; s. 21).

Louis, Hans Reck'in kendisine gösterdiği insan iskeletlerinden yola çıkarak, sıradaki kazı alanını Olduvai Boğazı olarak belirler ve Reck'i kendisiyle birlikte çalışması için davet eder. Reck, Louis'in de etkisiyle, daha önce Olduvai'de bulunduğu fosilin tarihinin en az 2 milyon yıl olduğunu iddia eder. Eşi Frida ise yeni doğan çocuklarıyla ilgilenmeyi arkeolojik çalışmalardan daha önemli görerek, Olduvai'ye gelmeyi reddeder.

Reck'in fosilini destekleyecek başka fosiller arayan Louis, Kanjera'da çeşitli *Homo sapiens* kafatası örnekleri ve el baltaları bulur. Bununla birlikte Kanam'da bulunduğu fosillerin, farklı çene yapılarına sahip olduklarını düşünerek, bu örnekleri *Homo kanamensis* adıyla sınıflandırır. Leakey'nin bu bulguları, meslektaşları tarafından övgüyle karşılanır ve hem maddi, hem de manevi olarak aldığı destekler artar (Bowman-Kruhm, 2005; s. 23).

1933'te ikinci çocuğuna hamile olan Frida, zamanının çoğunu yatakta ya da iki yaşındaki Priscilla ile geçirmeye başlar. Leakey bu dönemde evinden uzaklaşarak ayrı bir hayat sürdürür. Aynı dönemde, Kraliyet Antropoloji Enstitüsü'nün (*Royal Anthropological Institute*) verdiği yemekli bir davette, Mary Nicol adındaki genç bir illüstratörün yanına oturur. Bu, her ikisi için de önemli bir başlangıç olacaktır (Morell, 2011; s. 72).

AFRİKA'DAKİ HAYATINDAN ÖNCE MARY NICOL

Mary Nicol (Leakey), 6 Şubat 1913'te, Londra'da doğmuştur. Profesyonel bir ressam olan babası Erskine Edwin Nicol, iş için farklı ülkelere giderken, Mary de onunla birlikte Avrupa'nın birçok yerini dolaşmıştır. Sürekli yer değiştiren Mary'nin, bu nedenle resmi eğitimi eksik kalmıştır. Mary'nin babasının arkeolojiye olan merakından dolayı, çeşitli Paleolitik alanları gezerler ve babasının bu merakı, Mary'e aşılınmış olur (Bowman-Kruhm, 2005; s. 27). 13 yaşında babasını kaybeden Mary, annesiyle birlikte İngiltere'ye geri döner ancak eğitim hayatına uyum sağlayamaz. Wimbledon Rahibe Okulu'nda eğitim görmeye başlayan Mary, okulun katı kurallarından sıkılır, çeşitli yaramazlıklar yapar, hatta bir defasında kimya laboratuvarında patlamaya neden olur (Pilbeam, 1998). Nihayetinde okuldan atılan Mary, resmi eğitime devam etmez ve arkeolojiye olan merakı üzerine eğilir. Çizime olan yeteneğini kullanarak, çeşitli arkeolojik kazılarda illüstratör olarak çalışır. Çeşitli üniversitelerde dışarıya açık olan arkeoloji derslerine katılır.

Şekil 2. Mary Leakey (Kaynak: The Leakey Foundation).

Mary, dönemin nadir kadın arkeologlarından olan Dr. Gertrude Caton-Thompson'un yazdığı kitapların illüstrasyonlarını yapar. Caton-Thompson da Mary'nin Louis Leakey'nin hızla ilerleyen kazıları için de yardımcı olacağını düşünerek, Kraliyet Antropoloji Enstitüsü'ndeki yemekte yan yana oturmalarını sağlar. Mary ve Louis'in başta profesyonelce ve arkadaşça başlayan ilişkileri, yavaşça romantikleşmeye başlar. İlişkileri küçük arkeoloji çevresinde hızla duyulur ve Cambridge'deki çoğu kişi, ikisinin arasındaki bu ilişkiden hoşlanmaz. Frida'yı seven ve evli bir adamın, karısı hamileyken başka birisiyle ilişki kurmasını ayıplayan Cambridge çevresi, Louis'in İngiltere'deki akademik ortamdan uzaklaşması için zorlar. Her iki aile tarafından onaylanmayan çift, birlikte Kenya'ya giderek orada yaşamaya başlarlar. Frida ise doğumun hemen ardından Louis'den boşanır. 1936'nın sonlarında ise Louis ile Mary evlenir. Artık Leakeyler kazılara aktif olarak birlikte devam edecek, çalışmaları birlikte yapacaklardır (Bowman-Kruhm, 2005; s. 29).

GEÇMİŞTEKİ HATALAR

Finansal olarak zorlanan Leakey çifti, Afrika'daki toprakların sakladıklarını bulmaktan vazgeçmezler. Öncesinde tanınmış ve başarılı olan Louis, akademik çevrenin, Mary ile ilişkilerinden dolayı kendisini dışlayıcı davranmasından dolayı yalnız kalmıştır. Louis ve Mary, uzun bir süre olumsuzluklarla boğuşurlar. Özellikle Louis'in Kanam ve Kanjera'da bulunduğu fosillerin, Louis tarafından yanlış tarihlendirildiğine dair şüpheler, Louis'in zaten sarsılmış olan itibarını daha da zorlar.

İngiltere'deki Imperial College'da jeoloji profesörü olan Jeolog Percy Boswell, Leakey ve Reck'in tarihlendiği fosilin o kadar eski olamayacağından şüphelenir. Bununla birlikte, Kanam ve Kanjera'daki fosillerin tarihlerinin de fazla abartıldığını düşünür. Leakey, şüphelerini gidermek amacıyla Boswell'i Olduvai'ye davet eder. Uzunca bir süre Kenya'da vakit geçiren Boswell, Olduvai

Boğazi'nin tozlu yapısından dolayı rahatça inceleme yapamaz. Ayrıca Kanam ve Kanjera'ya gitmek istediğini defalarca dile getirmesine rağmen Leakey onu kazı alanına götürmez. Boswell'in memnuniyetsizliğinin farkında olan Leakey, kendisi İngiltere'ye dönüp, eleştirilerine yanıt verene kadar bir şey yazmamasını rica eder. Bunu kabul etmesine rağmen Boswell, İngiltere'ye döner dönmez Kanam ve Kanjera hakkında negatif eleştirilerle dolu bir yazıyı Nature dergisine gönderir (Boswell, 1935; Bowman-Kruhm, 2005; s. 33; Mutton, 2011; s. 142). Boswell makalesinde, Olduvai'de yapılan çalışmaların da fazla parlak olamayacağını belirtir.¹¹

Boswell'in bu mektubu ile birlikte, Leakey'nin yaptıklarına ve yapacaklarına olan inanç sarsılır. Zaten finansal zorluk çeken Leakeyler, Olduvai'de kamp kurmanın bütün zorluklarını yaşarlar. Özellikle su ve yiyecek eksikliği vardır; kuraklığın olduğu dönemlerde tüm kamp, çevredeki hayvanların içtiği ve içinde gezdiği sulardan içerler. Yemek ise çabuk tükenir, gelmesi de uzun sürer. Mary ve Louis, dönemin zorluklarını, araştırmalarına duydukları inanç ve güvenle atlatmaya çalışırlar.

Şekil 3. Mary ve Louis Leakey'nin çalıştığı Olduvai Boğazi ile birlikte, oğlu Richard'ın ileride çalışacağı Turkana Havzası dâhil, Afrika'da fosilce zengin alanları gösteren harita.

Olduvai kazıları başladığında Louis, Kikuyu tarihine dair çalışmak, gelenekleri, kültürleri ve dilleri hakkında yazmak ister. Kendisi de kabileden sayılan Louis'in beyzlığına karşı başta şüphe duyulsa da, kabilenin başındaki dokuz kişi bilgi vermeyi kabul eder. Böylece Lou-

1 İlginc bir şekilde, Boswell, tarihi ya da bulunma yeri tam belli olmayan ve daha sonradan sahte olduğu açığa çıkan Piltdown fosilinin gerçeğe daha yakın olduğuna inanmıştır (Morell, 2011; 86).

is, üç ciltlik *1903'ten Önce Güney Kikuyu (The Southern Kikuyu before 1903)* adlı, misyonerler gelmeden önceki Kikuyu hayatına dair kitabı yazmaya başlar.

Louis'in bu kitapla olan meşguliyetinden dolayı Olduvai'deki kazıları Mary yönetir. Bu sırada neredeyse hiç paraları kalmamıştır ve başlamak üzere olan İkinci Dünya Savaşı yüzünden İngiltere'ye dönmeleri mümkün değildir. 1940 yılında Louis, Coryndon Memorial Müzesi'nin küratörü olarak işe alınır; maaşı yoktur ancak kendisine uygun bir ev sağlanmaktadır. Yine aynı yıl Mary ile ilk çocukları Jonathan dünyaya gelir. 1944'te ise daha sonra kendisi de dünyaca tanınmış bir arkeolog olacak olan Richard doğar. Mary, anne olmaktan memnun olsa da bunun çalışmalarını etkilemeyeceğini söyler (Leakey, M., 1984; s. 79).

Şekil 4. Kazıyla uğraşan Leakey ailesi (Kaynak: The Leakey Foundation).

İLK ÖNEMLİ BULUŞ

1930'larda Viktorya Gölü yakınlarındaki Rusinga Adası'nı¹² çalışmış olan Louis, 1947'nin Ocak ayında yapılan Pan-Afrika Kongresi'nde daha fazla bilim insanının, insan evriminin merkezinde Afrika olduğunu düşündüğünü ve Rusinga Adası'nın odakta olduğunu fark eder. Mary ile birlikte 1948'de Rusinga Adası'nı incelemeye giderler ve Mary burada ilk keşfi olan *Proconsul africanus* fosilini bulur.¹³ Daha önce *Proconsul* fosilleri bulunmuş olsa da Mary'nin bulduğu bu fosil neredeyse kafatasının tamamını, çeneyi ve dişlerin tamamını kapsar. Evlerine geri döndüklerinde, Louis bulguların fotoğraflarını Sir Arthur Keith dâhil, çok sayıda bilim insanına gönderir.¹⁴ Meslektaşlarının onaylamasıyla birlikte, Louis kaybettiği saygınlığı ve desteği tekrar kazanmaya başlar.

1949'da Leakeyler üçüncü çocukları Philip'i ailelerine katar. Aynı dönemlerde Mary, *Proconsul africanus*'u primat evrimi üzerinde uzman olan Le Gros Clark'a sunar ve Clark, Leakey ailesinin araştırma bütçesi alması için yardımcı olur. Araştırma için bütçeyi veren kişi bir maden mühendisi olan Charles Boise'dir ve uzun bir süre Leakeylerin araştırmalarına katkıda bulunacaktır (Bowman-Kruhm, 2005; s 53).

2 Rusinga Adası, Kenya'da, Viktorya Gölü'nün içinde bulunan, volkanik kökenlere sahip bir adadır.

3 Bugün bu fosilin 23 ile 14 milyon yıllık olduğu bilinmektedir.

4 Sir Arthur Keith, bulunan bu fosilin insana benzemediğini, goril veya şempanzeye daha yakın olduğunu söyleyecektir.

POLİTİK KARMAŞALAR

1950'lerde Kenya hâlâ İngiltere sömürgesi altındaydı ve halk bu durumdan giderek daha fazla rahatsız olmaya başlamıştı. Kendisini Afrikalı kabul eden Louis, politik sorunlarla yakından ilgilenmekte, konuyla ilgili çeşitli yazılar yayımlamaktaydı. 1936'da yazdığı *Kenya: Karşıtlıklar ve Problemler (Kenya: Contrasts and Problems)* adlı kitabına daha sonradan eklediği önsözde, hükümetin başarısızlığıyla birlikte artan korku, güvensizlik ve öfkenin, Mau Mau'nun oluşumuna yol açtığını yazdı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Afrika'daki kolonileri ekonomik ve politik sorunlarla uğraşmaktaydı. İngiltere ekonomiyi kuvvetlendirmek için Afrikalıların ithalata dönük üretim yapmasını destekledi. 1930'ların sonuna doğru İngiltere'nin Afrika'daki ekonomik varlığı neredeyse tamamen Afrikalıların üretimi ve ithalatı sayesinde devam ediyordu. Ancak verimli bölgeler İngilizlere aitti ve halk yalnızca kendileri için belirlenmiş bölgelerde yaşayabiliyordu. Savaş öncesinde zaten zayıf halde olan Kenya'daki yerel hükümet ise savaş sonrasında varlığını İngiltere Hükümeti'nin sağladığı olanaklara bağlıyordu. Yerel hükümetin bu eğilimi ile birlikte, 1945 yılına gelindiğinde İngiltere bölgedeki hâkimiyetini oldukça kuvvetlendirmiş oldu. Yerel hükümetin önemli koltukları, İngiltere'nin devamlılığını destekleyen kişilerle dolduruldu. Bununla birlikte, artan ekonomik başarı, köylere ve yerel halka yansımıyor, yalnızca sömürge hükümeti ve destekleyenler tarafından kullanılıyordu. Elbette yerel halk bunun farkındaydı ve rahatsızdı, ancak sömürge hükümeti bu rahatsızlığı ciddiye almadı. Özellikle Kikuyu insanları kendilerine dayatılan baskıcı yöntemlerden, iş güçlerinin kullanımından ve kültürlerinin değişiminden oldukça şikayetçiydi.

Kikuyu liderlerinin çoğu, sömürge devleti tarafından kollarlanmakta, ekonomik olarak desteklenmekteydi. Ancak Kikuyu liderleri, sömürge hükümeti tarafından beklenmedik şekilde, yine de sadece kendi yararlarını düşünmekteydi. Bunun ve Afrika'nın toplumsal değişiminin farkına varamayan sömürgeciler, duymak istemedikleri sesleri yönetimin tüm basamaklarından uzaklaştırdılar. Halk ile iki başlı yönetim arasında giderek artan bu ayrıklık, nihayetinde halktan, özellikle Kikuyu insanlarından bazılarının silahlı bir seçeneğe yönelmesine yol açtı. Özellikle Nairobi'deki halkın içinde bulunduğu kötü koşullar ve çeşitli isyanları bastırmaya çalışan sömürge hükümeti, ayaklanma için hazırlanan Kikuyu'nun şehirlerde örgütlenmesini hızlandırdı. 1947'de Afrika İşçileri Federasyonu (*African Workers' Federation*) lideri Chege Kibachia'nın tutuklanması ve polislin bunu protesto etmek isteyen insanlara ateş açması ile birlikte, Mau Mau'nun önderlik ettiği ayaklanma başladı. Kikuyu işçileri ve gençleri Nairobi sokaklarını ele geçirdiler (Clough, 1998; s. 95). Kikuyuların isyanı, İngiltere tarafından büyük bir şiddetle bastırıldı, 10 binden fazla Afrikalı öldü. Sömürgeciler ise 100'den az kayıp vermişti (Alao, 2013; s. 8).

Kendisini Kikuyu'ya ait ilan eden ama aynı zamanda İngiliz olan ve İngilizler adına çalışan Louis, bu dönemde yönünü seçemedi. Fakat İngiliz yönetimi, fikir almak, isyanları nasıl bastıracağına dair öneri istemek için sık sık Louis ile toplantılar düzenledi (Berman ve Lonsdale, 1991). Louis 1952'de Mau Mau ve Kikuyu (Mau Mau and Kikuyu) adlı kitabını, 1954'te ise Mau Mau'nun nasıl alt edilebileceğini anlatan *Mau Mau'yu Yenmek (Defeating Mau Mau)* kitabını yazdı. Bu kitabında, İngilizlerin Mau Mau'ya karşı nasıl bir strateji geliştirerek onların yeniden "barışçıl bir kolonyal hayata" entegre edilebileceğini anlatır. Kendisini bir Kikuyu olarak tanımlayan Louis, aslında asimile olmuş, Hristiyan, batılı Kikuyu insanının hayalini kurmaktadır (Berman ve Lonsdale, 1991).

Mary, Afrika ve Kikuyu'yu tanımayan ve topluma sonradan alışan birisi olarak, o dönem daha çok kendi araştırmalarına odaklanmıştır. Biyografisinde, otuz yıl öncesini değerlendirerek, Kikuyu insanının yaşadıklarına duyduğu öfke ve bağımsızlık isteklerinin şiddete yatkın yanları için geçerli bir sebep olduğundan, özellikle Avrupa'nın istilası, hakimiyeti ve onlara ait toprakların istismarının bu olaylara yol açtığından bahsetmiştir (Leakey, M., 1984; s. 111).

İNSANIN AFRIKA KÖKENİNE DAİR ÖNEMLİ BULGULAR

1959 Temmuzunda, kendisini iyi hissetmeyen Louis'i kampta bırakan Mary, Olduvai'deki kazı alanlarını dolaşır. "Bed I" olarak isimlendirilmiş kazı alanında, toprakta kafatasına benzer bir kemik keşfeder. Biraz temizledikten sonra heyecanla kampa geri dönen Mary, aradıkları şeyi sonunda bulduklarını ilan eder.

Kısa süre sonra Louis, buldukları fosil hakkında *Nature* dergisine yazar. Makalesinde fosili eşi Mary'nin bulduğunu belirtir. Buldukları bir hominide ait kafatasının neredeyse tamamıdır. Aynı toprak seviyesinde kırık hayvan kemik parçaları da bulduklarını belirten Leakey, bunun buldukları hominidin hayvan yediğini ve hayvan kemikleriyle araç yaptığını gösterdiğini söyler. Buldukları bu kafatasının, *Australopithecine* tipinde fosillere benzediğini, ancak ne tam olarak *Australopithecus* ne de *Paranthropus* olduğunu belirtir. Bu nedenle Doğu Afrika anlamına gelen "zinj" ile kendilerine destek olan Charles Boise'in soyadını birleştirerek bu kafatasını *Zinjanthropus boisei* olarak adlandırır (Leakey, 1959). Bugün bu kafatası *Paranthropus boisei* olarak sınıflandırılmaktadır.

Boswell'in yorumları nedeniyle yaşadığı sıkıntıları tekrar yaşamak istemeyen Leakey bu fosilin kafatası kapasitesi hakkında yorumda bulunmamış, basın tarafından yapılan yorumların da kendine ait olmadığını vurgulamıştır (Leakey, 1960). Dönemin önemli antropologlarından Clark Howell, *Nature*'da Leakey'nin bulgularını değerlendirmiş ve paleontoloji için çok önemli bir keşif olduklarını söylemiştir (Leakey, 1960). Ayrıca

fosille birlikte bulunan taş aletlerle birlikte değerlendirilerek, fosilin ait olduğunu düşündüğü *Australopithecus* hominidlerinin düşünüldüğü gibi toplayıcı değil, küçük memeli ve hatta büyük herbivorları avlayıp yiyen karnivor ve avcı olduklarını savunmuştur (Leakey, 1960). Bu yorumla, Leakeylerin bulduğu bu fosilin, insan davranışının evrimsel gelişimi üzerine doğrudan fikir verdiğini belirtir. Ancak Howell'in en önemli yorumu, bulunan bu fosilin, daha önce Avrupa veya Asya'da bulunan Orta Pleistosen ve sonrasındaki fosiller gibi olmadığını, fosilin Erken Pleistosen dönemine ait olduğunu ve bu yönüyle o zamana kadar bulunmuş en yaşlı, alet kullanan hominid fosili olduğudur (Leakey, 1960).

Şekil 5. Zinjanthropos fosilinin çenesiyle birlikte Leakeyler (Kaynak: The Leakey Foundation).

1960'a kadar *Homo* cinsine ait en eski fosil, Asya'da bulunan bir *Homo erectus* fosiliydi. 1960'ta annesi Mary ile arazide çalışan 20 yaşındaki Jonathan, bulduğu alt çene, kafatası ve diğer iskelet kemiklerini annesine gösterir. Jonathan'ın bulunduğu bu kemikler, çocuk bir hominide aittir. Louis, bu bulunan kemiklerin *Zinjanthropus*'a benzemediğinden, daha ileri bir hominid olduğunu düşünür. Bu kafatasını incelemesi için paleoantropolog Phillip Tobias'a iletir. Ayrıca el konusunda uzman anatomist John Napier'e de el ve bilek kemikleri gönderilir. Napier, bulunan elin, modern insan eline çok benzediğine karar verirken, Tobias kafatası kapasitesinin *Australopithecus* olamayacak kadar geniş olduğunu belirtir (Wood, 2014). Bulunan bu kemiklerin sınıflandırılması, 1964'teki makaleyle olur. *Nature*'de yayımlanan makale, Leakey, Tobias ve Napier'in ortak çalışmasıdır. Makalede, bulunan bu kemiklerin *Homo* cinsine ait olduğu konusunda emin olduklarını belirtirler. Bununla birlikte bu tür, daha önceki *Homo* türlerinden farklıdır, dolayısıyla yeni bir tür tanımlanması gerektiğini söyleyerek, latince "becerikli adam" anlamına gelecek şekilde bu türü *Homo habilis* olarak sınıflandırır (Leakey, Tobias ve Napier, 1964).

Homo habilis makalesi, şüpheyle karşılanmıştır. *Australopithecus* üzerine uzman olan John Robinson, bulunan bu kemiklerin *Homo erectus* ve *Australopithecus* kemiklerinin bir karışımı olduğunu öne sürmüştür. Olduvalı'de bulunan yeni fosiller Robinson'un bu teorisini çürütür-

ken, *Homo habilis*'in ayrı bir tür olduğunu garantiledi (Tobias, 2009).

1976'da Tanzanya'da, volkanik küllerle kaplı bir bölge olan Laetoli'de Mary Leakey'nin yönettiği kazılarda çok sayıda ayak izi keşfedildi. Bu ayak izlerinin en dikkat çekici olanları ise 1978'de ekibe katılan Paul Abell tarafından bulunan, uzun bir yol boyunca izlenebilen hominid ayak izleri oldu. Bu ayak izleri, iki ayak üstünde (bipedal) yürüyen hominidleri gösteren ilk izlerdi ve modern insandan önce de bipedal yürümenin varlığına işaret etmekteydi (Hay ve Leakey, 1982). Bölgedeki diğer buluntular ve tarihlendirme çalışmaları sonucunda bu izlerin *Australopithecus afarensis* tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir.

GOODALL, FOSSEY VE GALDIKAS

1957 yılında Kenya'daki arkadaşını ziyarete giden 23 yaşındaki Jane Goodall, hayvan gözlemlemeye meraklı, fakat lisans eğitimi alamamış genç bir kadındır. Hayvanlara olan bu merakından dolayı kendisine Louis Leakey ile tanışması tavsiye edilir. 1949'dan itibaren insanın davranışsal kökenlerini merak eden ancak yapacağı çalışmaya uygun bir aday bulamamış olan Louis, meraklı bu genç kadını sekreteri olarak işe alır. Birlikte Olduvalı'de çalıştıktan sonra Louis, Jane'e şempanzelerle çalışmasını teklif eder. 16 Temmuz 1960'ta Gombe Şempanze Rezervi'ne varan Jane, bugün 60 yıla varan şempanze çalışmasını başlatacak, şempanzelerde alet kullanımını göstererek insanın davranışsal kökenleri üzerine dallanıp budaklanan çok sayıda çalışmaya ön ayak olacaktır (İnal ve Nalçacı, 2020).

Jane'in ardından Louis, 1966'da bir fizyoterapist olan Dian Fossey'i gorillerle çalışması için seçer. Kongo, Virunga'da çalışmaya başlayan Dian, ülkedeki iç çatışmaların ortasında kalır, hatta Rumangabo'da esir alınır. Uganda'ya kaçmayı başaran Dian, kendisine tavsiye edildiği gibi çalışmayı bırakmaz; Virunga'nın Rwanda tarafında kalan kısmında çalışmasını yeniden başlatır (Fossey, 1983; s. 17) Gorillere yaklaşmayı ve onlar tarafından kabul görmeyi, eskiden otizimli çocuklarla çalışırken kullandığı, yüzü saklama gibi tekniklerle sağlar (Mowat ve Winter, 1987; s. 353). Araştırmalarından uzaklaşıp, daha çok vahşi doğayı koruma ve kaçak avcılara karşı koymaya yönelik Fossey, 1983'te Karisoke'de, bilinmeyen bir sebepten dolayı öldürülür (Morell ve ark., 1993).

Aralarında akademik yanı en güçlü olan Birute Galdikas ise orangutanlara yöneldi. İlk iki araştırmacının aksine, Birute Endonezya'da çalıştı. Orangutanlar, primatlar arasında en az tanınanlardan biriydi ve Birute, kullandığı bilimsel yöntemler ve istatistiksel yaklaşımlarla bu durumu tersine çevirdi (Morell ve ark., 1993). Jane gibi Birute de günümüzde hala aktif olarak çalışan bir bilim kadınıdır.

Şekil 6. Leakey ile birlikte primatoloji çalışan "The Trimates" adıyla tanınan ekip. Soldan sağa; Dian Fossey, Jane Goodall, Birute Galdikas (Kaynak: The Jane Goodall Institute)

Bu üç kadının da ortak noktası, Louis Leakey'nin kendilerine sunduğu arazide çalışma fırsatıdır. Dönem koşulları göz önünde bulundurulduğunda ve kadının bilimdeki yerinin sınırlılığı düşünüldüğünde, Afrika'nın vahşi koşullarında kadınların primat çalışmaları yapmasını sağlaması, Leakey'nin açık görüşlü kişiliğine bir örnektir. Her ne kadar National Geographic Leakey'nin bu girişimlerini ve Jane, Dian ve Birute'nin emeklerini finansal destek sağlamak koşuluyla kendine bağlamış olsa da, bu üç kadının ve konumunu iyiye kullanabilme-yi başaran Leakey'nin kadın bilim insanlarının gelecekteki girişimlerine ön ayak olduğu bir gerçektir.

LEAKEY SOYADININ MİRASI

Mary ve Louis'in oğullarından Philip, Kenya'da bir politikacı olurken, Jonathan ise Kenyalı bir iş insanı oldu. Richard ise anne ve babasının izinden devam ederek paleontoloji ve antropolojiye yöneldi. Ancak bu mesleğe yönelmesi bilinçli değildi; liseye devam etmeyen Richard, bildiği hayatın içinde, ebeveynlerinin yanında çalışmaya devam etti. İngiltere'de eğitim görmek için dönse de, sadece liseyi tamamlayıp Kenya'ya geri döndü. 1967'de Kenya Ulusal Müzesi'nin kuruluşunda yer aldı ve aynı yıl, Omo Vadisi'ndeki bir kazıya katıldı. Bu kazı için yaptığı uçuşlar sırasında Turkana Gölü yakınlarında tortul kayalardan oluşan bir bölgeyi fark etti ve buranın fosillerce zengin olacağını düşündü. Babasının isminin de etkisiyle National Geographic, burada yapılacak bir kazıya ödenek verdi. Yapılan kazı çalışmaları buranın gerçekten de fosilce zengin olduğunu gösterdi.

Richard'ın bulduğu çeşitli fosillerin yanı sıra, 1989'da Turkana Gölü yakınlarında bulduğu *Turkana Oğlanı* (*Turkana Boy*), en meşhur fosillerden biri oldu. İskeletin neredeyse tamamı bulunan bu fosil, günümüze kadar tamamına yakını bulunmuş en eski hominid fosilidir (Schiess ve Haeusler, 2013). Bununla birlikte, doktorası sırasında katıldığı bir kazıda Richard ile tanışmış olan, Richard Leakey'nin ikinci eşi zoolog ve paleoantropolog Meave Leakey, 1994'te daha önce bilinmeyen bir tür olan *Australopithecus anamensis*'i keşfetti. 1999'da

ise ekibiyle birlikte yeni bir cins ve tür olan *Kenyanthropus platyops*'u tanımlayarak, Homo cinsinin evrimsel soyunda *Australopithecus* cinsine dair yeni bir tartışma başlattılar.

Richard ve Meave'nin kızları Louise ise Leakey soyundan payını aldı ve kendisi de paleoantropolog oldu. Annesi ile birlikte *Kenyanthropus platyops*'un keşfi ve tanımlanmasında yer alan Louise, Belçika soylu ailesinden gelen bir prens olan, antropolog Emmanuel de Merode ile evlenmiştir. Louise günümüzde National Geographic tarafından desteklenen bir antropologdur (Thornton, 2012). Leakeylerin taraflı ideolojik bir yapısı olan National Geographic ile aile boyu ilişkisi ayrıca not edilmelidir.

SONSÖZ

Misyonerlik amacıyla Kenya'ya gelmiş bir ailede başlayan bir hayatla, insanın kökenlerini Afrika'da arama isteğine sahip, mesleğine aşık başka bir hayatın birleşmesiyle, insanın evrimindeki kilit fosillere ulaşılmış, insan davranışlarının kökenleri araştırılmaya başlanmış ve arkeoloji, antropoloji, primatoloji gibi bilim dalları hızlı bir ivmeyle gelişmiştir. Ayrıca bu dönem kadın bilim insanlarının arkeoloji ve antropoloji alanlarında önemli buluşlara imza attığı tarihsel bir dönemeçtir. Buna karşılık özellikle Louis Leakey, kendini Afrikalı olarak hissetmesine rağmen İngiliz sömürgeciliğinin antropoloji alanında kadrosu olmaktan kendini kurtaramamıştır.

KAYNAKLAR

- Alao, A. (2013). *Mau-Mau Warrior*. Bloomsbury Publishing.
- Berman, B. J., ve Lonsdale, J. M. (1991). Louis Leakey's Mau Mau: A study in the politics of knowledge. *History and Anthropology*, 5: 143-204. <https://doi.org/10.1080/02757206.1991.9960811>
- Boswell, P. G. (1935). Human remains from Kanam and Kanjera, Kenya Colony. *Nature*, 135(3410): 371-371. <https://doi.org/10.1038/135371a0>
- Bowman-Kruhm, M. (2005). *The Leakeys: A Biography*. Greenwood Publishing Group.
- Clark, C. M. (1989). Louis Leakey as ethnographer: On the southern Kikuyu before 1903. *Canadian Journal of African Studies/La Revue canadienne des études africaines*, 23: 380-398. <https://doi.org/10.1080/00083968.1989.10804266>
- Clough, M. S. (1998). *Mau Mau Memoirs: History, Memory, And Politics*. Lynne Rienner Publishers.
- Dart, R. A. (1925). *Australopithecus africanus: the man-ape of South Africa*. *Nature*, 115(2884): 195-199. <https://doi.org/10.1038/115195a0>
- Darwin, C. (1981). *The Descent Of Man And Selection In Relation To Sex*. Princeton University Press.
- De Groote, I. et al. (2016). New genetic and morphological evidence suggests a single hoaxer created 'Pittdown man'. *Royal Society Open Science*, 3, 160328. <https://doi.org/10.1098/rsos.160328>
- Fossey, D. (1983). *Gorillas in the Mist*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Hay, R. L., ve Leakey, M. D. (1982). The fossil footprints of Laetoli. *Scien-*

- tific American, 246: 50-57. <https://doi.org/10.1038%2Fscientificamerican0282-50>.
- İnal, Ş. Ç., ve Nalçacı, E. (2020). Primatolojinin öncülerinden Jane Goodall. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 3, 140-147. <http://bilimveaydinlanma.org/content/images/pdf/mdt/mdtc3s2/primatolojinin-onculerinden-jane-goodall.pdf>
- Karanja, J. (2009). *The Missionary Movement In Colonial Kenya: The Foundation Of Africa Inland Church*. Cuvillier Verlag.
- Keith, A. (1925). The taungs skull. *Nature*, 116(2905), 11. <https://doi.org/10.1038/116011a0>
- Leakey, L. S. B. (1959). A new fossil skull from Olduvai. *Nature*, 184(4685), 491-493. <https://doi.org/10.1038/184491a0>
- Leakey, L. S. B. (1960). The newest link in human evolution: the discovery by LSB Leakey of *Zinjanthropus boisei*. *Current Anthropology*, 1, 76-77. <https://doi.org/10.1086/200077>
- Leakey, L. S., Tobias, P. V., ve Napier, J. R. (1964). A new species of the genus *Homo* from Olduvai Gorge. *Nature*, 202(4927), 7-9. <https://doi.org/10.1038/202007a0>
- Leakey, M. D. (1984). *Disclosing the past: An autobiography*. McGraw-Hill.
- Leakey, R. E. (1984). *One Life: an autobiography*. Salem House Pub.
- Morell, V., Kahn, P., Koppel, T., ve Normile, D. (1993). Called 'Trimates', three bold women shaped their field. *Science*, 260(5106), 420-426. <https://doi.org/10.1126/science.260.5106.420>
- Morell, V. (2011). *Ancestral Passions: The Leakey Family And The Quest For Humankind's Beginnings*. Simon and Schuster.
- Mowat, F. (1987). *Woman In The Mists: The Story Of Dian Fossey And The Mountain Gorillas Of Africa*. New York, New York, USA: Warner Books.
- Mutton, K. (2011). *Scattered Skeletons In Our Closet*. Adventures Unlimited Press.
- Pickering, T. R. (2013). *Rough And Tumble: Aggression, Hunting, And Human Evolution*. University of California Press.
- Pilbeam, D. (1998). Obituaries: Mary Douglas Leakey (1913-1996). *American Anthropologist*, 100(4), 988. <https://doi.org/10.1525/aa.1998.100.4.988>
- Thornton, S. (2012). Paleontologist: Dr. Louise Leakey. <https://www.nationalgeographic.org/article/real-world-geography-louise-leakey/> (Erişim: 18 Haziran 2020).
- Tobias, P. V. (2009). *Homo habilis*—a premature discovery: remembered by one of its founding fathers, 42 years later. F. E. Grine, J. G. Fleagle ve R. E. Leakey (ed.) içinde, *The First Humans—Origin and Early Evolution of the Genus Homo* (s. 7-15). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9980-9_2
- Wood, B. (2014). Human evolution: fifty years after *Homo habilis*. *Nature News*, 508(7494), 31. <https://doi.org/10.1038/508031a>.

SOSYAL PSİKOLOJİK AÇIDAN NÜFUS POLİTİKALARI: ÇOCUĞA VERİLEN DEĞERİN AİLE DİNAMİKLERİ VE KADININ STATÜSÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İnci Boyacıoğlu

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Psikoloji Bölümü. E-posta: inci.boyacioglu@deu.edu.tr

ÖZET

Nüfus büyüklüğü, bir ülkenin iş gücü, kalkınma, mevcut kaynakların bölüşümü gibi bileşenler üzerinden ekonomik durumunu doğrudan etkileyen bir parametre olduğu kadar aile dinamikleri, bireylerin toplum içerisindeki rolleri ve konumları, kişilerarası ilişkiler gibi sosyal psikolojik süreçlere de yön veren önemli bir belirleyendir. Bu inceleme kapsamında Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı'nın Türkiye'de yürüttüğü "Çocuğun Değeri" çalışmaları temel kuramsal çerçeve olarak ele alınacaktır. Çocuğun değeri çalışmaları, ebeveynlerce çocuğa verilen ekonomik (faydacı) değer arttıkça ailelerdeki çocuk sayısı normunun arttığına, kadının artan çocuk bakım işleri sebebiyle statü kaybettiğine, aile içinde kadına yönelik ayrımcı dinamiklerin güçlendiğine, erkek çocuk tercihinin ve çocuğun özerkliğini kısıtlayan ebeveynlik stillerinin yaygınlaştığına işaret etmektedir. Türkiye'de 2003 tarihinde yapılan çocuğun değeri çalışmaları çocuk sayısı normunun 2 olarak yaygınlaştığını ve çocuğun ekonomik değerinin düştüğünü göstermiştir. Ancak 2012 sonrasında izlenen nüfusu arttırmaya yönelik politikalarla birlikte çocuk sayısı normunda ve çocuğun ekonomik değerinde olası değişiklikler Türkiye'de geleneksel aile modellerinin güçlenmesinin önünü açabilir. Bu inceleme kapsamında, kapitalist sistemlerde, nüfus politikalarının, ailelerde çocuk sayısı, aile dinamikleri ve kadının statüsü üzerindeki etkileri açıklanarak, 2012 sonrası güncel nüfus politikalarının devletin kadın politikaları ile ilişkisi irdelenecek ve son olarak Türkiye özelindeki sosyal dönüşümler değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Nüfus politikaları, çocuğun değeri, aile dinamikleri, kadının statüsü*

POPULATION POLICIES FROM A SOCIAL PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE: THE EFFECT OF THE VALUE OF CHILDREN ON FAMILY DYNAMICS AND THE STATUS OF WOMEN

ABSTRACT

The size of human population is a parameter influencing directly economic condition of a country such as labor, development, distribution of available resources as well as an important factor leading social psychological processes such as family dynamics, social roles and status of individuals, interpersonal relationships. In this review, the studies of "The Value of Children" conducted by Prof. Çiğdem Kağıtçıbaşı in Turkey will be used as a theoretical framework. The value of children studies show that when the economic (utilitarian) value of children for their parents increase, the norm of the number of kids in family increases, with the increased workload of childcare the status of women weakens, the sexist dynamics in family gets stronger, the boy preference and the parenting styles restricting the autonomy of child become widespread. The value of children study conducted in Turkey indicated the norm of two for the number of kids in family became widespread and the economic value of children decreased. However, the possible changes in the norm of the number of kids in family and the economic value of children due to the pronatalist politics after 2012 may strengthen the traditional family models in Turkey. In this review, we will explain the effect of population policies on the number of kids in a family, family dynamics and the status of women in capitalist systems, will discuss the relationship between the recent population policies after 2012 and the politics of the state regarding women's issues, and will lastly evaluate the social changes in Turkey.

Keywords: *Population policies, the value of children, family dynamics, the status of women*

GİRİŞ

Nüfus, sınırlı kaynakların dağıtımı, askeri güç, konut ihtiyacı, enerji kullanımı, çevre kirliliği (Özdemir, 2017), ormanlık alanların imara açılması (Çağlar, 2003) gibi farklı birçok bağlamda taşıdığı önem sebebiyle siyasetin konusu olagelmıştır. Ülkeler başta ekonomik ihtiyaçları olmak üzere dönemsel ihtiyaçlarına uygun düşen iki temel nüfus politikasından birine yönelebilmektedir: pronatalist (nüfusun artırılmasına yönelik) veya antinatalist (nüfusun azaltılmasına yönelik) politikalar. Güncel

verilerle nüfus artış hızı ülkeler bazında incelendiğinde, Avrupa'da nüfusun kendini yenileme oranının (yıllık doğurganlık hızı için %2,1) altına düştüğü, Hindistan başta olmak üzere Nijerya, Pakistan gibi ülkelerde üst düzeylere ulaştığı görülmektedir (Birleşmiş Milletler, 2017). Nüfus artış hızındaki düşüş ve insan ömrünün uzaması ile birlikte Avrupa'da yaşlı nüfusun giderek büyüdüğü, bunun karşısında üretken nüfusun giderek eridiği görülmektedir. Bu sorunlu tablo karşısında, Avrupa ülkelerinde pronatalist politikalar çerçevesinde

çocuk sahibi olmayı destekleyici sosyal politikaların güçlendiği, özellikle savaşlar nezdinde ortaya çıkan göç hareketlerinin kendi ihtiyaçları çerçevesinde yönetildiği gözlenmektedir (Ultan, 2018). Yakın zamanda Avrupa'da büyük eylemliliklere sebep olan emeklilik yaşının ötelenmesi yine nüfusun yaşlanması sorunu ile ilişkilendirilmektedir. Aslında sıralanan bu örnek gelişmelerin tümü bir bütün olarak neoliberal politikaların bir çıktısı olmakla birlikte, nüfus değişimleri ekonomik sebeplerle kontrol edilmesi gereken bir değişken olarak önemli hale gelmektedir. Avrupa örneğinde görüldüğü gibi nüfus politikaları siyasal ve ekonomik amaçlara hizmet edebilmekte, ancak bunun yanı sıra muhafazakarlaşma gibi toplumsal dönüşüm hedefleri çerçevesinde de güçlü bir politik enstrümana dönüşebilmektedir. Bu inceleme yazısı kapsamında, Türkiye'de nüfus politikaları ve aile dinamikleri arasındaki ilişki çocuğun toplumdaki değeri ve kadının toplumsal statüsü bağlamında irdelenecektir.

SOSYAL PSİKOLOJİDE ÇOCUĞUN DEĞERİ ÇALIŞMALARI

1970'lerde ekonomi, nüfus bilim ve psikoloji alanlarından akademisyenlerce ABD, Almanya, Kore, Filipinler, Singapur, Tayvan, Endonezya ve Türkiye'de çocuğun değeri üzerine binlerle ifade edilen geniş katılımcı sayılarına ulaşan örneklerle bir dizi araştırma yürütülmüştür. Bu çalışmalarda, çocuğun ekonomik/faydacı değeri (örn., aile gelirine katkıda bulunmak, yaşlılıkta anababaya bakım sağlamak vb.), psikolojik değeri (örn., çocuğun anababaya verdiği mutluluk, birliktelik duygusu vb.) ve sosyal değeri (çocuk sahibi olma ile birlikte gelen sosyal kabul, yetişkin olarak kabul edilme, aile isminin devamı vb.) olmak üzere üç farklı değer türü tespit edilmiştir (Kağıtçıbaşı, 2012). Araştırmaların temel bulgusu, çocuğa verilen ekonomik ve psikolojik değerlerin makro sistem değişkenleriyle (aile içi kadın-erkek eşitliği, kadının çalışma hayatına katılımı, kadının toplumsal statüsü vb.) farklı ilişki örüntüleri göstermesidir. Çocuğun aileye ekonomik katkı sunduğu, yani çocuğun ekonomik değerinin yüksek olduğu aile modelinde çok çocuk sahibi olma eğilimi artmakta, gelir getirme ihtimali daha yüksek olan erkek çocuk tercihi güçlenmekte ve çocuk bakım yükü ağırlaşmaktadır. Ücretlendirilmemiş bakım emeğinin kadınlarda olduğu bu geleneksel aile modelinde, kadının özgürlüğü artan çocuk sayısı ile büyük oranda sınırlanır. Çocuğun "getirisinin" garanti altına alınması gerekliliği doğduğundan, anababalık stillerinde çocuğun anababaya saygılı ve aileye bağımlı olacak şekilde yetiştirilmesi eğilimi güçlenir (Kağıtçıbaşı, 1981, 1993, 2012). Bu ailelerde, çocuğun geleneksel sosyal normlardan uzaklaşması aile devamlılığına bir tehdit oluşturmaktadır, bu tehdidin karşısında sosyal normlar katılaştırırken norm ihlallerinde uygulanan cezalandırıcı sosyal reçeteler yaygınlaşabilmektedir. Örneğin, kadınlar için geleneksel normlara aykırılık arz eden boşanma kararının kadın cinayetleri ile ilişkisi güçlenme eğilimi gösterebilmektedir (bkz., Boyacıoğlu, 2016). Kadının eğitim-iş olanaklarının daralması ve çalışma

hayatında daha büyük bir kazanım ihtimali taşıyan erkek çocuğun daha değerli hale gelmesi ise aile içi dinamiklerde kadının aleyhine işleyen ayrımcı dinamiklerin güçlenmesi ve bunun da bir yansıması olarak kadının statüsünün azalması ile ilişkili görünmektedir.

Çocuğa verilen psikolojik değerlerin güçlü, ekonomik değerlerin zayıf olduğu aile modelinde ise anababalık tutumları çocuğun daha özerk yetişmesi yönünde değişmektedir. Çocuğun ekonomik değerindeki düşüş, anababaların kız-oğlan tercihlerinde ayrımcılığı baskılayan bir unsur olabilmektedir. Sevgi, bağlılık gibi duygusal ihtiyaçları gidermek için tek çocuğun bile yeterli olması sebebiyle de çocuk sayısı normları düşme eğilimi göstermektedir. Geleneksel cinsiyet rolleri gereği hâlâ çocuk bakımından sorumlu olan kadın, azalan çocuk sayısı ile birlikte göreceli de olsa toplumsal alanda sınırlı bir özgürlüğe kavuşur. Bu aile modelinde, kadının eğitim ve çalışma hayatına katılma olanaklarının artması ve çocuklara yönelik cinsiyet ayrımcılığının azalması ile birlikte daha eşitlikçi aile dinamikleri olası hale gelmektedir (Kağıtçıbaşı, 1981, 1993, 2012). Burada özetlenen örüntüleri, sınıfsal gelir uçurumlarının giderek açıldığı, işsizlik oranlarının dramatik artış gösterdiği, geniş kitlelerin yoksulluk ve açlık sınırına itelendiği, kadınların çalışma hayatından uzaklaştırıldığı, kalanların ise daha az ücrete, daha esnek ve güvencesiz çalışma koşullarına zorlandığı, 4+4+4 eğitim sistemi ile kadınların eğitim düzeylerinin aşağı doğru bir ivme kazandığı güncel sosyoekonomik dinamiklerle birlikte düşünmek gerekmektedir. Günümüzde uygulanan sosyoekonomik politikalar, çocuk işçiliğinin, kadına ve çocuğa yönelik şiddetin artması, aile içi muhafazakâr değerlerin güçlenmesi, bireysel özgürlük alanlarının daralması gibi birçok toplumsal sorunu beraberinde getirmiştir ve bu tabloda aile içi dinamiklerin dönüşümü kritik rol oynamaktadır. En az üç çocuk politikası sadece Türkiye'nin uluslararası şirketler için ucuz iş gücü olarak konumlandırılmasına değil, daha geleneksel aile modellerinin güçlendirilmesi arzusunun da uygun düşmektedir.

TÜRKİYE'DE NÜFUS POLİTİKALARI VE AİLE İÇİ DİNAMİKLER

Kağıtçıbaşı'nın iki ayrı tarihte yaptığı çalışmalar, siyasal ve ekonomik yönelimlerle, sosyal değişimlerin aile içi dinamikleri nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır. Uluslararası çocuğun değeri konulu çalışmaların Türkiye ayağında, Kağıtçıbaşı 1975 (Kağıtçıbaşı, 1981) ve 2003 (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005) yıllarında aile içerisinde çocuğa verilen değerlerin dönüşümünü incelemiştir. 1975 yılında toplanan ilk verilerde, Türkiye'de çocuğun ekonomik değerinin hayli yüksek olduğu görülmüştür. Ancak, özellikle çocuğun sevgi sağlayıcı işlevinin öne çıktığı psikolojik değeri de yüksek ortalamalar göstermiştir. 2003 yılında çocuğun değerine yönelik bir kent merkezi ve iki kırsal yerleşimde yapılan ikinci çalışmada, çocuğun ekonomik değerinde keskin bir düşüş saptanırken,

psikolojik değerinin benzer oranlarda kaldığı, buna bağlı olarak gerçek, arzu edilen ve ideal çocuk sayısının düştüğü, iki çocuk normunun toplumda geniş kabul gördüğü tespit edilmiştir (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005). Çocuğun değerindeki bu dönüşümün, Türkiye'deki tarihsel gelişmelerle birlikte okunması gerekmektedir. Ailedeki dönüşümler, 50'lerde güçlenen sanayileşme, kentleşme eğilimleri ve tarım istihdamının azalmasıyla kırsal alanın kentlere göç vermesinin doğal bir sonucudur. Ancak yazının inceleme sınırları çerçevesinde, ilgili dönemlerde Türkiye'de izlenen nüfus politikalarına odaklanılacaktır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından 60'lı yıllara değin pronatalist politikalar uygulanırken, 1965-2012 yılları arasında fazla nüfus artış hızı¹ (yıllık %3) kalkınma politikaları açısından bir sorun olarak tespit edilmiş ve antinatalist politikalara geçilerek 1990'larda yıllık nüfus artışı %1,50'lere geriletmiştir (Özdemir, 2017). Bunun bir yansımaları kürtaja dönük devlet politikalarında da görmek mümkündür. 1923-65 yılları arasında gebeliği sonlandırmak ve gebeliği önleyici tedbirler yasaklanırken, 1965 yılında kabul edilen Nüfus Planlaması Hakkında Kanun çerçevesinde gebeliği önleyici ilaç ve tıbbi teçhizatın ithali, dağıtımı ve kullanımı serbest bırakılmış ve sonunda 1983'te gebeliğin 10. haftasına kadar kürtaj hakkı tanınmıştır (Ayyıldız, 2013; Özdemir, 2017). 2012 yılında %1,2 seviyelerine düşen nüfus artış hızını ve %2,08 olarak tespit edilen yıllık doğurganlık hızını, neoliberal politikalarla uyumlu olarak yeniden artırmaya yönelik pronatalist politikalara dönüldüğü görülmektedir (Özdemir, 2017). Pronatalist politikaların bir çıktısı olarak nüfus artış hızı 2018 yılında %1,47'ye yükselmiştir (TÜİK, 2019). Her ne kadar doğurganlık hızında istenen artış bir türlü gerçekleştirilememiş olsa da (2019 yılı verilerine göre yıllık %1,9), pronatalist politikaların yoğunlaşarak devam edeceği açıktır. Buna uygun olarak, politik söylemlerde de aile, çocuk ve kürtaj gibi konulara yaklaşımların nasıl değiştiğini izlemek mümkündür. Örneğin, 1984'te dönemin Sağlık Bakanı "Öyle pıtır pıtır çocuk doğurmak olmaz. Bu anaya da topluma da zararlıdır." şeklinde bir beyanat verirken, son dönem iktidardaki siyasetçilerin "Kürtaj aile planlaması yöntemi değil, bu tartışmada kadın hakkından değil bebek hakkından bahsedilmeli." veya "Tecavüze uğrayan kadınlar da kürtaj olmamalı. Gerekirse devlet bakar." gibi açıklamalara sık sık başvurduğu görülmektedir (Ayyıldız, 2013). Çocuk sayısına ve kürtaj hakkına yönelik müdahaleler, kadını aile-ev-çocuk üçgeninde geleneksel cinsiyet rolleri içine hapsedmekte, kadının kendi yaşamı üzerindeki kontrolünü elinden alan sosyal normları güçlendirmekte ve dolayısıyla ev dışı çalışma koşullarını zorlaştırmaktadır. Çalışma hayatına bu ko-

1 Nüfus artış hızı, ülkenin doğum hızından ölüm hızının çıkarılması ile elde edilen, yüzdelik veya bindelik şekilde raporlanan bir orandır. Bu hesaplama göç hareketleri dahil edilmemektedir. Doğum hızı, o yıl gerçekleşen canlı doğum sayısının toplam nüfusa bölünmesiyle; ölüm hızı, o yıl meydana gelen ölüm sayısının toplam nüfusa bölünmesiyle elde edilen sayının 1000 ile çarpımıdır.

şullara rağmen katılabilen kadınlar, ailevi sorumluluklarının baskısı altında esnek, yarı zamanlı, güvencesiz, kayıt dışı çalışma koşullarına razı edilmektedir. Sonuç olarak, kapitalizm için ucuz işgücünün devamını sağlayan bu mekanizma, aile dinamiklerini muhafazakârlık ve geleneksellik üzerinden düzenlemeyi hedefleyen sosyal politikalarından güç almaktadır.

Çocuğun değeri konusuna dönersek, Kağıtçıbaşı'nın 1975 ve 2003 yıllarında yaptığı iki çalışma üzerinden Türkiye'deki değişimi incelediği dönemin, antinatalist politikaların uygulandığı (1965-2012 yıllarını kapsayan) tarihsel döneme denk düştüğü ve iki çocuk normunda sabitlenen eğilimin dönemsel sosyoekonomik ihtiyaçların bir yansıması olduğu tespit edilmelidir. Hem 2012 yılı sonrası değişen nüfus politikalarının etkisini tespit etmek amacıyla hem de sosyal değişimlere bağlı olarak ortaya çıkan aile dinamiklerindeki dönüşümleri takip etmek amacıyla çocuğun değerini konu alan güncel çalışmalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Günümüzde yoğun şekilde uygulanan neoliberal politikaların nasıl kadın-erkek eşitsizliği, kadına ve çocuğa yönelik şiddet gibi toplumsal sorunların ortaya çıkmasına ve derinleşmesine dönüştüğünü aile içi dinamiklerde somut olarak gözlemlemek mümkündür. Açlık ve yoksulluk sınırında yaşayan toplam nüfusun giderek arttığı; işsizliğin yaygınlaştığı; çocuk normunun 3 ve üzerine zorlandığı; boşanma, kürtaj gibi alanlarla sınırlandırıcı politikaların benimsendiği; geleneksel aile modelinin güçlendirilmesine yönelik sosyal müdahalelerin yaygınlaştığı günümüz Türkiye'sinde çocuğun ekonomik değerinin yeniden güçlenmesi, kadının toplumsal konumunun hızla erozyona uğraması ve bireysel özgürlük alanlarının daralması yönündeki eğilimlerin de güçlenmesi olasıdır. Dolayısıyla, temelde ekonomik ihtiyaçlar çerçevesinde üretilen nüfus politikalarının getireceği fatura sosyal değişimler açısından oldukça karanlıktır.

Sonuç olarak, her siyasal erk, topluma dönük tasarımlarını gerçekleştirirken aile kurumuna özel politikalar üretmeye ihtiyaç duyar. Bu politikaların önemli bileşenlerinden birisi nüfus politikalarıdır. Dönemin ihtiyaçlarına göre değişen ekonomik ve nüfus politikaları aile içi dinamikleri yeniden şekillendirme gücüne sahiptir ve bunun bir çıktısı olarak izlenen politikalar başta çocuklar, kadınlar ve yaşlılar olmak üzere bireysel düzeyden toplumsal düzeye etki gösterebilmektedir. Kağıtçıbaşı'nın 1975 ve 2003 yıllarında çocuğun değeri üzerine yaptığı iki araştırma, sosyoekonomik politikaların ve buna bağlı geliştirilen nüfus politikalarının ne tür aile dinamikleriyle ilişkilendiğini örneklendirmekte ve neoliberal politikalara koşut olarak 2012 yılında nüfus politikalarında gerçekleştirilen köklü dönüşümün toplumsal etkilerini incelerken başvurulabilecek değerli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Yapılacak bu incelemeler, eşitlik ve özgürlük hedefleri çerçevesinde muhafazakârlaşma, kadın-erkek eşitsizliği, çocuk işçiliği ve kuşak çatışmaları gibi önemli toplumsal sorunları gündemine alan sosyal politikaların geliştirilmesine de ışık tutacaktır.

KAYNAKLAR

- Ayyıldız, E. (2013). Alternatif medyanın eylemci pratikleri üzerine: "Kürtaj" tartışmaları odağında Bianet'in haberciliği ve eylemciliği. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 11, 35–79.
- Boyacıoğlu, İ. (2016). Dünden bugüne Türkiye'de kadına yönelik şiddet ve ulusal kadın çalışmaları: Psikolojik araştırmalara davet. *Türk Psikoloji Yazıları*, 19 (Özel sayı), 127–146.
- Çağlar, Y. (2003). *Sosyalist Türkiye Hangi Kaynaklarla Kalkınacak?* İstanbul: Nazım Hikmet Kültürevi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1981). *Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1993). Türkiye'de aile kültürü. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1, 49–57.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, C., and Ataca, B. (2005). Value of children and family change: A three decade portrait from Turkey. *Applied Psychology: International Review*, 54, 317–337.
- Özdemir, A. (2017). Doğum kontrol teşviklerinden en az üç çocuğa: Tarihsel süreçte Türkiye'de antinatalist ve pronatalist politikaların seyri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 3(3), 65–75.
- Utan, M. Ö. (2018). Dünyadaki nüfus artışı konusuna Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler Yaklaşımları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(31), 82–92.

DOÇ. DR. İLKER BELEK BİLİMDE, YAŞAMDA VE SİYASİ MÜCADELEDE ARTI-DEĞER TEORİSİNİ KAVRAMANIN MERKEZİ ÖNEMİ

Söyleşi | Tolga Binbay

Madde, Diyalektik ve Toplum'un bu sayısı için İlker Belek ile bir söyleşi yaptık. Tıp doktoru ve halk sağlığı uzmanı olan İlker Belek her biri geniş yankı uyandıran kitapları ile iyi bilinen bir akademisyen. Özellikle kapitalist üretim ilişkilerinin yol açtığı toplumsal sonuçlar, sağlıkta eşitsizlikler ve sosyalizmin sağlık alanındaki kazanımları üzerine ciddi bir külliyatin sahibi. Öte yandan COVID salgını sürecinde de soL'da yer alan çeşitli yazıları ile neredeyse salgını gün gün Belek'in görüşleri ile izledik. BU söyleşide öğrencilik yıllarından çıktık Marksizm ile tanışmasına, hekim hareketi içindeki yıllarına, emek verdiği akademisyenliğe, geçirdiği soruşturmalara ve daha birçok konuya değindik. Keyifle okuyacağınızı tahmin ediyoruz.

*

Kitaplarını, akademik ve siyasi emeğini düşününce üç alan öne çıkıyor: sağlığın ekonomi-politiği, kapitalizmde toplumsal eşitsizlikler ve sosyalist aydınlanma. Ve bu üç alanın tam da merkezinde Marksizm duruyor. Nasıl tanıştın Marksizm'le?

Öncelikle söyleşi için Madde, Diyalektik ve Toplum'a teşekkür ederim. Önceki sayılardaki söyleşilerinizi de biliyorum, çok önemli belgeler ve katkılar bunlar. Bana gelirse...

Marksizm'le, ama öncesinde sol fikirlerle öğrencilik yıllarımda tanıştım. 1970'lerden söz ediyorum. Dünyanın hemen her köşesini etkisi altına almış, eşitsizliklere, adaletsizliklere, sömürüye karşı çıkan, yoksulun, gecekonduyunun yanında duran sol düşünce ve siyasetin egemen olduğu dönem. Liseyi küçük denilebilecek bir deniz kıyısı kasabasında bitirdim. Sola açıklık hem aileden hem de bu kasabadaki lise ortamından geliyor diyebilirim.

Marksizm'le tanışmam ise Hacettepe öğrenci yurdunda oldu. O yıllarda, tıp fakültesinde aynı dönemlerde okuduğumuz bir arkadaş grubuyla birlikte çok sistematik biçimde Marksizm okumalarına-tartışmalarına başladık. Bu tercihte dediğim gibi solcu alt yapının, Hacettepe öğrenci yurduunun bugün devrimci demokrat olarak nitelediğimiz sosyalist havasının etkisi oldu.

Benim Marksizm'e ilgim tamamen "akli"dir. Yani dünyada olup bitenleri kavrama, anlamlandırma ve çözüm arama çabasının ortaya çıkardığı bir fikirsiz ararışın sonucu. Sonra araya 12 Eylül darbesi girdi. Ancak o ortamda bile kısa bir kesinti dışında biz yoğun okumayı

İlker Belek kimdir?

1961 doğumlu. Liseyi Bandırma'da bitirdi. 1984 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Mecburi hizmetini Sinop'ta yaptı. 1990'da aynı fakültenin Halk Sağlığı Anabilim Dalı'ndan *Geleneksel Sağlık Uygulamaları İçinde İlkel Bilinç Yapılanmaları* başlıklı tezle uzmanlık aldı. Halk sağlığı uzmanı olarak Ankara, Diyarbakır ve Antalya'da çalıştı. 1996 ile 2019 arasında Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı'nda öğretim üyeliği yaptı. 2007 yılında TTB Nusret Fişek ödülünü aldı. Farklı dergilerde mesleki ve siyasi yazılar yazdı. Uzun yıllardır soL Haber Portalı yazarı. Türkiye Komünist Partisi (TKP) ve BAA üyesi. Ayrıca Madde, Diyalektik ve Toplum dergisinin danışma kurulu üyesi.

sürdürdük. O zamanlar TÜBİTAK'tan burs alıyordum ve aldığım paranın hemen tamamını kitaba yatırıyordum.

Üniversiteyi bitirinceye kadar, çok geniş bir kütüphane oluşturmuş ve bütün Marksist-Leninist eserleri okuyarak tartışmıştık. Tıp derslerinin yoğunluğuna rağmen fakültenin son üç dört yılı boyunca, yani 12 Eylül darbesi sonrasında günde en az 4-5 saat kitap okuduğumu, notlar aldığımı hatırlıyorum. Okuma ve tartışma seansları intörlük dönemindeki nöbetsiz günlerde sabaha karşı ikiye, üçe kadar sürerdi. Marksist-Leninist klasiklerin yanı sıra dünya ve Türkiye tarihi, sosyalizmin tarihiyle ilgili olarak da sistematik bir okuma yapmıştık. Mecburi hizmete bu donanımla gittim.

Eskiden beri hayatımdaki en önemli kazanımımın, Marx'ın artı değer formülünü ve o formülde içerilmiş olan sosyalist devrimin zorunluluğu gerçeğini öğrenmek olduğunu düşünmüşümdür.

Anladığım kadarıyla "artı değer" teorisini kavramanın kritik bir yeri olmuş düşünsel hayatında. Nasıl bir getirisi oldu bu kazanımın? Sanırım meslek hayatında, hatta "halk sağlığı" uzmanlığını seçmende de bir yankısı olmuş. Yanılıyor muyum?

Doğru. Artı değer teorisinin farkına varmam genel olarak toplumsal düzende bir nesnellik olduğunu, toplumsal süreç ve sorunların objektif ve üretim ilişkilerine dayalı bir zemininin bulunduğunu anlamama yaradı. Yaşanılanlar tesadüfi değildi, siyasetçilerin kötü niyetiyle açıklanamazdı. Bu farkındalık beni bir yandan bilimsel sosyalizme, sosyalist mücadeleye yönlendirdi, öte yandan da özel yaşantımda verdiğim kararlarda belirleyici oldu.

Aslında tıp fakültesine kendi isteğimle girmemiştım. Lisedeki hayalim matematikçi olmaktı. Ancak kendi isteğimle girmedığım tıp fakültesinde kendi istediğim alanı, yukarıdaki düşünsel-siyasal değişim-olgunlaşma sürecinin sonunda kendim seçtim.

Tıp fakültesine girdiğimde, başlangıçta “herhalde klinisyen olurum, iyi bir hekim olmaya çalışırım” diyordum. Ancak dördüncü sınıftan itibaren değişik kliniklerde çalıştıkça, insanların hep aynı hastalıklardan sağlık kurumlarına başvurduklarını, hekimlerin onları tedavi etmelerinin bu sorunları kesinlikle çözmediğini, pek çok hastalığın (enfeksiyon hastalıkları ve psikiyatrik hastalıklar gibi) aslında yaşam koşullarıyla bağlantılı ve önlenbilir nitelikte olduğunu, hastalıkları ortaya çıkmadan önce önlemenin daha insani olacağını, ama sağlığı korumak ve geliştirmek için de hastalıkları ortaya çıkaran sosyoekonomik faktörleri ortadan kaldırmak gerektiğini anladım.

Tabii böyle düşününce tıp içinde önümde halk sağlığı dışında bir seçenek kalmamış oluyordu, üstelik bu tercih siyasi mücadeleyle mesleki hayatı bütünleştirmek açısından da çok uygun bir tercih gibi görünüyordu. Bir kısır döngünün içine hapsolmemek ve gerekli gördüğümü yapmak için halk sağlığı alanını seçmiş oldum.

İyi ki öyle olmuş diyeceğim o zaman. Açıkçası 90’larda senin yazdıkların, tüm o ideolojik ağırlığın altında, sosyalizmi aramak için, tıpta sosyalizmi aramak için çok kritikti. O kitaplar sayesinde haklı, nesnel ve güncel bilgiye basan bir dayanak noktası buluyorduk. O dönemdeki liberal baskıya nasıl dayandın? Çünkü 90’lardan itibaren bu alanlarda liberal bir devşirilme de yaşandı.

Evet, 1990’lar sosyalizmin çöküşüyle birlikte, “yeni dünya düzeni” tezlerinin, Toffler, Drucker gibi düzen içi yazarların dünyayı tamamen etki altına aldığı yeni bir dönemin başlangıcıdır.

O yıllarda Türkiye sosyalist solunun çok önemli kısmı da liberalizme doğru dümen kırdı. Örneğin Türkiye İşçi Partisi ve Türkiye Komünist Partisi’nden TBKP diye bir şey çıktı ortaya. Sosyalizmden belki yine söz ediliyordu ama “devrim iddiası” hemen hemen tamamen bir tarafa bırakılmıştı. Böyle olunca da sosyalizmin hiçbir anlamı kalmamış oluyordu. Bu çevreler, o dönemde sosyalizmi söylemsel düzlemde bile giderek tamamen terk ettiler.

Bu gelişmeler herkesi, her yeri etkiledi. Marksizm neredeyse bir kenara bırakıldı.

Biz ise o ortamda tam tersine Marksizm’e sıkı sıkı tutunarak, daha da ötesinde Marksizm’i kendi alanımızda somutlamaya, yeniden üretmeye özel önem vererek bu karşı saldırıdan kendimizi koruduk, üstelik sanırım bunun dışında en azından tıp ortamında bir etki alanı yaratmayı da başardık.

Komünist bir insanın kendisini koruması, var etmesi bile Marksizmsiz ve ekipsiz-örgütsüz olmaz. Biz öğrencilik yıllarımızdan itibaren bu gerçeğin net olarak farkındaydık ve ona göre davranmaya özel olarak titizlik gösterdik.

Mecburi hizmet dönüşümüzde, ki 1987 başı oluyor, aklımızdaki düşüncelerin hayata geçeceği mekân olarak Tabip Odası ve Türk Tabipleri Birliği (TTB) zeminini belirledik. O dönemde ortada zaten siyasi bir yapı da yoktu. Şimdi halen varlığını etkin şekilde sürdüren Ankara Tabip Odası Halk Sağlığı Komisyonu’nu kuruluşumuz 1988 Tabip Odası seçimlerinden hemen sonradır.

Orada Marksist bir sağlık anlayışını geliştirmeye, örgütlemeye, Tabip Odası ve diğer kitle örgütlerinin yönetimleriyle o perspektif üzerinden ilişki geliştirmeye ve belki de en önemlisi o perspektifle insan yetiştirmeye çalıştık. Yani bir yandan da herkes için tam bir eğitim süreci söz konusuydu. Aynı zamanda da hep siyasi bir yapının arayışı içinde olduk.

Burada ayrıntılandırmak mümkün ve gerekli değil ama bütün bunlar tıp ortamında nasıl somutlanıyor, yalnızca örneklemek açısından bir şey söyleyeyim. Sağlıkta Dönüşüm isimli liberal saldırının Türkiye’ye girişi 1990’dır. Biliyorsunuz, Sağlıkta Dönüşüm’ün üç önemli ayağı var: aile hekimliği, genel sağlık sigortası ve hastanelerin özelleştirilmesi-işletmeleştirilmesi. O dönemde TTB yönetimi bunlardan aile hekimliğini ve genel sağlık sigortasını onaylayan bir çizgideydi. TTB’nin Sağlıkta Dönüşüm’e topyekûn karşı çıkışını sağlayan şey bizim öncelikle TTB örgütsel yapısı içine yönelik olarak zamana karşı yarıştığımız yoğun ideolojik ve siyasi müdahalelerimiz olmuştur.

Anlıyorum ama bir eğilim olarak baktığımızda hekim hareketi ve tıp akademisi sağlık politikaları ve toplumsal eşitsizlik gibi konulardan hep uzak durmuşlar. Evet, bir siyaset var oralarda ama daha çok meslek üzerinden ve halkçılık ağırlıklı değil mi?

Aslında uzak durmuyorlar, oldukça yakınlar, ama kendi dünya görüşleri doğrultusunda.

Eskiden TTB kendi çalışmalarında sağlık politikaları ve eşitsizlikler konularına daha merkezi bir önem atfederdi ve öte yandan bu konulara Marksizm’le daha uyumlu bir yaklaşımda bulunurdu. Şimdi bu kadar ağırlıklı ve net bir ele alışının olmadığı açık. Bunda, 1990’ların son-

larından itibaren Kürt hareketinin değişik dolayimler üzerinden TTB üzerine düşen gölgesinin etkisi olduğunu düşünürüm. Türkiye'nin sorunlarına sınıfsal bir perspektifle yaklaşmazsanız, sağlıktaki eşitsizlikleri de, Türkiye'nin geri kalmışlığını da Kürt sorunu eksenini (ya da farklı dönemlerde farklı eksenler) üzerinden açıklamaya girişirsiniz. O zaman Sağlıkta Dönüşüm'e olan ilginiz geriler, eşitsizliklere ise kaçınılmaz olarak kapitalist düzen için bir çizgide çözüm ararsınız. Yine de TTB'nin Sağlıkta Dönüşüm konusunda sürmekte olan çalışmalarının hakkını vermek gerekir.

Akademiye gelince... Orası hemen hemen tam bir felaket. Birkaç istisna dışında halk sağlığı akademisyenlerinin tamamı, benim daha asistanlığımın ilk yılında "resmi halk sağlığı" olarak nitelediğim bir ekolün üreticisi-sürdürücüsü durumundalar. Bu teknokrat bir yaklaşımdır. Örneğin sağlıktaki eşitsizliklerin nedeni olarak eğitim ve gelir düşüklüğünü görür, ama bunların içine yerleştikleri genel bağlamı (kapitalist üretim ilişkileri) ısrarla görmezden gelir, hatta buna vurgu yapanları ekarte etmeye çalışır. Kendi pratik eylemini de yönetime danışmanlık olarak belirler. Örnek mi? İşte COVID-19 salgını noktasında takındıkları tavır. Oturdular "normalleşme" döneminde lokantalarda nasıl yemek yenilecek diye algoritmalar hazırlıyorlar. Oysa işçi sınıfı sürecin başından beri dip dibe üretim yapıyor, buna itiraz etmek ise akıllarından geçmiyor.

Dolayısıyla akademi sağlık politikaları gibi, eşitsizlik gibi konulardan uzak durmuyor, tam tersine içinde yer alıyor, ama bu konuları düzen içinde ele alarak, çok daha tehlikeli bir işlevi yerine getirmiş oluyor. Sağlıktaki eşitsizliklerin bu düzende çözümlenebileceği yanılsamasını yaratıyor. Aile hekimliğini düzeltmekle meşgul oluyor.

Oysa kapitalist düzen yıkılmadan eşitsizlikler yok edilemez ve aile hekimliği sisteminin düzetilecek bir yanı yoktur.

O zaman şöyle diyebilir miyiz? İki dönem yaşadık ve şimdi atlattık, atlatıyoruz. Birincisi 90'ların havası, yani yenilgi ve Marksizm'in gözden düşmesi. Diğeri ise kapitalizmin yaldızının döküldüğü şu son yıllar. Peki, teori üretiminde yani Marksizm işleyişimizde, üretimimizde "krizi" geride bırakıyor muyuz? Hem Türkiye için hem de uluslararası arena için soruyorum bu soruyu.

"İki dönem" şeklindeki saptaman doğru görünüyor. Ancak 1990'larda "Marksizmin gözden düşmesi" O'nun kendi yapısal yetersizliklerinin değil, tamamen siyasi tutumların sonucuydu.

Sosyalist sistemin yıkılmasının faturası çok uzun yıllar bir yandan da Marksizm'e kesildi: Marksizm hatalıydı, toplumları yanlış yöne sürüklemişti, falan. Oysa sosyalizmin yıkılmış olmasının temel nedeni sosyalist ülkelerin Marksist-Leninist siyaset teorisine, komünist partilerin öncü rolüne dair bilgileri unutmış olmalarıydı.

Yani sosyalizmin yıkılmasının nedeni Marksizm'in yetersizliği, yanlışlığı değil, tersine, Marksizm'in pratiğe yeterli derecede uygulanamamış olmasıydı. Bu tuzağa dönemin sosyalist çevrelerinin çok önemli kısmı da düştü ve kurtuluşu Marksizm'den kurtulmakta aradılar.

1990'lar bu çevrelerin tamamı tarafından postkapitalizm diye nitelenen yeni bir dönemin başlangıcı olarak kutlanıyordu. Aradan yalnızca 10 yıl geçtikten sonra, yani 2000'lerin başında ABD Ortadoğu'nun tepesine yeniden tüm terörizmiyle çöreklediğinde, yeni dönemin iddia edildiği gibi bir barış, huzur dönemi olmadığı net olarak anlaşıldı. Sosyalizm yıkılmıştı ve emperyalizm yeni gerçekliği kendisi açısından fırsata çeviriyordu. Postkapitalizm denilen de yalnızca büyük bir yalandan ibaretti. Marksizm'i karalayanların yaptığı ise tam bir ihanet.

Bu gelişmeler Marksist-Leninist teorinin gerçeklik ve geçerliliğini bir kez daha kanıtlamış oldu. Sosyalizmin yıkılışından beri dünyamız daha eşitlikçi, gerilimsiz, adil bir karakter kazanmadı kesinlikle. Tam tersine, huzursuzluklar, eşitsizlikler, savaşlar, emek sömürsüyle bağlantılı tüm sosyal ve ekonomik sorunlar önlenemez biçimde artıyor.

Nedeni kapitalizmin kendisidir. Sosyalizmin varlığı sömürüyü, savaşları bir ölçüde engelleyebiliyordu; yıkılmasıyla birlikte emperyalistler saldırılarını sınırsız şekilde artırma fırsatı buldular.

İşte bu gelişmeler Marksizm'in, Marx'ın Kapital'deki çözümlerinin karşı konulmaz şekilde haklı, doğru ve geçerli olduğunu da kanıtlamış oldu. Son olarak COVID-19 salgını kapitalizmin tüm çelişkilerini, yetersizliklerini, sorunlarını, çözümsüzlüklerini bir kez daha ve olabilen tüm açıklığıyla gözler önüne serdi. Aslında düzen için aktörlerin şimdilerde "hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" derken kastettikleri şey, bu, yani kapitalizmin çözümsüzlüğüdür. Bu cümle bir itiraftır.

Peki, ya Marksizm'in yeniden üretimi nasıl gidiyor? Her şeyin yaldızı dökülüyorken...

Ben Marksizmin yeniden üretimi derken, en azından kapitalizme karşı amansız bir savaş vermemiz gereken ve asli görevimizin sosyalizmi kurmak olduğunu düşündüğüm bu dönem için, O'nun somut alanlarda yeniden üretimini, değişik alanlara somutlanmasını anlıyorum: iktisatta, tarihte, sanatta, sağlıktaki, eğitimde, temel bilimlerde, toplumsal yaşamın yeniden planlanmasında, çevre, cinsiyet alanlarındaki sorunlarda, vb. Örneğin canlıların evrimi konusundaki çalışmalar kesinlikle Marksizm'in diyalektik materyalist yönteminin kullanıldığı alanlardır, diyalektik materyalist yöntem kullanılmadan evrim konusundaki çalışmalara yön vermek, o alandaki eksiklikleri hissedebilmek olanaksızdır ve tersi de doğrudur: Bu alanlardaki bilimsel çalışmalar kesinlikle diyalektik materyalizmin geliştirilmesine, özel bir alanda somutlanmasına yarar.

Sosyalizmin yıkılması sonrasında bu iş de haliyle tamamen gözden düşmüştü. Ancak hiçbir zaman tamamen yok olduğunu da söyleyemeyiz. Bütün dünyada bu yönde bir damar varlığını hep korudu. Şimdilerde, kapitalizme ilişkin toplumsal, ekonomik, siyasal sorunların artışıyla birlikte bu tür çabalarda da belirgin derecede artış var. Bundan sonra ivmesinin daha da yükselmesi beklenir.

Öte yandan Marksizm'in sözünü ettiğim tarzdaki somutlanışının kendisini en fazla derecede hissettirdiği alanlar sendikal ve siyasal mücadele alanlarıdır. Bu anlamda kitle sendikacılığı yanılısamasının aşılması sınıf sendikacılığı perspektifinin hayata geçirilmesine ve sosyalist devrimin güncelliğine yönelik müdahalelere ihtiyaç var. Dolayısıyla bugün için Marksizm'in yeniden üretimi, önemli derecede pratik mücadele ve müdahale anlamına geliyor.

Marksist teorik üretim gerçeklikten kopuk bir faaliyet değildir. Marksizm'in kendisi işçi sınıfının kendiliğinden hareketinin eşi benzeri görülmemiş boyutta yükseldiği bir konjonktürün ürünüdür. O hareketlilik olmasaydı Marksizm doğmazdı ve öte yandan kapitalizme karşı işçi sınıfı direncinin gelişmesi de kaçınılmazdı: Diyalektik. Marksizm 19. yüzyıldaki kendiliğinden işçi sınıfı hareketinin nedenlerini ve o nedenlere ilişkin çözümleri teorize eden, işçi sınıfına ve komünist harekete bu doğrultuda yön veren bir praksistir.

Görsel 1. İlker Belek'in söyleşilerinden bir kare [Antalya, 2016]

Buradan günümüz tıp eğitimine, o eğitim içindekilere geçmek istiyorum. Bugün bir tıp öğrencisi, uzmanlık sınavı, dersane, özel üniversiteler, mecburi hizmet, sağlıkta dönüşüm vs. gündemleri arasında tıp biliminin içinde Marksizm'le nasıl buluşabilir? Geçmişe göre daha zor değil mi?

Doğru. Bugün bir tıp öğrencisinin siyasetle ilişkilenmesi, dediğin faktörlerin etkisiyle eskiye göre çok daha zor. Ama kesinlikle mümkün de.

Muhtemelen tıp fakültelerini tercih eden öğrenciler, diğerlerine göre hümaniter değerlere daha yüksek derecede sahipler. Tıp tercihinde maddi kaygıların, beklentilerin etkisi olmadığını söylemiyorum. Bu faktör de çok ileri derecede belirleyici. Ancak insanlara ve topluma yararlı olmak motivasyonu yine de çok önemli, bir lise öğrencisinin tıbbı tercih edişinde. Bu olgu kaçınılmaz

olarak onları toplumsal olaylara, gezegenimizin ve ülkemizin yaşadığı sorunlara çekiyor, halka yaklaştırıyor. Ayrıca tıbbın ilerleyen yıllarında, özellikle dördüncü sınıftan itibaren içine girilen mesleki pratik ortamı, o ortamda doğrudan insanların sağlık sorunlarıyla, yani Türkiye gerçekliğiyle temas durumu da öğrenciyi siyasallaşmaya yönelten potansiyel bir faktör olarak görülebilir.

Ancak bu zemin tek başına siyasallaşmaya, Marksizm'i gündeme almaya yetmiyor şüphesiz. İşte burada öğrenciyi etkileyecek çevresel mekanizmaların etkisi devreye giriyor. Ülkemizde genel olarak sosyalizmi çağrıştıran belirgin bir mekanizma olmaması önemli bir sorun. Ayrıca tıp fakülteleri mekân olarak da üniversitenin diğer fakültelerinden izoledir. Hele hele hastane ortamı için bu durum daha da geçerlidir. Dolayısıyla tıp öğrencisinin üniversite içindeki siyasal dinamiklerden etkilenmesi bu nedenle de zordur. İşte burada tıp fakültesi öğretim üyelerinin oynayacağı rol modellik önemli oluyor. Tıp öğrencisini sosyalizmle, Marksizm'le tanıştıracak en önemli aktör bugün için öğretim üyesi gibi görünüyor. İşte bu nedenle kendisini sosyalist olarak tanımlayan öğretim üyelerine (bunların sayısının da artık bir elin parmakları kadar olduğunu hepimiz biliyoruz) çok önemli görev ve sorumluluk düşüyor.

Uzmanlık sınavı, mecburi hizmet kaygılarıyla gelişen sınırlılık ve zaman sorunu meselesine gelince. Doğru, ama bir noktaya kadar. Zira hepimiz biliyoruz ki en hünerli olduğumuz konu belki de zaman israfı. Bu hepimiz için geçerli. Tıp eğitimi ağırdır, tamam, ama kim tıp öğrencisinin zamanını iyi değerlendirdiğini söyleyebilir. Dolayısıyla iyi kullanmak koşuluyla zaman TUS'a çalışmaya da, Marksizm'i öğrenmeye de, pratik siyasi faaliyet içinde olmaya da yeter. Ben bunun pek çok örneğini biliyorum.

Öğretim üyesinin öğrenciyi gerçeğe, entelektüel ve pratik toplumsal-siyasal faaliyete çekmek açısından önemli noktada olduğunu söyledim. Ancak çevresel faktörler bağlamında bir şeyden daha söz etmek gerekir. Örgütlü sosyalist siyaset ve çevrelerin görevleri. Bu noktada Türkiye Komünist Partisi'nin, Bilim ve Aydınlanma Akademisi'nin işlevi bana kalırsa çok önemli. Doğrudan sağlık alanına seslenen yayın faaliyetleri, Marksizm'in sağlık alanına somutlanması ve öğrencilerin bu yaratıcı çabanın içine çekilmeleri bakımından çok değerli bir işlevi yerine getirir, bu olanağı özellikle gündeme almak gerekir.

Son yıllarda arka arkaya bilinç, toplum yapısı ve dinle ilgili kitaplarını okuduk. Aydınlanma olmadan olmuyor ama bir yandan da sol bilim camiası diyebileceğimiz kesim aydınlanma kelimesini bile sevmiyor. Kimisi "dayatmacılık" olarak görüyor kimisi de "bilim tahakküm kuramaz, otorite olamaz." diyor. Ama şu son salgın sürecinde bilgiye ve bilginin kullanımına dair farklı bir yere geçiverdik sanki. Ne dersin? Bilim, aydınlanma mücadelesinden, hatta kelimesinden uzak durabilir mi?

Olur mu öyle şey? Bilim zaten Aydınlanma döneminin ürünü, bileşeni. Öte yandan Aydınlanma dediğimiz dönem bilim, sanat alanlarındaki gelişmelerle başladı. Kilisenin önerdiği yaşam tarzı toplumsal gereksinimlere yanıt vermiyor, kilisenin belirlediği kurallar insanları fazlasıyla sıkıyordu. Örneğin Aydınlanma'nın toplumsal hayatımızın şafağında belirmeye başladığı yıllarda kilise insanların birlikte eğlenmelerine karışıyor, kabul edilmez yasaklar getiriyordu.

Tıptaki gelişmeler bilime öncülük etti, daha da ötesinde toplumun sekülerleşmesinde önemli işlev gördü. Eskiden beri geçerlidir: Tıpta kadın erkek ayrımı yoktur, tıp bir meslek olarak cinsiyet farklılıklarını siler atar. Anatomi biliminin gelişmesi kilisenin insan vücudu üzerine koyduğu yasakların geçersizleştirilmesi açısından çok önemli oldu. Bilim insan ve toplumun somut gereksinimleri içindir ve hiçbir akıl dışı yasağı tanımaz, yasak olsa bile kendisine bir yol bulur ve en nihayetinde yasakçıyı mağlup eder.

Sosyalizmin yıkılmasından sonra dünya karanlık bir gericilik dönemi içine girdi. Sapla saman birbirine karıştırıldı. Gerici fikirlerin savunulması ve yaşam tarzının o fikirlerle belirlenmesi "özgürlük" diye kodlanır oldu. Türkiye'de AKP'nin işini de en çok bu fikirleri savunanlar kolaylaştırdı. Ta ki, AKP'nin gerici yaşam tarzını toplumsal bir norm olarak belirlediği ve bu amaca özel yasalar çıkarmaya başladığı noktaya kadar. O zaman için özgürlükle değil, gericiliğin iktidarını tahkim etme niyetiyle ilgili olduğu anlaşıldı.

Öte yandan, özgürlükleri kısıtlayan Aydınlanma ve bilim değil, milliyetçilik ve dindir. Her ikisi de yaşamı kendi kodlarına göre belirlemeye çalışırlar. Bilimde ise tek yol gösterici unsur ortak ihtiyaçlar, akıl ve yaratıcılıktır. Çocuk felcini aşıyla yok ettik. Boşu boşuna insanlar ölüyor ya da sakat kalıyordu. Bu bilimdir. Aşıya karşı çıkarırsanız, "ben çocuğuma aşı yaptırmama hakkına sahibim" dersiniz, bu da gericilik olur. Çünkü bu gericilik hem çocuğun hem de toplumun yaşam hakkını, dolayısıyla toplum olarak bir arada yaşama olanaklarımızı yok eder, aşı karıştılgına hiçbir şekilde izin verilemez. Bireylerin kendi kafalarına göre davranma "özgürlüklerinin" sınırı toplum olarak birlikte yaşama koşullarımızdır. Aynı nedenle gelirin eşitsiz dağılımına yol açan tüm kapitalist iktisadi politikalar gericidir, zira birlikte yaşama olanaklarımızı ortadan kaldırır, düşük gelirli insanların haklarını gasp eder. Dolayısıyla hiç kimsenin bir diğerinden daha zengin yaşama hakkı yoktur ve zenginlerin yaşamı istedikleri gibi yaşayabilmelerine karışılmaması bireysel özgürlük alanına saygı olarak değerlendirilemez.

İnsanı bugüne getiren şey akıl ve bilimdir. Üç milyon yıllık bir yolculuktan söz ediyoruz. Atalarımızın böcekleri avlamak için kullandığı ilk ağaç dalcığı bilim tarihimizde devasa nitelikli bir sıçrama anlamına geliyor ve üst maymunumsulardan insana geçişte kritik bir uğrağı ifade ediyordu. Bilimsiz insanlaşma ve toplumsallaşma olmaz.

Türkiye'de Aydınlanmanın bin bir küfürle gözden düşürülmesinde sözünü ettiğim postmodern "özgürlük" anlayışının belirleyici önemi oldu. Buna göre Aydınlanma ve laiklik Kemalizm'in uygulamalarıydı, Kemalizm ise bir diktatörlük. Dolayısıyla laikliği ve Aydınlanmayı savunmak Kemalist diktatörlüğü savunmakla eş tutuldu.

Oysa "diktatörlük" dedikleri Kemalist devrim saltanat ve hilafete karşı bir burjuva devrimiydi ve her burjuva devrimi aristokrasiye karşı mücadele etmek nedeniyle zorunlu olarak bilime sarılarak Aydınlanmacı, halkçı bir çizgiye oturuyordu.

Bunu anlamamak aslında tarihin diyalektiğine karşı çıkmak anlamına geliyordu ki bilim karıştılgının tam kendisini oluşturuyordu.

Dediğin gibi korona salgını bilimi toplumun bütün kesimlerinin gündemine yeniden soktu. Doğaldır. Toplumlar olağanüstü koşullarda bilime yeniden dönerler. Çünkü hiçbir inanç sistemi salgınla mücadeleye yaramaz. Öte yandan insanlar doğuştan bilimseldirler ve gündelik hayatlarında da zaten tipik bir bilim insanı gibi davranırlar. Bir çiftçi ekini ne zaman ekeceğini, aradaki otları ne zaman yolacağını bilir, zamanına dikkat eder, aksi takdirde tarladan ürün alamaz, vb.

Fakat bu durum bilimin dünyaya kendiliğinden hâkim olacağı, laikliğin kendiliğinden yeniden inşa edileceği ya da laikliği yeniden kazanmak için olağanüstü koşulların beklenmesi gerektiği anlamına gelmiyor.

Aydınlanma ve laiklik için siyasi mücadele gerekiyor. Sosyalizmdir bunların gerek koşulu. Zaten Aydınlanmanın kendisi kiliseye, saraya, krala, padişaha karşı siyasi bir mücadeleydi.

Bir yandan da tarihsel bir zorunluluktu. Yani burjuvazinin yol alabilmesi, ekonomik iktidarını siyasi iktidarla perçinlemesi için. Şimdi ise sıra işçi sınıfında, tarihsel olarak. Ama bir de "sınıfın bilinç sorunu" var. Son kitabında işlediğin. Sınıfın bilinç sorunu nasıl çözülür?

İşçi sınıfı şimdilerde çok dağınk, bilinçsiz, örgütsüz. Yine sosyalist sistemin çöküşünden beri. Ama normal. Eğer öncüler dağılırsa, sosyalist devrime olan bağlılıklarını yitirirlerse, kapitalizmi kutsar bir konum alırlarsa başka ne olabilir ki?

Dolayısıyla işçi sınıfının bilinç sorunu çözülür. Bu konuda Lenin'in öğretisi halen geçerli: Sınıfa bilinci dışarıdan taşımak. Lenin sınıfın kendi öz kaynaklarıyla, enerjisiyle, donanımıyla geliştireceği hareketin kendiliğinden, ekonomist-sendikalist karakter taşıyacağını, düzenle sınırlı kalacağını, reformist olacağını söylemiş ve eklemişti: Sınıfın hareketinin düzenin sınırlarını zorlayabilmesi, yani sınıfsız sömürsüz bir dünyaya bağlanabilmesi için siyasallaşması gerekir, bu da komünist parti tarafından işçi sınıfına bilinç taşınmasını gerektirir.

Kimileri bunu çok mekanik biçimde anladılar. Olay sanki bir emme basma tulumu gibi işleyecekti. Partinin kadroları, militanları, propagandistleri, ajitatörleri alacaklardı işçileri karşlarına ve onların sendikalist düzenle sınırlı beyinlerine sosyalizm fikrini enjekte edeceklerdi.

Evet, işçi sınıfına bilinç taşıma eyleminin içinde kabaca bu da var, yani sürecin (şüphesiz usulüne uygun) bir eğitim boyutu da bulunuyor. Hiçbir işçi Marksist sosyalist öğretiyi tanımadıkça artı değer sömürsünün farkına varamaz. Öte yandan her işçi kendi pratiği içinde tam bir Marksist'tir. Kendisine ne yaşadığı sorulduğunda sömürüyü gayet güzel tanımlar, üstelik neredeyse Marks'ın artı değer kavramsallaştırması içindeki terimlerle. Kendi emeğine patronun el koyduğunu, sömürdüğünü söyler. Ancak çok önemli iki şeyin farkında değildir: Öncelikle yaşadığı sorunun kendisiyle, kendi işyeriyle, bilemediniz kendi ülkesiyle sınırlı olduğunu düşünür, dolayısıyla sorunu patronunun ya da iktidarın kötü niyetiyle, beceriksizliğiyle alakalı olarak ele alır. Yani yaşadığı sömürünün sistem sorunu olduğunu, kapitalizmle ilişkili yapısal bir niteliğinin bulunduğunu bilemez. İkincisi de sömürünün ancak işçi sınıfı iktidarıyla, yani sosyalizmle ortadan kaldırılabilceğini hiç ayırt edemez. İşte işçinin gündelik yaşamına yedirilmiş Marksist eğitim bu sorunları aşmaya yarar.

Ama tam da bu noktada itirazlar yükseliyor: "Egemen ideoloji ve dini inanç sistemi bu kadar hâkimken mümkün mü?" diye...

Kesinlikle mümkün. Zira kapitalizm içinden çıkması olanaksız bir krizin içinde debeleniyor. Daha da ötesinde kriz giderek kalıcılaşıyor, derinleşiyor. Bu krizin ne anlama geldiği, ne kadar derin ve çözümsüz olduğu COVID-19 salgını sırasında bir kez daha teyit edilmiş oldu. Böyle bir ortamda hiçbir güç, hiçbir ideolojik ya da siyasi araç işçi sınıfının kendiliğinden tepkilerini engelleyemez. Tersine bu kriz ortamı kendiliğinden sınıf hareketlerini tetikleyecek, iktidarlar da bu ararımlara en şiddetli şekilde karşılık verecek ve bu da iktidarların geliştirdiği tüm siyasi ve ideolojik hâkimiyet araçlarının ikna edici ve baskılayıcı kudretini daha da azaltacaktır. Böyle bir tarihsel momentten geçiyoruz. Ben bunları söylerken, ABD'de Trump yönetimine karşı, salgın günlerinde iyice artan iktisadi, sosyal sorunlar zemininde bir siyahın polis şiddetine kurban gitmesi vakasının tiktlediği ve kesinlikle antikapitalist bir içerik de kazanmış olan toplumsal ayaklanma ikinci haftasını doldurmuş bulunuyor.

Ancak, işçi sınıfına bilinç taşıma, sınıfı bilinçlendirme faaliyeti salt pedagojik bir iş değildir. Bu bir mücadele sürecidir. Siyasi eğitimi tamamlayacak faaliyet işçi sınıfını kendi sınıfsal sorunları aracılığıyla mücadele alanına çekmektir. Dikkat edelim, bugün işçi sınıfı hemen hemen bütün dünyada eylemsiz durumda. Bunun bir nedeni farklı bir dünyanın mümkün olduğuna ilişkin bütün referans noktalarının yıkılmış ve sosyalist-ko-

münist siyasi partilerin önemli kısmının da en azından hatırı sayılır bir süre boyunca o referans noktalarını bir kenara bırakmış olmasıdır. Diğerleri ise işçi sınıfının bir araya gelerek eyleme geçebileceği bütün pratik mücadele kanallarının yıkılmış, yok edilmiş, yıpratılmış olmasıdır.

Bu ikisi şüphesiz birbirlerini besleyen dinamikler. Ama sonuç değişmiyor. İşçi sınıfı eylemsiz. Eylemsizlik kaderciliği, eylemsizliği de örgütsüzlük besler. Oysa sınıf eğitime de, farklı bir dünyanın olabilirliğine de ancak eylem içinde ikna olabilir. Dolayısıyla Marksist eğitimle birlikte sınıfı eyleme çeken mücadeleciler bir tarz gerekiyor. Sınıfın kendi sorunlarından kalkan ve sınıfsal sorunları sisteme bağlayan bir pratik mücadele. Buna zaten praksis diyoruz. Söylemiştim: Marksizm'in kendisi bir praksistir. Demek ki örgütlü müdahalelerle işçi sınıfını eyleme çekeceğiz ve bu sürecin her noktasında sosyalist eğitim olacak. Kendisini salt eğitime kilitlemiş bir yapı kesinlikle örgüt olamaz.

Görsel 2. Dr. Belek'in düşünceleri ve mücadelesi için üniversitesinde açılan soruşturmalara karşı yapılan basın açıklamalarından bir kare [2011]

Mesleki, bilimsel ve siyasi mücadelede bir yandan da soruşturmalara uğraştın. Oldukça uzun bir liste sanırım bunlar. Yıllar içinde ne gibi kovuşturmalar geçirdin?

Bu işler asistanlığımdan itibaren başımı sarmaya başladı. Sıklığı ve ciddiyet derecesi de giderek arttı. 23 yıllık öğretim üyeliğim döneminde geçirdiğim soruşturma toplam yedi taneydi sanırım. Konuları çok enteresan olabiliyordu. Örneğin birisinde öğrencilerle yakın ilişkiler kurmak gibi bir suçlama yapmışlardı.

Sonra üniversitede Öğretim Elemanları Derneği yönetim kurulunda iken yaptığım laiklikle ilgili basın açıklamalarından dolayı iki soruşturma açıldı. Tıp fakültesinin içindeki tıbbi fizik laboratuvarını kapatıp yerine mescit yapmalarını kınayan ve bilimi savunan bir açıklamayı yazmış ve okumuştum.

Bu son iki soruşturmayla bir sene içinde en ağır cezaları verdiler: Maaştan kesme ve kademe ilerlemesinin durdurulması. Amaç bir üçüncü soruşturmayla kamu görevinden ihraç etmektir. Cezaların iptali için açtığımız davaların ilkini, beklediğimiz gibi kaybettik, ikincisini ise hiç beklemediğimiz şekilde kazandık. Tam o sırada

Fethullah ile AKP kavgası patladı. Sanırım benim ikinci davayı kazanmamda iktidar bloğunun kendi içindeki çatırdamanın etkisi oldu. Hakkımda sürekli soruşturma açan rektör FETÖ'den tutuklandı, cezaevine konuldu. O hengâmede beni unuttular. Üniversitedeki son beş yıl, sorunsuz değil ama soruşturmasız geçen tek dönemim oldu. Türkiye ilginç bir ülke.

Emekli olduktan sonra da sol'daki bir yazımdan dolayı bir davayla karşılaştım: Dini değerleri aşağılamak suçlamasıyla. Oysa ben Diyanet'in buluş yaşında evlenilebilir diyen ve kız çocuklarında da buluş dönemini 9 yaşla başlatan görüşüne karşı bir yazı yazmıştım. Şimdi o dava devam ediyor.

sol'da yazmaya da devam ediyorsun. Korona günlerinde salgının seyrine dair hemen her gün yazdın. Sanırım salgından hemen önce de bir kitabın çıkmak üzereydi. Senden önümüzdeki günler ve aylarda neleri, hangi üretimleri göreceğiz? Yakın gelecek planlarına dair bilgi istesek...

Evet, korona günlerinde yazmak benim için en azından mesleki bir sorumluluktur. Süreci olabildiğince yakından takip etmeye, salgın yönetimini izlemeye, eksik ve hatalar ile bunlarla ilgili olarak yapılması gerekenleri belirlemeye çalışıyorum. Kapitalist ülkelerin salgında başarılı bir yönetim sergilemeleri olanağı yoktu, yaşananlar bunu somutlamış oldu. Öte yandan salgın konusunda halk sağlığı önlemlerinin alınması konusunda işçi sınıfının örgütlü müdahalesine büyük gereksinim var. Aksi takdirde iktidarlar bildiklerini okumuş olacaklar.

Dediğin gibi salgın öncesinde "AKP'li Yıllarda Sağlık" isimli bir kitabım matbaaya gidiyordu. Salgın patlayınca durdurduk. Ayrıca yine Yazılama Yayınevi'ne 2020 Eylül ayı için "Küba'da Sağlık" kitabımın gözden geçirilmiş yeni baskısını teslim etme sözü vermiştim. O iş de önemli ölçüde tamamlamıştım, yalnızca Küba Sağlık Bakanlığı 2019 istatistik yılının yayımlanmasını bekliyordum, ilgili verileri oradan güncelleyecektim. O iş de kalmış oldu. Bu arada istatistik yıllığı çıktı. Sanırım önümüzdeki günlerde her ikisi için de gelişme olur.

Öte yandan 1990'ların başlarından beri şekillenmiş ilgi alanlarımda yazmayı sürdüreceğim. Aklımda iki fikir var. İlki yine dinle ilgili: Laiklik. Biliyorsunuz dinle ilgili üç kitap yazdım: Dinin Toplumsal Kökenleri, Din-Toplum-İktidar ve Din-Bilim-Felsefe. Aslında bu seri dörtlüydü ve sonuncusu da "Laiklik" olacaktı. Bazı nedenlerle o dönemde Laiklik üzerine yazamadım. Bir de emperyalizm başlıklı bir çalışma var aklımda.

Biliyorsunuz dünya düzeni bugün iki önemli krizi iç içe yaşıyor. Kapitalizmin iktisadi krizi ile emperyalizmin hegemonya krizi. Hegemonya krizi iktisadi krizin üzerine bindi ve bu kaçınılmaz bir şeydi. Kapitalizmin krizini savaşlarla çözmeye çalışıyorlar, bu da kaçınılmaz olarak emperyalist güçler arasındaki gerilimleri artırıyor. ABD-AB, ABD-Rusya ve ABD-Çin gerilimleri tam buraya

oturuyorlar. Böyle dönemler dünya tarihinde nadirdir ve ortaya çıktığında da büyük alt üst oluşların gerçekleşeceğine işaret eder.

Bu gelişmenin hem somut olarak ele alınması hem de teorize edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Zira sorunun kapitalist düzen sınırları içinde aşılma ihtimalinin de tükendiğine işaret ediyor. Bir yandan burjuva düşüncülerin tamamı geleceğe dair neler yapılması gerektiğine ilişkin bir şeyler söylüyorlar, öte yandan her iki kriz bağlamında da üretim sistemlerinin, birikim rejimlerinin önümüzdeki dönemde nasıl bir değişim göstereceği, nasıl yeniden yapılandırılacağı gibi somut konular tartışılıyor. Konu bu nedenlerle benim ilgimi çekiyor ve bizim açımızdan bir görev olarak da algıyorum.

Merakla bekliyoruz olacağız yeni üretimlerini. Ve bu güzel söyleşi için de çok teşekkür ediyoruz.

Ben teşekkür ederim. Türkiye'de üniversitenin, bilimsel düşüncenin büyük baskı altına alınmış olduğu günümüzde Bilim ve Aydınlanma Akademisi çok önemli bir görevi üstlenmiş durumda, bu nedenle de şükranlarımı sunarım.

*

İlker Belek'in yayımlanmış kitapları

Toplumsal Bilinç (1991), *Sınıfsız Toplum Yolunda Türkiye İçin Sağlık Tezi* (ortak çalışma, 1992), *DİSK'in "Yeni" Yönelimleri ve Sendikal Hareket* (ortak kitap, 1992), *Yeni Dünya Düzeni* (ortak kitap, 1992), *Sağlık Reform Paketi Neyin Peşinde* (ortak kitap, 1992), *Marksist Bakış Açısıyla Teknolojik Devrim ve Endüstriyel Demokrasi* (1993), *Sağlıkta Özelleştirme* (1995), *Postkapitalist Paradigmalar* (1997, 1999), *Sınıf-Sağlık-Eşitsizlik* (1998), *Türkiye İçin Sağlık Tezi* (2. Baskı 1998), *Küba'da Sağlık* (2002, 2009, 2015), *Antalya'da Hekimler Sınıf ve Statü Konumu Açısından Değerlendirme* (2003), *Sosyoekonomik Konumda ve Sağlıkta Sınıfsal Eşitsizlikler* (2004), *Esnek Üretim Derin Sömürü* (2004, 2011, 2018), *Eleştirel Sağlık Sosyolojisi Sözlüğü* (ortak kitap, 2006), *Sağlıkta Dönüşüm: Halkın Sağlığına Emperyalist Saldırı* (2012), *Kapitalizmde Sınıf* (2013, 2015, 2017), *Sağlığın Politika Ekonomisi* (1994, 2001, 2009, 2016), *Dinin Toplumsal Kökenleri* (2015, 2016), *Din-Toplum-İktidar* (2016, 2017), *Din-Bilim-Felsefe* (2017), *Marksizm, Sınıf Bilinci, Siyaset* (2019).

ASSOC. PROF. DR. ILKER BELEK: THE CENTRAL IMPORTANCE OF COMPREHENDING THE THEORY OF SURPLUS IN SCIENCE, LIFE AND POLITICAL STRUGGLE

Interview by Tolga Binbay | Translated by Özge Can and Serhat Işıklı

For the current issue we conducted an interview with Ilker Belek. Dr. Belek, doctor of medicine and public health specialist, is an academician well known for his influential books. He has widely sized complete works, especially on social consequences of capitalist relations of production, health disparities, and attainments of socialism in health field. On the other hand, during COVID-19 pandemic, via his articles in *soL*, we observed epidemic almost day by day by Belek's opinions. In this interview, starting with his student years, we touched upon his acquaintance with Marxism, years in physician movement, labored academic activities, investigations, and many other topics. We hope you will enjoy reading it.

*

When we think about your books, academic and political labor, three fields come into prominence: political economy of health, social inequalities in capitalism, and socialist enlightenment. And just in the center of these three fields stands the Marxism. How did you meet with Marxism?

Firstly, I would like to thank *Madde, Diyalektik ve Toplum* for this interview. I know the interviews in your previous issues; these are very important documents and contributions. And about me...

I met Marxism, and left-wing ideas before that, in my student years. I'm talking about 1970s. The period when the left-wing ideas and politics, that influenced almost all corners of the world, that opposed inequalities, injustice, and exploitation, that stood by the poor, the slum dwellers, was dominant. I finished high school in a seaside town, which could be called small. I would say inclining towards left wing arose both from family and high school ambiance in this town. As for meeting Marxism, it was in the dormitory of Hacettepe University. In those years, with a friend group of the same grade, we started to reading and discussing Marxism very systematically. Left winger basis and socialist, which we call revolutionary democrat nowadays, ambiance of Hacettepe dormitories was effective in this preference.

My interest in Marxism was completely "mental". In other words, it is the result of intellectual quest created by the effort of understanding and interpreting what is going on in the world and searching for solution. Then September 12th coup d'état intervened. But even in that environment, apart from a short interruption, we con-

Who is Ilker Belek? Born in 1961. He finished high school in Bandırma. He graduated from Hacettepe University, Faculty of Medicine in 1984. He performed compulsory service in Sinop. In 1990, he received specialization in medicine from Public Health Department of the same faculty with the dissertation titled "Primitive Consciousness Formations in Traditional Health Applications". He worked in Ankara, Diyarbakır, and Antalya as a public health specialist. He became a faculty member in Public Health Department of Akdeniz University, Faculty of Medicine. In 2007, he received award of Nusret Fişek Public Health Science by Turkish Medical Association. He wrote numerous articles on scientific and political issues. He has been a columnist in *soL News Portal* for many years. He is a member of *Communist Party of Turkey* (TKP) and Academy of Science and Enlightenment.

tinued to read intensively. I was receiving scholarship from The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) then and invested almost all that money to the books.

Until graduating university, we had created a large library and read and discussed all Marxist-Leninist works. I remember that despite the intensive medical courses, throughout the last three-four years of the faculty, that is after the September 12th coup d'état, I was reading books and taking notes at least 4-5 hours a day. Reading and discussion sessions would last until 2-3 a.m. on days without night shift in internship period. Besides Marxist-Leninist classics, we had systematically read about world and Turkish history, history of socialism. I started compulsory service with this equipment.

For long time, I have been thinking that most important gain in my life was learning the Marx's surplus value formula and the fact of necessity of socialist revolution implicated in that formula.

As far as I understand, comprehending "surplus value" theory was critical in your intellectual life. What kind of return did this acquisition have? I think it had

reflections in your professional life, even in choosing “public health” specialty. Am I wrong?

No. You are right. Realizing surplus value theory in general made me figure out that there is an objectivity in social order, social processes and problems have an objective basis which itself is based on relations of production. What happened in life was not accidental, it could not be explained by the malice of politicians. This awareness on the one hand led me to the scientific socialism and socialist struggle, on the other hand was decisive in my decisions in my private life.

Actually, I did not enroll at faculty of medicine voluntarily. My dream when I was in high school was being a mathematician. At the end of the aforementioned intellectual/political change/maturation process, I chose myself the branch that I want in the faculty of medicine that I had not enroll voluntarily.

When I had enrolled in the faculty of medicine, at first I was saying “Probably I’ll become a clinician, I’ll try to be a good doctor”. However, from the fourth year, as I worked in several clinics, I woke up to the facts that the people admit to health care institutions with the same diseases, many of the diseases, like infection diseases and psychiatric illnesses, are actually related with living conditions and preventable, preventing the diseases before they occur is more humane, but in order to prevent and improve health, socioeconomic factors that creates the diseases need to be eradicated.

Of course when I think like that, I had no option in medicine other than public health. Furthermore, this option appeared to be a very suitable option in terms of unifying political struggle and professional life. Not to be trapped in a vicious cycle and to do what I consider necessary, I have selected the public health field.

Then I will say, so glad it happened that way. What you wrote during the 1990s, under that entire ideological burden, was very important in the search for socialism, for socialism in medicine. With the help of those books, we found a reference point based on right, objective and timely information. How did you endure the liberal pressure at that time? A liberal recruitment has also been experienced in these fields since 1990s.

Yes, with the collapse of socialism, 1990s was the beginning of a new era that “new world order” theses and the writers within the order such as Toffler and Drucker influenced the world to the fullest. In those years, the majority of the Turkish socialist left changed their course towards liberalism as well. For instance, something called TBKP was born from the Workers Party of Turkey and the Communist Party of Turkey.

Perhaps socialism was still being mentioned; however the “claim of revolution” was left entirely aside. As such,

socialism had no meaning. At that time, these circles gradually abandoned socialism even at the discursive level. These developments affected everyone, everywhere. Marxism is almost left aside.

We, on the contrary, protected ourselves from this counterattack by keeping a tight grip on Marxism, and furthermore, by attaching particular importance to materializing and reproducing Marxism in our own field. Moreover, I think we have also succeeded in creating an impact area at least in the medical environment.

For a communist person, even the protection of self cannot happen without Marxism and organization. We were clearly aware of this fact since our student years, and we showed particular attention to act accordingly.

Once we returned from compulsory service duty, the first days of 1987, we established the basis of Chamber of Medicine and the Turkish Medical Association (TTB) as the place where our ideas will come to life. At that time, there was no political structure anyway. Our founding of the Public Health Commission in Ankara Chamber of Medicine, which is still active today, was right after the elections in the Chamber of Medicine in 1988.

There, we tried to develop and organize a Marxist understanding of health, to develop relations with the administrations of the Chamber of Medicine and other mass organizations through that perspective, and perhaps most importantly, to train people within that perspective. Hence, it was completely a period of education for everyone. At the same time, we have always been in search of a political structure.

Although it is not possible and necessary to elaborate here, let me just give an example to illustrate how all of this was embodied in the medical field. We know how the liberal attack called *Transformation in Health* entered Turkey in 1990. As you know, it has three important pillars: family practice, general health insurance, and the privatization and commercialization of hospitals. At that time, the TTB administration was on a line that approved family practice and general health insurance. What provided TTB’s total opposition to *Transformation of Health* was our intense ideological and political intervention primarily to the organizational structure of the TTB, in which we raced against time.

I understand, yet when we look at it as a trend, doctor’s movement and medical academy have always avoided issues such as health policies and social inequality. Yes, there is politics there, but is it mostly through profession and populism?

In fact, they have not stayed away; they have been quite close, but in line with their own worldview. In the past, TTB attached a more central importance to health policies and inequalities in its work, and it took an approach

to these issues more harmonious with Marxism. Now it is obvious that there is no such predominant and clear consideration.

I think the shadow of the Kurdish movement on TTB through different media has had an effect on this since the late 1990s. If you do not approach Turkey's problems from a class perspective, you attempt to explain both inequalities in health and the underdevelopment of Turkey through the axis of the Kurdish problem (or through different axes in different times). Then, your interest in *Transformation in Health* decreases and inevitably, you seek a solution to inequalities within the capitalist order. Nevertheless, it is necessary to give TTB credit for its ongoing efforts on the issue of *Transformation in Health*.

As for the academy... It is almost a disaster there. With a few exceptions, all public health academics are the producers-maintainers of a school that I have described as the "formal public health" in the very first year of my assistantship. This is a technocrat approach. For example, it sees lack of education and low income as the causes of inequalities in health, but it persistently ignores the general context (capitalist relations of production) in which they settle, and even tries to rule out those who emphasize it. It also identifies its own practice as a consultancy to management. An example? Here is the attitude they have taken on the COVID-19 epidemic. They sat down and prepared algorithms for how to eat in restaurants in the "normalization" period. However, the working class has been producing in factories with zero physical distance since the beginning of the process, and it does not come to their mind to object to it.

Therefore, the academy does not avoid issues such as health policies or inequality; on the contrary, it performs a much more dangerous function by confining these issues within the order. It creates the illusion that health inequalities can be resolved within this order. It is busy fixing family practice. Yet, the inequalities cannot be eliminated unless the capitalist order is destroyed, and the family medicine system cannot be rectified.

So can we say that we have experienced two distinct periods? The first was the atmosphere of the 90s, that is, defeat and disgrace of Marxism. The other is those last years when capitalism has fallen from favor. Then, are we leaving the "crisis" behind in theory production, that is, our processing and production of Marxism? I ask this question both for Turkey and for the international arena.

Your description of "two periods" seems correct. However, in the 1990s "the disappearance of Marxism" was not the result of its structural deficiencies, but purely because of political attitudes.

The bill for the collapse of the socialist system has been cut to Marxism for many years: Marxism was wrong, dragging societies in the wrong direction, and so on. However, the main reason for the collapse of socia-

lism was that the socialist countries had forgotten the knowledge of Marxist-Leninist political theory and the leading role of the communist parties. In other words, the reason for the collapse of socialism was not the inadequacy or shortcoming of Marxism; on the contrary, Marxism was not sufficiently applied to practice. A very large part of the socialist circles fell to this trap and sought the solution in getting rid of Marxism.

The 1990s were being celebrated by these circles as the beginning of a new era called *post-capitalism*. Only after 10 years later, that is when the USA settled itself down the Middle East with all its terrorism in the early 2000s, it was clearly understood that the new era was not a period of peace and quiet as claimed. Socialism collapsed and imperialism turned the new reality into an opportunity for itself. The so-called *post-capitalism* was just a big lie. What those who vilified Marxism did was a total betrayal.

These developments once again proved the reality and validity of the Marxist-Leninist theory. Since the fall of socialism, our world has certainly not gained a more egalitarian, tension-free and fair character. Quite the reverse, all social and economic problems associated with unrest, inequalities, wars and exploitation of labor are inevitably increasing. The reason is capitalism itself. The existence of socialism was able to prevent exploitation and war to some extent. With its fall, the imperialists found the opportunity to increase their attacks enormously.

These developments proved that the solutions provided by Marxism and Marx's Capital were justified, correct and valid without any doubt. Recently, the COVID-19 outbreak once again revealed all the contradictions, inadequacies, problems, and deadlocks of capitalism blatantly obvious. In fact, what actors within the order mean by saying "nothing will be the same as before" nowadays is this; the insolubility of capitalism. This sentence is a confession.

Then how is the re-production of Marxism going? While the gliding of everything flakes off...

When I say the reproduction of Marxism, I understand its reproduction in concrete areas and its materialization in different fields including economics, history, art, health, education, basic sciences, re-planning of social life, environment, gender, etc., at least for this period, in which we should put up a fight against capitalism and our primary duty has to be establishing socialism. As an example, studies on the evolution of living things are definitely the areas where Marxism's dialectical materialist method is used. It is impossible to direct the studies on the topic of evolution and recognizing the deficiencies in that arena without the use of dialectical materialist method. The opposite is also true: Scientific studies in these areas definitely help the development of dialectical materialism and its manifestation in a special field.

After the collapse of socialism, this conduct was completely discredited. However, we can never say that it has completely disappeared. A vein in this direction has always existed in the world. Nowadays, there is a significant increase in such efforts, with the increase of social, economic and political problems regarding capitalism. Its acceleration is expected to increase even more.

On the other hand, the areas in which the embodiment of Marxism was felt at the largest extent were unionization and political struggle. In this sense, there is need for realizing class-based unionism by overcoming the illusion of mass syndication and for starting interventions towards the currency of socialist revolution. Therefore, the reproduction of Marxism today means high amount of practical struggle and intervention.

Marxist theoretical production is not an isolated activity. Marxism itself is the product of a conjuncture in which the spontaneous movement of the working class raised unprecedentedly. Without that mobility, Marxism would have never been born, and on the other hand, the development of working-class resistance against capitalism was inevitable: Dialectics. Marxism is a praxis that theorized the causes of the spontaneous working-class movement and the solutions for these in the 19th century, and it guides the working class and the communist movement in this direction.

I want to move to today's medical education, and to those in that education. Today, how can a medical student meet with Marxism under the pressure of current agenda including specialty exam, private teaching institutions, private universities, compulsory service and transformation in health? Isn't it harder now than it was in the past?

You are right. Today, it is much more difficult for a medical student to relate to politics due to the factors you mentioned. But it is definitely possible.

Those students who prefer medical schools probably have stronger humanitarian values than others. I am not saying that financial concerns and expectations do not affect the choice of education in medicine. This factor is also very decisive. However, the motivation to be useful to people and society is still very important for a high school student to prefer medicine. This inevitably draws them to social events, the problems of our planet and our country, and brings them closer to the public. Also in the later years of medicine, especially the professional practice environment they enter in the fourth grade, the direct contact with people's health problems in that environment, that is, with the reality of Turkey, can be seen as a potential factor that lead to their politicization.

However, this ground is not enough to be politicized and to put Marxism on the agenda on its own. Here, the effect of environmental mechanisms that will influence the

student comes into play. It is an important problem that there is no clear mechanism in our country that evokes socialism in general. In addition, medical faculties are physically isolated from other faculties of the university. This is more valid especially for the hospital environment. Therefore, it is difficult for the medical student to be affected by the political dynamics within the university. Here, the role modeling faculty members play becomes important. Today, the most important actor who will introduce medical students to socialism and Marxism seems to be the academic. That is why the faculty members who define themselves as socialists (we all know that their number can now be counted on the fingers of one hand) have a very important duty and responsibility.

As for the issues of specialty exam, the trouble that develops with compulsory service concerns, and lack of time. These are true, but up to a point. We all know that perhaps the area we are most skillful at is wasting time. This applies to all of us. Medical education is difficult, okay, but who can say that the medical student makes good use of his/her time. Therefore on the condition of using it effectively, time is enough to study for TUS (exam for specialty in medicine), to learn about Marxism, and to be in political activity. I know many examples of this.

I said faculty members are in a critical position for attracting the student to reality, and to intellectual and practical socio-political activity. However, one more thing must be mentioned in the context of environmental factors: The duties of the organized socialist politics and circles. At this point, the function of the *Communist Party of Turkey* and the *Academy of Science and Enlightenment* seems very important to me. Broadcasting activities which are directly addressing the field of health fulfill a very valuable function in terms of embodying Marxism in the field of health and including students in this creative effort. So it is necessary to put this opportunity into the agenda.

In recent years, we have read your books about consciousness, social structure and religion in a row. We cannot do without enlightenment, but on the other hand, the group that we can call as the leftist science community does not even like the word enlightenment. Some see it as "patronizing" and others say "science cannot dominate, it cannot be the authority". But in this last epidemic, we seemed to have moved to a different place regarding information and its use. What do you say? Can science stay away from the struggle for enlightenment or even the word itself?

How can it be? Science is already the product and component of the Enlightenment period. On the other hand, what we call Enlightenment started with the developments in science and art. The lifestyle proposed by the church did not respond to social needs, and the rules set by the church overwhelmed the people. For example, in the years when Enlightenment began to appear at the

dawn of social life, the church was meddling in people having fun together and introducing unacceptable bans.

Advances in medicine pioneered science, and furthermore, it played an important role in the secularization of society. It has been valid for a long time: There is no discrimination between men and women in medicine, as a profession medicine erases gender differences. The developments in anatomy were very important in terms of invalidating the bans that the church imposes on the human body. Science is for the objective needs of the human and society and it does not recognize any irrational prohibitions. Even if something is prohibited, it finds a way out, and ultimately, defeats the prohibitionist.

After the collapse of socialism, the world entered into a period of dark reactionism. The wheat and the chaff were mixed together. Defending reactionary ideas and determining lifestyle with those ideas were coded as "freedom". In Turkey, proponents of these ideas were the ones that made AKP's job easier. Until the point where AKP determined its reactionary lifestyle as a social norm and started to make laws specific to this purpose. Then it was understood then that it was not about freedom, but about the intention of reinforcing the power of reactionism.

On the other hand, it is nationalism and religion, not Enlightenment and science that inhibit freedoms. Both try to determine life according to their own code. As for science, the only guidance is common needs, reason and creativity. We destroyed polio with a vaccine. People were unnecessarily dying or becoming crippled. This is science. If you oppose vaccination and say "I have the right not to have my child vaccinated", this would be reactionary. Because such reactionism destroys both the right of the child and the society to live, and therefore, our possibilities to live together as a society. Anti-vaccination cannot be allowed by any means. The limit of the "freedom" of individuals to act on their own is our conditions of living together as a society. For the same reason, all capitalist economic policies that lead to uneven distribution of income are reactionary because they eliminate our opportunities to live together, and seizes the rights of low-income people. Hence, nobody has the right to live richer than any other, and not to interfere with the rich's ability to live their lives as they wish cannot be regarded as respect for individual freedom.

What brings people to the present is mind and science. We are talking about a journey of three million years. The first tree dipper used by our ancestors to hunt insects was a huge leap in our history of science and was a critical moment in the transition from hominids to human. Without science, there is no humanization or socialization.

The postmodern understanding of "freedom" I mentioned earlier had a decisive role in discrediting Enlightenment in Turkey. According to that view, Enlightenment and secularism were the practices of Kemalism, while

Kemalism was a dictatorship. So defending secularism and Enlightenment was equated with defending the Kemalist dictatorship.

However, the Kemalist revolution that they called "dictatorship" was a bourgeois revolution against sultanate and caliphate, and by necessity, every bourgeois revolution was settling into an orbit of Enlightenment and common good by embracing science to be able to fight against the aristocracy. Failure to understand this actually meant opposing the dialectic of history, which constitutes the anti-scientism itself.

As you said, the Corona outbreak put science back on the agenda of all segments of society. It is natural. Societies return to science under extraordinary conditions. Because no belief system can serve to combat the epidemic. On the other hand, people are inherently scientific and act like a typical scientist in their daily lives. A farmer knows when to plant his crop, when to weed, and pays attention to timing; otherwise he cannot yield.

However this does not mean that science will dominate the world on its own, secularism will be reconstructed by itself, or extraordinary conditions must be expected to regain secularism. Political struggle is required for enlightenment and secularism. Socialism is the prerequisite for these. The Enlightenment itself was already a political struggle against the church, the palace, the king and the sultan.

It was also a historical necessity. That is, for the bourgeoisie to move forward, to strengthen its economic power with political power. Now historically it is the working class' turn. But there is also the "the problem of class consciousness", which you discussed in your last book. How can the problem of class consciousness be solved?

Today, the working class is very scattered, unconscious and unorganized. Again, since the collapse of the socialist system. But it is normal. What else could be expected if the pioneers fall apart, if they lose their commitment to the socialist revolution, and if they take a position that blesses capitalism?

Therefore, the consciousness problem of the working class can be solved. The teaching of Lenin is still valid on this subject: To bring consciousness to the class from outside. Lenin said that the movement that the class would develop with its own resources, energy and equipment would have a spontaneous, economist-syndicalist nature, would be limited to order, and be reformist. He also added that for pushing the boundaries of the order, that is, to shift into a classless world, the class's movement should be politicized and this requires bringing consciousness to the class by the communist party.

Some understood this very mechanically. The incident would function as if it was a lift and force pump. The

cadres, militants, propagandists, agitators of the party would sit and talk with workers to inject the idea of socialism to their syndicalist brains.

Yes, this is roughly involved in the act of bringing consciousness to the working class, which means that the process (undoubtedly, in due form) has an educational dimension. No worker can realize the exploitation of surplus value unless s/he is introduced with the Marxist socialist doctrine. On the other hand, every worker is a complete Marxist in his/her practice. When asked what s/he is experiencing, s/he describes exploitation very well, almost by the same terms in Marx's own conceptualization of surplus value. S/he says that the boss seizes his/her own labor; that s/he is exploited. However, s/he is not aware of two very important things:

First, he thinks that the problem he is experiencing is limited to himself, to his own workplace, to his own country, so he addresses the problem in relation to the malevolence and incompetence of his boss or power. That is, he cannot know that his exploitation is a system problem and that it has a structural feature related to capitalism. Secondly, he cannot realize that exploitation can only be eliminated by working-class power, namely socialism. Marxist education, which is fed into the daily life of the worker, helps to overcome these problems.

But precisely at this point objections are rising: "Is it really possible when the capitalist ideology and religious belief system are so dominant?"

It is absolutely possible. Because capitalism is struggling in an impossible crisis. Besides, the crisis is becoming more and more permanent and intensified. What the crisis means and how deep and unsolvable it is has been once again confirmed during the COVID-19 outbreak. In such an environment, no power, no ideological or political tool can prevent the spontaneous reactions of the working class.

On the contrary, this crisis situation will trigger spontaneous class movements, and the governments will respond to these searches in the cruelest way, further reducing the persuasive and oppressive power of all the tools of political and ideological domination developed by the governments. We are going through such a historical moment. While I am saying these, the social uprising in the USA against the Trump administration has filled its second week, which was triggered by an incident where a black became victim of police violence. This is an uprising which has also gained an anti-capitalist content on the grounds of economic and social problems that have increased in the days of the epidemic.

However, the activity of bringing consciousness to the working class and raising the awareness of the class is not merely a pedagogical task. This is a process of struggle. The activity that will complement political education is to attract the working class to the field of

struggle through its class-related problems. Note that the working class today is inactive almost all over the world. One reason for this is that all the reference points suggesting that a different world is possible have been destroyed, and a significant part of the socialist-communist political parties have left those reference points aside for at least a considerable amount of time. The other reason is that all the channels of practical struggle, where the working class can come together and take action, have been destroyed, erased or worn out.

Undoubtedly, these two are dynamics that feed one other. But the result does not change. The working class is inert. Inertia fosters fatalism while it is fostered by lack of organization. However, the class can be convinced in education and in the possibility of a different world only in action. Therefore, along with Marxist education a combative style that draws class into action is required. A practical struggle that emerges from the class's own problems and connects class problems to the system. I already said it: Marxism itself is a praxis. This means that with organized interventions, we will put the working class into action and there will be socialist education at every point of this process. A structure that has locked itself merely in educating cannot be an organization.

You also have dealt with investigations in your professional, scientific and political struggle. I guess they make a pretty long list. What kind of prosecutions have you had over the years?

These things started to be thrown at me since my assistantship. Its frequency and severity gradually increased. I think I had seven different investigations during my 23-year academic life. Their subjects could be very interesting. For instance, one of them was accusing me of establishing close relationships with students.

Then two inquiries were opened due to the public statements about secularism that I made while I was on the board of the Association of Academic Staff. I wrote and read a statement advocating science and condemning the closure of a medical physics laboratory and construction of a masjid in its place.

Photo 1. Dr. Belek during a protest organized by faculty staff for an investigation about his thoughts and struggle

With these last two investigations, they imposed the heaviest penalties within a year: Deducting from salary

and suspension from promotion. The aim was to expel me from public duty with a third investigation. As we expected, we lost the first lawsuit we filed for the cancellation of the penalties. However, unexpectedly we won the second one. At that moment, the fight had erupted between Fethullah (The Fettullah Gulen Movement) and AKP. I think the rupture within the ruling block had an impact on my winning the second case.

The rector who was constantly opening investigations on me was arrested from FETÖ and put in prison. They forgot me in that turmoil. The last five years at university were not without problems but it was my only period without investigation. Turkey is an interesting country.

After retirement, I was sued due to one of my articles in soL (The News Portal) with the allegation of insulting religious values. I wrote an article against Diyanet's (Turkey's Directorate of Religious Affairs) opinion that one can marry at puberty and this period starts with the age of 9 for girls. Now that case is being prosecuted.

You continue to write in soL. On Corona days, you wrote almost every day about the course of the epidemic. I think a new book of yours was about to come out just before the epidemic. What productions will we be seeing from you in the coming days and months? Could we ask for information about your plans for the near future?

Yes, at the very least writing at corona days was a professional responsibility for me. I try to follow the process as closely as possible, to monitor the management of the epidemic, and to identify deficiencies and errors and what to do about them. There was no possibility for capitalist countries to be able to demonstrate a successful administration in the epidemic, and what happened proved it. On the other hand, there is a great need for the organized intervention of the working class in taking public health measures regarding the epidemic. Otherwise, the rulers will continue in the same direction.

As you said, my book titled "Health in the Years of AKP" was about to be printed before the epidemic. We stopped it when the epidemic broke out. I also promised to Yazilama Publishing House to deliver a revised edition of my book "Health in Cuba" for September 2020. I had also completed that work at a large extent; I was just waiting for the Cuban Ministry of Health's 2019 statistical yearbook to be published, from where I would update the relevant data. This was also left aside. In the meantime, the statistical yearbook came out. I think there will be progress for both works in the coming days.

Besides, I will continue to write in my interests that have been shaped since the early 1990s. I have two ideas in mind. The first one is about religion: Secularism. You know, I have written three books about religion: The Societal Origins of Religion, Religion-Society-Power and Religion-Science-Philosophy. In fact, this was a four-leg series and the last leg would be "Secularism." For some

reason, I could not write on Secularism at that time. I also have a work on imperialism in my mind.

As you know, the world order is experiencing two important and interconnected crises today: The economic crisis of capitalism and the hegemony crisis of imperialism. The hegemony crisis mounted on the economic crisis and this was inevitable. They are trying to solve the crisis of capitalism through wars, which inevitably increases tensions among the imperialist powers. The US-EU, US-Russia and US-China tensions are settled right here. Such periods are rare in the world history and they indicate that large upheavals will occur.

I think this development should be both concretely addressed and theorized. This is because it also points out that the possibility of overcoming the problem within the boundaries of capitalist order has died out. On one hand, all bourgeois thinkers say something about what to do about the future. On the other hand, specific issues such as how production systems and accumulation regimes will change and be restructured in the coming period within the context of the two crises are being discussed. The subject is of interest to me for these reasons and I also perceive it as a duty.

We will be looking forward to your new works. Thank you very much for this beautiful interview.

I thank you. The Science and Enlightenment Academy has assumed a very important task these days where university and scientific thought in Turkey were put under great pressure. Therefore, I offer my gratitude.

*

Books of Ilker Belek

Social Consciousness (1991); *A Health Argument for Turkey towards a Classless Society* (collaborated work, 1992); *The New Orientations of DİSK and Union Movement* (collaborated work, 1992); *The New World Order* (collaborated work, 1992); *What is the Purpose of Health Reform Package* (collaborated work, 1992); *Technological Revolution and Industrial Democracy from a Marxist Perspective* (1993); *Privatization in Health* (1995); *Post-Capitalist Paradigms* (1997, 1999); *Class-Health-Inequality* (1998); *A Health Argument for Turkey* (2nd Edition, 1998); *Health in Cuba* (2002, 2009, 2015); *Assessment of Physicians in Antalya from Class and Status Perspectives* (2003); *Class Inequalities in Socio-Economic Status and Health* (2004); *Flexible Production, Deep Exploitation* (2004, 2011, 2018); *A Dictionary of Critical Health Sociology* (collaborated work, 2006); *Transformation in Health: Imperialist Attack on Public Health* (2012); *Class in Capitalism* (2013, 2015, 2017); *The Political Economy of Health* (1994, 2001, 2009, 2016); *Societal Roots of Religion* (2015, 2016); *Religion-Society-Power* (2016, 2017); *Religion-Science-Philosophy* (2017); *Marxism, Class Consciousness, and Politics* (2019).

ABOUT COVER ART

A sketch from the neural drawings
by Sigmund Freud, 1882

Drawing of Petromyzon Planerei spinal nerve cells and extensions. After graduating from the University of Vienna Medical Faculty in 1880, Freud began to work at the University's Institute of Physiology. His studies focusing on the nervous system were under the supervision of Ernst Brücke, one of the most important physiologists of the period. Freud became an experienced microscopist who studied the nervous systems of many tissue samples from humans to other animals in the laboratory. He devoted much of his time to examine and draw the spinal nerve cells of the petromyzon planerei, a sea lamprey. His first scientific publication based on these studies.

FOREWORD

In Between Science and Metaphysical Deviation 175
Editorial Board

THEME: MARXIST CRITIQUE OF SIGMUND FREUD AND HIS THEORY

Sigmund Freud: A Critical Short Biography 177
Esra Koska, Burak Öztornacı

What Does Freud's Theory of Mind Tell Us? 185
Endam Köybaşı

The Science Problem of Psychoanalysis: From The Project For A
Scientific Psychology to Neuropsychology 194
Tolga Binbay

From Hysteria to Oedipus: Fertility and Sexuality
in Freud's Theory 203
Gülperi Putgül Köybaşı

The Uneven Encounter of Marxism, Freud and Psychoanalysis
in 1920s Germany 213
Nazlı Cihan

Why and How Did The Psychology in Soviet Union Distance From
Freud's Theory and Psychoanalysis 222
Nazlı Cihan

BOOK REVIEW

Marxism and Psychology: In or Against Psychology 229
Ekin Şen

THEME: A TRIP TO MOSCOW FOR SOVIET LIBRARY AND ARCHIVES

Alexandre Luria In The Minutes of "The Conference on Problems of
Psychology" Which Was Held In Soviet Union In 1924 233
Erhan Nalçacı, Yasin Çalış

An Interview with Prof. Polischuk:
"Psychiatry Is In Danger of Dehumanization" 246
Ekin Sönmez, Yasin Çalış

Беседа с профессором Ю. И. Полищуком:
Психиатрия находится в опасности дегуманизации 248
Ekin Sönmez, Yasin Çalış

NON-THEMATIC

Calendars: At The Crossroads of Science and Class Struggle 251
Turgut Yıldız

Neolithic Revolution and The Anti-Historical Position of Anarchism ... 258
Nevzat Evrim Önal

In Pursuit of The African Origin of Human: Leakeys 265
Şayeste Çağıl İnal, Erhan Nalçacı

Population Policies from a Social Psychological Perspective:
The Effect of the Value of Children on Family Dynamics
and the Status of Women 274
İnci Boyacıoğlu

INTERVIEW

Assoc. Prof. Dr. Ilker Belek: "The Central Importance of
Comprehending the Theory of Surplus Value in Science, Life, and
Political Struggle" 285
Tolga Binbay, Özge Can, Serhat Taşlıca